AHMED CEVDET PAŞA

19. YÜZYILDA

OSMANLI DEVLET YÖNETİMİ

Hazırlayan

SEYİT ALİ KAHRAMAN

YEDİTEPE

ON DOKUZUNCU YÜZYILDA
OSMANLI DEVLET YÖNETİMİ

1. Cilt: (1-14)
Ahmed Cevdet Paşa

Hazırlayan
Seyit Ali Kahraman

Editör
Sahure Ergüzel

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-2070-93-2 (Tk)
ISBN: 978-605-2070-94-9 (1.c)
Yeditepe Yayınevi: 426
Araştırma-İnceleme: 329

1. Baskı: Eylül 2019

Sayfa Düzeni
Adem Şenel

Kapak Tasarımı
Sercan Arslan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd.Şti.
Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi C Blok No:102 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sok. No: 52/1 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com / bilgi@yeditepeyayinevi.com

1. CİLT
Tezkire no: 1-14

Ahmed Cevdet Paşa

ON DOKUZUNCU YÜZYILDA
OSMANLI DEVLET YÖNETİMİ

Hazırlayan
Seyit Ali Kahraman

YEDİTEPE

Dr. Seyit Ali KAHRAMAN

15 Mayıs 1953 tarihinde Kayseri/Tomarza'ya bağlı Persek Köyü'nde doğdu. İlkokulu köyünde bitirdikten sonra orta ve lise eğitimini Kayseri'de tamamladı. 1977 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. Aynı bölümde 1980 yılında master çalışmasını tamamladı ve doktora çalışmalarına başladı. Bir süre felsefe öğretmenliğinden sonra 1983-1985 yıllarında M. Ü. İlahiyat Fakültesi'nde sözleşmeli öğretim görevlisi olarak felsefe tarihi dersleri verdi.

1987-1992 yılları arasında Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde arşiv uzmanı olarak çalıştı. 1992 yılında Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda göreve başladı. 1993-2004 yılları arasında Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda Analitik Tasnif Şube Müdürlüğü görevinde bulundu. Yayın sorumlusu olarak 40'ı aşkın kitabın hazırlanması çalışmasında bulundu. Aynı dönemde Analitik Tasnif Şube Müdürlüğü bünyesinde Bilgi-İşlem Servisi'nin kurulmasında yönetici olarak görev aldı.

1993 yılında Bulgaristan'daki Osmanlı belgelerini incelemek üzere Bulgaristan'a gitti. 1998 yılında Kıbrıs Adası'ndaki Türk vakıf mal varlıklarının tespiti için Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne gidip tespit çalışmalarını yürüttü. 1999 yılında Cezayir'deki Osmanlı belgelerini incelemek üzere Cezayir'e gitti. 2010 yılında T. C. Cumhurbaşkanlığı'nda uzman olarak görev yaptı. Tekrar Arşiv'deki görevine dönüp Ocak 2018'de emekli oldu.

Devlet memuriyeti dışında, özellikle Osmanlı tarih ve kültürü ile ilgili kitaplar hazırladı ve çeşitli kültür çalışmalarına katıldı.

2002-6 yıllarında Harvard Üniversitesi, Dumbarton Oaks Enstitüsü Middle East Garden Traditions çalışma grubunda İslâm coğrafyası bahçecilik tarihi ile ilgili çalışmalarda bulundu.

2006 yılından itibaren Türk Dil Kurumu Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü Grubu, Yer İsimleri Çalışma Grubu ile Elektronik Dil Yayımcılığı Araştırma ve Uygulama Çalışma Grubu çalışmalarında bulundu. 2011 Evliya Çelebi'nin doğumunun 400. yılı dolayısıyla Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu'nca oluşturulan yürütme kurulunda görev yaptı. Bu çerçevede gerek yurt dışında ve gerekse yurt içinde, çeşitli kuruluşlarda Evliyâ Çelebi'yi tanıtıcı konferanslar verdi, seminerlere ve panellere konuşmacı olarak katıldı. Ayrıca çeşitli televizyon ve radyolarda Evliyâ Çelebi'yi anlatan konuşmalar yaptı.

1986 yılında ara verdiği doktora çalışmasına, öğrenci affıyla geri dönüp 2013 tarihinde Prof. Dr. Belkıs Ulusoy Nalcıoğlu danışmanlığında "İlk Savaş Muhabirimiz Evliyâ Çelebi" teziyle doktor unvanını aldı.

Yayınlamış olduğu kitapların sayısı 90 cilde ulaşmıştır. Ayrıca 100 kadar bilimsel esere katkıda bulunmuş, çeşitli dergi ve koleksiyonlarda makaleler yayınlamıştır.

Yayınlarından bazıları: *İslâm Dünyasından Hatıralar, Netâyicü'l-Vukuat, Kavânîn-i Âl-i Osman, Muallim Naci; Hayatı ve Eserleri, Ahmed Cevdet Paşa; Hayatı ve Eserleri, Ziya Paşa; Hayatı ve Eserleri, Sicill-i Osmanî;* 6 cilt, *Resimli Osmanlı Tarihi,* Ahmet Rasim, 4 cilt. *İlmiye Sâlnâmesi* (C. Dadaş ve A. Nezih Galitekin ile birlikte), *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi, 1-10. kitaplar* (Toplam 10 cilt, Y. Dağlı vd. ile birlikte), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi* (Toplam 20 cilt), *Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti, Tarih ve Teşkilât, Şehzâdelerin Sünnet Düğünü/Sûr-ı Hümâyûn, Karaman Vilâyeti Vakıfları:* 2 cilt, *Kayseri Sancağı Timarları:* 2 cilt, *Evliyâ Çelebi ile Devr-i Âlem, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin tıpkıbasımı-dizini* (6 cilt), *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri (8 yazma), Şükûfenâme (9 yazma), Surre-i Hümâyûn (müşterek), Osmanlıda Kahve ve Kahvehane, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi İstanbul, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nden Seçmeler, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'ne göre Yavuz Sultan Selimşah.*

BİRKAÇ SÖZ

On dokuzuncu yüzyılın büyük bilim ve devlet adamı Ahmed Cevdet Paşa'yı ilk tanımam lise yıllarına dayanır. O tarihlerde Paşa'nın Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa kitabını alıp okumuştum. Üniversiteye başladıktan sonra da bir Ankara seyahati sırasında Tezakir adlı kitabını almıştım. Yayınlanan kitaplarını takip ediyordum. 1991 yılında bir yayınevi Türk klasikleri adlı bir seri hazırlayacağını ve benim de bu seriye katkıda bulunmamı istedi. Bu vesile ile birkaç kitap arasında "Ahmed Cevdet Paşa ve Eserleri" diye bir kitap hazırlamıştım. Bu çalışmada Paşa'nın pek çok eserinden örnek parçalar seçip kitaba koymuştum. Hiç yayınlanmamış *Sosyalistlere Dair Bir Makale* adlı küçük bir makalesi vardı, ilk defa yayınlamak kısmet oldu. İstanbul Belediye Kütüphanesi'ndeki Cevdet Paşa evrakı arasında bulunan bu makalede Cevdet Paşa sosyalizm hakkındaki görüşlerini açıklamıştır.

Bu arada Paşa'nın Tarih'i de birkaç koldan hazırlanıp yayımlandı. Yeditepe Yayınevi günümüz okuyucusunun rahat anlayabileceği bir dille Tezâkir'i yayınlamak istediğini söyleyince Tezâkir'i günümüz Türkçesine aktardım.

Diğer evrakı ile birlikte İstanbul Belediye Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Koleksiyonu'nda bulunan Tezâkir-i Cevdet, Prof. Dr. Cavit Baysun tarafından hazırlanarak Türk Tarih Kurumu tarafından 1953-1967 yılları arasında 4 cilt olarak yayımlanmıştı. Bu çalışmamızda hocanın yayınından da istifade ettim.

Vakanüvisliği zamanında, önemli olaylara dair tuttuğu notları düzenleyerek halefi Lütfi Efendi'ye değişik tarihlerde ve resmî yazılar hâlinde gönderdiği için Cevdet Paşa bu notlara "Tezâkir-i Cevdet" adını vermiştir. Ancak bu nüsha kaybolmuştur. Tezâkir-i Cevdet'in elde bulunan nüshası, Cevdet Paşa'nın kendisinde alıkoyduğu müsveddelerdir. Tanzimat'tan sonraki hemen bütün olayların içinde bulunan Cevdet Paşa'nın kendisinin her konuda başvurulan bir devlet adamı olmasının yanında geniş tarih bilgisine ve sosyal kültüre sahip bulunması, bu eserin önemini artırmış ve o dönem için bir belge niteliğini kazanmıştır. Özellikle kendisinin önemli rol oynadığı Bosna-Hersek Olayları, İşkodra Teftişi ve Kozan Islahatı gibi önemli olaylar hakkındaki resmî yazıları bu meseleler için en değerli belgeleri oluşturmaktadır. Kırk resmî yazıdan oluşan bu Tezâkir'in 40. bölümü tamamen kendi hayatını anlatmaktadır.

Osmanlı padişahları Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murad ve Sultan II. Abdülhamid zamanlarını idrak eden Paşa, bu dönemde tanık olduğu olayları tüm açıklığıyla yazmıştır. Zamanın padişahını, hanedan üyelerini, yöneticileri ve bilginleri gerektiğinde açıkça eleştirmiştir. Problemleri anlatırken konuya dair çözüm önerilerinde de bulunmuştur. On dokuzuncu yüzyılın siyasal ve sosyal hayatına vakıf olabilmek için en önemli kaynakların başında gelen Tezâkir, Cevdet Paşa'nın en önemli eserlerinden biridir.

Cevdet Paşa, zamanın gelişmelerine açık olmakla birlikte gelenekçidir. Zamanın problemlerinin çözümünün dışarıdan değil kendi geleneklerimizden bulunması gerektiğini savunmuştur. Bizzat kuruluşunda ve yeniden yapılandırılmasında görev aldığı nezaretler ve diğer kuruluşlarda hep bu görüşünü göz önünde bulundurmuştur. Özellikle hukuk sisteminin güncellenmesi tartışmalarında batı hukukunu ve özellikle Fransız hukukunu tercüme edip uygulama taraftarlarına karşı direnmiş, kendi geleneklerimize uygun olması bakımından Hanefi

fıkhının esas alınarak yeni bir hukuk sistemi kurulmasını savunmuştur. Bu görüşünde başarılı olarak "Mecelle" külliyatını meydana getirerek Türk hukuk dünyasına armağan etmiştir.

On dokuzuncu yüzyılın acı olaylarından biri olan Sultan Abdülaziz'in katledilmesinde Paşa'nın dahli olmadığı gibi haberi de olmamıştır. Sadrazam Mütercim Rüşdü, Hüseyin Avni, Bahriye Nazırı Ahmed ve Midhat paşalarla Şeyhülislâm Hayrullah Efendi'den oluşan ihtilal komitesi, ihtilâle karşı çıkacağını bildiklerinden Ahmed Cevdet Paşa'yı dış görevle İstanbul'dan uzaklaştırmışlar, fakat ihtilali ertelemek zorunda kalmışlardı. Olayı gerçekleştirdikleri 1876 yılında Paşa görev başında olmakla birlikte komite tarafından haberdar edilmemiş ve vahim olayı sonradan duymuştur.

Tezâkir: tezkireler, yani hatırlatmalar, bazı kişiler tarafından yazılan biyografiler demektir. Kitabın konusu devlet yönetimi ve yöneticileri olduğundan ismini "On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi" koyduk. Kitabı hazırlarken terminolojiyi aynen koruduk. Nezaret'i bakanlık yapmadık, diğer metinleri mümkün olduğu kadarıyla anlaşılır hâle getirmeye çalıştık.

Kitabın baş tarafına yazarımız Ahmed Cevdet Paşa'nın hayat hikayesini ve kitaplarının listesini ekledik. Paşa için en önemli kaynak yine Tezâkir'dir, yazdıklarımızı oradan derledik. Serinin 4. cildinde hem kendi özgeçmişini ayrıntılı şekilde anlatmış, hem de tanık olup diğer ciltler de anlattığı olayların bir nevi özetini geçmiştir. Arapça ve Farsça parçaları eğer edebi metin değilse (ör: Farsça beytler) Türkçeye çevirdik. Saray'a yazılmış bazı teşekkür yazılarının birkaçını da o günün nesrine örnek olması için özgün dilinde bıraktık. Arapça parçaları çeviren ve Ahmet Emre Polat ve Ayhan Özyurt'a, Farsça parçayı çeviren Dr. Elif Namoğlu'na teşekkür ederim. Ayrıca fikir veren, yol gösteren ve her türlü emeği geçenlere teşekkür ederim.

Seyit Ali Kahraman

AHMED CEVDET PAŞA
(1822 - 1895)

Hayatı

Büyük Türk âlimi ve devlet adamı Ahmed Cevdet Paşa, 27 Mart 1822'de, bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Lofça'da doğmuştur. Asıl adı Ahmet olup Cevdet mahlası, Fehim Efendi tarafından verilmişim Babası, Lofça idare meclisi azasından İsmail Ağa ve annesi Lofça'nın tanınmış ailelerinden Topuzoğulları'na mensup Ayşe Sümbül Hanım'dır. Büyük dedesi Yularkıran Ahmet Ağa'dır. Ahmet Ağa Kırklarelili olup Prut Seferi'ne katılmış ve daha sonra Kırklareli'ne dönmeyerek Lofça'da yerleşmiştir. Oğlu İsmail Efendi, Lofça müftüsü olmuştur. İsmail Efendi'nin oğlu ve Cevdet Paşa'nın büyük babası olan Ali Efendi, Lofça âyanlarına kâtiplik ve kâhyalık yapmış aydın bir zat olup Paşa'nın yetiştirilmesinde büyük emeği geçmiştir.

İlk tahsilini Lofça'da yaptıktan sonra medrese tahsili için 17 yaşında iken 1839 yılı başlarında dedesinin yardım ve teşvikiyle İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da medrese tahsili 7-8 sene sürmüştür. Paşa, medrese tahsili yanında irfan meclislerine de devam etmiştir. Fatih'teki Murad Molla Tekkesi'nde bizzat Murad Molla'dan Mesnevî dersleri almış, "Çarşamba pazarında kendi konağında sakin olan Kuşadalı İbrahim Efendi o asrın en büyük adamlarından içi ve dışı düzgün bir zat idi. Büyük küçük pek çok kimse kendisine mürit olmuştu. Vezir ve devlet adamlarından pek çok kişi konağına gelip huzuruna

girmek üzere sofasında nöbet beklerlerdi. Sofuluk mesleğine girmeyi düşünmediğim hâlde biz de gidip görüşürdük ve en büyük hoca efendilerin halledemediği zor meseleleri ondan sorarak hallederdik. Din bilgisi ve özellikle tefsirden hangi konu açılsa, fevkalâde inceler ve hatırlara gelmedik incelikler ve meziyetler söylerdi" diye zikrettiği Kuşadalı İbrahim Efendi'den istifade etmiş, eski tarz matematik, geometri, cebir ve hayat kitaplarını okuduğu gibi müneccimbaşı Osman Saib'den ve topçu okulu öğretmeni Miralay Nuri Bey'den yeni tarz matematik dersleri almıştır.

Murad Molla Tekkesi, o zamanın âlim, şair ve ileri gelenlerinin toplanma yeri idi. Paşa, eskilere özenerek şiir yazmak hevesine burada kapılmış ve ilk şiirini Fehim'in konağında "Bezm-i üdebâ"ya takdim etmiştir. İlk şiirlerinde mahlası olan "Vehbî", daha önce iki şair tarafından kullanıldığından Fehim Efendi kendisine 1259 (1844) tarihinde "Cevdet" mahlasını vermiştir. Divançe'sini teşkil eden şiirlerinin çoğu da bu zamanın ürünüdür.

Cevdet Paşa, kadılık mesleğine girerek Rumeli bölgesinde Çanat ile Premedi kazasında göreve başlamıştır. 2 Haziran 1845'te İstanbul rüusu olarak medresede ders vermiştir.

İdare ve siyaset hayatına girmesi de Reşid Paşa vasıtasıyladır. Reşid Paşa, sadrazam olduğunda yeni kanunlar hazırlatacağı zaman Şeyhülislamlıktan, bilgili ve açık fikirli bir zat istemişti. Bunun üzerine Ahmet Cevdet Efendi gönderilmiş ve bundan sonra Reşid Paşa'dan hiç ayrılmadığı ve çocuklarına öğretmenlik de yaptığı 15 sene, Cevdet Paşa için ikinci bir yetişme devresi olmuştur. Asıl amacı "Kendi mesleğinde yetecek derecede maaşa erişerek ilim neşri" olduğu hâlde Reşid Paşa'nın etkisiyle yavaş yavaş bu amaçtan uzaklaşmış, birtakım siyasi ve idari görevleri kabule mecbur olmuştur. 1848'de Memleketeyn'de çıkan karışıklık üzerine Fuad Paşa'ya sadrazamın sözlü talimatını götürmüş, bir ay kadar Bükreş'te kaldıktan sonra dönmüştür.

14 Ağustos 1850'de Maarif-i Umumiye üyeliği ile Dârü'l-muallimîn müdürlüğüne tayin edildi. Fakat göreve başlamadan Fuad Paşa ile Bursa'ya gitti. Orada "Kavâid-i Osmâniye"yi yazdı. Şirket-i Hayriye'nin (Deniz Yollan) kuruluş projesi de bu arada hazırlandı. Cevdet Efendi, göreve başladıktan sonra öğretmen okulunu düzene koydu, öğrenci kaydını, sınav usullerini tespit etti ve öğrencilerin ödeneklerini artırdı. Buradan ayrılış nedeni belli olmayan Cevdet Efendi'nin ikinci işi, başkâtibi olduğu millî eğitimin toplantı ve kararlarıdır. Bu iş sırasında pek çok toplantı kararları, beyannâme ve nutuklar onun kaleminden çıkmaktaydı. Bu sırada padişah, kendisine takdim edilen Kavâid-i Osmâniye'yi, encümenin ilk eseri olarak basılması işini ona verdi. 26 Mart 1852'de Fuad Paşa'nın, Mısır Valisi Abbas Paşanın aile ihtilâfını halletmek için gönderilişinde ona eşlik etti. 2 ay sonra döndü ve Encümen-i Dâniş (akademi) çalışmalarına ağırlık verdi. Encümen, Osmanlı tarihini üçe ayırarak H. 1181-1241 (M. 1767/6) arasına ait olan kısmı Cevdet Efendi'ye verdi. Kırım Savaşı sırasında ilk üç cildi yazarak padişaha takdim edince derecesi "Süleymaniye"ye yükseltildi ve 2 Şubat 1855'te vakanüvisliğe (resmi tarih yazıcılığına) tayin edildi.

Vakanüvis Cevdet Efendi, bir taraftan "Tarih-i Cevdet"i yazmaya devam etti, bir taraftan da "Tezâkir"i meydana getirdi. Bu arada Kırım Savaşı nedeniyle Avrupa ile ticarî ilişkiler çoğaldı, "Metn-i Metin" adlı bir kitap yazmak üzere kurulan komisyona aza oldu. Bu komisyon sadece "Kitâb-ı Büyu" yazıldıktan sonra dağıldı. Cevdet Efendi de Şubat 1856'da Galata mollası oldu. Şubat 1857'de Mekke payesini aldı. Yaşının ve rütbesinin küçüklüğüne rağmen Meclisi Âlî-i Tanzimat'a aza olduktan sonra önemli kanunnâmelerin hazırlanmasında bulundu ve "Arazi Komisyonu" reisliğine getirildi. Haftada iki gün buraya devam ederek "Tapu Nizamnâmesi ve Talimat-ı Muvakkatesi" gibi kanunların hazırlanmasında önemli hizmeti oldu. Bir taraftan resmî görevlere devam ederken diğer

taraftan “Tarih-i Cevdet”i tamamlamaya çalıştı. Bu arada İbn Haldun’u incelemeye başladı ve Pîrî-zâde Sahib Molla’nın yarım bıraktığı “Mukaddime” tercümesini tamamlayıp yayımladı (1860). Mesleğini değiştirmek istemediğinden, vezirlikle teklif edilen Vidin valiliğini kabul etmedi. Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ile Rumeli teftişinde bulundu. Dönüşte 17 Ocak 1861’de İstanbul pâyesine yükseltildi. “Takvim-i Vakâyi’in ıslahı için kurulan komisyona üye oldu. Temmuz 1861’de yeni teşkil edilen Meclis-i Vâlâ’nın nizamnâmesini yazdı ve bu meclise aza oldu.

Cevdet Efendi, iki ay geçmeden ortaya çıkan İşkodra olayı üzerine idarî, mülkî ve askerî geniş yetkiler donatılıp fevkalâde komiser sıfatıyla 26 Eylül 1861’de İşkodra’ya gönderildi.

23 Mayıs 1863’te Anadolu kazaskerliği payesiyle Bosna-Hersek müfettişliğine tayin edildi. Bir buçuk sene süren görevi sırasında oraların düzene konmasında büyük başarılar elde etti. Cevdet Efendi, Bosna’daki başarısından dolayı Osmanlı nişanını aldı. İstanbul’da Meclis-i Vâlâ’nın işleri ile meşgul oldu ve askerî ceza kanunnâmesinin hazırlanmasında görev aldı.

Kozan ve çevresinde meydana gelen isyanı bastırmak ve buraları düzene koymak için Fırka-i İslâhiye adlı bir fırka kuruldu. Kumandanlığına Derviş Paşa, idarî ıslahata da fevkalâde komiser sıfatıyla Cevdet Efendi tayin edildi (20 Mayıs 1865).

Cevdet Efendi 13 Ocak 1866’da meslek değiştirerek vezir oldu. Bu arada vakanüsvislikten de ayrıldı. Kozan’dan vakitsiz ve izinsiz döndüğü gerekçesiyle, Halep ve Adana vilâyetleri ile Kozan, Maraş, Urfa ve Zor sancakları birleştirilerek yeniden teşkil edilen Halep valiliğine tayin edilip İstanbul’dan uzaklaştırıldı. Fakat Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye reisliği ile Şubat 1868’de İstanbul’a geri çağrıldı. Paşa İstanbul’a gelince Nezaret’in nizamnâmesini hazırladı. Bu nizamnâmeye göre Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye, geniş yetkilerle donatılan; biri temyiz, diğeri istinaf mahkemesi olarak ikiye ayrılıyor ve reislik nezarete

çevriliyordu. Cevdet Paşa nezareti sırasında bu teşkilatı tamamlayan nizamnâmeler hazırladı. Ayrıca hâkimlerin bilgisini artırmak için hukuk dersleri koydu.

Tanzimat'tan sonra özellikle idarî ve mülkî yapıda Fransız modeli benimsenmeye başlanmıştı. İşte bu senelerde bir medenî kanun hazırlanması düşünülmekteydi. Ali Paşa, Fransız Medenî Kanunu (code civil)'nun tercümesini ve tatbikini istiyordu. Cevdet Paşa, buna karşılık İslâm hukukuna (Hanefi fıkhı) dayalı bir mecelle düzenlemesi fikrini savunuyordu. Bunda ısrarlı oldu ve sonuçta da kabul ettirdi. Cevdet Paşa'nın başkanlığında Mecelle Cemiyeti kuruldu. Bu ilmî cemiyet iki sene içinde ilk dört kitabı tamamlayıp yayımladı. Beşinci kitabın hazırlandığı sırada Cevdet Paşa 26 Nisan 1870'te azledilerek Bursa valiliğine tayin edildi ise de birkaç gün içinde oradaki görevinden de alındı. Cevdet Paşa, bir müddet okuma ve yazma ile meşgul olarak "Tarih-i Cevdet'in 7. ve 8. ciltleri ile "Takvimü'l-Edvâr"ı yazdı. Paşa'nın ayrılmasından sonra mecelle cemiyeti Bâb-ı Fetva'ya nakledilmişti. Hazır olan 5. kitap ile 6. kitap tamamlanıp yayımlandı. Fakat 6. kitap yanlışlarla dolu idi ve şiddetli eleştirilere uğradı. Cevdet Paşa'nın yardımı olmadan böyle önemli bir işin yürümeyeceği anlaşıldığından 24 Ağustos 1871 'de Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi reisliği ile birlikte Mecelle Cemiyeti reisliğine getirildi. İlk işi de 6. kitabı toplattırıp yeniden yazdırmak oldu. Paşa, bundan sonra bu cemiyetle ilişkisini kesmedi.

Cevdet Paşa, İstanbul'dan uzaklaştırılmak kastı ile Maraş valiliğine tayin edildi, ancak bu arada 6. ve 7. kitaplar yazılıp yayımlandı. Aralarının bozuk olmasına rağmen, Midhat Paşa sadrazam olunca, tekrar Mecelle Cemiyeti reisliği ile beraber Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye azalığına tayin ettirdi (6 Ağustos 1872). 27 Ocak 1873'te Şûrâ-yı Devlet azası oldu. Bu arada 8. kitap yayımlanıp 9. kitap hazırlandı. 26 Şubat 1873'te Evkâf-ı Hümâyûn ve 15 Nisan 1879'da Maarif-i Umumiye nazırlıklarına tayin edildi. Paşa bu arada, mecelle ile fazla meşgul

olmadıysa da eğitim alanında pek çok düzenleme ve yenilikler yaptı. Sıbyan, rüştiye ve idadî (ilk, orta ve lise) okullarında okutulacak derslerin programlarını yaptı, okutulacak ders kitaplarının yazılmasını üyelere bölüştürdü. Kendisi de komisyonun ricası üzerine "Kavâid- i Türkiye", "Âdâb-ı Sedad" ve "Mi'yâr Sedad" adlı eserleri yazdı.

Cevdet Paşa, 4 Nisan 1874'te Şûrâ-yı Devlet reis muavinliğine tayin edildi. Önceki görevleri sırasında fırsat buldukça yine mecelle ile ilgileniyordu. Bu arada mecellenin 10. kitabı basıldı, 10 ve 11. kitaplar da hazırlandı. 4 Kasım 1874'te birden Yanya valiliğine tayin edilince bu kitaplar basılamadı. Paşa, Yanya valiliğine tayin edilmesini, "Maruzat"ta Sultan Abdülaziz Han'ın tahttan indirilmesi hazırlığı ile ilgili olduğunu yazmaktadır. Sadrazam Hüseyin Avni Paşa, Cevdet Paşa'ya güvenemediği için İstanbul'dan uzaklaştırmak için tayin etmişti. Esad Paşa sadrazam olunca 11 Haziran 1875'te Maarif nazırlığı ile tekrar İstanbul'a çağrıldı. 29 Kasım 1875'de de adliye nazırı oldu.

Daha sonra sadrazam olan Mahmud Nedim Paşa'nın, gümrük gelirlerinin yabancı sermayedarlara bırakılması teşebbüsüne şiddetle karşı çıkması üzerine 5 Mart 1876'ta Rumeli teftişine gönderildi. Dönünce Adliye nazırlığından azledilerek Suriye valiliğine tayin edildi. Gitmeden, Mahmud Nedim Paşa'nın azli ile yeni kurulan kabinede üç kez Maarif nazırı oldu (8 Mayıs 1876). Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve öldürülmesi, bu nazırlığı sırasındadır. Ancak Cevdet Paşa'nın bu olaydan haberi bile olmamıştır. Paşa, 16 Kasım 1876'da tekrar Adliye nazırı olmuştur. Kanûn-ı Esâsî görüşmelerinde Mithat Paşa ile şiddetli münakaşa ve mücadelede bulunmuştur. Bu sırada Mecelle'yi tamamlamıştır. Ethem Paşa kabinesinde yeniden kurulan Dahiliye nazırlığına getirilmiş ve şiddetle karşı çıktığı Rus Savaşı (93 Harbi) sırasında kabinede bulunmuştur. Savaşa engel olamayınca üzerine düşen görevleri yapmıştır. Fakat savaş bitmeden İstanbul'dan ayrılmıştır.

9 Aralık 1877'de Evkaf nazırı oldu. Hemen ardından 4 Şubat 1878'de Suriye valiliğine tayin edildi. Burada dokuz ay kaldı. Bu arada Kozan'da isyan çıktı. Mıntıkayı iyi bildiğinden dolayı isyanı bastırma görevi kendisine verildi ve isyanı bastırdı. Şam'a, Mithat Paşa'nın tayin edilmesi üzerine açıkta kaldı ve İstanbul'a dönerken yolda (4 Aralık 1878) Ticaret nazırlığına tayin edildiğini öğrendi. İstanbul'a dönünce göreve başladı. Bir taraftan da Mecelle Cemiyeti'ne giderek buraya havale edilen meselelerle meşgul oldu. Sadrazam Hayreddin Paşa'nın istifası üzerine 10 gün kadar Meclis-i Vükelâ reisliğine vekillik etti. Said Paşa sadrazam olunca 19 Ekim 1879'da da tekrar Adliye nazırı oldu. Üç sene kadar süren bu seferki Adliye nazırlığı sırasında önemli işler yapmıştır. Bunlardan biri, hazırlıkları daha önce başlayan Mekteb-i Hukuk için yapılan binanın tamamlanması ve okulun Cevdet Paşa'nın bir nutkuyla açılmasıdır (26 Haziran 1880). Paşa, burada ilk dersi verdiği gibi sonradan hukuk muhakemeleri usulü hocalığı yapmış, ikinci sene de Osmanlı dili ve edebiyatı dersleri okutmuştur. Diğer bir önemli olay da Mithat Paşa'nın yargılanmasıdır. Bu yargılama sırasında, Cevdet Paşa'nın Mithat Paşa'yı sevmediği ve kişisel kininden dolayı taraflı davrandığı ileri sürülmüş ise de bu iddia yanlıştır. Cevdet Paşa, o günkü şartlarda meşrutiyetin Osmanlılar için erken olduğuna inanmaktaydı. Kanûn-ı Esâsî'ye de taraftar değildir. Ayrıca Mithat Paşa'nın, devleti büyük bir sıkıntıya sokarak girdiği ve büyük felâketlerle sonuçlanan Osmanlı-Rus Savaşı'na da karşı çıkmıştı. Mithat Paşa'nın, Sultan Abdülaziz Han'ın şehit edilmesindeki rolü de bilinmektedir. Bundan dolayı Cevdet Paşa'nın bu yargılama olayında taraflı davrandığını iddia etmek haksızlık olur.

Cevdet Paşa, 30 Kasım 1882'de Ahmed Vefik Paşa'nın başvekil olması üzerine Adliye nazırlığından ayrılmış ve birkaç sene ayrı kalmıştır. Bu süre içerisinde zamanını kendine ve çocuklarına ayırmıştır. Kızları Fatıma Âliye ve Emine Seniye hanımları, o zamana göre ender görülen bir alâka ile terbiye

edip yetiştirmiştir. "Tarih-i Cevdet" bu sırada tamamlanmış, "Kısas-ı Enbiyâ"nın 4. ve 5. cüzlerini yazmış ve "Kavâid-i Osmaniye'nin eksiklerini tamamlayarak yeniden bastırmıştır.

8 Haziran 1886'da beşinci kez Adliye nazırı oldu. Padişah tarafından kurulan Umûr-ı Muliye Komisyonu'na üye oldu. Girit'te ihtilâlin bastırılması üzerine kurulan geçici idare için bir ferman-ı âlî yazılmak üzere kurulan komisyona başkanlık etti. "Kısas-ı Enbiyâ"nın 6 ve 7. cüzlerini tamamlayıp yayımladı. Ayrıca "Hülâsatü'l-beyan fi Te'lîfi'l- Kur'an" ve "Hilye-i Saadet" isimli kitaplarını da bu sırada yazdı. Paşa bu sonuncu Adliye nazırlığı görevinden, Sadrazam Kamil Paşa ile anlaşamadığı için ayrılmıştır. 10 Mayıs 1890 tarihinde Sultan II. Abdülhamid tarafından Mecâlis-i Âliye'ye memur edildi. Bundan sonraki hayatını çocuklarına ve ilmî çalışmalara ayıran Ahmed Cevdet Paşa 2. Zilhicce 1312 (25 Mayıs 1895)'de kısa bir rahatsızlıktan sonra Bebek'teki yalısında vefat etti. Kabri, Fatih Camii avlusundaki kabristandadır.

19. asrın büyük devlet adamı, âlim ve fikir adamı olan Cevdet Paşa, devrinin en önemli ve renkli simalarının başında gelir. Genç yaşından itibaren, yeniden yapılanmaya başlayan Osmanlı Devleti'nin her kademesinde görev almıştır. Her nerede bilgili, görgülü, dürüst ve aklı başında bir şahıs aranırsa, hemen Cevdet Paşa bulunmuştur. Nazırlıkların bir kısmı, ya onun eliyle kurulmuş veya kurulu olanın yerleştirilmesi ve teşkilatının temellendirilmesi ona havale edilmiştir. Pek çoğunun kanun ve tüzüklerini Paşa hazırlamıştır. Bu arada beş kez Adliye, üç kez Maarif, iki kez Evkaf, birer kez Ticaret, Maliye nazırlıklarında bulunmuştur. Bunlardan başka Mecelle Cemiyeti başta olmak üzere pek çok önemli komisyona ya başkanlık etmiş veya üye olmuştur. Zamanında pek çok konuda fikirlerine başvurulmuş ve görüşleri alınmıştır. Türk hukuk tarihinde başlı başına bir olay olan Mecelle'nin hazırlanmasını âdeta yalnız başına sırtlanmıştır. Daha o günlerde, Âlî Paşa tarafından ithal edilmeye çalışılan Fransız Medenî Kanunu'nu engelleyerek, Mecelle'yi

hazırlayıp kabul ettirmekle Türk toplumuna unutulmaz tarihî bir hizmette bulunmuştur. Tarihi boyunca büyük devletler kurup onları adaletle yönetmiş Müslüman bir millet için tercüme ve ithal bir kanunla idarenin mümkün olamayacağını savunmuş ve ısrarlı davranışlarıyla fikrini kabul ettirmiştir.

Cevdet Paşa'nın önemli hizmetlerinden biri de Mithat Paşa ile mücadelesidir. Mithat Paşa'nın, hürriyet ve meşrutiyet idaresini, imparatorluk Türkiyesi için mevsimsiz, erken ve tehlikeli bulan Cevdet Paşa, ona karşı mücadele eden şahsiyetlerin başında gelir.

Cevdet Paşa, dil ve edebiyat alanında da önemli hizmetlerde bulunmuştur. Eskiden yeniye geçişte Türk dilinin sadeleşmesi ve yaygınlaşmasında hizmet etmiş, Türk edebiyatının kendi içinde olgunlaşması hareketine yeni bir ciddiyet getirmiş ve aşağıda görüleceği üzere bu konuda pek çok temel eser yazmıştır. Türk nesrinin gelişmesinde de önemli hizmetleri olmuştur ki, nesirlerinde kullandığı zamanına göre dil hem akıcı ve hem de sadedir. Cevdet Paşa, kızları Fatıma Âliye ve Emine Seniye hanımları ilim ve sanat hayatına hizmet eden birer eser olarak yetiştirmiştir.

Eserleri

a. Tarihî Eserleri

Tarih-i Cevdet: Cevdet Paşa'nın otuz senede hazırladığı bu önemli eseri, Kaynarca Antlaşması'ndan Yeniçeriliğin Kaldırılması'na (1774-1825) kadar olan Osmanlı tarih dilimini içermektedir. Cevdet Paşa bu eseri yazarken, vakanüvis tarihleri, resmî vesikalar, sefaretnâmeler, özel tarihler, hatıralar, arşiv kayıtları, resmî yazılar ve mecmualar gibi kaynakları taramış ve dikkatli eleştiriden geçirmiştir. Arap ve Fars tarihçilerinin eserlerini de gözden geçiren Cevdet Paşa, Avrupa dillerinde yazılan tarihlerden de yararlanmıştır. Cevdet Paşa'nın tarih görüşü üzerinde en fazla etkiyi şüphesiz İbn Haldun yapmıştır.

Bundan başka Michelet ve Taine ile Hafız Zehebi'nin de etkileri olmuştur. 12 ciltlik eserin aralıklarla yapılan ilk baskısından sonra büyük düzeltme ve değiştirmeler yapılmış ve 1309'da yeniden basılmıştır.

Yahya Kemal'e göre en büyük tarihçimiz olan Cevdet Paşa bu eserinde, tarihin önemi ve gereğine işaret eder. Tarihin bir terbiye aracı olduğuna inandığından, fırsat düştükçe eserine telkinkâr konular da katmıştır. Olayları birbirleriyle karşılaştırıp bundan sonuç ve dersler çıkarmıştır. Üslûbu sade ve güzeldir.

Tezâkir-i Cevdet: Cevdet Paşa'nın tarihe dair diğer bir önemli eseri de bir fikrî ve tarihî vesikalar mecmuası olan Tezâkir-i Cevdet'tir. Bu eseri hakkında kitabın girişinde "Birkaç Söz" başlığı altında gerekli bilgi verildiği için burada bu kadarıyla yetinilmiştir.

Ma'rûzat: Cevdet Paşa'nın, Sultan II. Abdülhamid Han'ın sözlü emri üzerine yazıp kendisine takdim ettiği tarihî ve uzun bir yazıdır. 1839-1876 yılları arasındaki tarihî ve siyasî olaylardan bahseden bu eseri beş fasikülden oluşmaktadır. Ancak 1. fasikülü kaybolmuştur. 5. fasikülün takdimi münasebetiyle padişaha hitaben yazdığı resmî yazıda Paşa, asıl görevinin 1866-1876 yılları arasındaki olayların açıklaması olduğunu ve diğer fasikülleri, sırf bu olayların daha iyi anlaşılması için yazdığını söylemektedir. Ma'rûzat'ın 2, 3 ve 4. fasikülleri Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuasında yayımlanmıştır. Kızı Fâtıma Âliye Hanım'ın ölümünden sonra da eşyaları arasından 4. ve 5. fasikül çıkmıştır.

Kısas-ı Enbiya ve Tevârîh-i Hulefâ: Terbiyevî mahiyetteki bu eserini hayatının sonlarında yazmıştır. On iki fasikülden oluşan bu eserin ilk 6 fasikülü kendi hayatında, son 6 fasikülü de kızı Fatıma Âliye Hanım tarafından 1908'den sonra yayımlanmıştır. Eser, Hz. Adem'den başlayıp Hz. Muhammed (S.A.V.)'e kadar bütün peygamberlerden kısaca bahsettikten sonra Hz. Muhammed (S.A.V.)'in hayatını, dört halifeyi Emevî, Abbasî ve diğer devletlerin zamanını içine alır. Osmanlıların

kuruluşundan Sultan II. Murad zamanının sonlarına kadar gelir. Cevdet Paşa bu esere ihtimal ki Osmanlı tarihinin geri kalan kısmını da ekleyecekti.

Eser, ilk baskısından itibaren çok ilgi görmüş ve defalarca basılmıştır. Hatta dışarıda da ilgi görmüş ve Kazan Türkçesine çevrilmiştir. Böylece Cevdet Paşa, amacına ulaşmıştır. Dili gayet sade ve rahat olduğu gibi, üslûbu da tabii ve akıcıdır.

Kırım ve Kafkasya Tarihçesi: Halim Giray'ın Gülbün-i Hânân adlı eserinden yararlanarak yazmıştır (İstanbul, 1307).

Belediye Kütüphanesi'ne intikal eden evrakı arasında tarihe ait 1. Anapa Kalesi'ne dair Fıkarât-ı Tarihiye (No: 65), 2. İşkodra'ya dair mütalaanâmeler, 3. Kozan ve Gâvurdağı durumlarına dair bir makale 4. Halep Vilayetine dair bazı kayıtlar, 5. Rumeli teftişine dair bazı belgeleri içeren altı büyük defter ve 6. Bosna-Hersek teftişine dair yedi büyük defter mevcuttur.

b. Hukukî eserleri

Tanzimat Devri'nin bütün hukukî hareketlerinde önemli rolü olduğunu gördüğümüz Cevdet Paşa, Metn-i Metin komisyonuna üye seçilince fıkıh ile daha ciddî bir şekilde uğraşmaya başlamış, birkaç sene sonra Tanzimat meclisine aza olunca da bu çalışmalar meyvesini vermiştir. "Düstûr" adı altında bütün kanunları bir araya toplamak fikrini kendisi ortaya attığı gibi bunu ilk defa tatbik eden de yine kendisi olmuştur. "Düstûr"un ilk baskısı Cevdet Paşa'nın nezaretinde yapılmıştır (Matbaa-i Âmire 1279).

Cevdet Paşa'nın bu sahadaki en büyük eseri şüphesiz devrinin bir abidesi olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'dir. Bunlardan başka Yanya valisi iken yazıp mecelle cemiyetine gönderdiği "Risâletü'l-Vefa" ve Mecelle'yi şerh eden "Şerh-i Kitabü'l-Emânet" (1306), "Mecmua-i Ahmet Cevdet", "Mahkeme-i Temyizin Vazifesine Dair" ve "İcâr-ı Akar Nizâmnâmesi" adlı eserleri de vardır.

c. Edebî ve filolojik eserleri

Cevdet Paşa, edebiyatın sanat cephesi ile ancak ilk yıllarında meşgul olmuştur. Kendisi de pek önem vermediği için Sultan II. Abdülhamid'in isteği ile hayatının sonlarına doğru şiirlerini bir *Divançe* hâlinde toplamıştır. Bunun, Belediye Kütüphanesi'nde kendi el yazısıyla yazılmış iki nüshası bulunmaktadır. Çoğu kaside ve gazellerden ibaret olan divançede az miktarda şarkı, rubai, tarih ve müfred vardır. Bu grupta sayılabilecek bir de *Divançe-i Sâib Şerhi'nin Tetimmesi* vardır.

Fuad Paşa ile birlikte yazdığı *Kavâid-i Osmaniye*, Osmanlıcanın üç dilden meydana geldiği görüşüne göre yazılan ilk Türkçe gramerdir. Bu eser Almancaya da çevrilmiştir (1855). Daha sonra kısmen değiştirilmiş ve Cevdet Paşa'nın imzasıyla birkaç defa basılmıştır.

Medhal-i Kavâid, ilkokul öğrencilerini Osmanlıca kurallarına hazırlamak için yazılmıştır. Bu eser sonradan sadeleştirilerek *Kavâid-i Türkiyye* adı ile yayımlanmış (İstanbul 1292) ve okullarda okutulmuştur.

Belâğat-ı Osmaniye, Cevdet Paşa'nın Mekteb-i Hukuk belagat hocalığının ürünüdür (1298). *Mutavvel* ve Sa'deddin Teftazânî'nin *Ma'ânî-i Muhtasara* Şerhi gibi bu eserle Cevdet Paşa, Recaizâde'nin temsil ettiği batıcılığa karşı cephe almaktadır. *Ta'dil-i Mebâni-i İnşa* adlı eseri de Süleyman Paşa'nın meşhur eserini eleştirmektedir.

d. Diğer Eserleri

Malumât-ı Nâfia: Cevdet Paşa'nın ortaokullarda okutulmak üzere yazdığı küçük bir kitabıdır.

Takvîmü'l-Edvar: Takvim ıslahı konusunu işlemektedir (İstanbul 1287).

Mi'yâr-ı Sedad: Oğlu Sedad Bey için ve liselerde okutulmak üzere yazdığı bu eseri mantıkla ilgilidir (İstanbul 1293).

Âdâb-ı Sedad fi İlmi'l-Âdâb: Bu küçük eser de tartışma usulünden bahsetmektedir (İstanbul 1294).

Hülâsatü'l-Beyân fi Telifi'l-Kur'an- Eser-i Ahd-i Hamidî ve *Hilye-i Saadet* adlı küçük eserleri de çeşitli nedenlerle kaleme alınmıştır.

Beyanü'l-unvan: Cevdet Paşa'nın öğrencilik yıllarında yazdığı bu Türkçe kitabı, medreselerde okutulan kitapların hutbe ve ön sözlerine dairdir (İstanbul 1299).

Ta'rifü'l-irtifa: Öğrencilik zamanında yazdığı irtifa risalesi.

Sosyalistlere Dair Bir Makale: İstanbul Belediye Kütüphanesi'ndeki Cevdet Paşa evrakı arasında bulunan bu makalede Cevdet Paşa sosyalizm hakkındaki görüşlerini açıklamıştır.

e. Tercümeleri

Mukaddime-i İbn Haldun: İbn Haldun'un bu ünlü eseri, daha önce Pîrî-zâde Mehmed Sahib Efendi tarafından tercüme edilmişti. Ancak bu zatın eksik bıraktığı 6. bölümünü Cevdet Paşa tercüme etmiş ve Pîrî-zâde'nin tercümesiyle birlikte 3. cilt olarak yayımlanmıştır (İstanbul 1277).

TEZKİRE NO: 1

Vakanüvislik hakkında bilgi

Olayların tutanaklarında yazıldığı ve anlatılanlara aklıl erenlerin malumu olduğu üzere öteden beri vakanüvislerin vekayi ceridelerı seleften halefe devir olunagelmiş iken Vakanüvis Esad Efendi'nin vefatında bu kural yerine getirilmemiştir. Onun yerine geçen Recai Efendi ile sonraki Nail Bey de bir şey yazmamış olduklarından zat-ı âlileri tarafına eskilerden bir yaprak bile bırakılamamış ve Esad Efendi'nin müsveddeleri haylice araştırılıp bulunamamış idi. Sonradan şurada burada kalmış olup da ele geçirilmiş dağınık belgeler içinde 1242 [1826] tarihinden 1246 [1830/1] tarihine kadar beş senelik hadiselerin zapt edildiği tutanaklar bulundu. Bunlar sırasıyla düzenlenerek gerçeği araştıran zatları tarafına gönderildi. Çünkü 1235 senesi başlarında [1819 sonlarında] vakanüvis olan Şânîzade, selefi Âsım Efendi'nin zamanı olaylarını toparlayıp yazmakla meşgul olmuş ve kendi zamanı olaylarının çoğunu toparlayıp yazmaya muvaffak olamadığından 1241 [1825/6] tarihinde azledilerek yerine Esad tayin edilmiştir. Bunun üzerine 1237 senesi muharreminden [Ekim 1821] 1241 [1825] senesine kadar olan zabıt belgeleriyle diğer belgelerini Esad Efendi'ye devir ve teslim etmiştir. Esad Efendi de 1237 senesi Muharreminden [Ekim 1821] başlayarak birinci cilt olmak üzere üç bölümlük bir tarih yazdıktan sonra ikinci cilt olmak üzere 1241

senesinden başlayarak olayları kağıda geçirmiştir. *Üss-i Zafer* adıyla Vak'a-i Hayriyye'ye [Tanzimat Fermanı'na] dair yazdığı tarihten başka olarak 1241 [1825/6] senesi olaylarını içeren bir bölümlük tarihçesi de ortaya çıkmıştır ki adı geçen ikinci cildin birinci bölümü olup bu kere gönderilen müsveddeler onun ilavesi ve tamamlayıcısıdır. Faziletli zatları ise 1241 tarihinden itibaren tarih yazmaya başlamış olduklarından 6 senelik resmî kaynak mevcut demek olur. Şimdiye kadar saadetli taraflarına bir yaprak devredemediğim gibi memuriyetim zamanına dair bazı bilgiler de veremediğimin esas sebebi zatıalilerince bilindiğinden özür bildirmeye hacet göremem. Bu kere bulunabilecek uygun bir zamanda birinci defa olarak bu tezkirenin takdimiyle adı geçen belgenin teslimine başladım. Bundan sonra da zamanın pençesinden yakamı kurtarmayı başardıkça bazı tezkireler ile zamanımız olaylarına dair bilgi verilmesi düşünülmektedir. Baki lütf u irade efendimindir.

TEZKİRE NO: 2

Cevdet Efendi'nin (Paşa'nın) Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi'ye belge gönderdiği

Malûm-ı saadetleri buyurulduğu üzere duacıları çeşitli memuriyetler ile diyar diyar gezip dolaşıp İstanbul'da bulunduğum dinlenme ve huzur vaktinde de kiralık evden kiralık eve göçerek devamlı göçebelik halinde olduğumdan durumum ve düşüncelerim gibi belgelerim ve eserlerim de dağınık bir şekilde sandıkta dolaşmaktadır. Birinci tezkirede anlatılmaya çalışıldığı üzere eski vakanüvislerin arasında yürürlükte olan devir ve teslim kuralına uyulmamış idi. Bu sırada bazı belgelerin aranması sırasında zaman-ı âlîlerine ait 29 parça belge ele geçirildi ve hemen zatıalilerine takdim edildi. Herhâlde lütuf ve irade efendimindir.

TEZKİRE NO: 3

Allah'ın lütfuyla bu kere yazlığa taşınmak dolayısıyla belge sandıklarımdan bazıları elden geçirilmiş ve zaman-ı âlîlerine dair haylice belge ele geçirilmekle hemen yüce taraflarına gönderilmiş ve halef oldukları önemli memuriyete âcizane bu kadarcık olsun yardım edilmiş olduğu zatıalilerince bilindiğinde herhâlde emr ü irade.

3 Rebiüülevvel 1288/23 Mayıs 1873

TEZKİRE NO: 4

1270 [1854] senesi savaşına dair daha önce vak'anüvislik münasebetiyle tedarik edilmiş ve saklanmış olan evraktan on bir adedi bu kere zatıalilerine gönderilmekle okunup özetlerinin Ceride-i Vakayi'e konulmasına himmet buyurulmak konusunda emr ü irade efendim hazretlerinindir.

5 Zilhicce 1294/11 Aralık 1877

TEZKİRE NO: 5

Abdülmecid Han'ın tahta çıkışında Hüsrev Paşa'nın kendiliğinden Sadaret makamına geçmesi üzerine Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa tarafından kendisine gönderilmiş olan iki adet mektup tarihe kaydedilecek hoş yazılardan olduğundan birer sureti ekte zatıalilerine takdim olundu. Her hâlde emr ü irade efendim hazretlerinindir.

30 Zilhicce 1294/4 Ocak 1878

TEZKİRE NO: 6

Daha önce birinci defa olarak zat-ı âlilerine gönderilmiş olan tezkirede söz verildiği üzere taraf-ı fazılânelerine bilgi devir ve teslim edilmek üzere vakanüvis iken acizane karalanmış olan zabıt varakaları gözden geçirildi ve peyderpey özetlerinin takdimine başlandı. Özet olarak zapt olunan olayların çoğu Takvim-i Vakayi ve Ceride-i Havadis nüshalarında ayrıntılı olarak yazıldığından takdim olunacak özetlerinin Ceride-i Vakayi'e alınmasında, onlardaki ayrıntılara başvurulmak gerekeceği hatırlatılır. İşte başlıyorum.

Bazı görevlendirmeler

Üyeliğiyle iftihar ettiğim Encümen-i Dâniş'in [İlimler Akademisi] kararı ve üyelerinden bulunduğum Maarif Meclis-i Umumîsi'nin arz ve hatırlatılması üzerine yayınlanan padişah iradesi gereğince 1188 [1774] senesinden 1241 [1826] senesine kadar olan Devlet-i Aliyye olaylarını içeren bir tarih yazmakla görevlendirildim. Bu tarihin yazımıyla meşgulken 1271 senesi Cemaziyelevvelinde [Şubat 1855] Takvimhâne nazırı ve vakanüvis bulunan Akif Paşazade Nail Bey ölünce bu Şubat ayının son günü olan Cumartesi günü Takvimhane nazırlığı eski Vakanüvis Recai Efendi'ye verildi. Ardından yani aynı yılın Cemaziyelahirinin biri ve 1855 senesi Şubatının altısı [19 Şubat 1855] olan Pazar günü vakanüvislik memuriyeti de acizane uhdeme verildi.

Ondan sonra meydana gelen olayların içyüzünü öğrenmeye yardımcı olmak üzere öncelikle zat-ı âlilerine özel ve gizli olarak bazı bilgilerin aşağıda verilmesi uygun görüldü.

Mısır ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa meselesi

Şöyle ki, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa istibdat iddiasına kapılıp üzerine sevk olunan ordular da yenildiğinden Sultan II. Mahmud Han kahrından dünyayı terk edip büyük ve yetişkin oğlu Abdülmecid Han hazretleri Osmanlı tahtına oturduğunda Başvekil Rauf Paşa, Şeyhülislâm Mekkîzade Âsım Efendi ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye reisi meşhur Hüsrev Paşa idi. Damad-ı Şehriyarî Halil ve Said paşalar da nüfuzlu idiler. Lâkin devlet işlerinin yetkisi Hüsrev Paşa elinde bulunduğundan zorbalıkla Rauf Paşa'dan mühr-i Hümâyûnu alıp uhdesine tam yetkiyle Sadrazamlık ve padişahın mutlak vekilliği makamını tevcih ettirdi. O vakit Enderun-ı Hümâyûn ağalarının içinde en ileri gelen Rıza Bey, tahta yeni oturmuş olan padişahın iyi niyetini ve güvenini kazanmış idi. Ardından bu Rıza Bey vezirlik rütbesiyle Mâbeyn-i Hümâyûn müşiri ve daha sonra memuriyetine ilave olarak tam bağımsız serasker olan Rıza Paşa'dır. Bunun ikincisi de yine Enderun-ı Hümâyûn beylerinden Mehmed Ali Bey idi ki sonradan padişah damadı ve kapudan-ı derya olan ve bir müddet sonra Sadrazamlık makamına gelen Mehmed Ali Paşa'dır. Padişahın tahta çıkışında kapudan-ı derya bulunan Ahmed Paşa Donanma-yı Hümâyûn ile Akdeniz'de bulunup düşmanı olan Hüsrev Paşa'nın Sadrazamlık makamına geçtiğini işitmiş, bazı yakınları da onu korkutup aldatınca İstanbul'a gelmekten çekinip Mehmed Ali Paşa ile birleşerek Hüsrev Paşa aleyhinde hareket etmek üzere Donanma-yı Hümâyûn'u alıp İskenderiye'ye gitmiş ve firarî lakabını almış idi. Mehmed Ali Paşa ise öyle nankör birine değer vermeyip onu İskenderiye'de tutuklatmış, Donanma-yı Hümâyûn'u beklenmeyen bir nimet olarak ele geçirmiş

ve Mısır meselesi bir derece daha zora sarmış idi. İşte o vakit Devlet-i Aliyye'nin politika ufkunda Utarit yıldızı gibi cirmi küçük kadri büyük birisi parlamakta idi ki bu zat Devlet-i Aliyye'de diplomasi usulünü kuran Reşid Paşa'dır.

Reşid Paşa o vakit Avrupa devletleri aralarında bir ittifak kurup da kalemle Mısır meselesini halletmeye çalışıyordu. Fakat bunu Tanzimat-ı Hayriyye'nin icrasına bağlayıp iki işi birlikte yürütmek isterdi. Eski fikirde olan vükelâ onun meydana koymak istediği Tanzimat-ı Hayriyye'den hoşnut olmamışlardı. Ancak Mısır işi bittikten sonra onun kuracağı Tanzimat'ın temellerini yıkmak mümkün olur düşüncesiyle sırf Mısır işlerinin düzelmesi için Tanzimat-ı Hayriyye'nin ilanına razı olmuşlar idi. Reşid Paşa Tanzimat-ı Hayriyye fermanını kaleme alıp Gülhane'de okudu ve Avrupa devletleri ile bir ticaret anlaşması yapıp anlaşmaya Mısır valisinin diğer eyalet valilerinden fazla hiçbir imtiyazı olmadığını derç ettirdi. Fransa Devleti, Mehmed Ali Paşa'yı sahiplendiyse de yalnız kaldı. Diğer büyük devletler Devlet-i Aliyye ile Mısır aleyhine birleştiler ve İngilizler Mısır aleyhine donanma sevk ettiler. Devlet-i Aliyye tarafından da bir fırka düzenlenerek İngiliz donanmasıyla birlikte Berrü'ş-Şam kıyılarına gönderildi. O vakitler Devlet-i Aliyye'de tekel usulü yürürlükte olarak hükumet tarafından satın alma memurları çıkarılıp zahireyi miri fiyatıyla çiftçilerden satın alırlardı. Bu tekel usulünden devlete senede yetmiş bir küsur kese gelir olurdu.

Adı geçen ticaret anlaşmasının gerektirdiği serbest ticaret yüzünden maliye hazinesi bu gelirden mahrum olduysa da Mısır'ın üzüntüsü kat kat fazla idi. Zira Mısır'ın gelirinin çoğunluğu tekel usulünden olduğundan, bu usulün kaldırılması üzerine Mısır'ın geliri birdenbire olağanüstü düşerek maliye işleri karma karışık oldu. Mehmed Ali Paşa ise Devlet'e karşı durabilmek için düzenli ve düzensiz pek çok asker beslemekte olduğundan Mısır idaresi bu masrafları karşılayamayıp birdenbire

büyük bir mali sıkıntıya düştü. Hatta Mısır ordusunun 28 aylık maaşları ödenemedi. Mısır idaresi, maddi yönden bu kadar sıkıldığı gibi manen de müşkül bir mevkide kaldı. Zira Tanzimat-ı Hayriyye fermanı Arabistan'da yayınlanınca kamuoyu Osmanlı tarafına meyledip Mısırlılardan nefret ederek Halep ve Şam ahalisi birden onların aleyhine döndüler. Bunun üzerine Berrü'ş-Şam tarafına çıkan Osmanlı askeri kolaylıkla muzaffer oldu ve Mısır askerleri pek perişan hâl ile düşe kalka Mısır ülkesine can attılar.

Tanzimat'ın ilanı

Kısacası, Devlet-i Aliyye bayağı ikiye ayrılmış iken Hariciye Nazırı Reşid Paşa kalemle Mehmed Ali Paşa'ya galip gelerek onun kılıcını kınına koydurdu ve Devlet'i bu tehlikeden kurtardı. Can, namus ve mal emniyeti maddesine kefil olan Tanzimat-ı Hayriyye'yi kurarak halka büyük iyilikler etmiş oldu. Ancak Avrupalılar ile fazla görüşüp yakınlaşmasından karantina tesisini teşvik eylemek gibi yeni usullere düşkünlüğünden dolayı bazı tutucular kendisinden hoşnut olmayıp ona dini konularda ilgisiz ve gevşek gözüyle bakarlardı. Bu gibi yeni usullerin getirilip kurulmasında Damat Fethi Paşa onunla aynı fikirde olduğundan o da halk tarafından sevilmezdi.

Makamlar ve mansıplar çayırlığında bağımsız gezmeye alışan memurlar da Tanzimat-ı Hayriyye bağlarıyla bağlanmaktan hoşnut değillerdi. Reşid Paşa ise bu yeni kanunların harf harf yürürlükte olmasında çok ısrarlıydı. Bu yüzden Saray-ı Hümâyûn'un muamelelerini zorlaştırıyor ve nüfuzunu zorluyordu.

Mısır Eyaleti, Mehmed Ali Paşa hanedanına miras olarak kalmak şartıyla kendisine tevcih olunmak kararlaştırıldı. Buna dair Reşid Paşa'nın kaleme aldığı ferman-ı âlî müsveddesinde senelik seksen bin kese maliye hazinesine verilmek ve Mısır'da

Devlet tarafından atanan bir defterdar olup gelirleri Devlet adına toplamak, askerlerin ve diğer memurların maaşlarını padişah adına olarak vermek şartlarını içermekteydi. Bu defterdar maddesinden Mehmed Ali Paşa pek fazla rahatsız olduğundan fermanın değiştirilmesi için Reşid Paşa'ya altmış bin kese akçe ikramiye arz ettirmişken Reşid Paşa buna asla meyil göstermeyerek düşüncesinde ısrar eylemiştir. Bunu, kendilerinin aracı olarak seçilmiş olan kişilerden duydum. Mehmed Ali Paşa ise bu parayı bazı Saray'a yakın olanlara arz ile Reşid Paşa'yı Hariciye Nezaretinden azlettirerek Edirne valisi tayin ettirmiş olduğu güvenilir kaynaklardan işitilmiştir.

Reşid Paşa'nın azli üzerine, adı geçen ferman düzeltilerek seksen bin kese altmış bine indirilmiş ve defterdar maddesi çıkarılmıştır. Sonradan bazı konulardan dolayı Babıâlî ile Mısır Valisi Abbas Paşa arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların halledilmesi için Sadaret müsteşarı bulunan Fuad Efendi özel memurlukla Mısır'a gönderildi. Çözülecek konulardan biri de Mehmed Ali Paşa hanedanının miras bölüşümü konusu olmakla fakir de birlikte gönderilmiş idim. Fuad Efendi o vakit bu konuları halletmek ve düzeltmekle birlikte Abbas Paşa'yı ikna ederek Mısır'ın vergisini seksen bin keseye çıkartıp Reşid Paşa'nın kararını fiiliyata getirmiştir. Ancak defterdar maddesinin yürürlüğe girmesi mümkün olamamıştır. Biz yine konumuza dönelim.

Reşid Paşa uhdesine, yazıldığı gibi Edirne valiliği verilmiş ise de kendisi hastalık bahanesiyle gitmekten kaçınmakla büyükelçilikle Paris'e gönderildi. İşte o vakit Rıza Paşa devri başladı. Devlet işlerinin halledilmesi onun elinde kaldı. Damat Fethi Paşa uzun müddet gözden uzak kalıp Damat Mehmed Ali Paşa gözde oldu. Ancak o da Rıza Paşa'nın nüfuzu altında işlerdi. Elli altı [1840] tarihinde Hüsrev Paşa düşüp Rauf Paşa yine sadrazam olduysa da o da daima Rıza Paşa'nın kararlarına uyardı. Bir aralık kan dökücülükle meşhur olan İzzet Mehmed

Paşa ikinci defa Sadaret'e gelip eski devirlerin hükümlerini yürütmek istediyse de ona Tanzimat-ı Hayriyye mani oldu. Hıristiyanları Müslümanlardan ayırtmak için feslerine raiyyetin "ra"sına işaret olmak üzere kurdeleden uzunca ve eğrice sülük tabir olunur nişanlar koydurmaktan başka gönlüne göre bir iş beceremedi, bir seneye varmaksızın azledilerek yine Rauf Paşa Sadaret'e geldi. Ancak eskisi gibi bir bostan korkuluğu olup iş Rıza Paşa ile onun adamlarının ellerinde idi.

Reşid Paşa'nın düşmesi üzerine Tanzimat-ı Hayriyye'nin tamamlayıcı maddelerinden olan birçok iş geri kaldıysa da aslı baki idi. Elli dokuz [1243] tarihinde askeri düzenleme icra olundu. Bu işde, askerlerden Abdülkerim Nadir Paşa ile Mütercim Rüşdü Paşa kullanıldı. Özellikle Rüşdü Paşa hayli nizamlar kaleme alarak ordu içinde hayli şöhret kazandı. Rıza Paşa da bu gibi güzel işlere yardımcı olduğundan o da övgü aldı. Bu askeri düzenleme gereğince Devlet-i Aliyye'nin kara kuvvetleri Hassa, Dersaadet, Rumeli, Anadolu, Arabistan ve Irak-Hicaz orduları adıyla altı orduya ayrıldı. Hassa Ordusu'na Üsküdar, Dersaadet Ordusu'na İstanbul, Rumeli Ordusu'na Manastır, Anadolu Ordusu'na Harput, Arabistan Ordusu'na Şam, Irak ve Hicaz Ordusu'na Bağdad merkez olarak seçildi. Her ordunun özel mevkileri vardı. Mesela Edirne ve Şumnu, Dersaadet Ordusu'nun mevkilerinden olarak buralarda Dersaadet Ordusu'ndan yeteri kadar asker yerleştirildi. Yoksa Rumeli'nin korunması Rumeli Ordusu'na münhasır değil idi. Dersaadet Ordu-yı Hümâyûnu müşirliği, seraskerlik makamına eklendi. Diğer orduların birer müşiri (mareşali, komutanı) var idi. Ordu müşirlerinin aylık maaş ve diğer gelirleri yetmiş seksen bin kuruşa ulaşırdı. Rıza Paşa devrinde Hassa Müşirliği onun has mensuplarından Darbhor Reşid Paşa uhdesinde idi. O devirde fazlasıyla gözde ve makbul olanlardan biri de Maliye Nazırı Safvetî Paşa idi.

Bu devrin ricali güzel ömür geçirdiler, hoş geçindiler ve pek çok gelir edindiler. Haklarını inkâr etmeyelim, Devlet çarkını güzelce idare ettiler. Mali dengeyi de gözettiler. Fakat dışta şan ve itibar kazanamayıp politik işlerin iyi yürütülmesinde ve halledilmesinde yaya kaldılar. İçte de halk arasında rüşvet ve yolsuzlukla itham edildiler. Padişah da onlardan usandı. Sonunda Rıza Paşa'yı azlederek Reşid Paşa'yı Paris'ten Hariciye Nezaretiyle İstanbul'a getirdi. Ardından 1262 [1846] yılında Sadrazamlığa getirerek devletin işlerinin halledilmesini onun bağımsız ve yetkili ellerine verdi. Kısaca, Rıza Paşa devri geçip Reşid Paşa devri başladı. Ancak Reşid Paşa'da evvelki kararlılık ve dayanıklılık kalmamış idi. Evvelki Hariciye nazırlığında az vakit içinde büyük büyük işler görmüş iken bu kere tam yetkiyle sadrazam olduğu hâlde o kadar büyük işler beceremedi. O da yüksek binalar yapmak, gelir elde etmek hevesine düştü. Daha sonraları oğlu Ali Galib Paşa'yı Padişah'a damat etmek için kadınlara ve harem ağalarına dalkavukluk eder oldu. Bununla birlikte Tanzimat-ı Hayriyye'nin ayrıntılarını tamamlamak ile uygarlık ve bilginin ilerlemesine gayretten geri kalmazdı. İşte o sırada Mekatib-i Umumiye Nezareti ve Meclis-i Maarif kuruldu.

Eğitimde yeni yapılanma, sıbyan, rüşdiye, darülfünun okulları

Şöyle ki önceleri öğretimin yaygınlaştırılması yollarını görüşmek üzere geçici bir Maarif Meclisi kuruldu. Eski kazasker ve fazıllardan ünlü Ârif Hikmet Beyefendi, Mütercim Rüşdü Paşa ve Fuad Efendi bu Meclisin üyeliğine seçilmişler idi. Bu geçici mecliste genel eğitim üç derece üzerine düzenlendi. Bunlar sıbyan mektepleri, rüşdiye mektepleri ve darülfünun [üniversite] dereceleridir. Bu üç derece için adı geçen meclis ayrıntılı üç tasarı kaleme aldı ve meclisin memuriyeti tamam oldu. Bu lâyihaların hükümlerini hayata geçirmek üzere yukarıda

geçtiği gibi Mekâtib-i Umumiye Nezareti ile bir daimi Meclis-i Maarif kuruldu. Bu daimi meclis Maarif-i Umumiye'nin yaygınlaştırılması yollarını araştırmakla meşgul oldu. Kazaskerlerden bir reisi vardı. Ancak Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye reisi ile Hariciye nazırının altında bulunurdu. Yine o sırada Mekkîzade vefat etmekle adı geçen Ârif Hikmet Beyefendi şeyhülislâm olup o da eğitimin yaygınlaştırılmasına gayret eylerdi.

Rüşdiye mektepleri açılarak ilerleme yolunda bir adım ileri atıldı. Ancak işin ortasından başlanmış oldu. Zira geçici meclisin düzenlemesine göre önce sıbyan mektepleri ıslah edilip de onlardan yetiştirilecek çocuklar için rüşdiye mektepleri açılması lâzım gelirken sıbyan mektepleri hâli üzere kaldı. O sırada serasker bulunan Damat Said Paşa'nın, altmış dört [1848] tarihinde padişah huzurunda yaptığı delice ısrarı üzerine Reşid Paşa azledildi ve yerine Sarım Paşa sadrazam oldu. Böylece devlet işlerinin yuları Said Paşa eline geçti. Bu adam ise aşırı tutuculardan, akıllı gözüken bir deli olup Reşid Paşa mensuplarını dini konularda umursamazlık ile itham ederek kimini idam ettirmek, kimini sürdürmek ve İstanbul'u yeni düşünce sahiplerinden temizlemek, kısaca Devlet'i yüz sene geri götürmek gibi hayallere daldı. Hatta rüşdiye mekteplerinde çocuklara ressamlık öğretiyorlarmış diye harita öğretiminin yasak edileceği işitildi. Onun bön görüşüne göre Meclis-i Maarif'in hiç işi kalmayacak idi.

Mekatib-i Umumiye Muavini Vehbi Molla bu türlü olayları işitip ürkerek Meclis-i Maarif Dairesi teftiş olunur korkusuyla ne kadar harita müsveddeleri var ise hela kuburlarına atmış idi. İşte öğretimin ilerlemesine çalışıyorken böyle bir sekteli vakit gördük. Bereket versin Sârım Paşa aklı başında bir zat olup Said Paşa'ya uymadı ve onun dizginini elinden bırakmadı. Padişah da Said Paşa'nın zamana uyar adam olmadığını anlayıp onu def etti ve Reşid Paşa'yı yine Sadaret'e getirdi. Bunun üzerine yaygın eğitimin yayılmasına bir derece

daha özen gösterildi. Şöyle ki, Meclis-i Maarif'in bir umumisi olup ayda bir kere toplanırdı. Bunda Meclis-i Maarif'in reisi ve üyeleriyle birlikte Meclis-i Vâlâ Reisi Rifat Paşa, Hariciye Nazırı Âlî Paşa, serasker olan Mütercim Rüşdü Paşa ve Fuad Efendi de bulunurdu. Bir ay içinde Meclis-i Maarif tarafından ne yapılmış ve ne yapılmaya karar verilmiş ise özetleri, gerekli lâyiha ve mazbataları düzenlenerek ay başında bu Meclis-i Umumî'ye verilirdi. Bu lâyiha ve mazbatalar hep bu fakirin kaleminden çıkardı.

Macar ayaklanması ve mülteciler

O devirde Avusturya devletinde meydana gelen ihtilâl üzerine Macarlar ayaklanıp Avusturya'ya isyan ederek galip geldiler. İhtilal fikirleri Eflâk ve Boğdan'a da yayılmakla bir taraftan Devlet-i Aliyye ordusu, diğer taraftan Rusya ordusu Memleketeyn'e girdi. Divan-ı Hümâyun Âmedîsi Fuad Efendi de fevkalâde memur olarak Bükreş'e gönderildi. Onunla birlikte asker kumandanı Ferik Ömer Paşa idi ki sonradan serdar-ı ekrem olan meşhur Ömer Paşa'dır.

Ayusturyalılar Macarları bastırmaktan âciz kaldığından Ruslar Macaristan üzerine iki yüz bin asker sevk etti. Macarlar çaresiz kalarak birçoğu Devlet-i Aliyye'ye iltica eylediler. Rusya ve Avusturya devleti, onların iadelerini teklif ettiler. Pek çok zat bu iki komşu büyük devleti kırmaktan korkup çekinirdi. Fuad Efendi de bu komşuları gücendirmemek görüşünde idi. Fakat Reşid Paşa'nın görüşüne uygun hareket eylerdi. Reşid Paşa ise *"Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse ... ona aman ver..."*[1] âyetinin hükmünce mültecileri koruma ve himaye hususunda dik durup sabretmekle Müslümanlara Avrupa'ca ve Amerika'ca büyük şan kazandırdı. Bu cihetle Batı devlet ve milletleri Rusya'ya karşı Osmanlıların gayretini güder oldular.

---

1 Kur'an-ı kerim Tevbe Suresi, âyet: 6.

İşte o vakit fakir de tebdil-i kıyafet ile yani halk elbisesiyle Eflak yakasına geçip Fuad Efendi nezdine giderek bir ay kadar Bükreş'te bulunmuş idim. Bu husustan dolayı Rusya imparatoru Devlet-i Aliyye'ye gücenmiş ise de Fuad Efendi özel memuriyet ile Petersburg'a gidip iki devletin arasını düzeltmiş idi. Fuad Efendi bu memuriyetlerde doğrusu olağanüstü ustalık gösterdi. Ödül olarak kendisine bâlâ rütbesiyle Sadaret müsteşarlığı verildi. Onun yerine Necib Paşazade Mahmud Nedim Bey de Dîvân-ı Hümâyûn âmedîsi oldu. Rusya ülkesinin soğukları Fuad Efendi'ye fazlaca etkilediğinden kendisinde sızılar ortaya çıktı, Dersaadet'e dönüşünde Bursa kaplıcalarına gitti. Fakiri de beraber alıp götürdü. Birlikte *Kava'id-i Osmaniyye*'nin telifine gayret olundu. Bir de Boğaziçi'nde işlemek üzere bir vapur şirketi kurmaya dair olan nizamname lâyihası kaleme alındı. Dönüşte uygulamaya konuldu ve Şirket-i Hayriyye diye isim verildi.

İşte o sırada Reşid Paşa ile Mısır Valisi Abbas Paşa arasındaki soğukluktan dolayı ortaya çıkan zorlukların halledilmesi için Fuad Efendi Mısır'a gitmek için görevlendirildi, fakir de yanında gittik. Üç ay içinde işler tamamlanarak İstanbul'a dönülmüştür.

Encümen-i Dâniş [İlimler Akademisi]

Yine o sırada Maarif Meclis-i Umumî'sinin kararı üzerine kırk üyeden oluşan bir Encümen-i Dâniş [İlimler Akademisi] oluşturuldu. Ve encümenin açılış gününde daha önce adı geçen *Kavaid-i Osmaniye* padişah huzuruna arz ve takdim edildi. Encümen-i Dâniş üyelerinin birçoğu hatır için seçilmiş zatlar olduğundan dolayı Encümen'in kuruluşundan beklenen fayda elde edilemedi. Bilfiil işe yarayacak üyelere dağıtılan telifler içinde fakirin hissesine düşen *Tarih-i Cevdet*'ten başka bir eser görülmedi. Hâlbuki Encümen'in açılışı günü vekiller ve memurlar iki sınıfa ayrılıp biri sanki bilgi sahipleri ki

Reşid Paşa takımı idi. Diğer kısmı bunların dışında kalmakla gücenmişler idi ki Fethi Paşa da dışarıda bırakılanlardan biri idi. Hâlbuki Fethi Paşa önceleri Reşid Paşa ile hem-fikir iken sonradan araları bozuldu. Diyebilirim ki aralarındaki soğukluk Encümen'in açılış gününde daha artmıştır. Bu yüzden Meclis-i Maarif'in işlerini teşvikte genellikle karşı tarafta bulunmuştur O sırada ise Fethi Paşa Tophane-i Âmire müşiri ve padişahın tam güvenini kazanmış olarak bayağı Saltanat müsteşarı (danışmanı) makamında idi. O zamanda kapudan-ı derya olan Damat Mehmed Ali Paşa da Reşid Paşa ile taban tabana zıt olup daima onun karşısında bulunurdu. Reşid Paşa ise muhalifleri ile uğraşmaktan geri durmaz, görüşünde ısrarlı ve müstebit bir zat idi. Bundan dolayı vekiller arasında fitne ve ayrılık günden güne artmakta idi.

Yine o sırada Ayasofya karşısında büyük bir darülfünun inşasına başlandı. Hâlbuki örgün eğitimin esası olan sıbyan mekteplerinin ıslahına henüz başlanmamış idi. Burası maarif erbabınca itiraz noktası idi. Kötü niyetli kişilerden bazıları Müslüman ve gayrimüslim ile karışık bir büyük mektebin Ayasofya Camii karşısında kurulmasının uygun olmayacağını Abdülmecid Han hazretlerine hatırlatıp inandırmakla darülfünun binası nice seneler sürüncemede bırakıldı. Sonunda başka işde kullanılmak üzere tamamlanabilmiştir.

Hariciye Nazırı Âlî Paşa ve Dahiliye nazırı makamında Sadaret Müsteşarı Fuad Efendi politik işlerde Reşid Paşa'nın iki eli hükmünde idi ve her biri ona halef olabilecek birer usta diplomattı. O devirde serasker olan Mütercim Rüşdü Paşa zamanın dâhilerinden bir zat olarak onlara yardımcı idi. Meclis-i Vâlâ Reisi Rifat Paşa, Reşid Paşa'nın akranından olup gayet zeki ve anlayışlı bir zat idi. Ancak pek değişken ve kararsız olmakla her tarafı idare etmek ister ve büyük vekiller arasında soğukluk meydana geldiğinde bundan dolayı biçare zahmet çekerdi.

Sadaret değişimi

Anlatıldığı üzere seçkin vükela arasında ortaya çıkan ayrılık ve fitneden dolayı altmış sekiz [1252] senesinde Reşid Paşa azledilerek Rauf Paşa sadrazam tayin edildiyse de bir buçuk ay dolmadan Reşid Paşa yine Sadaret makamına iade buyuruldu. Beş ay sonra yine Reşid Paşa azledilerek Âlî Paşa sadrazam ve Fuad Efendi Hariciye nazırı oldu. Halkın gözü Rauf Paşa ve Hüsrev Paşa gibi eski zatlara alışmış olduğundan Reşid Paşa birinci defa Sadaret'e geldiğinde halkın gözüne küçük görünmüş idi. Az vakit zarfında büyüklüğünü gösterdi ve makamını doldurdu. Bu devirde ondan büyük adam yoktu. Onun üzerine Âlî Paşa Sadaret'e getirildiğinde halkın gözünde cismi gibi hâli ve şanı da pek küçük göründü. İki aya varmadan ayrılarak Damat Mehmed Ali Paşa sadrazam oldu. Bir sene içinde böyle dört defa Sadaret değişikliği işlere durgunluk ve karışıklık getirdi.

Karadağ Meselesi

Reşid Paşa'nın bu kere dışarıda bulunması politikaca zarara sebep oldu. Şöyle ki daha önce Ömer Paşa Bosna'yı vurup Boşnakları sürüp dirençlerini kırdıktan sonra Karadağ'ı da vurup da bir fatihlik kazanmak emeline düştü. Damat Mehmed Ali Paşa da onun fikirlerini desteklemiş ise de Reşid Paşa politik durumun buna uygun olmadığını bildiğinden Fethi Paşa ve Mehmed Ali Paşa ile Fuad Efendi'den oluşan bir "encümen-i hâssü'l-hâss" toplayıp bu durumu görüşmüş, bundan kaçınılmasına karar verdirmişti. Bu karara dair Fuad Efendi'nin kaleme almış olduğu arz tezkiresini gece gayet gizli olarak fakir okuyup Reşid Paşazade Ali Galib Paşa temize çekmiş idi. Karadağ üzerine hareket olunacak olursa ne şekilde Devlet'in başına bir Karadağ gailesi getireceği ve Devlet'i nasıl büyük zorluklara uğratacağı bu tezkirede yazılı idi. Bunun aslı veya

müsveddesi bulunup görülse Reşid Paşa'nın politik konulardaki ustalık derecesi ve mahareti belli olur. Zira görüşleri ve yorumları sonradan birer birer meydana çıkmıştır.

Şöyle ki, Mehmed Ali Paşa Karadağ üzerine hareket işinde Ömer Paşa'yı gizlice teşvik etmişti. Bu kere Sadaret'e gelmesi Ömer Paşa'ya bir mertebe daha cesaret verdi. Ömer Paşa buna bir bahane arayarak bir yolla Karadağ reisini ürkütmüş, o da manevi hamisi olan Rusyalıya müracaat edince Rusyalı tarafından cesaret verilmiştir. Fakat ihtiyaten biraz müddet olsun Ömer Paşa'ya dayanabilecek kadar asker toplaması hatırlatılmış olduğundan Karadağ reisi sekiz bin kadar asker toplayarak sınırının korunmasına kalkışmış idi. Karadağlılar ise düzenli asker gibi rahat durur bir tayfa olmayıp çevrelerindeki yerleşim yerlerine saldırmaya başladıklarından Devlet-i Aliyye de onların terbiyesine mecbur oldu ve Ömer Paşa'ya bu yolda gizli talimat verildi. Hariciye Nazırı Fuad Efendi bu konuda Devlet'in hareketinin haklı ve meşru olduğuna dair ayrıntılı bir tasarı kaleme almış idi. Bu lâyiha da bulunup incelenmesi gerekir.

Ömer Paşa bunun üzerine Karadağ'a hücum ederek ilerlemekte iken Avusturya Devleti tarafından Leiningen adındaki murahhas geldi. Verdiği ültimatomda bulunan maddelerden biri ve belki birincisi Karadağ üzerine sevk edilen askeri kuvvetlerin geri çekilmesi hususu olduğundan çaresiz Babıâlî Âlî Paşa'ya askeri geri çekmesi için kesin emir verdi. Karadağlı ise bunun üzerine şımardı ve günden güne Karadağ meselesi zora girdi. Babıâli'nin Karadağ meselesinde hata ettiğini belirtmek ve adı geçen lâyihanın çekincesi olan yerlerini bildirmek üzere Reşid Paşa bu fakiri Fuad Efendi'ye gönderdi. Varıp ifade ettiğimde Fuad Efendi, Reşid Paşa'nın itirazlarını doğru buldu ve,

"Daha önce Paşa efendimiz sadrazam iken güç hâl ile Mehmed Ali Paşa'ya karşı durabildi. Şimdi ben onun maiyetindeyim. Ne yapabilirim, beni mazur bilmelidirler" diye cevap verdi. Ne çare ki fatihlik kazanmak cahil gayretiyle Devlet'in başına

bir Karadağ gailesi çıkarılmış oldu. Ondan sonra bu yüzden görülen hasar ve zararlar herkesin bildiği şeyler olduğundan ayrıntısına gerek yoktur.

Reşid Paşa ile iki yetiştirmesi olan Âlî Paşa ve Fuad Efendi kenarları eşit bir üçgen oluşturarak her hâlükârda ondan ayrılmazlar iken daha önce Âlî Paşa'nın Sadaret'e gelmesi Reşid Paşa'ya rekabete sebep oldu. Fuad Efendi de Âlî Paşa'dan ayrılmadı. İkisi birlikte efendilerinden ayrılarak gittikçe Reşid Paşa ile araları açıldı ve nihayet ikisi de Serasker Rüşdü Paşa ile birleştiler. Üçü temel direk gibi birleşip Reşid Paşa aleyhine düştüler. Rifat Paşa ise ne yapacağını şaşırıp her tarafı idare etmeye çalışırdı. Âlî Paşa ile Fuad Efendi'nin mensupları hep Reşid Paşa takımından sayılırken onlar Reşid Paşa'dan ayrıldığında ikisinin has mensupları da Reşid Paşa takımından ayrıldı. Fakat gariplikten olarak Beylikçi Şevket Bey eski hâlinde kaldı. Çünkü Şevket Bey temiz ve safdil bir zat olup Reşid Paşa'nın has mensuplarından olduğu hâlde Âlî Paşa'ya da bağlılığı vardı. Âlî Paşa ile Reşid Paşa'nın araları açılıp iki taraf bir diğerinin aleyhinde oldukları herkesin malumu iken Şevket Bey bunu inkar edip iki taraf ile de samimi olarak görüşür ve onları evvelki gibi aynı düşüncede sanırdı.

Âmedci Mahmud Nedim Bey de Reşid Paşa'nın has mensuplarından iken iki tarafı kollar ve hangi taraf galip gelirse ondan yararlanmaya çalışırdı. Çünkü bu bey iyi gün dostu olup *el için ağlayan göz kör olsun* diyenlerden olmasıyla efendisi veya arkadaşları için değil özel çıkarlarını belki bir günlük eğlencesine bile feda edemediğinden dolayı güvenilir değildi. Gayet yanar-döner, tavır ve davranışları tuhaf ve herkes hakkında kötü düşünceleri galip bir adam olup onun hakkında da kimsenin güveni yoktu. Bir gün Reşid Paşa'nın bir husustan dolayı canını sıkmakla onun mizacını tarif için *"Bizim beyefendi cıvık sabuna benzer, onunla ne el yıkanır ve ne de çamaşıra gelir"* demişti. Mahmud Bey'in mizacı bundan daha iyi tanımlanamaz. Fakat nüfuz sahiplerine ve iş başındakilere fazlaca

yüklenip dalkavukluk ederek bu gibi pek çok kişileri aldatırdı. Zavallı Reşid Paşa âlicenap, sabırlı, insaniyetli, kalbi temiz ve güzel sıfatlara sahip bir zat olarak Mahmud Bey'in şeytanca davranışlarına aldanır ve onu kendisine bağlı ve yakın sanırdı. O ise hiçbir tarafa hayırlı olmayıp kişisel çıkarları peşinde idi. Sadaret müsteşarlığı boşaldığında bu makama geçmeyi kuvvetle ümit ederken Beylikçi Şevket Bey kıdeminden dolayı kırılmasın diye Sadaret müsteşarı tayin olununca Mahmud Bey emeline ulaşamayıp Hariciye müsteşarlığında karar kılmıştı. Hâlbuki dil bilir olmadığından bu makamda iğreti idi. Bu yüzden hâlinden hoşnut olmayıp her nasıl olursa olsun kendisince yükselme yollarını aramakta idi. Hâlbuki değişken tavırları yüzünden sonunda iki taraf da kendisine güvenmez olmuşlardı.

Kısacası Reşid Paşa'nın anlatıldığı üzere rakipleri çoğaldı, kuvveti azaldı. Fakat kendisinin büyük düşmanı Damat Mehmed Ali Paşa idi. Altmış dokuz [1853] tarihinde Mehmed Ali Paşa'nın Sadaret'ten ayrılması üzerine Giritli Mustafa Paşa Sadaret'e getirildi. O sırada Reşid Paşa da Hariciye Nezaretine geldi ve Devlet işlerinin idaresi yine onun elinde kaldı.

O vakit Kudüs-i şerifteki mahut anahtar meselesi üzerine Rusyalı Osmanlı ülkesinde Ortodoks mezhebinde bulunan Hıristiyanları koruma davasına kalkıştı. Devlet-i Aliyye ise bunu bağımsızlığına müdahale saydığından iş çıkmaza girerek günden güne Rusyalı ile Devlet-i Aliyye arasında savaş ihtimalleri ortaya çıktı ve sonunda savaş çıktı. Biz şimdi merkezi hükumetin o zamandaki oluşma şekli ile idare biçimi hakkında bazı kısa bilgiler vermeye çalışalım.

Meclis-i Vükelâ'nın yapısı

O zamanda Meclis-i Vükelâ heyeti [Bakanlar Kurulu] Sadrazam, Şeyhülislâm, Serasker, Kapudan-ı Derya, Tophane müşiri, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye reisi, Hariciye, Maliye, Hazine-i Hassa, Evkaf-ı Hümâyûn ve Ticaret nâzırları, Zaptiye

müşiri, Sadaret müsteşarı ile Valide kethüdasından ibaret idi. Fakat Sadaret mazüllerinden bazıları Mecalis-i Âliye memuriyeti unvanıyla Meclis-i Vükelâ üyelerinden sayılırdı. Sadrazam, Serasker, Kapudan, Tophane müşiri, Meclis-i Vâlâ reisi ve Zaptiye müşiri daima vezirlerden, Sadaret müsteşarı bâlâ rütbesi sahiplerinden, diğerleri bazen vezir ve bazen de bâlâ rütbesi sahiplerinden bulunurdu.

Vezirlerden olan vükelânın aylık altmış binden yüz bin kuruşa kadar Maliye Hazinesi'nden maaşları ve mükemmel tayinatları, bâlâ rütbesi sahiplerinin otuz bin kuruştan elli bin kuruşa kadar maaşları, uygun miktarda et ve ekmek tayinleri olduktan başka nezaretlerin çoğunda nazırlara mahsus harçlar da vardı. Özellikle Maliye nazırının tahsildariyesi büyük meblağlara ulaşırdı. O vaktin bin kuruşu yirmi dirhem kadar altına yahut üç yüz yirmi dirhem kadar saf gümüşe eşit idi.

Babıâli ricalinden Deâvi nazırı, Beylikçi, Âmedci ve Teşrifatçı bulunanlar ûlâ rütbesi sınıf-ı evvelini sahip olup aylık on iki bin beş yüzden yirmi bin kuruşa kadar maaşları, yetecek kadar et ve ekmek tayinleri ve bazılarının mansıplarından harçları da var idi. Sadrazam ve Hariciye mektupçuları, Dîvân-ı Hümâyûn tercümanı, Dahiliye ve Hariciye kâtipleri, Meclis-i Vâlâ tahrirat müdürü, Deâvî nazırı muavin-i evvel ve sanîsî ve Evrak müdürü bulunanlar rütbe-i ûlâ sınıf-ı sânîsini haiz olup aylık altı binden on bir bin kuruşa kadar maaşları ve bazılarının tayinatı vardı. Bundan başka bazılarına taşra vüzerası kapu kethüdalığı memuriyeti eklenerek bunun için de aylık bin kuruştan iki bin beş yüz kuruşa kadar maaş verilirdi. Bu mansıp sahiplerinin maiyetlerindeki kalemlerde rütbe-i sâniye [ikinci rütbe] sahiplerinden üçer beşer bin kuruş aylık maaş alır pek çok ser-halife, muavin ve mümeyyizler bulunurdu.

Âmedî Odası'nın seçim usulü gereğince, rütbe-i saniye sahiplerinden yirmi nefer halifesi olup aylık ikişer bin beşer yüz ve kıdemlilerinin daha fazla maaşları var idi. Babıâli'nin

diğer kalemlerinde bulunan katiplerin rütbeleri farklı olduğu gibi aylık maaşları da yirmi beş kuruştan iki bin beş yüz kuruşa kadar farklı idi.

Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi'yle ondan ayrılan Mühimme, Ru'us ve Tahvil kalemlerinde bulunan katiplerin senelik seksen bin kuruştan yirmi bin kuruşa kadar bedel ile kayıtlı zeametleri olup çocuksuz öldüklerinde zeamet bedelleri maaşa çevrilerek bu kalemlerin katiplerine tahsis edilmesi bir kurala bağlanmıştı. İşte Babıâli'nin durumunun özeti bu minval üzere olup diğer daire ricali, memurları ve katipleri de onlara göre kıyaslanmalıdır.

Şeyhülislâmın maaş ve tayinatı aylık yüz bin kuruşa ulaşırdı. O vakit 17-18 kadar kazasker olup bunların eskisine yani en evvel Rumeli payesi almış olana âlim olsun cahil olsun reisü'l-ulema denirdi, onun aylık maaşı da on beş bin kuruş idi. Diğer Rumeli payelilerinin arpalıkları ile eki olan maaşları aylık dokuz bin kuruş, Anadolu payesinde bulunan kazaskerlerin aylıkları yedişer bin kuruş idi. İstanbul payesinde de bir hayli zevat olup bunların arpalıkları da aylık üçer bin beşer yüz kuruşa ulaşırdı.

Diğer mollaların arpalıkları ve müderrislerin geçim ve maaşları farklı surette idi. Devlet memurlarına böyle bol maaşlar ile güzel geçinmek mümkün iken günden güne sefahat arttı. Bu yüzden bazıları borçlu, bazıları da ev ve sahilhane tedarikine muhtaç olduğundan ara sıra bazılarına padişah tarafından atiye de verilirdi. Nüfuzlulara ve saltanata yakın olanlara şuradan buradan haylice hediye de gelirdi.

Yolsuzlukların, lüks ve sefahatın artması

Bundan başka Reşid Paşa'nın ilk sadaretinde âşar ve rüsumat (gümrük idaresi) iltizamlarından da o devrin nüfuzlu ve idareye yakın olanlar büyük meblağlar kazanırlardı. Şöyle

ki mültezimlerden biri bir sarraf vasıtasıyla bir sancağın veya bir kazanın iltizamını şu kadar bin kuruşa kadar kabul edeceğini nüfuz sahiplerinden bir zata bildirir, aralarında pazarlık yapıldıktan sonra o zat da vükelâdan mensup olduğu yere varıp o iltizamın şu kadar yüz yahut bu kadar bin kese eksiğiyle ihalesi edilmesini rica eder ve Sadrazam muvafakat ettiği takdirde Maliye nazırıyla konuşarak icra ettirirdi. Bu yolla zahmetsizce büyük miktarda akçeler kazanılırdı. Ancak bu muamele her kula nasip olmayıp vekillerin ve Devlet ricalinin nüfuzlularına ve has mensuplarına mahsus idi. Çoğu da bu muameleyi açıktan yürütürdü. Bu ise gerçekte Hazine'nin malını bir yoluyla alıp yürütmek demekti. Bundan dolayı uyanık kişiler bunu açıktan yapmayıp bazı sarraflar eliyle gizlice yürütürlerdi. Reşid Paşa, padişah tarafından ara sıra külliyetli atiyeler aldığından diğer şekilde gelire tenezzül etmezdi. Ama mensuplarından bu iltizam işine girişmeyen pek az kişi kaldı. Has mensuplarından bazıları böyle meşru olmayan yollarla binlerce keseler alıp sefihce harcarlardı.

Reşid Paşa takımının iddiaları rüşvet ve yolsuzluğu kaldırarak bilim ve medeniyetin ilerlemesine hizmet etmekten ibaret iken öyle çirkin çıkarlara girişmeleri kamunun görüşlerinin değişmesine sebep oldu. Bundan dolayı halk arasında itirazlar çoğaldı. Abdülmecid Han hazretleri de bu iltizam usulüne *sirkat-i müevvele/örtülü hırsızlık* diye isim vermiş idi. Bunun üzerine hediye adıyla kıymetli eşya alınması yasaklandığı gibi bu iltizam usulü de yasaklanarak müzayedesiz [açık artırmasız] aşar ve rüsumat satılmaması emredildi. Namus sahipleri zaten bu gibi havadan şeylerden yararlanmadıklarından bu yasaklardan zarar görmediler. Rüşvetçi ve yolsuzlar ise hediye yerine gizlice rüşvete koyuldular ve müzayedede iltizamları kapatmak gibi yollara döküldüler. Böyle bedavadan bol bol paralar kazanan kişiler bu paraları koruyamayıp türlü sefahat yolunda harcayarak yok ettiler. Haydan gelen huya gitti.

Fakat İstanbul içinde alış-veriş çoğaldı. Esnaf sınıfı zengin oldu. Bir aralık Mehmed Ali Paşa hanedanından pek çok paşalar, beyler ve hanımlar Mısır'dan savuşup İstanbul'a döküldüler ve külliyetli akçeler getirip bol-bol harcayarak İstanbul sefihlerine kötü örnek oldular. Sefahat yolunda yeni çığırlar açtılar. Mısırlı hanımlar alafranga giysiler ve diğer takılara rağbet ettiler. İstanbul hanımları ve özellikle saraylılar özenir oldular. Mısırlıların çoğu yüksek bahalar ile hane, sahilhane ve başka mülkler aldılar. Bu yüzden İstanbul'da emlâkin değeri olağanüstü yüksekti ve İstanbul'da yalancı bir servet ortaya çıktı. Hâlbuki ticaret işinde ithalat ve ihracatın dengesi bozuldu. Avrupa'ya devamlı olarak büyük paralar gider oldu. Ancak memurlar ay başında maaşlarını alıp hoş geçinir, esnaf ve tüccar da bol alış-verişle büyük meblağlar kazanır olduğundan işin sonunu düşünmezler idi. Özellikle yaz günlerinde Boğaziçi ve diğer gezinti yerleri, eğlence düşkünleri ile ağzına kadar dolarak hatıra üzüntü ve zihne sıkıntı getirecek yorumlardan herkes kaçınırdı. İstanbul gerçekten Cennet'ten bir örnek ve her köşesi bir çeşit eğlence ve dinlenme mekânı idi. Hele Şirket-i Hayriyye vapurları Boğaziçi'ne işlemeye başladıktan sonra Boğaziçi'nin şenliği seyirlik oldu ve sahilhanelerin [yalıların] kıymeti olağanüstü yükseldi. Fakat mali denge şaşıp Devlet'in gelirleri giderlerini korutmuyordu. Hâlbuki Hazine'nin durumu hakkında Babıâlice doğru bilgi olmadığından dengeye asla önem verilmiyordu.

Altmış yedi [1851] senesinde Maliye Nazırı Nafiz Paşa bu hâlden şikayet eder oldu ve bir gün Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'da,

"İşte bu ay başında aylıklar verilemeyip bir hafta ertelemeye mecburiyet doğduğunu" bildirince toplantıda olanlara hayret ve dehşet elverdi.

"Bir ayın sonunda herkes hak ettiği aylığını yeni ayın birinci günü isteyip de verilemez ise Hazine iflasını ilan etmiş olur. Halimiz n'olur" diye herkes düşünmeye başladı. Reşid Paşa da,

"Zat-ı Şahane bunu duyarsa ne buyurur" diye telâşa düştü. Bunun üzerine Maliye Hazinesi'nin hâlini anlamak üzere Meclis-i Vâlâ Dâiresi'nde bir komisyon kuruldu. Serasker Rüşdü Paşa, Hariciye Nazırı Âlî Paşa ve Sadaret Müsteşarı Fuad Efendi ile o vakit Maliye Hazinesi'nde defterdar bulunup sonradan Maliye nazırı olan Halid Efendi bu komisyona memur buyuruldu. Hazineden defterler getirildi. Gelir ve gider karşılaştırıldı. Görüldü ki Devlet'in gideri gelirini haylice aşmış. Mâliye işi gerçekten kötüleşmiş. Hazine bir kriz hâline düşmüş. Bak belâya ki kriz kelimesinin Türkçede karşılığı yok. Ona karşılık bir kelime bulmak da bir mesele oldu. Bir gece Fuad Efendi'nin yalısında bulunduk, bu konu gündeme getirildi. aranınca "buhran" kelimesi bulundu ve krizin tercümesi olmak üzere kabul olundu. Hatta bu konuya dair takdim olunan arz tezkiresinde "Hazine-i maliyenin hâl-i buhranı" diye yazıldı ve ondan sonra crise yerinde buhran kelimesi kullanılır oldu. Altmış sekiz [1852] tarihinde maliye meselesi önem kazandı. Babıâli'de herkes ondan bahsetmeye başladı. Mali işlerin düzeltilmesi için öncelikle tasarrufa dikkat edilmesi gerekirken istikraz [borçlanma] yolu açılmak istenildi. Bu yolu en fazla destekleyen Fuad Efendi idi. Nihayet Fransa'dan bir miktar altın borçlanılmasına karar verildi.

O sırada ise Reşid Paşa ile Damat Fethi ve Mehmed Ali paşaların aralarında şiddetlenen ayrılık ve nifaktan dolayı sık sık değişiklik yapılmakta idi. Yukarıda geçtiği üzere Âlî Paşa Sadrazam ve Fuad Efendi Hariciye nazırı olmuş idi. İşte o sırada Fethi Paşa, Abdülmecid Han hazretlerine,

"Pederiniz iki defa Rusyalı ile muharebe etti, bu kadar seferler aşırdı. Bunca gaileler geçirdi, hariçten bir pare borçlanmadı. Zaman-ı Hümâyûnunuz asayiş ile geçmiş olduğu hâlde istikraza âlem ne der" demekle padişah üzülerek borçlanmanın iptal edilmesini istedi. Hâlbuki istikraz [borçlanma]

mukavelesi imzalanmış bulunduğundan yürütülmesi Babıâli'ce iltizam olundu. Fransız elçisi Fuad Efendi'ye

"Ben âlemin hâlini beğenemiyorum. İhtimal ki bir savaş çıkar. İstikrazı bozmayın. Elinizde biraz altın bulunsun" diye öğüt vermekle Fuad Efendi padişahı bu konuda ikna etmeye çalıştı ise de faydası olmadı. Zat-ı Şahane Fuad Efendi'ye hitaben

"Ben bu Devlet'i selefimden nasıl buldum ise halefime öylece terk edeceğim. Eğer bu istikraz bozulmaz ise saltanattan istifa ederim" diye buyurmuş idi. Bunun üzerine bu istikraz feshedildi. Bundan dolayı ödenmesi gereken tazminat akçesi vekiller ardından dağıtıldı ve toplandı.

Abdülmecid Han hazretleri Beytü'l-mâlı koruma hususunda öteden beri olağanüstü özen gösterirlerdi. Hatta Fuad Efendi âmedci iken Saray-ı Hümâyûn'dan çıkarılan bir ağaya Maliye hazinesinden aylık 250 kuruş maaş tahsis edilmesi, sadrazam bulunan Reşid Paşa tarafından arz olununca Abdülmecid Han hazretleri,

"Benim özel hizmetimde bulunan adamın Maliye Hazinesi'nden maaş almaya ne hakkı var" diye bu maaşın Hazine-i Hassa'dan tahsisini ferman etmiş idi. Bu kere işin başında Babıâli'nin kararına uymuş ise de Fethi Paşa'nın hatırlatması üzerine o kararı anlatılacağı üzere feshettirdi. Bir gün Fethi Paşa'ya mensuplarından biri bu bahsi açıp,

"Niçin Babıâli'ye böyle zıt gidiyorsun. Babıâli'ye karşı gitmek iyi şey değildir" deyince Fethi Paşa buna cevaben,

"Ben Babıâli'ye asla muhalefet etmek istemem. Lâkin bilirim ki bu Devlet beş kuruş borç ederse batar. Zira bir kere borca alışırsa sonra önü alınmaz. Borca batıp gider" dediği o zaman gizliden bilinen hususlardandır.

Ardından Rusya savaşı çıktı. Zorunluluklar altında olarak Avrupa'dan bir miktar altın istikraz edildi. Bu cihetle istikraza alışıldı. İstikraz işlerinde bulunan bazı vükela ve memurlar da

bundan gelir elde ettiler. Ondan sonra artık önü alınamayıp Fethi Paşa'nın dediği hâller meydana geldi, Devlet bünyesine onulmaz yaralar açıldı. Biz sersemliğini çekiyoruz. Yaralarımıza boş yere pişmanlık tozu ekiyoruz. Artık konuya dönelim.

Rusya ile savaş

Atmış dokuz senesi sonlarında [1853] Rusyalı ile savaşa karar verildi. Zamanın safları Moskova şehrine ve belki Petersburg'a kadar gitmek ve hiç olmazsa Kırım'ı fethetmek boş hayalleriyle meselenin başlarında pek fazla savaşa taraftar ve istekli idiler. Alafranga görüşte bulunan zatlar ise savaş çıktığında üç aya kadar Rusyalının Edirne'ye geleceği iddiasında bulundular. İki tarafın görüşleri de yanlış idi. Gerçi Rusya'nın kuvvetine denk kuvvetimiz olmadığı tartışılacak şey değildir. Ancak askeri düzenleme gereğince Devlet'in nizamiye [muvazzaf] ve redif [yedek] olarak toplayacağı askeri kuvvetler Rusları hayli zaman meşgul edip durduracağı da erbabınca bilinmekte idi. Olaylar da bunu ispat eyledi. Abdülmecid Han hazretleri kan dökmeyi sevmez ve bundan dolayı savaş istemezdi. Reşid Paşa da meseleyi kalem ile düzeltmeye çalışıyordu. Âlî Paşa ve Fuad Efendi gibi onun eğitiminde yetişen diplomatlar da onunla hem-fikir idi. Askerî güruhu, özellikle Mehmed Ali Paşa üst tetikte bulunarak muharebe taraftarı görünürler idi. İçlerinde kalben sulhun devamına taraftar olanlar da,

"Diplomatlar savaşı engellesinler de sonra kendileri biz şöyle keserdik böyle biçerdik, ancak ne çare filan ve filanlar muharebeye engel oldular" demek hayalinde idiler. Mehmed Ali Paşa da bu yolla Reşid Paşa'yı halkın gözünden düşürmek gayretine düştü. Hatta softaları bazı yollarla kışkırtarak sokaklara düşürdü ve Reşid Paşa azlolunursa ayaklanmanın bertaraf olacağını diğer yollarla Abdülmecid Han hazretlerine telkin ettirdi. Abdülmecid Han hazretleri ise zeki, anlayışlı, sabır ve sebat sahibi bir padişah olup o gibi telkinlere kulak asmadı

ve softaların hareketinden ürkmedi. Hatta hâce-i şehriyarîleri Akşehirli Ömer Efendi, Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey tarafından olarak bazı vükelânın değiştirilmesiyle bu hareketin bertaraf olacağını padişah huzurunda ifade edince Abdülmecid Han hazretleri,

"Hoca Efendi, birtakım alçakların sözüyle vükelâ azil ve tebdiline kalkışırsak sonra bu Devlet'i idare edemeyiz" diye cevap vermiş idi. O arada bir gün akşam yemeğini Tophane'de yiyip sonra Saray-ı Hümâyûn'a teşrif edecekleri vakit memlekette ihtilâl korkusu olduğuna belirti olmak üzere arabasının etrafına bir bölük süvari hazır edilmiş olduğunu görünce,

"Umumen halk aleyhimizde olduğu takdirde bir bölük süvari beni muhafaza edemez" diye süvariyi geri çevirmiş idi. İşte o sırada bazı mahallere yaftalar yapıştırılmış idi ki sureti budur:

"Ey şevketli padişah. Bütün tebaanız uğur-ı şahanenizde can, mal ve evlâtlarını feda etmeye hazır ve âmadedirler. Sizin de atalarınız ve geçmişleriniz gibi Eyyub-ı Ensarî hazretlerinde kuşandığınız seyf-i Muhammedî'yi kınından çıkarmak üzerinize vacip oldu. Bu hususta vükelânızın vaki olan tereddütleri bir zamandan beri izzet-i nefis hastalığına yakalanmalarından doğmuştur. Bu durumun Allah saklasın herkesi aşılması güç bir tehlikeye düşürmek ihtimali vardır. Bundan dolayı zaferle müjdelenen askerleriniz ve duacı kullarınız açık haklarının savunulması için kavga isterler, Padişahım."

Bu softalar olayında Ârif Hikmet Beyefendi müsamaha gösterip savaş ilanı için toplanan umumi meclislerde de gevşek davranmış ve kazaskerlerden Meclis-i Vâlâ Müftüsü Ârif Efendi cerbeze ve metanet göstermekle şöhret kazanmış olduğundan çok geçmeyip yetmiş [1854] tarihinde Ârif Hikmet Bey azledilerek Ârif Efendi şeyhülislâm olmuştur.

Damat Mehmed Ali Paşa'nın tavsiye ve yardımıyla kapudan-ı derya olan Mahmud Paşa'nın ehliyetsizliği ve tedbirsizliği eserlerinden olarak Sinop'da Donanma-yı Hümâyûn yandığından

yetmiş [17.12.1853] tarihinde aşağılanarak kapudanlıktan azledilerek Kıbrıslı Mehmed Paşa kapudan-ı derya oldu.

Reşid Paşa Saltanat-ı Seniyye'nin hukukunun korunmasına pek fazla özen gösterip Rusların tekliflerine ustalık ve salabetle karşı dururdu. Fakat Avrupa'nın politik dengesini daima göz önünde bulundururdu ve savaş çıktığında Rusya'ya karşı Devlet-i Aliyye'nin yalnız kalmaması çaresini arardı. Avrupa'ca ve özellikle İngiltere'ce kendisinin pek büyük şan ve şöhreti olduğu hâlde Macar mültecileri meselesinde şöhret ve itibarını artırdığından bu arzusunu kolay yolla husule getirdi. Fransa, İngiltere ve Sardunya devletlerini Rusya aleyhine ittifak ettirdi ve Osmanlı ordusu Rumeli ve Anadolu serhatlarında Rusyalı ile pençeleşmekte iken bu üç devletin askerleri de gelip yardıma başladılar.

Rusyalı ile karada ve denizde savaş edilmekte iken Devlet-i Aliyye vekilleri de bir diğerinin aleyhine düşerek manevi savaşlar etmekte idiler. Bu sırada Reşid Paşa da Damat Mehmed Ali Paşa'dan etkili bir şekilde intikam almak isterdi. Ancak zevcesi Âdile Sultan'a karşı istediği şekilde sert muamele edemeyip buna âlet olacak demir elli bir vasıta arardı. O sırada Kıbrıslı Mehmed Paşa,

"Ben sadrazam olsam Mehmed Ali Paşa'yı kimseye sormadan sürer ve sonra Padişah'a arz eyler idim" demiş olduğu Reşid Paşa'ya anlatılınca o da Mehmed Paşa'dan intikam almak için Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı yetmiş senesi içinde [29.05.1854] sadrazam ettirdi. O sırada eski Serasker Mehmed Rüşdü Paşa da Arabistan Ordusu müşiri tayin olunmuş idi. Fakat inat yolunda ayak sürümekte idi. Onun seraskerliğinde Kıbrıslı, Arabistan Ordusu müşirliğinden azledilmiş olduğundan Kıbrıslı ona gücenmişti, bundan dolayı Arabistan'a gönderilmesi ve gitmez ise sürülmesi konusunda ısrar ediyordu. Reşid Paşa'nın Kıbrıslı'dan umduğu ise Mehmed Ali Paşa'nın sürülmesi hususu olup bu uğurda Kıbrıslı'nın diğer icraatını

da desteklemeye mecbur idi. Hâlbuki Kıbrıslı Sadaret'e geldiği gibi Sadaret makamına yerleşmek emeline düşerek Reşid Paşa'nın arzusuna hizmet etmek düşüncesinden kurtulmuş idi. Hatta sadrazam olmasından altı gün sonra toplanan meclis-i mahsusta Reşid Paşa,

"Sır kâtibi Mustafa Paşa'yı mecalis-i aliyye memuriyetiyle içimize alsak hem re'yinden istifade ederdik ve hem de hey'etimiz daha kuvvet bulurdu" deyince Kıbrıslı,

"Evet onu da almalı Mehmed Ali Paşa'yı da memur etmeli. Niçin boş dursunlar" dedi. Buna Reşid Paşa hiddetlenerek,

"Affedersiniz. Mehmed Ali Paşa onun gibi değildir, tehlikeli adamdır. Onun içimize girmesi hiç elvermez" diye sözü kestirmiş idi. O günden sonra Kıbrıslı'nın azli yollarına teşebbüs etti. Lâkin bir hafta evvel onu Sadaret'e kendisi sevk etmiş olduğundan ardından azline kalkışması çirkin görüneceğinden tabiatıyla uzaklaştırılması için gerekli yollarını yavaşça hazırlamaya karar vermiş idi. Bunun üzerine Kıbrıslı yine meclis-i mahsusta Mehmed Rüşdü Paşa'nın Şam'a gönderilmesi ve gitmez ise hakkında zorla gönderilmesini söylediğinde Reşid Paşa,

"Ben öyle zorla gönderilmeye onay veremem" diye engelledikten başka Dersaadet'de Kıbrıslı'nın düşmanlarını çoğaltmak fikriyle Rüşdü Paşa'ya bazı vasıtalarla özür bildirip de İstanbul'da kalması hususunu hatırlattırdı. Ve nihayet yetmiş bir [23.11.1854] senesinde Kıbrıslı'yı azlettirerek kendisi dördüncü defa olarak Sadaret makamına geldi.

İngiliz ve Fransız elçilerinin İstanbul'da nüfuz yarışları

O sırada Devlet işlerini zora sokan başlıca bir sebep de İngiliz ve Fransız elçiliklerinin Dersaadet'te nüfuz yarışına başlamaları hususu idi. Şöyle ki İngiliz Elçisi Kanin [Canning] öteden beri Babıâli'nin icraatına müdahale eylerdi. Fransızlar ise bu savaşta hayli şan kazandıklarından Fransa Elçiliği nüfuzca

ona üstünlük iddiasında idi. Reşid Paşa öteden beri İngiltere politikasına meyilli olup onun eğitiminde yetişip de sonra ona rakip olan Âlî Paşa ile Fuad Paşa ise bütün bütün Fransa politikasına bağlandılar. Serdar-ı ekrem Ömer Paşa İngilizlere taraftar olup eski Serasker Rıza Paşa ise herkesten fazla Fransa elçiliği ile düşüp kalkardı. Reşid Paşa Fransa elçiliğini okşamak ve rakiplerine karşı bir kuvvet kazanmak üzere Rıza Paşa'yı serasker, onunla lâzım ve melzum kabilinden olan Darbhor Paşa'yı Hassa müşiri ettirmişti. Meşhur Maliye Nazırı Nafiz Paşa son günlerinde yolsuzluk ile suçlandığından zamanın geçmesiyle Safvetî Paşa'nın eski halleri zihinlerden çıkar gibi olmuştu. Hâlbuki herhâlde Rıza Paşa'ya tabi bulunduğundan Reşid Paşa onu da Maliye Nezaretine getirmiş idi. Reşid Paşa sayesinde Rıza ve Safvetî paşalar heyeti tekrar meydana çıktıklarında evvelkinden fazla servet biriktirmeye başladılar. Hâlbuki vakit evvelki vakit değil idi. Halkın oldukça gözleri açıldı. Ne yapılsa halkın gözüne çarpar oldu. Bundan dolayı Rıza Paşa takımı evvelkinden fazla dile geldiler.

Hariciye Müsteşarı Mahmud Nedim Bey de devamlı kendi çıkarlarının peşinde bir adam olduğundan Reşid Paşa ile aralarını bulmak üzere aralarına katılmıştı. O heyetin düzenlediği gizli şirketlerin gelirlerinden yararlanmaya kalkışmış olduğu ve kendisi Reşid Paşa'nın has toplantılarının nedimi olduğundan o şirketlerin işlerini kolaylıkla yürütmek üzere onların da onu mahrem daireye almış oldukları hissediliyordu. Hatta Tıngıroğlu Ohannes Efendi Beyrut ve İzmir gümrüklerini kapatıp Safvetî Paşa kafadarları ile gizliden ortak olduğu ve bu gizli şirkette Mahmud Nedim Bey'in de hissedar bulunduğu halk arasında söyleniyordu. Bunun üzerine Safvetî Paşa'nın Maliye Nezaretinden azli gerekti. Ancak hâle göre Reşid Paşa onu açıkta bırakamadığından Ticaret Nezaretine getirdi. Bu sırada Beyrut ve İzmir gümrüklerine fazlaca zam yapanlar olduğundan Tıngıroğlu ortakları hayli telâşa düştü. Bunun

için kurulan komisyonlarda Safvetî Paşa da üye bulunduğundan her taraftan atılan suçlama ve itiraz taşları ona dokunarak utanmasına sebep olmakta idi. Mahmud Nedim Bey ise bu hâlleri gördükçe kâh kızar ve kâh kızarıp bozarır idi. Bir de Mahmud Nedim Bey, Reşid Paşa'ya mensup olduğundan Canning'e yanaşmakta olduğu hâlde Rıza ve Safvetî Paşa aracılığıyla Fransa Sefareti'ne de hoş görünmek isterdi. Hâlbuki bazı dostlarıyla gizlice sohbetleri sırasında,

"Uzak devletlere dayanmaktan ise yakında olan bir devlet ile her nasıl olursa olsun uyuşup da hoş geçinmek evlâdır" diye daha o vakit Rusya taraftarı olduğu güvenilir kaynaklardan duyulmuştur.

İltizam temettularına pek fazla karşı gelen Kıbrıslı'nın daha önce Sadaret'ten ayrılması, yukarıda anlatılan gizli şirketler konusuna teselli vermiş ise de o sırada Meclis-i Tanzimat'ın kurulması onların endişeye kapılmalarına sebep olmuş idi. Zira Meclis-i Tanzimat kurulmasının gizli sebebi Mehmed Ali Paşa'nın tatbik mührü keyfiyeti idiyse de başlıca bir görevi vükelayı yargılamak maddesi idi.

Geçmişimiz olan vakanüvisler *"Otuz sene geçmeden tarihi olaylar ilân olunamaz"* demişler. Gerçekte bir asır geçmedikçe olayların hakkıyla ilânı kabil olamaz. Bazı olaylar vardır ki iki asır bile geçse ilânı uygun olmaz. Bu tezkirenin içeriği ise halen içinde bulunduğumuz bir asrın özel ve gizli olayları olduğundan bundan bir hayli müddet sonra da meydana çıkarılamaz. Fakat yazılmasında görevli oldukları seneler olaylarının sırlarına anahtar ve giriş olması dolayısıyla zat-ı âlîlerine gizlice düşünceleri açmak lâzım gelmiştir. Ceride-i Vakayi'in ona göre düzenlenip yazılması zatıalilerinin himmetine kalmıştır. O konuda emir ve irade efendim hazretlerinindir.

15 Muharrem [12]95 19 Ocak 1878]

TEZKİRE NO: 7

Faziletli efendim hazretleri

Yazımı aşamasında bulunduğumuz önemli olayların gizli sebepleri altıncı tezkirede belirtildiğinden bu yedinci tezkirede aşağıda anlatılacak olayların birbirleriyle ilişkilerinde o sebeplere başvurmak lâzım geleceği hatırlatılır.

1271 senesi olaylarının kalanları

Tuna Yalısı Umum Kumandanı ve daha sonra Serdar-ı ekrem olan Ömer Paşa, Tuna'da Ruslarla pençeleşmekte iken Fransız ve İngiliz orduları yardıma geldi. Yapılan görüşmelerde, Ömer Paşa birlikte Besarabya bölgesinin vurulmasını tasvip eylemiş ise de Fransız ve İngiliz generalleri buna katılmayıp Kırım üzerine gitmeyi uygun görmüşlerdi. Kırım'ı tercih etmeleri, oraya denizden erzak ve mühimmat sevkinde kolaylık olduğuna ve donanmalarından da bu yolda yararlanmak maksadına dayalı imiş. Ancak sonra bu hareketin hata olduğunu kendileri de anladılar ve,

"Bizi bu hataya Avusturyalıların uyarıları ve telkinleri düşürdü" dediler. Eğer Ömer Paşa'nın görüşü üzere Besarabya'yı vurmuş olsalardı az vakit içinde birçok yerleri fethedip askerlere ve halka şevk ve gayret gelirdi, pek çok mal, erzak ve eşya alınarak orduların idarelerinde kolaylık olurdu. Kırım üzerine hareketi tercih ettiler, bari öte tarafta Kerş'i zapt ile ilerleyip

ona karşılık beri taraftan da bir ordu sevk edip iki ordu Orkapısı'nda birleşerek orasını tutmuş olsalardı Kırım bölgesi tamamen işgal edilirdi. Hâlbuki bunu da yapmayıp Kırım'ın en sarp ve müstahkem mevkii olan Sivastopol üzerine vardılar ve uzun süre orada saplanıp kaldılar. Harbin uzaması ise herkese bıkkınlık verdi, insanların kalbinde harbin eski önem ve sıcaklığı kalmadı. Kısacası Fransız ve İngiliz kumandanları strateji fennine uygun hareket edemediler. Ne çare onların Kırım üzerine hareketi tercih etmeleri üzerine Ömer Paşa'nın da ordu-yı hümâyun ile Kırım üzerine hareketi lâzım gelmiş idi.

Türk ordusunun Gözleve zaferi

Bu sırada Ömer Paşa'nın Gözleve'ye çıkıp Osmanlı ordusunu tabya eylediği Rusya İmparatoru Nikola'ya haber verildiğinde fazlaca hiddetlenerek Orkapısı'ndaki ordusunun kumandanına hitaben,

"Süngü süngüye ve göğüs göğse vuruşarak Türkleri denize dökmelisin" diye kesin emir vermiştir. O da kırk bini aşkın asker ile gelip Gözleve istihkâmları üzerine şiddetli hücum eylemiş ise de Osmanlı askeri tarafından sıkı savunma yapıldığından 4 saat kadar uzayan savaşta Osmanlı ordusundan 100 asker şehit ve 290 kadarı yaralı olduğu hâlde Rusların savaş meydanında 3 binden fazla telefatı kalıp o nispette askerleri de yaralanarak bozguna uğrayıp geri çekilmişlerdir. İki saat geride iki gün kadar kaldıklarında birdenbire pek çok kar yağıp şiddetli soğuklar olduğundan ve Rusya ordusu açıkta bulunduğundan yaralıların çoğu telef olmuş ve hayli askerlerinin donmuş olduğu haber alındı.

Nikola zaten hasta idi. Ordusunun bozgun haberini aldığında fazlaca üzülmüştür. Bu üzüntü ile bu yetmiş bir senesi Cemaziyelahirinin üçüncü [21 Şubat 1855] Çarşamba gecesi saat dörtte öldüğü haberi bu ayın on sekizinci Çarşamba günü İstanbul'a ulaştı. Yerine tahta çıkan oğlu Aleksandr sulh sever

bir zat olduğundan anlaşmaya yanaşacağı umulur ve beklenirdi. Tahta çıktığı gün yapmış olduğu konuşmada Petro, Katerina ve Aleksandr ile babasının niyet ve kararları üzerine sabit-kadem olduğunu belirtmiş ve bu şekilde yemin eylediğini ilân etmiş olduğundan sulh beklentisinde bulunanlar bir derece üzüldüler. Bu sırada Mençikof'un da öldüğü söylendiyse de aslı çıkmadı, ancak azlolunmuş idiği sonradan haber alındı.

Gariptir ki Nikola'nın vefatından evvelce bir istihraç meselesi meydana çıkıp huruf ilmi meraklısı olan bazı zatlar arasında söz konusu olarak bu sene mutlaka Nikola'ya dair bir büyük olay meydana gelecek, ya Nikola biter veya bütün düşmanlarına galip gelir derler iken yukarıda yazıldığı gibi ölüm haberi geldi.

Adı geçen istihracın durumu budur ki Nikola'nın imparator olduğu miladi senenin rakamları yukarıdan aşağı dizip birbiri altına koyarak toplandığında ortaya çıkan 1841 miladi senesinde büyük bir olay meydana getirmiştir ki bütün Avrupa devletlerine öncü olarak Mısır meselesine dair bir ittifak anlaşması yapmış idi. Yine bu şekilde toplandığında ortaya çıkan 1855 senesinde yazıldığı üzere ölmüştür.

İstihraç şekli budur:

Sene

1825 Nikola'nın tahta çıktığı tarih

1

8

2

5

1841 Mısır meselesine dair Avrupa devletleri ile anlaşma yaptığı.

1

8

4

1

1855 vefat tarihi

Bu hesap miladi sene itibarıyla olup bazı zatlar bu istihracın diğer kişiler hakkında da yapılacağına inanarak bu hesapla iki sene sonra büyük olayları beklemekte idiler.

İstihraç şekli bu şekildedir:

Sene

1815 Büyük Napoleon Bonaparte'nın tutulduğu.

1

8

1

5

1830 Charles X.un Fransa'dan kovularak Louis-Philippe'in krallığı

1

8

3

0

1842 Louis-Philippe'in veliahdi olan oğlunun vefatı

1

8

4

2

1857 Fransa hakkında beklenen büyük olay.

Biz konumuza dönelim.

Çeşitli olaylar ve ölümler

Cemaziyelahirin on birinci ve Rumi Şubatın on altıncı [1 Mart 1855] Çarşamba günü sabahleyin İstanbul hapishanesinde tutuklu bulunan deniz hırsızlarından biri Galata'da asıldı ve diğer biri de asılmak üzere Adalar'a gönderildi. Bunlar beş nefer izbandid [izbandut, Rum korsanı] olup bir Fransız firkateyni tarafından Akdeniz'de tutulan bir korsan gemisinde bulunup İstanbul'a getirilmişlerdi. Bunların asılmaları Meclis-i Vâlâ'da

karar verilmiş ise de hapishane dar olduğundan üçü telef olmuş idi. Hapishanenin bu halinden evvelce Zaptiye Müşiri İzzet Paşa da şikâyet ederek genişletilmesini istemiş idi. Bunun üzerine o vakit Babıâli'ce hapishanelerin genişletilmesi ve düzenlenmesi meselesi söz konusu olmaya başladı.

Cemaziyelahirin on ikinci Perşembe günü beş-on kişinin koleradan vefat eylemiş olduğu haberi yayıldı. Ancak gerçekte kolera olmadığı, bazı doktorlar tarafından haber verildi ve temin edildi. Yeni köprünün bakır kaplı dubalarında hasıl olan midyelerden arasıra bazı ölümler meydana geldiğinden bunların da öyle midyeden zehirlenerek vefat eylemiş olmaları büyük ihtimaldir, denildi.

Fakat bugünler tifüs hastalığının devamı endişe ve telaşa sebep oldu. Bir de Kırım tarafındaki Devlet-i Aliyye ordusuyla Müttefik Devletler'in ordularından bu esnada İstanbul'a hayli yaralı ve hastalar getirilip bir taraftan da hastahane yapılmak üzere konaklar ve yalılar belirlenmekte olduğundan böyle giderse yazın Dersaadet'te fena hastalıkların ortaya çıkabileceği bazı doktorlar tarafından bildiriliyordu.

Bu sırada Mehmed Ali Paşa'nın tatbik mührü meselesi söz konusu olduğu hâlde İzmir ve Beyrut gümrükleri iltizamından dolayı Rıza ve Safvetî paşalar ile Hariciye Müsteşarı Mahmud Nedim Bey aleyhinde de halk arasında hayli dedi kodu ortaya çıkmakta idi. Rıza ve Safvetî paşalar takımı, Reşid Paşa'nın bu işi ört-bas etmesini isterlerdi. Reşid Paşa ise o gibi yasak gelirlerden nefret ettiğinden sahiplerinin ceza görmelerini isterdi. Özellikle büyük düşmanı olan Mehmed Ali Paşa'yı muhakeme altına alıp da ondan bu şekilde intikam almak emelinde idi. Bundan dolayı Rıza ve Safvetî paşalar bu defa Reşid Paşa sayesinde meydana çıktı. Mahmud Nedim Bey ise Reşid Paşa'nın eskiden has adamı olduğu hâlde üçü de Reşid Paşa'nın bu adalet arayan huyundan hoşnut değil idiler. Meclis-i Vâlâ Reisi Kamil Paşa, onların iltizamlara ait olan işlerini Meclis-i

Vâlâ'ca tervice gayret etmediğinden ona da kızgın idiler. Bir de Mahmud Nedim Bey kendisinin Reşid Paşa'ya mensuplukta kıdemliliği yönünden vükela sırasında bulunmak umarken Hariciye müsteşarlığında kalmasından dolayı kalben kırgın idi.

Bu sırada ise Fransa Elçiliği, Reşid Paşa aleyhinde çalışmakta idi. Mahmud Nedim Bey, Rıza ve Safvetî paşalar aracılığıyla Fransız politikasının galip geleceğini ve altıncı tezkirede işaret edildiği üzere Reşid Paşa'nın kuvveti azalmakta olduğundan yakında düşeceğini anlamış idi. Bundan dolayı savuşup taşrada bulunmak ve bu vesile ile vezirlik rütbesini kazanmış olmak üzere taşra mansıbına talip oldu ve kendi talebi üzerine Cemaziyelahirin on birinci Çarşamba günü uhdesine vezirlik rütbesiyle Sayda Eyaleti ve selefi Namık Paşa'ya Şam Eyaleti verildi. Eski Şam valisi ve Arabistan Ordusu Müşiri Ârif Paşa'nın durumunun incelenmesi de adı geçen Mahmud Paşa'ya havale olundu. Bu esnada Mahmud Paşa'nın Meclis-i Vâlâ reisi olacağı söylenirken taşra mansıbını seçmesine zikri geçen inceliklere vâkıf olmayan zatlar bir anlam veremeyip şaşırdılar. Rıza Paşa ise Reşid Paşa'ya gelip,

"Efendim Mahmud Paşa işe yarar bir bendenizdir. Taşraya gitmeyip de bari Meclis-i Vâlâ reisi olsa" diyerek onu tavsiye etmiş idi. Gerçekte iltizam işlerine Kamil Paşa yaramazdı. Mahmud Paşa ise herkesten fazla bu gibi işlere yarardı. Reşid Paşa bu inceliği sezerek Rıza Paşa'nın maksadı iltizam şirketlerine müsait bir reis aramaktan ibaret olduğunu infiale kapılarak Mahmud Paşa'ya söylemiş idi.

İstanbul ve Bursa depremleri

Mahmud Nedim Paşa'nın, yukarıda yazıldığı gibi Sayda valisi olduğu gün garip rastlantılardan olarak bir deprem meydana geldi. Şöyle ki o gün Hariciye Dairesi'nden çıkıp Sadrazam'ın huzuruna giderken gayet şiddetli bir deprem meydana

geldi. Katiplerin kimi kâğıt kalem, kimi makas veya kalemtıraş ellerinde olduğu hâlde Bâbıâlî meydanına çıktılar. Davudpaşa Camii'nin son cemaat yerinde iki kubbesi indi, bir hayli kârgir binalar sakatlandı ve kârgir hanların bazılarında birçok odalar yıkıldı. Kale duvarlarının bazı yerleri ayrıldı. Herkes şaşkın ve hayran kaldı. Kırk elli dakika geçince ikinci defa ve ondan 15 dakika geçtiğinde üçüncü defa birer hafifçe deprem meydana geldi. O günün gecesinde de ara sıra depremler olduğu gibi ertesi Perşembe günü de iki defa sarsıntı meydana geldi. Bunlar gerçi hep hafifçe geçtiyse de tekrarı ve devam etmesi yüzünden halk büyük korku ve dehşete kapıldı.

Meğer felaketin büyüğü Bursa'da meydana gelmiş. Buradaki hareketler oradaki şiddetli sarsıntının serpintisi imiş.

Şöyle ki, Bursa'da o Çarşamba günü saat yedi buçuk kararlarında hava gayet berrak iken birden bulutlar çıkarak gökyüzü kararıp dört taraftan rüzgârlar eserek, şimşekler çakıp yağmur yağarak benzeri görülmedik fırtınalar ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte batı tarafından bir kara bulut belirip on dakika kadar o derece karanlık olmuş ki kâtipler yazı yazamaz olmuşlar. Bu arada öyle şiddetli bir yıldırım düşmüş ki ahali memleket batıyor sanmışlar. On dakika sonra yani saat dokuzu çeyrek geçerek deprem başlayıp otuz saniye kadar sürmüş. O hâlde ahali bulundukları yerlerden çıkıp kaçmaya yüz tutmuşlar ise de yürürken yokuş yukarı çıkıyor gibi bir hâle gelerek ne yapacaklarını ve nereye gideceklerini şaşırmışlar. Sultan Osman ve Sultan Orhan türbeleri takımıyla, Sultan II. Murad ve Yıldırım Bayezid Han Cami-i şeriflerinin minareleri, Ulu Cami'in yedi adet kubbesiyle iki minaresi ve diğer camilerin de minareleri hep yıkılmış. Sultan I. Murad'ın yaptırdığı Urganlı Köprüsü'nün bazı yerleri sakatlanmış ve Subaşı Köprüsü üzerinden gelip geçiş mümkün olmayacak derece yarılmış. İpek fabrikaları yıkılmış ve nice hanümanlar harap olmuş. Kalenin bir tarafındaki duvar göçüp altındaki Yahudi hanelerini

bastırmakla hayli nüfus telef olmuş ve altında kalan yıkıntılardan gece yangın çıkmış, otuz kadar hane ve bir iki dükkân yanmış. Depremin arkası kesilmeyip kaplıcalardan bazılarının suları çekilmiş ve bazılarının sulan çoğalmış. Ahali çadırlar ile bahçelerde ve kırlarda ikamete mecbur olmuş. Recebin yirmi üçüne kadar kesintisiz ara sıra yer sarsıntısı meydana gelmiştir. Gerçi öncekiler gibi şiddetli olmadığından ahali hanelerine dönmüş ve çarşı-pazara giderek işlerine devam eder olmuş iseler de sakat ve tehlikeli hanelere girmekten çekinirler imiş.

Recebin yirmi üçüncü gününün akşamı yani yirmi dördüncü Perşembe gecesi saat biri on dakika geçerek bir güherçile buharı çıkıp beş dakika sürmüş. Neden hâsıl olduğu ve olacağı bilinemeyip herkes korku ve dehşet üzere iken birdenbire şiddetli bir deprem meydana gelmiş. Memleket sanki şiddetli bir fırtınada iki büyük dalga arasında kalan gemi gibi sallanır ve binalar bir iki arşın ileri ve geri gidip gelir olmuş. Bu veçhile yer hareketi iki dakika kadar sürmüş. Artık herkes ne yapacağını şaşırmış. Ana evlâdını ve evlât anasını kaybedip sersem ve ümitsiz olarak sokaklara düşmüşler. Kârgir binalar harap olmuş. Çarşı denilen Demirkapı ise bütün bütün yıkılmış. Halkın malları ve eşyası yıkıntılar altında kalmış. Kimse malına sahip olmak üzere yanına varamaz imiş. Bu yıkıntılardan gece yangın çıkarak üç dört kol olmuş, her ne kadar birkaçına yıkıntılar engel olarak sönmüş ise de Kayağan Çarşısı'nda büyük miktarda kereste olduğundan oraya sıçrayan ateşin söndürülmesi mümkün olamayıp Tatarlar denilen mahalleye kadar yayılarak bin beş yüz kadar hane ve dükkân, pek çok mal ve eşyalarıyla birlikte yanmış. Dört yüz elli seneden beri ayakta ve sağlamlığı ile meşhur olan Subaşı ve Urganlı köprüleri tamamen yıkılmış. Gökdere Suyu taşkınlık zamanında Keşiş Dağı'ndan yirmi otuz okkalık kayaları sürükleyerek getirip bu köprülere çarpar olduğu hâlde bu kadar yüz yıllardan beri bir yerleri sakatlamamış iken iki dakika içinde bu

köprülerin bütün bütün yıkılıvermelerinden depremin şiddet derecesi anlaşılabilir. Bursa'da bu şiddetli depremin meydana gelmesinde İstanbul'da da pek şiddetli yer sarsıntıları oldu ve herkese korku saldı.

Bundan sonra da Bursa'da art arda hafifçe depremler olduğundan pek çok yerlerden sular çıkmakta ve ara sıra derinden sanki büyük yıkıntı gürültüleri ve sanki on beş top birden patlıyor gibi dehşetli sesler işitilmekte imiş. Bunların eserlerinden olarak Recebin yirmi altıncı Cumartesi gecesi İstanbul'da da bir yer sarsıntısı oldu, ancak hafifçe geçti.

Elhâsıl bunca yıllardan beri imarına çalışılan güzel Bursa şehri tamamen harap olmuş ve bu depremden Mihaliç'de de büyük kayıplar meydana gelmiştir.

Devlet-i Aliyye'nin eski taht merkezi olan Bursa'nın böyle harap olması gerçekten büyük üzüntülere sebep olan maddelerdendir. Buna dair Fuad Efendi'nin bir şairane sözü vardır ki *"Osmanlı tarihinin dibacesi zayi oldu"* diye üzülürdü. Ancak gariptir ki dille böyle üzülüp dururken Bursa'nın durumunu incelemek için bir memur gönderilmedi. Çünkü biz Rusya savaşıyla ve daha doğrusu Mehmed Ali Paşa tarafından sarraf Mıgırdıç'a verilmiş olan senetlerin tatbik mührü meselesiyle meşgul idik. Yukarıda anlatıldığı üzere Bursa'da o şiddetli deprem meydana gelirken Gemlik vapuru kalkıp Dersaadet'e geldi ve açıktan Bursa üzerinde bir ateş gördüğünü haber verdi. Volkan patlamasına yorumlandı. Sonra yangın olduğu haber alındı. Yine ilgilenilmeyip oradan yazı gelmesi beklendi. Bursa'daki halk ise canları başları kaygısına düşerek vaktiyle İstanbul'a kâğıt yazamayıp dokuz gün sonra resmi yazı gelebildi. Hâlbuki İngilizler Bursa ahalisine yardım için derhâl iki gemi ekmek ile bir hayli akçe göndermiş olduklarını on gün sonra Bursa ileri gelenlerinden İstanbul'a gelen Tahir Ağa üzülerek haber verdi. Artık yabancılardan utanır olduk ve hele Recebin ortasında Bursa'da depremden zarar görenlere yardım

akçesi toplamak üzere vükela arasında bir defter açıldı. Biz ne vakit gaflet uykusundan uyanacağız. Rusya savaşlarında atılan topların sesleri bizi uyandırmadı. Acaba Bursa'nın kudret topları da uyandırmayacak mı, hayır. Hemen Cenab-ı Hak bizleri uyarıp ıslâh eyleye.

Adı geçen deprem gecesi Fethi Paşa'nın bir seneden beri hizmetinde bulunan Dâver adlı Gürcü uşağı Eyüp'teki sarayında çamaşır odasını açarak bütün mücevherlerini ve yüz kırk bin kuruşluk kadar altınlarını alıp savuşmuş ve Büyükdere'de Zafiri'nin lokantasına gidip onun vasıtasıyla bir Rum gemisine binerek Batum tarafına kaçmak üzere iken Şabanın üçüncü Cuma günü sabahleyin o gemi basılıp hırsız yakalanıp hapsedildi. Sonra ne oldu bilmem.

Şabanın altıncı ve Rumi Nisanın on birinci günü yalılara taşınılmış idi. Bursa'da depremlerin arkası kesilmediğinden yine oradaki depremlerin serpintisi olarak Şabanın on birinci günü sabahleyin saat yarım sularında iken Dersaadet'te bir yer hareketi meydana geldi.

Damat Mehmed Ali Paşa'nın yolsuzluğu

Biz gelelim Mehmed Ali Paşa'nın tatbik mührü meselesine. Meselenin ayrıntısı ona dair olan belgeleri bulup incelemekle belli olur. Kısaca olan bu şekildedir ki Mehmed Ali Paşa'nın gümrükten hayli alacağı olup Mıgirdıç'ın belgeleri içinde birtakım tahvilleri çıkmış idi. Mehmed Ali Paşa'ya baş vurunca mührünü inkâr eyledi. İşte bu maddenin incelenmesi için Meclis-i Âlî-i Tanzimat kuruldu.

Bu meclisin asıl görevi gerek havale üzerine ve gerek havale edilmeden Meclis'çe lüzum görülmekle başlangıçta lâzım gelen kanun ve nizam lâyihalarını yapmaktan ibaret olduğu hâlde nizamlara aykırı bir hareket görür ise bir müzekkere ile Sadaret makamına ihtar eylemek yetkisini ve bir de vükelâyı

muhakeme etmek vazifesine de sahip idi. Bunun üzerine bu meclisin kuruluşu sırasında elde bulunan mezkur mesele de oraya havale olundu. Belki bu meclisin kurulmasını gerektiren gizli sebep işte bu mühür tatbiki meselesi idi. Çünkü Reşid Paşa ile Mehmed Ali Paşa aralarındaki düşmanlık bu esnada pek fazla güçlenmiş ve şiddetlenmiş idi.

Durum araştırılınca yetmiş beş bin kuruşluk bir adet tahvilin mührü Mehmed Ali Paşa'nın kendi geçerli mührü olduğunda sanat ve meslek ehli müttefik olup mühürlü muhasebe defterinde de kaydı açık bulunduğundan dolayı tahvil onun senedi olduğuna hükmolunarak diğer tahvilleri incelemeye havale olunmuş idi. Reşid Paşaca maksat da senetlerden birinin olsun sabit olmasıyla Mehmed Ali Paşa'nın yolsuzluğu kesinleşmiş olduğundan bu arzusu yerine gelmiş idi.

İşte bu hâlde Nevrekoplu Mehmed Bey meselesi meydana çıktı. Ağnam ve diğer iltizamlar için Mehmed Bey, Mehmed Ali Paşa'ya vermiş olduğu on yedi bin küsur kese akçenin geri verilmesi için dava açtı. Durum Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'da gündeme gelince Reşid Paşa,

"Bunun dokuz bin kesesi iradelidir. Mehmed Bey'in onu davaya salâhiyeti yoktur. Geri kalanının karşılaştırılmasına teşebbüs lâzım gelir" demiş. Meğer daha önce Mehmed Bey'in Reşid Paşa'ya ve Fethi Paşa ile Mehmed Ali Paşa'ya üçer bin kese vermesi için irade-i seniyye sağlanmış ise de Reşid Paşa kabul etmediğinden anılan meblağ Fethi ve Mehmed Ali paşalar arasında bölüştürülmüş. Onun için Reşid Paşa olayı meydana koymakla kendisinin herkesçe bilinen iffetini ve rakiplerinin yağmacılıklarını açığa çıkarmış oldu. Mehmed Ali Paşa'ya bu hususun Meclis-i Âlî-i Tanzimat'a havalesi gerekeceği ve öncelikle kendisinin bu konuda olan bilgi ve cevabı ne ise bilinmek gerektiği beyanıyla bir adet Sadaret tezkiresi yazıldı. Buna cevaben Mehmed Ali Paşa'nın yazdığı tezkirede,

"Bu akçeye Hükumet ne nazarla bakacak ve bu madde niçin Meclis-i Tanzimat'a havale olunuyor. Öncelikle buraları ifade olunmadıkça bilgi veremeyeceğini" yazmıştı. Durum tekrar meclis-i mahsusta dile getirildiğinde,

"Hükumet buna ne nazarla bakacağını hâlâ kendi dahi bilmez. Meclis-i Tanzimat'a havalesi ise kendisinin bileceği şeydir" denilip bu mealde yine bir adet Sadaret tezkiresi yazıldı. Buna cevaben Mehmed Ali Paşa'dan gelen tezkirede,

"Bu muamele bana hakarettir. Ben de buna ne nazarla bakılacağı bildirilmedikçe buna dair bilgi vermem. Bununla beraber yine niçin Meclis-i Tanzimat'a havale olunduğunu sorarım ve bu muamele beni tahkir demek olduğundan buna neden teşebbüs diye sorarım ve artık ben de namusumu muhafazaya mecbur olacağım" demek gibi Hükumet'i hafife alma yolunda sözler vardı. Bu sırada Mehmed Ali Paşa Fransa Elçiliği'ne müracaat eylemiş ise de Serasker Rıza Paşa'nın Fransa Elçiliği'nce nüfuz ve itibarı fazla olduğundan bu konuda Sefaretin müdahalesini engellemişti.

Recebin yirmi yedinci Cumartesi günü Sadrazam Reşid Paşa, Şeyhülislâm Ârif Efendi, Serasker ve Kapudan paşalar ile Fethi Paşa ve Meclis-i Vâlâ Reisi Kamil Paşa Mâbeyn-i Hümâyûn'a çağırıp padişah huzuruna varıldığında Sultan Abdülmecid Han hazretleri Mehmed Ali Paşa'nın daha önce softaları kışkırtmak gibi huzur bozucu bazı fesatlarından söz ederek terbiye edilmesi gerektiğini bildirmesi üzerine derhal sürgün edilmesine dair düzenlenen mazbata adı geçen vükela [vekiller] tarafından mühürlenerek üzerine hatt-ı hümâyûn çekildikten sonra gereğinin yapılmasına başlanmıştır. Şöyle ki akşamdan sonraca Mabeyn-i Hümâyûn kapu çuhadarı Mehmed Ali Paşa'ya gidip *"Sizi Şevketli Efendimiz ister"* diye Çırağan Sahilsaray-ı Hümâyûnu'na davet etmiş, hâlbuki Zat-ı Şahane Dolmabahçe Sarayı'na gidip Çırağan'da Serasker Rıza Paşa kalmış idi.

Mehmed Ali Paşa galiba *"İade-i ikbâl ile Reşid Paşa'ya galebe ettim"* zannına kapılmış olmalı ki memnun olarak Kuruçeşme'deki sahilsarayından üç çiftesine binerek çıkıp Çırağan'a gelip iskeleye çıktığı sırada askerle dolu kaç kıta ikişer çifteler etrafını almışlar. Mehmed Ali Paşa, Serasker Paşa'nın iskelede duran kaftan ağasına,

"Ne var, bu kayıklar nedir" diye sormuş, o da,

"Bir şey yok" diye cevap vermiş. Sonra Mehmed Ali Paşa Serasker Paşa'nın olduğu odaya girdiğinde Serasker Paşa kendisine Kastamonu'da ikamete memur olduğunu bildirmiştir. *"Gitmem"* diye inat ve ısrar edince Serasker Paşa buna dair hatt-ı hümâyûn çıktığını bildirerek nasihat etmiş. Bunun üzerine kâh *"Şevketlü efendimizi göreceğim"* kâh *"Sultan'ı göreyim"* diyerek hayli şaşkınlıklardan sonra nihayet gitmeye karar vermiş ve iskeleye inip kendi kayığına binmek istemiş ise de buna da izin verilmeyip Serasker Paşa onu kendi beş çiftesine bindirip birlikte doğru Köprü içerisinde evvelce hazırlanmış olan Sâik-ı Şâdî adlı vapur-ı hümâyûna çıkmışlar. Kapudan Paşa da onlarla birlikte olduğu hâlde vapurda gecelemişler. Sabahleyin onlar yerlerine döndüler, Mehmed Ali Paşa denizden Kastamonu'ya gitmek üzere Karadeniz'e gönderildi.

Mehmed Ali Paşa'nın daha önce softaları kışkırtması gerçekten padişahın gücenmesine sebep olmuştu. Ancak kendisinin Abdülaziz Efendi taraftarlığıyla itham olunmuş olması da gizli sebeplerden olduğu söylenir.

Mehmed Ali Paşa'dan intikam almak hususunda Şeyhülislâm Ârif Efendi'nin Reşid Paşa'ya hayli yardımı dokunmuştur. Sebebi bu idi ki daha önce Mehmed Ali Paşa Sadaret makamına geldiğinde halka pek fazla caka satmış, halk ise Reşid Paşa'nın nezaketine alışık olduğundan onun kibir ve büyüklenmesinden dolayı gücenmişti. O vakit Ârif Efendi Meclis-i Vâlâ müftüsü olup sadrazamlığını tebrik için ber-mutat dört çiftesine binerek Mehmed Ali Paşa'nın sahilsarayına vardığında

diğer ziyaretçilerle birlikte Paşa'nın çıkmasını beklemiş, Paşa haremden pek geç çıkınca Ârif Efendi'nin buna canı sıkılmış, hemen yerinden kalkıp,

"Paşa hazretlerine selâm söyleyin. Biz insanların işleriyle meşgulüz. Pek çok bekleyemeyiz" diyerek iskeleye doğru yürümüştür. Arkasından Sadrazam ağaları her ne kadar durmasını rica etmişler ise de dinlemeyip hemen kayığına binerek Babıâli'ye gitmiş ve sonra da Mehmed Ali Paşa'nın ziyaretine gitmemiş idi. Ârif Efendi inatçı ve kindar bir zat olduğundan Mehmed Ali Paşa aleyhinde bulunurdu. Bu kere sırasını düşürüp Mehmed Ali Paşa'nın terbiyesi işinde lâzım gelenleri kışkırtmıştır.

Bu esnada Hariciye Nazırı Âlî Paşa Viyana Konferansı'na memur olduğundan daha önce Meclis-i Âlî-i Tanzimat üyeliğiyle Mabeyn-i Hümâyûn ikinci katipliğinden çıkan ve sonra Hariciye müsteşarı olan Safvet Efendi Hariciye Nezareti vekâletine tayin buyuruldu ve bu sene Recebinin üçüncü Çarşamba günü nevruz-ı sultanîye denk geldi.

Mehmed Ali Paşa'nın genel huzuru yok edecek hareketlerinden söz edilerek sürüldüğü henüz *Takvim-i Vekayi'* ile ilân olunmuş iken Şabanın on dördüncü Pazartesi günü affedilip serbest bırakıldı. Bu ise halk gözünde pek garip göründü. Şabanın on altıncı Çarşamba gecesi Reşid Paşa Sadaret ağır yükünden affedilmesi ricasına dair bir kıta dilekçe yazıp Mabeyn-i Hümâyûn'a takdim etmekle ertesi sabahleyin Başmabeyinci Ali Efendi gelip istifasının kabul olunduğunu kendisine bildirdi.

Reşid Paşa'nın istifası tabii olarak Mehmed Ali Paşa'nın affedilerek serbest bırakılmasına yüklendi. Ancak kendisinin şifahen fakire söylediğine göre istifasının asıl sebebi Mısır'ın kanal meselesi olduğudur. Ancak Mehmed Ali Paşa olayı bunu da öne aldırmıştır.

Kanal Meselesi

Gelelim kanal meselesine:

Altıncı tezkiremizde işaret olunduğu üzere öteden beri Dersaadet'te İngiliz Elçisi Canning'in nüfuzu yürürlükte ve diğerlerine galip olduğu hâlde bu muharebelerde Fransızlar fazlaca şan kazanınca bu yönden İngilizler onları çekemez oldular. Fransız Elçiliği ise Canning ile nüfuz yarışına çıkmıştı. Reşid Paşa öteden beri İngiltere politikasına meyilli iken öğrencileri olan Âlî ve Fuad paşalar Fransa politikasını ele aldılar ve bu vesile ile üstadlarına galip geldiler. Bir de Fransızlar Akdeniz'den Süveyş Denizi'ne firkateyn geçebilecek genişlikte bir kanal açıp iki denizi birleştirmek fikrine kapıldılar. Bu şekilde ise Hindistan, İngiltere'den Fransa'ya daha yakın olacağından İngilizler bunu istemediler. Ancak resmen engel olamadıklarından, dolaylı olarak engellettirmek isterlerdi. Bâbıâlî ise, her ne dese iki müttefik devletlerinden birini kırmış olacağından zor bir mevkide bulunuyordu.

Hâlbuki daha Mısır Valisi Abbas Paşa ile Reşid Paşa arasında ayrılık meydana gelmiş, Reşid Paşa o vakit Abbas Paşa aleyhinde bulunmasıyla o vakit Mısır valiliğine aday bulunan Said Paşa bunu fırsat bilerek Abbas Paşa'yı düşürüp de kendisi vali olmak emeline düşmüş idi. Abbas Paşa ise İngilizlere yaklaşmış, hatta onları hoşnut etmek üzere Mısır'dan Süveyş'e bir demiryolu inşa ettirmiş idi. Reşid Paşa'nın başlıca kuvveti İngiltere Elçiliği olduğundan o vakit Abbas Paşa'ya bir şey yapamadı. Fuad Paşa'nın Mısır'a gitmesi de bu gibi sıkıntıların giderilmesi hususu idi. İşte o vakit Said Paşa İngilizlere gücenmiş idi ve Abbas Paşa'nın vefatında kendisi miras yoluyla Mısır valisi olmuş idi. Bu sırada Fransızların Doğu'da nüfuzları artmaya başlayınca İngilizlerden öcünü almak üzere bu kanal meselesini fırsat bilerek hemen Fransızlar ile buna dair olan mukaveleyi kararlaştırarak Devlet tarafından tasdikini istemişler idi. Durum Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'da görüşülüp

verilen karar üzere Said Paşa'ya bir kıta Sadaret mektubu yazılarak maddenin önemine binaen kontratının bir kere de Babıâli'ce görüşülüp incelenmesi gerekeceği emir ve işaret edilmiş idi. Meclis-i Mahsus'ta o şekilde mektup yazılmasına karar verildiği sırada Meclis-i Vâlâ Reisi Kamil Paşa, Reşid Paşa'ya,

"Efendim, Said Paşa sizi pek sever. Ona bir de gizlice bir mektup yazsanız olumlu etkisi olur" demiş ise de Reşid Paşa,

"Gerçi Said Paşa iyi adamdır. Ancak sır saklayamıyor. Ben bunu yazamam" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Kamil Paşa,

"Öyle ise ben akrabaca ona bir mektup yazayım" diye izin istemiş, Reşid Paşa,

"Size de yazın diyemem. Ben hemen meclis kararı üzere resmî bir mektup yazar gönderirim" demiş. Kamil Paşa tekrar,

"Said Paşa babasını pek severdi. Ben onun canına yemin verip ona gizli bir mektup yazarım" demiş ve Fransızların daha önce Mısır hakkında tanık olunan dönekliklerinden söz ederek onlara güvenip ve dayanıp da böyle olağanüstü işlere kalkışmaktan kaçınmasını öğüt makamında hatırlatmış. Said Paşa ise bu mektubu Mısır'daki Fransız konsolosuna göstermiş. O da keyfiyeti Dersaadet'teki Fransız Maslahatgüzarı Benedetti'ye bildirmiş olmasıyla Benedetti, Reşid Paşa'ya gelip,

"Bu mektubun yazılmasından sizin haberiniz yok muydu" deyince,

"Evet var idi" diye cevap vermiş.

"Ya bu şekilde yazılışından haberiniz var mı idi" deyince "Hayır yok idi" demiş. Konunun araştırılmasına başlanınca Fransızlar, "o mektubu gördük" derler. Abbas Paşa "Göstermedim" diye inkâr eyler. Karışık bir mesele oldu ve karmaşa içinde kaldı. Maslahatgüzar ise Reşid Paşa'ya gelip,

"O mektupta yazılı olan sözler Fransa Devleti'nin namusunu dokunur. Binaenaleyh siz buna vâkıf olduğunuz gibi derhâl Kamil Paşa'yı azletmeliydiniz" diye iddia edince Reşid Paşa

o mektupta Fransa'nın namusuna dokunur bir şey olmadığını bildirmiş ise de Maslahatgüzar "Bize öyle yazılıyor" diye ısrar etmiştir. Bunun üzerine Reşid Paşa,

"Böyle gizli ve gayriresmî yazılan şeylere bir hüküm terettüp etmez. Tutalım ki terettüp etmiş olsun. Ben mektubun müsveddesini gördüm. Fransa'nın namusuna dokunacak bir şey yoktur. Müsveddeyi getirelim. Size yazılan yazı ile karşılaştıralım. Şüphe devam ederse Mısır'dan aslını getirtelim, eğer gerçekten öyle bir şey var ise Kamil Paşa'yı tekdir ve tedip edelim" diye cevap vermiş ise de Maslahatgüzar işi öyle muhakeme şekline koymayı da istemeyip yine önceki sözünü tekrar etmiştir. Reşid Paşa bunu sırf kendisinin İngiltere politikası taraftarı bilindiğinden dolayı bir çeşit bahane aramak manasına yükleyerek ona cevaben,

"Bu artık bir tür taciz oluyor. Bizim işten çekilmemiz lâzım gelir. Zira Devletinizle Devlet-i Aliyye'nin ilişkilerinin devamına beni engel görüyorsunuz. Ben ise bu iki Devlet'in ilişkilerinin kesilmesine sebep olmayı hiçbir şekilde istemem" demesi üzerine Maslahatgüzar,

"Hayır. O dereceleri lâzım değil. Fakat böyle şeyler de niçin olmalı" diye ifade değiştirmiş ise de işlerin ağırlığından ve kanal meselesinin sonucu meçhul idiğinden Reşid Paşa istifayı kararlaştırmıştır. Hatta Abdülmecid Han hazretlerine arz ederken,

"Maslahatın bir derecesi vardır ki oraya gelince kulunuz istifaya mecbur olurum" demiş. Kaldı ki bu sırada gayrimüslim tebaa hakkında ilanı kararlaştırılmış olan ayrıcalıklardan dolayı Sadarette bulunan kimse halkın kınama ve ayıplaması hedefinde olacağı da düşünülmekte idi.

Âlî Paşa'nın sadrazamlığı ve bazı değişiklikler

Mehmed Ali Paşa'nın affedilerek serbest bırakılması üzerine Reşid Paşa Sadaret'ten istifa ediverdi. Yukarıda geçtiği gibi 16 Şaban [4 Mayıs 1855] Çarşamba günü Sadaret'ten affedildi. Yerine Viyana Konferansı'na memur olan Hariciye Nazırı Âlî Paşa sadrazam oldu. Onun yerine Reşid Paşa da konferansa memur buyuruldu. Fakiri de birlikte Viyana'ya götürecek olduğundan yolculuk hazırlıklarıyla meşgul olduğum sırada memuriyet gereği bu olayları da zapt etmekte idim. Bundan dolayı ortaya çıkan eksikliklerin affedilmesi de rica olunur.

Yine o gün Âlî Paşa'dan boşalan Hariciye Nezaretiyle Meclis-i Âlî-i Tanzimat reisliği müşirlik ve vezirlik rütbeleriyle Fuad Efendi'ye, Sadaret kaymakamlığı Maliye Nazırı Şefik Paşa'ya ve Maliye Nezareti vezirlikle Tophane Nazırı Muhtar Beyefendi'ye tevcih olundu.

İngiliz Elçisi Canning, Kırım'a gitmiş idi. Bu kere döndü. Bu değişikliğin sebeplerini öğrenip üzüldü. Lakin bir iştir olmuş. Çare olarak bari Reşid Paşa'nın Viyana seferinden vazgeçmekle Dersaadet'te kalması hususunu uygun görerek bu yolda Reşid Paşa'ya da nasihat etti. Reşid Paşa ise görüşünde ısrarlı bir zat olduğundan gitmekten vazgeçmeyip yol hazırlığıyla meşgul idi. Avrupa'ya varıp Fransa imparatorunun müdahalelerinden şikayet etmek niyetinde idi. O vakit ise konferansın feshedileceği sözleri işitilmekte idi. Hele o devirde bütün dünyaya nüfuzu etkili olan bir imparatordan şikayet, başını duvara vurmak gibi pek boş ve zararlı bir hareket idi. Bunun üzerine bir gece oğlu Ali Galib Paşa ile aramızda bununla ilgili yaptığımız değerlendirmeler üzerine sabahleyin Fuad Paşa'nın yalısına gittim. Durumu anlattım. Zaten o da Reşid Paşa'nın Viyana'ya gitmesini uygun görmediğinden hemen Reşid Paşa'nın sahilhanesine gelip uygun bir dille kendisini ikna etmeye çalıştı. Bir kesin söz alamadıysa da haylice yumuşattı. Ardından Canning gelip tekrar o da nasihat etti. Bunun üzerine

Reşid Paşa da gidişi ertelemeye karar verdi ve durumu bildirmek üzere fakiri Fuad Paşa'ya gönderdi. Çok geçmeyip konferans da feshedilip üyeleri dağıldı. Âlî Paşa'nın da dönmesi gerekti. Fakat Avusturya Devleti buna fesih demeyip süresiz erteleme diye isimlendirdi. Reşid Paşa'nın istifasına, yukarıda geçtiği gibi Benedetti sebep olup Fransızlar ise Dersaadet'te nüfuz kazanmak isterler idiyse de bu derece ileri gitmeyi de istemezlerdi. Reşid Paşa'nın istifa haberi Paris'e ulaştığı gibi Benedetti de azlolunmuştur. Bu arada Fransa imparatoruna suikast yapılarak üzerine tabanca sıkıldığı haberi alındı.

Bu arada Düvel-i Selâse [Üç Devlet] askerlerinden 16 bin kadar asker İngiliz ve Fransız, donanmalarıyla Kerş'e çıkarılıp orası zapt olunmuş ve Yenikale alınmış olduğu ve sonra iki devletin duba vapurları Azak Denizi'ne girerek Rusya'nın mühimmat nakline mahsus olan gemilerini batırıp yaktıkları haberleri geldi. Yine bu sırada Rusyalının Karantina tabyaları karşısında bulunan Fransa istihkâmına Rusyalı hücum ederek bu istihkâmı almış iken Fransızlar çok şiddetli bir şekilde hücum ederek bu istihkâmı geri almışlardır. Bu iki savaşta iki taraftan çok büyük kayıplar olmuştur.

Reşid Paşa'nın ayrılmasının ardından Kaymakam Paşa'nın sahilhanesinde toplanan özel mecliste Reşid Paşa,

"Mehmed Ali Paşa gelecek olduğu hâlde Hayreddin Paşa'nın menfada durması çok yanlıştır" deyince izin alınarak Hayreddin Paşa da affedilip serbest bırakılmıştır. Ramazan-ı şerifin on beşinci günü mutat üzere Hırka-i şerif ziyaretine gidildiğinde destimal dağıtmak için Şeyhülislâm Efendi Sadrazam yerinde ve Kaymakam Paşa diğer vükelâ sırasında durdu.

Önce ve sonra Mısır kanalı meselesine dair Mecalis-i mahsusada görüşülen gizli konuları Fransa Elçiliği duyardı. Bu gibi gizlenmesi şart olan sırların o tarafa bildirilmesi ise Rıza ve Safvetî paşalara isnat olunuyordu. Bunlar halk arasında yolsuzlukla da suçlanmakta idiler. Bu sırada Serdar-ı Ekrem Ömer

Paşa'nın hastalığından dolayı bir müddet dinlenmeye muhtaç olduğundan bahisle istifa etmesi de Rıza Paşa ile aralarında ortaya çıkan soğukluk ve ayrılıklardan dolayı olduğu bilinmekte idi. Bunun üzerine Ramazan'ın 17. Cuma gecesi Rıza Paşa'nın seraskerlikten ve onun tabilerinden olan Darbhor'un Hassa müşirliğinden azillerine dair Kaymakam Paşa'ya bir tezkire-i seniyye gelmekle akşam saat üçte Kaymakam Paşa tarafından birer kıta Sadaret tezkiresi ile ayrılışları kendilerine bildirildi. Seraskerlik Mehmed Rüşdü Paşa'ya tevcih kılındı. Daha önce iki defa Rüşdü Paşa'ya Kapudanlık ve bir defa Sadaret teklif buyurulmuş iken kabul etmemiş idi. Seraskerlik kendisinin biçilmiş kaftanı olup kendisince bunda tereddüde yer yok ise de Fransızların gayreti üzerine Reşid Paşa düşüp bu kere Fransız politikasına hizmet eden Rıza Paşa takımı da düşmüş olduğu hâlde vükelâ heyeti yine Fransa politikasına meyilli olan takımdan ibaretti. Bundan dolayı Canning'in yine vükelâ heyeti aleyhine çalışacağı açık olmasıyla ve Rüşdü Paşa ise yabancılardan bir tarafa mensubiyet lekesiyle suçlanmaktan gayetle kaçındığından böyle karışık bir hâl içinde bulunmamak için bu kere Seraskerlik'ten de kaçınması ve istememesi umulurdu. Bu kere padişah huzuruna çağrıldığında Zat-ı Şahane,

"Sana bir şey teklif edeceğim. Onun üzerine sen uzun uzadıya bahsetmek istersin. Benim de şimdi ona vaktim müsait değil. Bu bahisleri sonra edersin. Ben seni serasker ettim" diye hitap edince Rüşdü Paşa biraz söz söyleyecek olmuş ise de "Oraları sonraya dursun" diye sözü kestirmiştir. Rüşdü Paşa da çaresiz teşekkür ederek Seraskerliği kabule mecbur olmuştur.

Daha önce Sinop'ta donanmanın yakılmasına sebep olmakla suçlanarak azledilen Kapudan-ı derya Mahmud Paşa'ya bile azli Mabeyn-i Hümâyûn'dan kendisine tezkire-i seniyye yazılarak bildirilmiş iken Rıza Paşa gibi Devlet'te seçkinleşmiş vükelâdan saygın bir zata görevden alınmasının Kaymakam Paşa tezkiresiyle bildirilmesi, bir tür tahkir idi. Bu muameleye zıt olarak

Ramazan'ın on dokuzuncu Pazar günü Rıza Paşa'ya altmış bin ve Darbhor'a otuz bin kuruş mazuliyet maaşları tahsis buyuruldu. Hâlbuki şimdiye kadar Hüsrev Paşa'dan başka kimseye altmış bin kuruş mazuliyet maaşı verilmemiştir. Darbhor'un ise otuz bin kuruş mazuliyet maaşı alacak değer ve haysiyeti yoktu. Baltacı'dan yüz bin kese borç alınması için mazbatası mühürlenmekte olduğu ve Avrupa'dan altı yüz bin kese borç almak düşünüldüğü hâlde açıktan bu kadar maaş tahsisi hayret ve taaccübe sebep oldu. İncelendiğinde anlaşıldı ki bu maaşların tahsisi Rıza Paşa hakkında bir teveccüh eseri demek olmayıp ancak daha önce Fransa Elçiliği tarafından Rıza Paşa'nın azlolunmaması telkin ve tavsiye olunup Zat-i şahane de onu azletmek niyetinde olmadığı beyanıyla yerinde bırakılması için zımnen bir vaad vermiş ve sonra pişman olmuş. Bu kere Serdar-ı ekremin istifasını bahane ederek hâlin gereklerinden olmak üzere azletmiş ve Sefaret'in hatırı için sonradan böyle fevkalâde dolgun maaşlar ihsan buyurmuştur.

Rıza Paşa'nın azli ardından Fransa Elçiliği baş tercümanı Schefer Fuad Paşa'ya gelip telâş ile Rıza Paşa'nın azil sebebini sorduğunda Fuad Paşa,

"Pek iyi bilmem. Ancak Ömer Paşa istifa etmiş idi. Rıza Paşa ile araları bozuk olduğu da bilinir. Şimdi Rıza Paşa'dan âlâ Serasker bulunur ama Ömer Paşa gibi bir ordu müşiri bulunamaz. Bu mütalâaya mebni şevketlü Efendimiz bu sureti tercih buyurmuş olmak gerektir zannederim" diye cevap vermiştir.

Bu kere Londra parlamentosunda üyelerden bazısı "Artık muharebe işi bitmelidir" demekle,

"Harbin uzamasını biz de istemeyiz. Ancak Osmanlı Devleti'nin hâli malum. Rusyalı'nın da Karadeniz'de bu kadar donanması var. Şimdi bu hâlde bıraksak intikam almak sevdasına kalkışarak birden İstanbul'u vurursa sonra ne yapılır" diye cevap verilmiştir.

Bu arada yayınlanan Avusturya gazetelerinin bazısında,

“Osmanlı Devleti âdeta öldü ve defnolundu. Ancak türbedar kim olacak. Burası tartışılmaktadır” diye yazılmış. Diğer Avrupa gazetelerine de bu anlamda fıkralar yazılmakta olduğu hâlde Devlet-i Aliyye vükelâsı nüfuz kavgasıyla meşgul idiler. Bir diğeri aleyhinde fitne ve fesattan başka bir şeye önem vermiyorlar idi. İşte burası vicdan sahiplerine üzüntü ve hayret sebebi olurdu. Bu savaşta Müslüman halk olağanüstü gayret ve fedakarlık göstererek varlıklarını ispat etmiş olduklarından gelmiş ve gelecek kusurların memurlara isnat olunacağını Serasker Rüşdü Paşa söylerdi. Yabancılar da Müslüman askerlerin dünyada birinci asker olduğunu itiraf ediyorlardı. Nemçe imparatoru Ali Paşa’ya,

“Önceleri bilirdik. Bu kere de neferleriniz benzersiz asker olduklarını ispat ettiler. Ancak subayınız yok” demiş olduğunu Âlî Paşa söyledi.

Ramazan bayramı Cuma gününe rastladı. Bayram namazından sonra muayede-i hümâyûn [Saray’da bayramlaşma] töreni mutat üzere kubbe altında icra edildi. Mekatib-i Umumiye nazırı mollalardan Vehbi Efendi ulemâ usulü olduğu üzere etek öpecek iken ayak öptü. Padişah gücenerek setresinin eteğini tutup *“Bunu öpmeli”* diye buyurdu. Yapılanın telafisi mümkün olmayıp padişah huzurunun mehabeti gereğince adı geçen efendi utanç terleri dökerek dönüp gitmekten başka bir şey yapamadı. Zat-i Şahane sağ tarafına dönerek Rauf ve Reşid paşalara hitaben *“Bu da ulema taklidi”* diye buyurdu ve törendekilere bir güzel ders verdi.

Geçen sene Gümrü muharebesinde bir ayağını gülle götüren bir kolağası emekli edilecek olduğunda,

“Ata biner zabıtandan olduğum cihetle istihdam olunabilirim” diye emekliliği kabul etmemişti, ağaçtan ayak yaptırıp ata biner ve askeri daireye gelip gider, bir değneğe dayanarak gezerdi ve ödül olarak kendisine kaymakamlık rütbesi ihsan buyurulmuş idi. Bayram öncesi Serasker Rüşdü Paşa yanına gelip,

“Bayramlaşmaya gideyim mi” diye izin istediğinde Rüşdü Paşa,

“Sen gitmeyip de yalnız bizler mi gidelim. Asıl bayramlaşmaya senin gibi yiğitler yakışır” diye cevap vermiş olduğundan o da üniformasını giyip askeri ümera sırasında ağaçtan yapılma ayağına basarak ve değneğine dayanarak gelip sancak öperken Zat-i Şahane,

“Seni miralay ettim ve bayramlaşmaya gelişinden mahzuz oldum” diye buyurdu. Bayramlaşmadan sonra kendisini huzur-ı hümâyûnlarına çağırarak birçok iltifattan sonra haiz olduğu beşinci rütbe nişanını dördüncü rütbeye değiştirmiş ve terfi ettirmişlerdir.

Anapa'nın fethi ve Hive Hanı'nın mektubu

O gün Anapa'nın fethedildiği sevinçli haberi alındı. Bu esnada Hive hükümdarının kethüdası tarafından Çağatayca olarak Sadrazamlık makamına gelen mektupta,

“Metbu-ı mufahhamım olan Padişahımın emriyle Şükrüllah Aka Kâbe-i Muazzama ziyaretiyle Rum Memleketi Sultanı elçiliğine memur olmağın bu şekilde hâli ifade etmeye başlanır ki bir müddetten beri Rus padişahı sınırını aşıp bizim padişahımızın ülkelerine saldırarak nice yerleri zapt ve istilâ edip, bazı yerlerde kale ve tabyalar yapıp Müslümanlara zarar vermeye çalışıyor. Elçi gönderip de niçin ülkemize saldırıyorsunuz denilince de ‘Buralarını biz Kazaklardan satın aldık’ diye hile yoluna sapıyor. Halbuki hırsız ve haramî makulesi olan birtakım âsiler Rusya toprağına kaçıp da kendi padişahlarının memleketlerini başkasına nasıl satabilirler. Amma ne çare Müslümanlar âciz ve o galip olduğundan bir şey yapılamıyor. Bundan dolayı memalikimizden Rusyalıların kovulması yollarının sağlanmasına çalışıldığında büyük

sevaplar kazanılacağı, dostluk ve birliğin artmasına sebep olacağı açıktır” diye yazılmıştır.

Şevvalin dördüncü Pazartesi günü rikâb-ı hümâyûn töreni yapıldı. Kaymakam Paşa, Şeyhülislâm Efendi, müşirler ve bâlâ rütbesi ricali Mabeyn-i Hümâyûn'a gelerek padişahın huzuruna girip mutat üzere ayakta durdular. Bir çeyrek saat kadar beklediklerinde tam ferahlıkla yapılan padişah konuşması aşağıya alınmıştır. Şöyle ki bugünlerde Tunus Beyi Ahmed Paşa'nın vefatı haberi alınmıştır. Gerçi önceleri beylerbeyilik payesiyle biri tayin olunmak eski gelenek ise de bu kere halkın, merhumun akrabasından Mehmed Bey adında birini seçmiş oldukları duyuldu. Bu şekilde zikredilen payeyle [beylerbeyilik payesiyle] atanırsa belki sonra yabancılar tarafından buna da vezaret ve nişan verilmek gibi hatırlatmalar yapılır. Ona hacet kalmaksızın ve Tunuslular tarafından eski âdetleri üzere mazbata gelmeye vakit olmaksızın hemen bir zat ile vezaret menşuru [vezirlik fermanı] gönderilip merhum gibi buna da nişan verilmesi hususu vükelâ arasında görüşülmekte idi. Bu kere Zat-i Şahane meclistekilere hitaben Kırım meselesine dair biraz sözler söyledikten sonra bu Tunus maddesini açıp,

Tunus Valiliği

“Tunus valisi vefat etmiş. Yerine Mehmed Bey namında birini istiyorlarmış. Gerçekte vefat ettiyse o tayin olunur. Fakat daha resmî haberi gelmedi, inşaallah aslı yoktur. Zira bu muharebede pek çok gayret ve yardımı müşahede olundu” dedikten sonra “Viyana'da konferans feshedilmiş. İnşaallah ileride yine akdolunarak güzel sonuç alınır, onu temenni ederiz” diye buyurmuş. Daha sonra “Zırhlı asker tertip olunsa amma onlar Sultan Murad zamanında yapılmış idi. Onlara bakılıp ta yapılsa. Zira her millet milli âdetlerini muhafaza eder ve bu keyfiyet her devlette makbuldür. Amma bundan garaz bütün bütün eski usule gidilsin demek değildir. Belki eskisine ve

yenisine bakılıp da bir güzel suret alınmalı demektir" dedikten sonra "İstikraz olunmamak için pek çok çalıştım. Lâkin ahval bizi istikraza mecbur etti. Bunun ödenmesi gelirlerin artmasıyla olur. Bu da mülkün imarı ile yani her devlette olduğu gibi kumpanyalar oluşturularak demiryolları yapılmakla olur. Artık kumpanyalara da muvafakat etmeliyiz. Garlar da yapmalı. Fakat gelirler arttı diye masrafı da artırmamak gerektir. Yoksa bir semere elde edilmez, yine batak yoludur. Beşiktaş Sarayı da pek tekellüflü oldu. Daha sadece dahi olabilirdi" diye buyurması üzerine Fethi Paşa ve Kapudan-ı derya Halil Paşa,

"Efendimize göre bu bir şey değil" dediklerinde de,

"Yok yok fazlaca olduğuna benim de kalbim tanıklık etti" diye buyurmuştur. Padişah öteden beri borçlanmaktan korkar ve beytülmalin korunmasına çalışırken padişahın özel harcamalarına aylık on iki bin beş yüz kese verilmekte iken bu sene yirmi bin keseye çıkarılmıştır. Halbuki Hazine-i Hâssa'nın çok büyük miktarda borçları vardı. Bunun ne şekilde ödenebileceği belli değildi.

Tunus Valisi Ahmed Paşa'nın vefatı üzerine yerine seçilen amcasının oğlu Mehmed Bey tarafından 20 Şaban 71 [8 Mayıs 1855] tarihli Sadâret makamına gelen Arapça inhası üzerine bu kere uhdesine Tunus Eyaleti verildi. İnhasının tercümesi aşağıya alınmıştır.

Elkab ve duadan sonra:

Cenab-ı Hak ömr ü iclâl ve devlet ü ikbâl-i hidivanelerini dâim ve efzûn buyursun.

Hâk-i pây-i hâcet-revâ-yı âsafânelerine kemâl-i sıdk u ubûdiyyet ile muttasıf ve kadr ü şan-ı me'âlî-nişân-ı hidîvânelerini ârif ve mu'terif olan ammi-zâdem ve makam-ı birâderim Ahmed Paşa on dört Ramazan Perşembe gecesi zuhr-ı âhireti olmak üzere dâreynde medâr-ı sa'âdet olan Saltanat-ı Seniyye tâ'atını ve makâm-ı Saltanat-ı Seniyye'ye şeref-i

hizmet üzere sebât ve müdâvemetini der-piş eylediği hâlde âzim-i râh-ı bekâ olmuştur. Cenâb-ı Hak selefin âmâlini kabûl ve halefi nâil-i me'mûl buyura. Ve hin-i vefâtında ahâli-i eyâlet emr-i idârenin uhde-i ubeydâneme ihâlesi üzere icmâ' ve ittifâk etmeleriyle, kulları dahi avn ü inâyet-i Bârî'ye istinâd ve tevfîkât-ı Samedâniyyeden istimdâd ederek farîza-i defni îfâya ibtidâr edüp bu yükün altına girmekten maksad-ı aslî-i ubeydânem dahi millet-i İslâmiyyeyi teferruk ve teşettütden hıfz u hırâaset ile rızâ-yı ilâhî ve rızâ-yı hazret-i hilâfet-penâhîyi tahsîl emelinden ibâret bulunmuştur ve hizmet-i Saltanat-ı Seniyye'yi akdemce bi'l-ittihâd teşebbüs olunmuş olan tedârükât-ı cihâdiyye ile bed' olunmuştur ki mukaddemâ irsâl kılınmış ve mücerred eser-i inâyet-i aliyye-i âsafâneleri iktizâsı üzere kabul buyurulmuş olan biraz iâne-i askeriyyeye ilâve olmak üzere bu kere dahi bazı levâzımât ve mühimmâtı ile berâaber bir mikdâr asker irsâlinden ibârettir ve Saltanat-ı Seniyye'nin kadr ü şân-ı azamet-nişânına lâyık olmayup mücerred hadd ü miktar-ı kemterâneme göre olmak üzere cüz'î meblağ dahi arz ve takdim kılınmıştır ki iki yüz bin (dö rova Fransa)dır ve hediye mühdînin mikdârınca olagelip husûsuyla iâne-i cihâdiyye olduğu hâlde karîn-i kabûl buyurulmak kâide-i âtıfet ve mürüvvet iktizâsındandır. Bunları arz ve takdîm edecek oğlumuz Mirlivâ Mehmed Paşa bendeleri olup asâkirin mikdârı 688 süvâri ve 900 piyâde ve 205 topçu neferâtından ibâret olduğu hâlde tafsîl-i hâl mûmâileyh bendelerinin takrîrine muhavveldir ki beldemizin usûl-i mer'iyyesi üzere eslâfımızın selâtin-i mâziyye efendilerimizden nâil olageldikleri eltâf ve inâyâtın hakk-ı kemterânemde dahi celb ü talebine mûmâileyh bendeleri taraf-ı ubeydânemden vekîl ve nâib-i menâbdır ve bu emel-i çâkerânemin husûlünü hizmet-i Saltanat-ı Seniyye'de neş'et eylemiş ve ni'am-ı Devlet-i Aliyye ile perverde olmuş olduğum hasebiyle mahz-ı lütf u inâyet olmak üzere istirhâm eylerim. Mûmâileyh bendeleri hâk-i pây-i hidîvânelerine olan sıdk u ubûdiyyetimi

arz ve izâh edeceğinden hakk-ı kemterânemde ehâsin-i enzâr-ı aliyye-i âsafânelerinin bekâsı niyâzıyla Cenâb-ı Hak zât-ı me'âli-âyât-ı âsafîlerini sâye-i Saltanat-ı Seniyye'de nâil-i âmâl buyurması du'âsını tekrâr eylediğim muhât-ı ilm-i âlem-şümûl-i rahîmâneleri buyuruldukta ol bâbda ve kaffe-i husûsâtta emr ü fermân...

Reisü'l-ulema yani resmî ulemanın eskisi sayılan Fındıkzade Efendi Şevvalin altıncı Çarşamba günü vefat etti. Bin yüz seksen altı [1772] tarihinde doğup bin iki yüz üç [1789] tarihinde ru'us almıştır. Gayet eli sıkılıkla bilinen bir zattı. Biraz ilmi var idi ve pek âlâ satranç bilirdi.

Şevvalin onuncu günü Sadrazam Âlî Paşa Dersaadet'e gelip doğru Mabeyn-i Hümâyûn'a gitti ve alay ile Babıâli'ye gelip Sadaretine dair olan hatt-ı hümâyûn okundu. O gün saat beşte iken Koska ve Lâleli semtinde büyük bir yangın çıktığından Serasker Paşa ile bazı memurlar Babıâli'de bulunamadı. Yangın gece saat bir buçuğa kadar sürdü. Binlerce hane ve dükkân yandı. Ertesi Salı gecesi de Beşiktaş'ta bir yangın çıktı.

Rusyalıların Çıldır'ı istilâ ettikleri haberleri Şevvalin on dördüncü günü Dersaadet'e ulaştı.

Yine Şevvalin yirminci günü İzmir gümrüklerinin Tıngıroğlu Ohannes uhdesinden feshine Meclis-i Has'ta karar verildi.

İstanbul payelilerinden Abdullah Bey-zade Necib Efendi ile halen İstanbul Kadısı Tahir Efendi'ye Anadolu payesi tevcih olunup onlara göre eski bulunan eski İstanbul Kadısı Şükrü Efendi kendisine iki eski peyda etti. Sebebi bizzat Şeyhülislâm Efendi'den bu şekilde duydum ki Ramazan-ı şerifte Ortaköy'de bir yol tartışması olup huzurda yüzleştirilince bazı hususların araştırılmasına karar verilmişti. Şükrü Efendi zıddına olarak daha önce iptal edilmiş olan bir kahvehane binasına ruhsat veren bir düzmece ilam yazıp usule aykırı olarak müsteşarın ve vakayi' kâtibinin haberi olmaksızın vermeye cesaret eylemiş ve

bunun için bir kaç bin kuruş rüşvet almış olduğu açığa çıktığından ceza verilmiş, ancak uygulanması ertelenmiştir.

Edirnekapı semtinde bayağı bir mahalleye mutasarrıfa olarak kibarane ve zarifane kerhanecilik etmekte olan ve hakkında Zaptiye müşirinin bile hüküm ve nüfuzu yürümeyen meşhure Langa Fatıma Şevvalin yirmi sekizinci günü dünya kerhanesine veda edip gitmiş olduğundan İstanbul'un en büyük kerhanesi kapandı ve ondan sonra o derece muhteşem bir kerhane açılmadı. Vefatına bazı şairler *"Öldü Langa Fatıma"* terkibini tarih düşürdü.

Şevvalin yirmi dokuzuncu Perşembe günü Zat-i Şahane Bâbıâli'ye teşrif ile toplanan meclis-i umumîde güzel müzakereler cereyan eyledi. Evvelâ Devlet-i Aliyye gelir ve giderlerine dair Meclis-i Tanzimat'tan kaleme alınmış olan nizamname okundu.

İkinci olarak Ali Nihad Efendi'nin emlâk yazımı hakkında olan lâyihası okundu ve İzmir ile Selanik'te örnek olmak üzere uygulanıp sonra diğer yerlere yaygınlaştırılmak üzere vergilerin emlâk üzerine konulması kararlaştırıldı.

Üçüncü olarak Yunanistan sınırında bulunup geçen savaş sebebiyle dağılmış olan ehl-i İslâm köyleri halkının toplanmaları ve bunlar sınıra bir tür istihkâm kabilinden olmakla birkaç köyün bir yere getirilmesi hakkında kaleme alınmış olan mazbata okundu. Bazıları tarafından birkaç köy bir yere geldiği takdirde bazılarının emlâkinden uzak düşmeleri yüzünden zorluklara sebep olacağı yorumu yapıldı. Şayet ki bu şekle uymazlar diye itiraz olununca Fuad Paşa karşılık verip,

"Buraları gözetilerek ve olurları elde edilerek yapılacaktır ve bu suretle kendileri istiyorlar. Onlar da birlikte ikametten korkuyorlar. Fakat bunun icrası iki bin kese yardıma bağlıdır" dedi. Bunun üzerine Zat-i Şahane,

"Orasının haritası var mıdır" diye sordu. "Hayır yok" denilince,

"Evvelâ bir haritası yapılsın. Köylerin mahalleri görülsün. Ona göre köyler kurulsun. O vakit daha fazla yardım edilmeli" diye buyurdu. Bunun üzerine Sadrazam "Keramet" ve Serasker "Ayn-ı hikmet" dediler. Meclis de son buldu. Daha sonra vükelâ ve kazaskerler padişah huzuruna girdiler. Zat-ı Şahane tarafından,

"Her vakit memurlar memuriyetlerini yerine getirmekte doğruluk ve samimiyetle devam etmelidir. Hele harp üstü her iş iki kat olduğundan şimdi herkes iki kat fazla gayret etmelidir ve sıdk u istikamet ile hizmet ve gayret edenler haklarında mükâfat olunacağı gibi tersini yapanların da cezalandırılacaklarında dakika geçirilmemelidir" diye buyurulmuş.

Fransa devletinin Dersaadet elçisi tayin eylemiş olduğu Thouvenel, Zilkade'nin dördüncü Çarşamba günü Dersaadet'e geldi. Dersaadet'te azil ve nasp hususuna elçilerin müdahale etmemeleri için Fransa ve İngiltere devletleri tarafından elçiliklerine daha önce talimat gelmiş olduğu duyulmuştu. Bu kere Thouvenel Dersaadet'e gelince,

"Ben zatiyat ile uğraşmayı zaten sevmem. Hele bu kere talimatım İngiltere elçisiyle birlikte maslahata bakmaktır. Yoksa azil ve nasp gibi şeylere bakılamaz. İngiltere ile devletimin ittifakı o merkezdedir ki bir şekilde bozulması mümkün değildir" dedi. Rıza Paşa takımı ise Fransa yeni elçisinin gelişinde meydana çıkmak ümidinde bulunduklarından bundan hoşnut olmadılar. Bir de Girit'e gitmek üzere olup da Hariciye Nezareti gibi o vaktin hükmünce üstesinden gelemeyeceği yüksek mansıplardan birine kavuşarak İstanbul'da kalmak üzere ayak sürüyen ve bu konuda Fransa elçisinin yardımını bekleyen Veli Paşa da bu usulden hoşnut olmadı. Reşid Paşa'yı sahiplenen Canning de bu hâlden pek memnun değil idi. Kaldı ki Fransa taraftarlarından Rıza Paşa takımı dışarda iseler de asıl işbaşında bulunan Âlî ve Fuad paşalar Fransa politikasına

bağlı idiler. Bunlara karşı bulunan Reşid Paşa ise mazul bulunduğundan hazırdaki heyet Fransa elçisinin isteğine uygun idi.

Yine geçen Çarşamba günü Serdar-ı ekrem Ömer Paşa da geçici olarak Dersaadet'e geldi. Ertesi Perşembe günü eski Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa Meclis-i Tanzimat reisi olup eski Hekimbaşı İsmail Paşa ile Vidin Valisi Sami Paşa uhdelerine de Meclis-i Tanzimat üyeliği tevcih buyuruldu.

Bir vakitten beri Meclis-i Tanzimat reisliğine müstakil bir zat tayin olunmamış olduğu cihetle Meclis atıl hükmünde iken bu kere yeniden canlandırıldı.

Yine o gün Paris Elçisi Reşid Paşazade Mehmed Cemil Bey Paris'e gitti. Valide kethüdası ve İhtisab nazırı olan Hüseyin Bey azledilip İhtisab Nezareti ilga olunarak yerine şehremini unvanıyla eski Zaptiye Müşiri Mehmed Paşazade Salih Paşa atandı. Dâr-ı Şûrâ Reisi Muammer Paşa Vidin valisi ve Hassa Meclisi Reisi Rıfat Paşa Dâr-ı Şûrâ reisi oldu.

Bu esnada Trablusgarb'da ayaklanma çıkarak vali bulunan Mustafa Paşa kalede mahsur olduğundan yardım dilemekte idi.

Bu kere İngiltere ve Fransa devletlerinin kefaletiyle Devlet-i Aliyye tarafından alınacak borca dair İngiltere parlamentosunda kefalet için hayli tartışmalar olup güç hâl ile üç ekseriyet bulunarak karar verilebilmiş olduğu işitildi. Daha önce Serdar-ı ekrem Ömer Paşa'ya İngiltere devleti tarafından Dizbağı nişanı verilmiş idi. Bu nişanın İngiltere'ce ne kadar büyük kıymeti olduğu bilinmektedir. Şimdiye kadar Osmanlı ülkesinde bu nişana nail olan kimse yoktur. Bu nişanın teslimi için Kraliçe huzurunda büyük bir tören düzenlenmesi İngilizlerin kanunu gereğinden olduğundan bu törenin yapılması için Kraliçe tarafından Canning vekil kılınmıştı. O da Ömer Paşa'nın İstanbul'a gelişine bırakmıştı. Önce Ömer Paşa Dersaadet'e gelmekle Zilkadenin on sekizinci ve Ağustos'un otuz birinci günü bütün vükelâ büyük üniformalarıyla İngiltere

Elçiliğine gidip teslim ve takma töreni yapılmasının ardından Tersane'den toplar atıldı.

Zilhiccenin altıncı Pazar gecesi Samatya civarında yangın çıkıp Yedikule'ye doğru yayılarak on saat sürdü. Pek çok Hıristiyan mahalleleri yandı.

Vefik Efendi daha önce Kırım'daki asakir-i şâhâneye halkın yardımı ile hırka yaptırmak hususuna önayak olduğu gibi sonradan Lâleli yangınında pek çok Müslüman haneleri yandığından bunda da ön ayak olarak bir miktar yardım akçesi toplanarak bugünler henüz dağıtılmak üzere idi. Ancak İstanbul'da yangınlar âdet hükmüne girmiş olduğundan ve İstanbul halkı bilinçli olarak yardıma alışmadıklarından bu Lâleli yangını için hırka yardımı kadar akçe toplayamamış idi. Şöyle ki toplanan akçenin miktarı güç hâl ile seksen bin kuruşa ulaştı. Fakat padişah tarafından üç yüz bin kuruş ihsan buyuruldu. Bu kere Samatya yangını için yardım toplanmayacak olsa *"Hıristiyanlar aranmıyor"* diye itiraz olunacağı hatıra gelmiş ise de yardım toplanmaya kalkışılsa halkın akçe vermeye rağbet etmeyecekleri, evvelkinde ağır davrandıklarından anlaşıldığından bu konuda tereddüt edildi ve beklendi.

Yukarıda yazıldığı gibi Mehmed Ali Paşa affedilip serbest kalarak Dersaadet'e getirilmiş ise de halk ile karışması yasak idi. Kurban bayramına bir gün kala bu yasak da kaldırıldı. Bu durum Reşid Paşa'ya dokundu. Hâlbuki bayram günü padişah huzurunda yan yana durdular.

Rusyalılar Kars Kalesi'ni sıkı sıkıya kuşatmış olduklarından onu kurtarmak için Serdar-ı ekrem Ömer Paşa Kırım'daki ordu-yı hümâyûndan yeteri kadar asker alarak Gürcistan kıyılarına çıkıp da Tiflis'e doğru ilerleyerek Rusyalının yönünü beri tarafa çevirip Kars'ı terk ettirmek üzere memur olmuş idi.

Kurban bayramının üçüncü Cumartesi günü icra olunan rikâb-ı hümâyûn töreninde Padişah,

“Meselenin ehemmiyeti herkesin malumudur. Her vakit sadakat etmek farizadan olup hususuyla böyle vakitte sıdk ile hizmet etmek herkese lâzımdır. İşte Serdar-ı ekrem gidiyor. Her yerde muvaffak olduğu gibi inşaallah burada da muvaffak olup sağlıkla döner” diye buyurmuştur.

Ertesi Pazar günü Fransız elçisi Şeyhülislâm Efendi’nin yalısına gidip görüşmüştür. Bu durum zamanımızda ilk defa meydana gelmiştir. Elçilerin Şeyhülislâm’a gidip görüşmesi görülmemiştir. Gerçi Canning de bir defa Ârif Hikmet Beyefendi ile görüşmüş idi. Ancak yalısına gitmeyip aksine Sadrazam bulunan Reşid Paşa’nın yalısına evvelce Ârif Hikmet Bey gidip sonra Canning dahi oraya gelip rastlantı gibi görüştürülmüşler idi.

Zilhicce’nin on yedinci Perşembe günü Halil Paşa azledilerek Mehmed Ali Paşa Kapudan-ı derya oldu. Bu da Fransa Elçiliği’nin nüfuzunun galip gelmesindendir. Bunun üzerine sarraf Mıgırdıç canından emin olmadığına dair Mâbeyn-i Hümâyûn’a, vükelâya ve elçilere kâğıtlar göndererek İngiltere’ye kaçtı. Fakat İngiliz beylik vapuruna binip gitmesi politikacıların nazarı dikkatini çekti. Daha önce softalar olayında Canning Mabeyn-i Hümâyûn’a gidip Zat-i Şahane ile görüştüğünde,

“Bu bir fesattır. Devlet-i Aliyye ise bir nazik hâl ve mevkide bulunuyor. Bunda ikmâl etmeyip hemen bastırılmasında acele etmelidir” diye nasihat edince Zat-i Şahane,

“Ben bilirim. Bunu çıkaran ve tertipleyen Mehmed Ali Paşa’dır. Onu terbiye edeceğim. Lâkin şimdi vakti değildir” diye buyurmuş idi. Gerçekte Mehmed Ali Paşa sürüldüyse de ardından Canning Kırım’da iken affedildi ve serbest bırakıldı. Canning, Dersaadet’e dönüşünde Zat-ı Şahane ile görüşerek durumun izahını istemiştir. Zat-ı Şahane,

“Ben onu hanesinde oturmak üzere serbest bıraktım. Amma bir göreve getirmem” diye buyurması üzerine Canning de,

"Bunu böylece İngiltere'ye yazmak üzere bana ruhsat verir misiniz" diye sorduğunda *"Evet"* diye buyurulmuş ve sonradan yazıldığı gibi Mehmed Ali Paşa'nın halkla karışmaya müsaade edilerek bayramlaşmaya davet olunduğunu Canning duyunca baş tercüman Pisani'yi Mabeyn-i Hümâyûn'a gönderip konunun izahını istemiştir. Padişah tarafından,

"Ben onu bütün bütün istihdam etmem demedim. Sadaret ve Seraskerlik gibi işlerde kullanmam demiş idim" diye cevap verilmiş idi. Bu kere Canning Kırım'a gittiği gibi Mehmed Ali Paşa Kapudan-ı derya tayin oluverdi. Bundan Canning'in eski nüfuzunun kalmadığı ve Fransa politikasının galip geldiği meydana çıktı.

Bu kere Halil Paşa'ya da aylık altmış bin kuruş mazuliyet maaşı tahsis buyuruldu. Bu sıralarda böyle karşılıksız ve muvazene dışı tahsis buyurulan maaşlar aylık iki yüz elli bin kuruşa ulaştı. Daha önce bir masraf olacağında karşılık aranır ve mali denge gözetilir iken şimdi o düşünceler bertaraf edildi. Borçlanmaktan korkar idik. Şimdi ona da alıştık. Daha önce Avrupa'dan alınan borçlar yüzde on beş noksanına yapılmış iken bu kere İngiltere ve Fransa devletlerinin kefaletiyle alınan borçlar fevkalâde olarak yüzde iki fazlasıyla yapıldı. "Bizim gibi mirasyedilere böyle bir para kapısı açılırsa bunun önünü kim alacak, ilerde hâlimiz neye varacak" diye "Allah encamımızı hayreyleye" diye ileri görüş sahipleri endişe etmekte idiler.

Fransızlar Reşid Paşa aleyhinde bulunduklarından Paris elçisi olan oğlu Cemil Bey Fransa'da hakarete uğrar diye bazı zevat arasında söylenir idi. Halbuki Cemil Bey Paris'e varıp İmparator Napoleon ile görüştüğünde tam tersi oldu. Şöyle ki Napoleon ona hitaben,

"Zat-i Şahane hakkında olan iyi niyetimi ve Devlet-i Aliyyesinin istiklâlini muhafaza için İngiltere ile birlikte icra ettiğim mesaiyi siz bilirsiniz. Ben Türkistan'ın yalnız istiklâline kanaat etmeyip güçlü ve sağlam olmasını isterim. Devlet-i

Aliyye Elçiliği için seçime gelince çeşitli yollarla memleketine birçok hizmetler ibraz etmiş bir büyük zatın oğlunun bu işte bulunmasından dolayı kendimi bahtiyar addederim" demiştir.

Okullarda yolsuzluk

İdadi mekteplere alınacak çocukların öncelikle rüşdiye mekteplerinden alınmaları geçen sene usul seçilmiş olduğundan bu sene de eskisi gibi Meclis-i Maarifçe on bir çocuk ayrılıp idadi mektebine gönderilmiş idi. Mekatib-i Harbiye Nazırı Derviş Paşa'dan Hayrullah Efendi'ye gelen tezkirede bu çocuklar "Emsileden başlamaya mecburdur" diye yazılı olduğundan bu durum Meclis-i Maarif'e dokundu ve,

"Bunda idadiye hocalarının bir garazkârlığı olmak gerektir ki rüşdiye mektepleri ilerleyip de idadiye mekteplerinin müntehileri derecesinde şakirt yetiştiririm, idadiyeye hacet kalmaz diye çekemeyerek rüşdiye mekteplerinin itibarını kırmak için nazırı kandırmış olmaları sanılır" diye çocuklar, iki taraf hocaları ve dışarıdan da biraz hocalar çağrılarak gerçeğin ortaya çıkarılması hususuna Meclisçe karar verildi. Meğer ki Mekatib-i Umumiye nazırı muavini mahut Vehbi Molla imtihan olunan çocukların ismiyle dışarıdan birtakım acemi çocukları göndermiş olduğu anlaşıldı. Hâlbuki gerçek meydana çıktığı gibi onun cezalandırılması gerekti. Ancak Molla Efendi Âlî Paşa'nın has mensuplarından olup böyle ehliyeti olmayan adamın öğretim işinde istihdamı da sırf onun sahiplenmesi sayesinde olduğundan işin ilerisine gidilemedi ve Meclis'in kararı icra edilemedi. Fakat ondan sonra rüşdiye mekteplerinin de itibarı düzelemedi.

Kırım Savaşı'ndan haberler

Yetmiş bin kadar Rusyalı Balıklava'yı istilâ niyetiyle Çernaya Nehri civarındaki Sardenya istihkâmlarına hücum ettiler.

Orada bulunan Sardunya ve Fransız askerlerinin toplamı on iki bin dolaylarında olduğu hâlde sıkı karşılık verip iyi savunarak istihkamların topları tamamen işlemekle Rusyalılar bozulup kaçmaya mecbur olmuşlar. Çernaya Nehri'ni geçerken büyük kayıp vermiş ve bin kadar esir bırakmış oldukları haberi evvelce alınmış idi. Sonradan alınan haberlere göre Malakof karşısındaki tabyalarda Fransızların cebehanesi ateş alarak üç yüz kadar askerleri telef olmuş, Fransız subaylarından bazıları delirmiş ve ordularına korku salmıştır. Bu sırada Rusyalı hücum etmiş olsaydı zafer kazanacakları kesin imiş. Hele bu kadarcık zarar ile savuşturulmuştur.

Zilhicce'nin yirmi yedinci Pazartesi gecesi gelen telgraflardan Malakof'un zapt olunduğu ve Rusya donanması telef edilerek kuzey taraftaki kalelerin hepsi alındığı anlaşıldı.

Bir müddetten beri Varna ile Şumnu arasında yapılmakta olan telgraf hattının tamamlanmasıyla aralarının birleşmesi beklenmekteydi. Bu kere tamamlanarak ilk verdiği haber de bu mutlu haber olduğundan güzel rastlantılardan sayıldı. Ertesi Salı günü de Karadeniz'den bir posta vapuru gelip o haberi doğruladı. Ardından ayrıntıları gelip Sivastopol'un fethedilmiş olduğu kesinleşerek müttefik devletler memurları birbirini tebrik ettiler. Her ne kadar Rusyalılar kuzey tarafına geçip Katerin ve Kostantin kalelerinde sığınarak altı adet vapurlarını da bu kalelerin altına almışlar ise de birkaç gün içinde buralarada saldırılıp Rus vapurlarını yakıp telef ederek oradan da savuşup gitmişlerdir.

Bu savaşı seyreden Osmanlı ordusu kaymakamlarından birini gördüm. Keyfiyeti sordum. Tarif olunmaz surette dehşetli bir savaş olduğunu söyledi ve dedi ki,

"Fransızlar ilk başta Malakof üzerine yirmi dört saat kadar gülle ve kumbara yağdırdılar. Sonra Cumartesi günü idi ki yürüyüş ettiler ve birden atılıp kavisli olarak Malakof üzerine inen gülle ve kumbaraların koruması altında olarak hücum

etmeleriyle Rusların topları işlemeyip onlar salim kaldılar. Her ne kadar Rusyalının şeşhanelerinden hayli Fransız askeri telef oldu ise de yine birinci hat Malakof'a girdi. Onlar ise askeri üç hat üzerine tertip ederek birinci hattı gözden çıkarmışlar idi" son.

Serdar-ı ekrem Ömer Paşa yukarıda yazıldığı gibi Kars'ı kurtarmak üzere Gürcistan tarafına gitmiş olduğundan bu savaşta bulunamadı. Daha önce Fransız ordusu kumandanı Pelissier ile biraz bozuşmuş olup İstanbul'a geldiğinde de pek çok kimselere,

"Malakof bu sene alınamaz, gelecek sene zapt olunabilir. Sıvastopol'un da iki üç seneye kadar fethi muhtemeldir. Birleşik devletler askerlerinin orada bozguna uğraması da muhtemeldir. Ancak onların gemileri çok. Askerlerini çekebilirler ve bizi terk ediverirler" yollu dehşetli sözler söylemiş idi. Bu kere Sivastopol'un fethi olayı onu yalanladı. Yukarıda geçtiği gibi İstanbul'a gelişinde Devletçe ve halkça pek büyük şan ve haysiyete sahip olduğu hâlde kendi kıymetini bilmeyip bu gücünü Mehmed Ali Paşa'yı meydana çıkarmak hususuna harcamakla seçkinlerce ayıplandı. Seyir yerlerinde gezerek ve birtakım naşizelerle [uygunsuz kadınlarla] düşüp kalkarak hafiflik göstermekle halkın gözünde de kendisini küçük düşürmüş idi. Bu kere Kırım'a vardığında Pelissier ile diğer generaller kendisine düşüncelerini açıklamakla ne olursa olsun vadisinde ya çıkmak ya batmak yoluna gitmek üzere karar verdiklerini bildirerek birlikte bulunmasını teklif etmişler iken,

"Benim acele işim var" diye hemen oradan savuşup gitmiştir. Gerçekte işi acele idi. Ama bari yerine vekil olacak kumandan tavsiye edip de saldıran askerler içinde biraz Osmanlı askeri bulunmuş olsaydı bu büyük fetihten Osmanlı askeri de iftihar [övünme] işinde hisse sahibi olurdu. Halbuki o zafer üzerine Pelissier'nin yaptığı hitabede,

"Bugün bir gündür ki İngiltere, Sardunya ve Fransa bayrakları birlikte hareket ederek ebedi övünce sebep olacak ve hiçbir vakitte unutulmayacak bir güzel işde bulundular" diye Osmanlı bayrağının yad olunmaması bütün Osmanlılara iç yarası oldu. Gerçekte Osmanlı askerleri Çernaya Nehri üzerinde muhafaza işinde bulundular ise de saldıran askerler içinde bulunmadıklarından Pelissier'ye bir diyecek söz bulunamayıp suç ve eksiklik ancak Ömer Paşa'ya ait oldu.

Sene 1272 [1855/6]

Yukarıda anlatıldığı gibi Sivastopol'un fethi üzerine bin iki yüz yetmiş iki senesi Muharreminin biri [13.09.1855] olan Perşembe gecesi İstanbul'da kutlama yapıldı. Her yer kandillerle donatıldı. Ancak Osmanlıların yürüyüşte bulunmadıkları cihetle bu fetihlerin övüncünden hissedar olamadıklarından dolayı Ömer Paşa halk arasında ayıplanmakta idi.

Bu arada Gözleve'deki İslâm askerleri ile bir miktar Fransız askeri de beraber bulunarak bir muharebe edip Rusyalıyı yenerek yedi adet top aldıkları haberleri alındı.

Bu sırada Ömer Paşa Rusyalı ile Gürcistan'da savaşıp zafer kazanınca İstanbul'da şenlik topları atıldı. Bundan sonra Ömer Paşa'nın Kutayis'e doğru hareket eylediği işitildi ve daha önce yapılan Kars savaşı övünülesi olaylardan olduğundan aşağıda ayrıntılarıyla anlatılır. Şöyle ki Muharrem'in on yedinci Cumartesi gecesi saat on kararlarında Rusyalı etrafta bulunan askerlerini toplayarak Kars'ın Tahmas, İngiliz ve Veli Paşa adlı tabyalarına saldırmıştır. Kars içinde bulunan İslâm askerleri ise yorgun ve zayıf bulundukları hâlde bu tabyalarda toplananların miktarı sekiz bin kadar olduğu hâlde tam yedi buçuk saat durmadan top, tüfek, süngü ve kılıç muharebeleri sürmüştür. Rusyalılar dört beş defa tabyalara girip yedi adet topumuzu çivilemiş iken İslâm askerleri yine sürüp çıkarmışlar. Sonunda

zafer rüzgarı İslâm askerleri tarafına esip Rusyalı yenilip perişan olmuştur. Rusyalının götürdüğü, taşlar arasında, çukur yerlerde ve şurada burada kalan ölülerinden başka tabyaların içinde ve dışında 6.486 ölüsü kalmıştır. İkinci kumandanı ile altı generali de maktul olmuştur. Bundan başka Rusyalılardan 253 esir alınmış, bir top, bir kapaklı, 12.500 kadar tüfek, emval ve diğer eşya alınmıştır. Rusya ordusunda bulunan Kürtler ve diğer aşiretler de gerideki Rusya ordusunu boş görerek yağma edip dağılmışlardır. Bu savaşta Rusya'nın toplam kaybı 20 binden fazla olduğu anlaşılmıştır. Rusya başkumandanı olan Muraviyof da ağır hasta veya bilincini kaybetmiş olduğundan Gümrü'ye götürülmüş ve yerine bir başkası vekil olmuştur.

Osmanlı ordusunun şehitleri 300 ve yaralıları 650 dolaylarındadır. Ancak Kars halkından da 70 şehit olup 230 kişi yaralanmıştır ki bu şehitlerin dokuzu ulemâ ve sulehâ takımındandır. Kars'ın kadınları tabyalardaki mücahitlere ekmek, su ve fişenk götürmek gibi hizmetlerde bulunduklarından o biçarelerin de altısı şehit olmuştur. Asakir-i şahane subaylarından da bir hayli şehit olmuş ve yaralanmıştır. Bundan başka askerin sebatına birinci sebep olan ordu reisi Ferik Kerim Paşa'nın da göğsüne kurşun isabet eylemiştir. Fakat içeri işlememiştir. Kısacası Müslümanlar tarafından şehit ve yaralıların toplamı 1.200 dolayındadır.

Bu savaş Silistre savaşından büyüktür. Zira Silistre'nin arkasında yani Şumnu'da yüz binlik bir Serdar-ı ekrem ordusu var idi. Yabancılardan bazıları,

"Bu Kars muharebesi Sivastopol zaferinden daha büyüktür. Fakat Türklerin böyle fevkalâde sebatları ancak istihkâm arkasında olup top talimleri eksik ve zabitleri ehliyetsiz olduğundan dolayı meydan savaşlarını beceremiyorlar" deler idi. Bunun üzerine Kars'ın üç senelik vergisi affolunduktan başka orada kahramanlık gösteren yiğitlere verilmek üzere birçok nişanlar gönderildi.

Serdar-ı ekrem Ömer Paşa Batum tarafına çıktığı gibi Rusyalı Kars üzerindeki ordusundan bir miktarını ayırarak beri tarafa sevk ettiği işitildi. Artık Kars'ın kuşatmadan kurtulacağı ümitleri kuvvet buldu ve Serdar-ı ekremin o tarafa memuriyetinden asıl maksat da Rusya'nın yüzünü beri tarafa çevirip Kars'ı bıraktırmak olup Kars'a zahire sokmak için de Selim Paşa Erzurum'a gönderilmiş idi. Serdar-ı ekrem ise doğru Ahısha üzerinden ileriye hareketle Kars'ı kuşatan Rusya ordusunu tehdit edeceğinden hareket hattını değiştirerek Sohum'a çıkıp oradan doğru Tiflis üzerine hareket etmiş idi. Hâlbuki bu yolda pek çok nehirler ve bataklıklar olduğundan buradan Tiflis'e varıp da Rusyalıyı tehdit etmeye mevsimin müsaade etmeyeceği bilindiğinden Rusyalılar artık düşünce ve endişeden kurtulmuş olarak korkusuzca Kars'ın üzerine yüklendiler. Kars içinde ise zahire kalmamıştı. Erzurum tarafından da zahire sevk edilemediğinden Kars tarafından ümitsizlik haberleri gelmeye başladı. Bu sırada Anadolu Ordusu reis-i erkânı [kurmay başkanı] Kerim Paşa ile İngiliz subaylarından olup Kars'ta görevli olan Williams Paşa'ya vezirlik rütbesi verildiyse de menşurlarını [fermanlarını] göndermeye yol yok idi ve henüz bunların vezirlikleri *Takvim-i Vekayi*'de okunurken Rebiülahir'in beşinci Pazar günü Kars'ın açlıktan teslim edilmiş ve Rusyalı gelip Kars'a girerek müşir ve kumandan Vasıf Paşa'yı, Kars Mutasarrıfı Vezir İsmail Paşa'yı, bu iki yeni müşiri ve sekiz bin kadar nizamiye askerini esir ederek götürmüş ve redif [yedek] askerleri ile halkı salıvermiş olduğu üzücü haberi alındı.

Kars'ın Ruslar tarafından işgali

Serdar-ı ekrem Ömer Paşa'nın memuriyeti Kars'ı kurtarmak gayesine dayalı iken Abaza ve Gürcü memleketlerinde dolaşmakla vakit geçirerek Kars'ın işgal edilmesine sebep olduğundan dolayı halk ona lanet okudular ve *Serdar-ı ekreh* demeye

başladılar. Ömer Paşa'nın böyle yanlış yola girmesi hakkında kimi "Mevkii ve araziyi bilmediği hâlde yalnız haritaya bakıp aldandı" ve kimi "Onu yanındaki yabancı subaylar aldattı" ve kimi "Ömer Paşa korkaklığından Rusya ordusuna hiçbir vakit tesadüf edemeyecek bir yola sapıp gitti" diye onu itham ederler idi. Vükelâyı ve özellikle Serasker Rüşdü Paşa'yı da,

"Doğru Erzurum cihetinden Kars'a zahire göndermeye çalışmayıp da böyle yanlış tedbir ettiler" diye suçlayıp karalarlardı. Hatta Rüşdü Paşa Ömer Paşa'nın bu tarafa gönderilmesini sevkülceyş fennince pek güzel manevra olmak üzere iddia ve bununla iftihar ederek,

"Yılanın başını beri tarafa çevirmek için kuyruğuna basmak gibidir" demiş idi. Bu kere Kars'ın istilâsı haberi gelince eski Meclis-i Vâlâ Reisi Rifat Paşa ona laf atarak,

"Biz bir benzetme uğruna Kars'ı verdik" dedi.

Bu sırada toplanan Cemiyet-i İlmiyye'de fıkıh ilminden muamelâta dair bir kitap yazmakla meşgul idik. Bunun ayrıntısı başkaca bir tezkire ile taraf-ı fazılânelerine yazılması umulur.

Trablusgarp ve Mekke'de ayaklanma

Yine bu arada Trablusgarp tarafında isyan çıkıp asilerin reisi olan meşhur Güme ile uğraşılmakta iken bu kere Mekke-i Mükerreme'de de isyan çıkarak Devlet memurlarının kovuldukları, bunun sebebinin esirliğin yasaklanmasına dair Cidde valisine gönderilmiş olan ferman idiği haber alındı. Bunun üzerine Mekke Emiri Abdülmuttalib Efendi hazretleri Rebiülahir'in yirmi altıncı günü ezledilerek Mekke-i Mükerreme Emirliği Şerif Muhammed ibn Avn hazretlerinin uhdesine ikinci defa olarak tevcih buyuruldu. Olayın ayrıntısına dair taraflarına ayrıca bir adet tezkire yazılması düşünülmektedir. Kars olayından sonra barış görüşmelerine başlanmıştır. Bunun ayrıntıları da diğer bir tezkirede yazılacaktır.

Cemaziyelevvelin yirmi dördüncü Cuma gecesi Zat-ı Şahane İngiliz Elçisi Canning'in balosuna davetli olarak teşrif buyurdu. Öteden beri sadrazamlar bile elçi ziyafetlerine veya balolarına gitmek âdet değil iken bir seneden beri sadrazamlar gitmeye başladı. Bu sene Zat-ı Şahane için de bu kapı açıldı. Ruhani reislerin balolara gitmesi âdet değildi. Özellikle Ortodoks papazlarına göre saz dinlemek ve dans seyretmek büyük günah iken bu baloda bütün patrikler ile hahambaşı da bulundu. Şeyhülislâm Efendi de davet olunmuş idi. Ancak özrünü bildirdi. Fakir de davetli idim. Sadrazam'a sordum,

"Şeyhülislâm Efendi'den izin al" dedi. Şeyhülislâma sordum *"Sadrazam bilir"* dedi. Birinden yarar bir cevap alamadım. Ben de gitmedim.

Fransızların baskılarıyla Reşid Paşa'nın düşmesinden dolayı Canning gücenmiş idi. Balosuna padişahın teşrif etmesi benzeri geçmemiş bir iltifat olmasından dolayı bir tür gönül alma yerini tuttu. Baloda Zat-ı Şahane, Elçiliğin büyük salonuna girdi. Vükelâ sağda ve elçiler solda oturmuşlar. Ertesi günü Canning teşekkür için Mabeyn-i Hümâyûn'a gitti. Dönüşünde Reşid Paşa'nın sahilhanesine uğradı. Paşa ise o gece İstanbul'da kalmış olduğundan yalıda bulunamadı. Fakat fakir yalıda bulundum. Bir buçuk saat kadar Canning ile aramızda politikaya dair geçen konuşmaları ertesi günü Reşid Paşa'ya tebliğ eyledim.

Bu Cemaziyelahir'in biri olan Cuma gününden itibaren başlamak üzere daha önce uhdeme Galata mevleviyeti tevcih buyurulmuş idiğinden anılan günde gelenek üzere mahkemeye gittim ve ertesi işe başladım. Pazartesi günü de ilk defa olarak divana yani huzur karşılaşmasına gittim.

İlim tahsili için Avrupa'ya gönderilmek üzere katiplerden on adet yetenekli efendilerin seçim işi Ahmed Vefik Efendi ile fakire havale buyurulmuş olduğundan bu esnada istek edenlerin imtihanlarına başlandı. Baki siz sağ biz selâmet.

8 Rebiülahir 1295 [11.04.1878]

TEZKİRE NO: 8

Muamelat Kanunu çalışmaları

Yedinci tezkirede işaret edildiği üzere bin iki yüz yetmiş iki senesi başlarında [1855 sonlarında] fıkıh ilmine dair bir kitap telifine ne şekilde başlandığını bildirir.

Günden güne Avrupalıların Osmanlı ülkesine gelmeleri arttı. Özellikle Kırım Savaşı dolayısıyla olağanüstü çoğaldı. Bu yüzden alış-veriş bollaştı. İstanbul'da her gün ortaya çıkan ticari davaları bir ticaret mahkemesi idare edemez oldu. Yabancılar şer'i mahkemelere gitmek istemez. Müslüman aleyhine gayrimüslim ve zimmi aleyhine müste'menin[2] tanıklığı şer'an kabul edilmemesi meselesi ise Avrupalıların gözüne pek fazla çarpar olduğundan Hıristiyanların şer'i mahkemelerde yargılanmalarına itiraz eder oldular. Bundan dolayı bazı zevat Fransa kanunlarının Türkçeye çevrilip nizami mahkemelerde onlarla hükmedilmek fikrine kapıldılar. Hâlbuki bir milletin esas kanunlarını böyle değiştirmek o milleti yok etmek hükmünde olacağından bu yola gitmek uygun değildi. Ulema güruhu ise o gibi alafranga fikirlere sapanları kafirlikle itham ederlerdi. Frenkler de,

"Kanununuz ne ise meydana koyunuz. Biz de görelim ve tebaamıza bildirelim" derlerdi.

---

2 Yabancı tebaadan olan kimse.

Bunun üzerine fıkıh ilminin muamelât kısmına dair Türkçe *Metn-i Metin* adıyla ve herkesin anlayabileceği açık ifadelerle bir kitap yapılmasına vükelâca karar verildi. Bu kere Meclis-i Âlî-i Tanzimat Dairesi'nde bu meclis üyelerinden ve kazaskerlerden Rüşdü Molla Efendi'nin başkanlığında bir ilmi cemiyet kurulup üyeliğine İstanbul Kadısı Tahir Efendi, Meclis-i Maarif üyelerinden ve İstanbul payelilerinden Hüsam Efendi, Ali Râtıb Bey ile bu fakir memur edildik. Bu cemiyet yetmiş iki senesi Saferinin yirminci [01.11.1855] günü birinci defa olarak toplandı.

Rüşdü Molla Efendi gerçekten edip ve fazilet sahiplerinden bir zat olup Arapça olarak yazmaya muktedir idi. Hüsam Efendi sonradan Şeyhülislâm olan zattır ki âlim ve tarihçi olup özellikle ensab ilmine tam vukufu vardı. Ali Râtib Bey de fazıl bir zat idi. Lâkin üçünün de fıkıh ilminde ihtisasları yok idi. Cemiyette gerçekten fakih denecek ancak Tahir Efendi idi. Fakirin de ömrümün ilk yılları akli ve edebi ilimlere harcanmış olup o vakit nakli ilimlerde bilgim ve ihtisasım azdı. Fakat cemiyetin katibi olduğumdan fıkıh kitaplarını incelemekle meşgul idim.

Ne hâl ise fıkıh kitapları okunarak hayli vakit uğraşıldı ve *Kitabü'l-büyu'* özet olarak yazıldı ise de *Metn-i Metin*'in tamamlanması nasip olmadın bu cemiyet dağıldı.

Bundan sonra fakirin ilk defa Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Nezaretinde yine bu mesele meydana çıkıp başkanlığım altında olarak kurulan ilmiye cemiyetinde asrın en ileri gelir fakih ve fazılları bulundu. Hanefi imamları arasında ihtilaflı olan meselelerde halka yakın ve işe uygun olan sözler seçildi. Bu yolda *Ahkâm-ı Adliyye* adıyla bir mecelle telif kılındı ve bütün şer'i ve nizamiye mahkemelerinde yürürlükte ve geçerli olması için ferman yayınlandı. Ehli ve erbabı yanında pek fazla takdir edilip beğenildi. Zat-ı vâlâlarının da görüp okuduğu konulardan olduğundan *Ceride-i Vakayi*'e alınması ve ilave edilmesi fazılâne görüşlerine bağlı olan maddelerdendir.

Avrupa kıtasında en başta derlenen kanunname Roma Kanunnamesi'dir ki Kostantiniyye'de bir ilmiye cemiyeti marifetiyle düzenlenip toparlanmış idi. Avrupa kanunlarının esasıdır ve her tarafta meşhur ve geçerlidir. Fakat *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'ye benzemez. Aralarında çok fark vardır. Çünkü o beş altı kanun bilir zatın eliyle yapılmıştır. Bu ise beş altı fakih zatın çabasıyla İlahi emirler olan şeriattan alınmıştır. Avrupa hukukçularından olup bu kere *Mecelle*'yi inceleyip Roma Kanunnamesi'yle karşılaştıran ve ikisine de sırf insan eseri gözüyle bakan bir zat dedi ki,

"Âlemde ilmiye cemiyeti vasıtasıyla re'sen iki defa kanun yapıldı. İkisi de Kostantiniyye'de yapıldı. İkincisi tertip ve düzeni, meselelerinin düzenlenmesi ve bağlantıları yönünden evvelkisine tercih edilir ve ondan üstündür. Aralarındaki fark da insanın o zamandan bu zamana medeniyet dünyasında kaç adım atmış olduğuna bir güzel ölçüdür" son.

TEZKİRE NO: 9

İngiliz Fransız münasebetleri ve Kırım Savaşı sulh görüşmeleri

Bin iki yüz yetmiş iki senesi Londra belediyesinde ber-mutat verilen büyük ziyafette İngiltere Hariciye Nazırı Lord Palmerston'un yaptığı konuşmada,

"Büyük Napoleon dermiş ki, bu iki büyük millet yani Fransız ve İngiliz milletleri eğer birleşseler dünyanın düzenine ve uygarlaşmasına dair pek büyük şeyler yapabilirlerdi. Ne çare ki bunların bir diğerine olan rekabet ve çekememezliklerini yok etmek mümkün olamıyor. İşte bu Napoleon'un vaktinde bu emel gerçekleşti. Bizim de onun zatına güvenimiz olup biz kılıcı bir kere kınından çıkardık. Bir hayırlı, sağlam ve devamlı sulh olmadıkça yerine koymayız. İşte Osmanlı Devleti elçisi de buradadır. Sultan'ın tebaası bizim yardımımıza lâyık olduklarını ispat etmişlerdir. Sardinya elçisi de burada olup onun kralı da hakkında olan güvenimiz cihetiyle milletine şan vermiştir" demiş olduğu işitildi.

Bu sırada İsveç, Danimarka ve İspanya devletleri de müttefik devletlere katılmak üzere iken Avusturyalı dördüncü madde teklifiyle Petersburg'a bir elçi gönderip *ültimatom* yani *son lakırtı* olmak üzere kesin cevap istemişti. Başarılı olunamadığından Rusyalı ile görüşmeleri keserek o da ittifaka katılacağını

ilan eyledi. Rusyalı ise müttefik devletlerle başa çıkamayacağını anlamıştı. Kars'ı istilâ ederek askeri namusunu kurtarmış olduğundan Avusturyalının teklifini milletine karşı mazeret sebebi olmak üzere göstererek bu teklifi kabul etmekle zikredilen maddeler barışa esas sayılarak ayrıntılarının görüşülmesine başlanması lazım gelmiştir.

Bir sene muharebe daha uzasaydı daha faydalı bir sulh yapılması mümkün olurdu. İşin başında vükelanın çoğunluğu savaş taraftarı olduğu hâlde Reşid Paşa barışın devam etmesine çalışmış iken bu kere savaşın uzamasını isterdi. Hatta bir gün fakire,

"Ah bizde de güç ve takat kalmadı ama her nasıl olursa olsun bir sene daha savaş uzasaydı daha hayırlı bir barış anlaşması mümkün olurdu" dedi.

Ne çare ki Ruslar, Fransa imparatoruna müracaat edip sulh anlaşmasının çabuklaştırılması onun politikasına da uygun olduğundan derhâl barışa meyletmiştir. İngiltereli her ne kadar savaşın uzaması arzusunda ise de o vakit Devlet-i Aliyye'nin politikasını yöneten Âlî ve Fuad paşalar Fransa politikasına bağlı olduklarından Devlet-i Aliyye de barışa taraftar olunca artık İngilizlere söz düşmedi. Bu cihetle hemen sulh şartlarının görüşülmesine karar verildi. Fransızlar barışa acele edip İngilizlerin aksini istemelerine sebep bu idi ki Fransa'nın daimi surette dört yüz bin kara askeri olup lüzumu kadar savaş gereçleri de mükemmel ve hazır bulunurdu. Bundan dolayı savaşın başında kuvvetli bulundu ve hayli şan ve şöhret kazandı. İngilizlerin daimi surette kullandığı kara askeri azdır ve savaş gereçleri hazır değildir. Lâkin parası çok ve savaş unsurları her devletten fazla kuvvetlidir. Bundan dolayı savaşın başlarında Fransızlara oranla zayıf görünüp gittikçe kuvvetleri artmakta idi. Bu sene Kronştad Tersanesini tahrip için yüz yirmi adet deniz tabyası denen zırhlı vapur dubaları inşasına başladılar. İngilizlerin bu gibi olağanüstü, âleme dehşet

verecek surette görünen savaş tertibatlarına nazaran gelecek yazın Baltık Denizi tarafından Ruslar pek fazla şaşırıp işin sonunda savaş şöhreti İngilizlerde kalacağı görünürdü. Fransızların ise bu sene nakit ve mühimmatça bazı mertebe eksikleri söylenirdi. Bundan dolayı Fransız imparatoru İngilizlerin öyle olağanüstü savaş hazırlıklarını çekemeyerek hazır savaş şöhreti Fransızlarda iken işe son vermeyi kendi politikasına uygun görmüş idi. İşte bu sırada Ruslar Fransızları kendilerine çekmeye çalışıp Fransa ve Rusya imparatorları da birbirine yaklaştılar. Sonunda yukarıda geçtiği gibi Avusturyalının teklifi üzerine esas maddeler belirlenerek görüşmelere karar verilmiştir.

Zikri geçen esas maddeler Karadeniz'in tarafsızlığı, Besarabya'dan bir miktar arazinin Rusyalı elinden alınarak Rusya'nın Tuna Nehri'nden uzaklaştırılması, Rusyalının Eflak ve Boğdan üzerinde olan gözetim hakkından vazgeçmesi ve eski anlaşmalar gereği Osmanlı topraklarında olan iddialardan el çekmesi hususlarıdır. Barış anlaşması maddelerinin görüşülmesi için Paris'te bir konferans toplanmasına devletlerce karar verilmiş olmasıyla bu 72 senesi Cemaziyelahirinin 25. [04.03.1856] Cumartesi günü Sadrazam Âlî Paşa murahhas olarak konferansa memur oldu. Hareketin gününden dönüşüne kadar Kıbrıslı Mehmed Paşa Sadaret kaymakamlığına tayin buyuruldu.

Âlî Paşa'nın Avrupa tarafına gitmesinde yerine Hariciye Nazırı Fuad Paşa'nın kaymakamlığı doğal işlerden iken bu esnada *Islahat Fermanı* unvanıyla gayrimüslim tebaaya bazı ayrıcalıklar verilmesini içeren bir adet ferman hazırlanmış olduğundan Müslümanlar gözünde lânete siper olabilecek bir zatın icra makamında bulunması hâlin icabından görülmekle Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Sadaret kaymakamlığına getirilmesi lâzım gelmiştir. Bu bahsin ayrıntılarının diğer tezkirede verilmesi düşünülmektedir. Bakî emr ü irade...

8 Cemaziyelevvel 1295/10 Mayıs 1878

TEZKİRE NO: 10

Islahat Fermanı'nın ilanı

Bin iki yüz yetmiş iki senesi [1855/6] içinde en fazla önemle söz konusu olan ve tartışılan maddelerden biri gayrimüslim tebaanın ayrıcalıkları meselesi idi. Bu hususa dair daha önce bazı yabancı bakan ve elçilerden oluşan karma bir komisyon olup buna Şeyhülislâm Ârif Efendi de dahil idi. Bu komisyonda verilen kararlar zapt olunarak ona göre bir ferman kaleme alınmış idi ki Islahat Fermanı dediğimiz fermandır.

Bu *Ferman-ı âlî*nin ilânından önce öteden beri ferman-ı âlîlere konula gelen elkab ve unvanların değiştirilerek zamanın ve hâlin icabına göre daha uygun unvanlar bulunup konulması için Hariciye Nazırı Fuad Paşa ve Beylikçi Afif Bey ile fakirden oluşan bir komisyon oluşturulmuş, hatta bir defa toplanmış iken Kars'ın istilâsı haberi gelince iş ertelenmiş idi. Fuad Paşa her hususta yeni icatları sever bir zat olmakla fermanların elkabını da değiştirmeye merak etmiş idi. Hâlbuki *Islahat Fermanı*'nın ilânı Müslümanlara fazlaca dokunacağından bu sıra fermanların elkab değişimiyle uğraşmak uygun değil idi. Bu yüzden bundan vazgeçildi.

Islahat Fermanı okunacak diye birkaç günden beri bekleniyordu. Cemaziyelahirin dördüncü Salı günü okunacak diye işitildi. O gün ise Sadrazam Paris'e gitti. *Ferman*'ın okunmasını Kaymakam Paşa'ya bıraktı.

Cemaziyelahirin on birinci [18.02.1856] Pazartesi günü beklenen *Ferman-ı âlî* Kaymakam Kıbrıslı Mehmed Paşa huzurunda okundu. Bütün vükelâ, meclis üyeleri, bilfiil mansıp ve memuriyetlerde bulunan ulema ile beraber patrikler, hahambaşı ve metropolitler ve Rum milleti seçkinlerinden bazıları hazır bulundu. Mazullerden kimse davetli değildi. O gün hava pek puslu idi. Zekiye Sultan da vefat etmiş idi. Bunun üzerine *Ferman*'ın okunması biraz ertelendi.

Bu *Ferman*'ın hükmünce Müslim ve gayrimüslim tebaa bütün haklarda eşit olacaklardı. Bu ise Müslümanlara pek fazla dokundu. Daha önce barış anlaşmasına esas olarak alınmış dört maddeden birisi Hıristiyanların ayrıcalıkları meselesi idi. Ancak hükumetin bağımsızlığına dokunulmamak şartına bağlı idi. Şimdi ise imtiyaz konusu geri kaldı, bütün hükumet haklarından Müslümanlarla gayrimüslimler eşit sayılı verdi. Müslümanlardan birçoğu,

"Baba ve dedelerimizin kanıyla kazanılmış olan mukaddes milli haklarımızı bugün kaybettik. İslâm milleti hakim millet iken böyle bir mukaddes haktan mahrum kaldı. Bu ehl-i İslam'a ağlayacak ve matem edecek bir gündür" diye söylenmeye başladılar.

Gayrimüslim tebaa ise o gün riayet sınıfından çıkıp hakim millet ile eşitlik kazanmış olduklarından onlarca bir mutluluk günü idi. Lâkin patriklerin ve diğer dini reislerin görevlendirilmeleri *Ferman*'da yazılı olduğundan onlar da hoşnut olamadılar. Bir de öteden beri Devlet-i Aliyye'de Müslümanlardan sonra Rumlar, sonra Ermeniler ve daha sonra Yahudiler derece derece muteber oldukları hâlde bu kere hepsi bir seviyede tutulacaklarından Rumların bazıları,

"Devlet bizi Yahudilerle beraber etti. Biz İslâm'ın üstünlüğüne razı idik" diye itiraz eylediler. Bundan dolayı hava o gün nasıl puslu ise Arz Odası'nda *Ferman* okunurken hazır olanlardan çoğu asık suratlı idi. Ancak bizim İslâm sınıfı içinde

bulunan birtakım alafranga çelebilerin yüzlerinde sırıtışlar görülüyordu. Bu gibilerden birtakım yâdgârlar da,

"Gayrimüslim tebaa Müslümanlar içine yayılıp mahalleler karışık olacak, emlâkimizin fiyatı artar ve medeniyet yayılır" dedikleri ve bu şekilde memnunluklarını gösterdikleri işitildi ve görüldü. Her vakit ferman veya hatt-ı hümâyûn okunduktan sonra dua etmek âdet olup eskiden beri deavi memurları içinde duacı adıyla bir memur bulunurdu. Bu duacılar cahil adamlar olup ne dediklerini bilmedikleri hâlde âdet yerini bulsun diye Bâbiâli'de hatt-ı hümâyûn okunması ardından duacı bulunan şahıs bir dua ederdi. Hüsrev Paşa'nın sadaretine dair olan hatt-ı hümâyûn okunduktan sonra Deavi nazırı duacısı Hüsrev Paşa'ya dua ederken *"Rabbim kahhar ismiyle kahretsin"* demiş idi.

Bunun üzerine bu vazife deavi çavuşlarının elinden alınmış ve dua etmeyi iyi bilir bir zatın Babıâli duacısı tayiniyle gerektiğinde çağırılıp dua ettirilmek usul hâline getirilmişti. Bu sırada Osmaniye Cami-i şerifi hatibi Babıâli duacısı bulunmakta idi. Sadaret değişiminde çağırılarak hatt-ı hümâyûn okunduktan sonra o da kısa bir dua ederdi. *Islahat Fermanı* gayrimüslim tebaanın Müslümanlarla eşitliğine dair olduğundan bunda alışıldığı üzere dua edilmek uygun olmayacağından Hariciye Nazırı Fuad Paşa, Hatib Efendi'nin çağırılmamasını tembih etmişti. Ancak Şeyhülislâm Ârif Efendi'nin bundan haberi olmadığından bu kere *Islahat Fermanı*'nın okunmasının ardından,

"Duacı Efendi nerede" diye sordu. Teşrifatçı Nazif Efendi,

"Yok gelmedi" diye cevap verdi. Meclis-i Maarif üyelerinden Ârif Efendi metropolidlerin arkasında duruyordu. Şeyhülislâm Efendi'nin nasılsa gözüne ilişmiş *"Gel Ârif Efendi dua et"* dedi. Ârif Efendi ise şurada burada vaizlik etmekle ömür geçirmiş bir zat olduğu hâlde aslında Mabeyn-i Hümâyûn Başkâtibi Hakkı Beyefendi'nin hocası olmasından dolayı Meclis-i Maarif üyeliğine memur edilmişti. Vaiz kılığıyla Meclis-i

Maarife devam eder ve cer için bazı vükelâ konaklarına da giderdi. Bu kere Şeyhülislâm Efendi tarafından dua emredilince hemen metropolitler ve papazlar safını yarıp geçerek meydana çıktı. "*Yâ muhavvile'l-havle ve'l-ahvâl havil hâlünâ ilâ ahseni'l-hâl. Allahümme erham ümmeti Muhammedin, allahümme ahfaz ümmeti Muhammedin, allahümme ağfir ümmeti Muhammedin, allahümm ekhar a'dâi ümmeti Muhammed*" gibi kürsülerde okuna gelen bölümleri ihtiva eden bir dua okudu. Ruhani reisler bozuldu. Meclise bir soğukluk geldi. Hatta Serasker Rüşdü Paşa gizlice arkadaşlarına dedi ki,

"Bir adam gece saat dokuza kadar meşgul olarak bir uzun lâyiha kaleme alıp da tamam ettikten sonra üzerine rıh dökeyim derken yanlışlıkla mürekkep hokkasını alıp dökerek bu kadar emeğini heba ettiğinde nasıl üzülürse bu Ferman'ın akabinde bu duanın okunuşu da öyle oldu".

Ferman okunduktan sonra hocalardan biri namaz kılarken Mehmed Paşazade mahut Said Bey,

"Ne kılıyorsun Hoca Efendi. Ferman okundu görmedin mi. Gayrimüslim tebaa ile beraber olacağız" dediği Kaymakam Paşa'ya haber verildiğinde pür-hiddet olarak Said Bey'i huzuruna çağırıp,

"Senin ağzını yırtarım" diye azarlayıp korkuttuğunda ayağına kapanıp özür diledikten başka Kaymakam Paşa'nın kayını olan Besim Bey'in konağına varıp tövbe ve istiğfar ederek sakal bırakmış idi.

Kısacası bu *Islahat Fermanı*'ndan dolayı Müslümanların gönülleri kırılarak hazırdaki vükelayı kötüler ve suçlar oldular. Hatta bu *Ferman'ın* mazbatasını Hariciye Müsteşarı Safvet Efendi'nin mühürlemediği işitilince insanlar arasında övülür oldu. Şeyhülislâm Ârif Efendi, içeriğini terviç eylemiş olduğundan halk gözünde kötü oldu.

"Eğer işin içinde Reşid Paşa ile eski Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey bulunsaydı böyle olmazdı. Tekliflerin bazılarının

biraz değiştirilmesi mümkün olurdu" diye halk arasında söylenmeye başladı.

Vükela heyeti bu şekilde Müslümanlar arasında yerilip kötülenir oldular ise de yabancılar arasında övüldüler ve bu yolla Reşid Paşa'ya galip geldiler. Hatta İngiliz, Fransız ve Avusturya elçileri,

"Eski vekiller her hususta işleri geçiştirirlerdi. İşte şimdiki vekiller istediğimiz ve beklediğimizden öte tarafına geçtiler" demiş oldukları işitildi. Fransız elçisi,

"Devlet-i Aliyye'nin bu kadar fedakârlık edeceğini ummaz idik. Canning ne dediyse Devlet-i Aliyye vükelâsı kabul etti. Eğer biraz dayanılmış olsaydı, ben bazı mertebe kendilerine yardım ederdim" dediği işitildi. Fransız elçisinin bundan kastı Müslümanların kin ve öfkesini bütün bütün İngiliz elçisinin üzerine yükletmek idi. Çünkü Canning öteden beri Devlet-i Aliyye'nin Hıristiyan tebaası hakkında bazı imtiyazlar elde edip de onları İngiltere tarafına çekmek isterdi. Bu kere komisyonda diğerlerine ön ayak oldu ve pek çok senelerden beri çalıştığı hususları fazlasıyla elde etti. Ancak öteden beri Müslümanlar İngilizlere meyilli iken bu meseleden dolayı Müslümanların bu meyli ve sevgisine zarar geldi. Fransızların arzusu da bu olduğundan Fransız elçisi bu konuda Canning'in ileri gittiğini yayarak Müslümanların İngilizler hakkında olan meyil ve muhabbetini gidermek isterdi. Rusya taraftarı olanlar ise daima buna çalışırlardı.

Mustafa Reşid Paşa'nın fermana karşı çıkması

Reşid Paşa da o günkü vükelânın bu icraatı diplomasi satrancında kendi aleyhine bir galibiyet olduğunu anlayınca yapılan icraatın sakıncalarını meydana koyup ileri görüş sahiplerinin dikkatlerini çekmek ve rakipleri hakkında Müslümanların ilgi ve güvenlerini yok etmekte idi.

Bu değişim hâl ve zaman hasebiyle Devlet-i Aliyye'nin eski geleneğini değiştirmesi ve gayrimüslim tebaa hakkında yürürlükte olan davranışlarını değiştirmesi gerçi gerekli işlerden olup Reşid Paşa da bunu inkar etmezdi, önceden de sonraları da hissettirmeyerek bu yolda hayli ileri gitmiş idi. Bundan sonra da o yolda giderek derece derece gerekli düzetme ve düzenlemelerin yapılmasını isterdi. Âlî ve Fuad paşalar ise derece derece yapılabilecek maddeleri birden yürürlüğe koyduklarından İslâmlar gözünde nefret kazandılar.

Islahat Ferman-ı âlîsi incelendiğinde anlaşılır ki içeriğinin çoğunluğu eski sultanlar tarafından gayrimüslim tebaaya ihsan edilmiş müsaadelerden ibaretti. Ancak o günkü vekiller Avrupalılara cemile olmak üzere onları yeni verilmiş imtiyazlar sırasında göstermişlerdir. Bazıları da müphem surette yazılarak Avrupalılara bir şekilde ve Müslümanlara diğer şekilde izah ederlerdi. Kısacası Müslümanların bazıları Fuad Paşa'ya,

"Bu Fermanın hükmünce bundan sonra reayadan dahi vükelâ olmak lâzım gelecek" demeleri üzerine Fuad Paşa,

"Reayadan vükelâ ve vüzera olmak şöyle dursun Meclis-i Valâ üyeleri bile olamayacaklarına Ferman'ın bir yerinde delil vardır ki ihtiyaç anında Hıristiyan tebaadan bazıları meclise çağrılarak görüşmelere katılacakları maddesidir. İşte bu madde onların üyeliklerine engel olmak üzere Ferman'a derç edilmiştir" diye cevap verdi.

Reşid Paşa ise dek durmayıp bu *Ferman*'ın içeriğini söz konusu ederek bazı ziyaretçilere gerçeklerini ve inceliklerini izah eylerdi. Hatta Şeyhülislâm Ârif,

"Bu esnada fermanla yayınlanan maddelerde zararlı bir şey yoktur. Halk da bunu güzel karşıladı. Bazı itiraz edenler var ise de onlar da vükelâ mazullerinden olmakla bazılarını muhakemeye mecbur olacağız" demiş olduğu Reşid Paşa'nın kulağına ulaşınca bunu kendisine itiraz ve korkutma manasına

yüklemekle bazı tarizatı içeren tebligat ile fakiri Efendi'ye gönderdi. Varıp aldığım talimat gereğince dedim ki,

"Reşid Paşa mahsus ellerinizi öper. İşitmiş ki vükelâ-yı fihamdan bazıları 'Bu Ferman'da zararlı bir şey yoktur. Halk da bunu güzel karşıladı. Bazı itiraz edenler var ise de onlar da mazul vükelâdır. Bazılarını muhakemeye çekmeye mecbur olacağız, der imiş. Reşid Paşa diyor ki 'Diğer mazuller ne demişler ve muhakemeden çekinirler mi çekinmezler mi bilmem. Ben buna itiraz etmedim desem yalan söylemiş olurum. Fakat itirazım Ferman'ın geneline değil, bazı maddelerinedir. Ve itiraz etmeye dahi hakkım vardır. Zira bu kadar sene Devlet-i Aliyye hizmetinde bulunmuşum. Benim de bu Devlet'te hissem vardır ve bunun için muhakemeye davet olunursam memnuniyetle giderim. Hazır söyleyeceğim bazı şeyleri izah eylemiş olurum. Zat-i devletlerinin şer'i konularda tam mahareti vardır. Benim de o kadar politika işlerinde maharetim vardır diye iddia etmem. Ancak bu kadar sene devlet hizmetinde kullanıldım. Devlet ve milletimin ve padişahımın şan ve istiklâline ve şeref ve haysiyetine dokunup dokunmayacak maddeleri fark ve ayırt etmeye gücüm vardır. Hıristiyanlar bir şey yapmamış iken bu kadar ayrıcalıklar elde ettikleri halde ben bu milletten ve Devlet-i Aliyye'nin bunca senelik vükelâsından bulunduğum halde düşüncelerimi serbest söyleyecek kadar ayrıcalığım olmasın mı" diye takrir ve tebliğ eyledim.

Şeyhülislâm Efendi buna cevaben "Paşa hayretlerinin politik konularda mahareti herkesçe teslim edilir. O iddia etmezse de biz bunu iddia ederiz. O bu Devlet'te fetva emini gibidir. Her müşkülü ondan sual ederiz. Hatta Menşikof'un mükâlemesinde onlar mazul idiler. Ben o vakit de şüphe ettiğim maddeleri gidip kendisinden sual etmiştim ve bu hususta itiraza dahi hakları vardır. Bazı zararlı maddelerde vukuflarında gerçi vükelâdan birinin konağına gitmek şanlarına göre tenezzüldür. Ancak vükelâdan hangisini ister ise çağırarak uyarmaları

gerekir. Bu surette 'Reşid Paşa yalısında oturup da yine Devlet umuruna müdahale ediyor' diyenlere ilk karşı çıkacak benim. Onlar vukuflu ve bu Devlette akranı yok olmuş bir zattır. Ben onları pek büyük bilirim. Fakat, diğere haber göndermeyip de bana haber göndermekte sebep nedir" deyince "Sadrazam bulunmadığı vakit şeyhülislâmlar merci olagelmiştir" diye cevap verdim. Bunun üzerine tekrar söze devam ile,

"Ben bu lakırtıyı vükelâdan işitmedim ve aralarında da böyle bir söz olduğunu duymadım. Zira onları meclisten meclise görüyorum. Bana gelip gittikleri yoktur ve Paşa hazretlerinin aleyhinde öyle bir söz söyleyecek olsalar bana emniyet edemezler. Fakat itiraz konusu olan maddeler hangileridir" deyince

"Oralarını bana beyan etmedi" diye sözü kısa kestim. Sonra yine söze devam ile,

"Bunlar hep fena şeylerdir. Lâkin ne çare daha önce, on iki sene evvel mürted maddesine karar verildiğinde Frenk donanması burada yok idi. Şimdi donanmalarından başka İngiliz ordusu Üsküdar'da ve Fransız ordusu Maslak'dadır. Ne yapalım o vakit verilen karar üzere malum madde ki kesin olarak ertelenmiş idi. Bu kere yayınlandı. Ferman'da olan şeyler yeni değildir. Yeni bir iki madde vardır. Vakıa ben mecliste bazı sözler söylemiş idim. Lâkin muhakeme lakırtısı olmadı. Şöyle ki selefim Beyefendi Güzeloğlu Artin'e 'Sizlere de rütbe verilecek imiş. Sen de bu yolun adamısın. Efendi hazretlerine söyle sana da bir rütbeli saniye mütemayizi alsın, demiş. O da gayet ahmak ve kaba bir Ermeni olduğundan gelip mektubî ve kethüdamıza bunu söyleyerek rütbe istemiş. Bu maddeden dolayı gayet üzüldüm. Bu maddeleri izah ediniz, halkın söylenmelerinden kurtulalım dedim. Yoksa muhakeme lakırdısı olmadı" diye sözün son verdi.

Dönüp Reşid Paşa'nın yanına geldim. Şeyhülislâm Efendi'nin ifadelerini kendisine aktardım. Şeyhülislâm Efendi'den öyle bir şey çıkmadığı anlaşıldı.

"Lâkin o biçarenin de kandırıldığı anlaşıldı ki maddelerin izah edilmesiyle karşı çıkmaların giderileceğine inanıyor. Fakat izah olunsun dediğinde hakkı var. Keşke bunda ısrar etse ve o maddeleri izah ettirse de herkes şüpheden kurtulsa. Ben de diğerleriyle birlikte itiraz ederken kabul eder olurduk" dediğinde Vefik Efendi yanında idi.

"Bu Efendi'nin başına bir gelecek var. Eğer daha bir iki mecliste izah olunsun derse azli lâzım gelir" dedi, alaylı gülüşlerle konuya son verildi.

Adı geçen Fermanın maddeleri üzerine bahse girişsek pek uzar. Ondan kaçınalım. Şayet ki bazı maddelere dair izahat istenilirse verebilirim. Şimdi sözü uzatmaya hacet yoktur. Fakat bunun düzenlenmesi hakkında Reşid Paşa'dan duyulan bir itirazı aşağıya alıyorum. Şöyle ki, bunun düzenlenmesinden bir sene evvel devletler arası yapılan haberleşmede Devlet-i Aliyye'nin yalnız Hıristiyan reayasının dini ayrıcalıklarından söz edilmiş, bunun da anlaşmaya konulmaması konusunda Reşid Paşa ısrar etmişti. Bu kere sulha esas alınan maddelerin dördüncüsü politika hukukuna da eklenmiştir. İstanbul'da üç devlet elçileriyle resmî meclisler toplanıp Kalimaki Bey görüşmeleri yazarak mazbata yapılmıştır. Bu ise iç işlerine dair olmasıyla benzersiz bir müzakeredir. Gerçi önceleri de elçiler bazı şeyler söyler ve bazı işler yaptırırlardı. Ancak tamamı gayrı resmi olup resmi şekilde bir şey olmazdı. Söz konusu esas maddeler Devlet-i Aliyye'ye arz olunmadan Rusyalı'ya arz ile kabul ettirildikten sonra Devlet-i Aliyye'ye arz olunduğunda şu politika üzerine bir protesto olunması gerekli idi, diye Reşid Paşa tarafından itiraz olunmuş idi.

Kısacası bir *Islahat Fermanı*'nın tanzimi hâl ve zamanın gereklerinden olup bunu Reşid Paşa ve diğer politika erbabı tasdik etmekte oldukları hâlde bazı maddelerinin değiştirilmesi mümkün iken o günkü vekiller Avrupalılara hoş görünmek için bol doğradılar. Yavaş yavaş vakit ve zamanla yapılacak şeylerin

birden ilan ettiler. Fakat Müslümanlar gözünde kötü etkisini gidermek için bazı müphem maddeleri maksadının tersine yorumluyorlar ve bu yolda birbirlerini de aldatıyorlar diye mazul vükela tarafından itiraz hedefi olmakta idiler.

Bu maddelerin sertliğine sebep Canning olup anın böyle ileri gitmesine sebep de vükelâya gücenik olması idi. Çünkü Reşid Paşa'nın azli ve sonra Mehmed Ali Paşa'nın meydana çıkarılması sebebiyle heyete gücenmiş idi. Bu maddelerin en ağırı gayrimüslim tebaanın politik haklarda eşitlikleri maddesi idi ki tebaiyet görevinin en ağırı olan askerlik görevini yerine getirmedikleri hâlde politik haklarda eşitlikleri garip bir durumdur. Ferman, her ne kadar Devlet-i Aliyye tarafından verilmiş bazı müsaadelerden ibaret görünüyor ise de anlaşmaya konularak anlaşma hukukuna dahil olmuştur.

Şöyle ki, Paris konferansında diğer devletler murahhasları tarafından bu *Ferman*'ın anlaşmaya konulması istenmişti. Âlî Paşa ise buna razı olmayarak durumu Dersaadet'e arz ve inha ettiğinde,

"Devlet-i Aliyye şöyle bir ferman yayınladı, diğer devletler de bunu alkışladı, tabirinin derç olunmasına razı olup ekinde de Devlet-i Aliyye'nin iç işlerine müdahale olunmaması fıkrası eklenince vükelâ bununla müteselli iseler de bu iki fıkra birleştirildiği hâlde icraatın müfredatına müdahale olunmamak manası çıkar. Yoksa umumiyeti Avrupa hukukundan oldu" diye Reşid Paşa tarafından mesele izah edilmiştir.

Kısacası mücadele Hıristiyan tebaanın mezhep ve adli hakları üzerine sürmüşken politik haklar da eklenerek husumet giderilmiştir. Bu esnada Canning, Reşid Paşa ile görüştüğünde,

"Sultan Abdülmecid hazretleri beni çağırıp da Avrupa devletleri bize bu maddeleri taahhüt ettirterek başımızı belâya uğrattılar. Sen de burada bu kadar senelik elçisin, diye takaza etse bir cevabım var. Derim ki, senin sadrazamın Âlî Paşa bunlara dair Dersaadet'te toplanan konferansta elini göğsüne koyup

Devlet-i Aliyye'nin yaşaması bu maddelerin yürürlüğe konmasına bağlıdır, diyerek bunların iyi taraflarını anlattı. Eğer dahilî zorluğu olsa orasını onlar daha iyi bilir. Biz dışarıdan layıkıyla göremeyiz" diyerek Reşid Paşa'ya mazeretini bildirmiştir.

Reşid Paşa'nın bu hususa dair Mabeyn-i Hümâyûn'a takdim eylemiş olduğu tezkiresiyle eki olan lâyihası maddenin izahına yardımcı olacağından suretleri burada yazılır.

Reşid Paşa'nın Mabeyn-i Hümâyûn Başkitabetine yazmış olduğu tezkiresinin suretidir:

"Der-dest olan mesalih-i dakikadan dolayı bazı keyfiyyat ve mütalaatı havi kaleme alınan lâyiha manzûr-ı dekâyık-nüşûr-ı hazret-i pâdişâhî buyurulmak içün takdim kılındı. Lâyiha-i mezkûrenin bazı fıkarâtı zevât-ı müstahdemden ba'zılarının itham sûretinde gibi görünür ise de Hüdâ âlimdir ki hiç kimse hakkında garezim ve kendimce dahi serınâye-i hayâtım olan teveccühât-ı celîle-i cenab-ı veliyy-i ni'metin bekâsından gayri emelim olmayıp fakat cân u cihândan akdem bildiğim Padişahımız efendimize ve Devlet-i Aliyyelerine ve vatan ve millete muzır olacak şeyleri tecviz edenler peder ve birâder ve evlâdım dahi olsalar lillahi'l-hamd hilkat-i zâtiyyemde bulunan sadâkatim cihetiyle yine doğruyu söylemekten geri duramayacağıma ve veliyy-i ni'met-i bî-minnetimiz Şehenşâh-ı melek-haslet efendimize ve vatan ve millete menfa'atli zannettiğim keyfiyyâtı dahi arz ve beyân etmekliği farîza-i zimmet-i rıkkıyyet bildiğime mebnî lâyiha-i merkûmeye ba'zı husûsât derc olunmuş olmağla bu sûret el-hâletü-hazihi bulunduğum hâl ve mevki iktizâsınca bir bî-edebâne harekete cesâret rengini alacağı cihetle şâyân-ı tevbîh olacağımı dahi mu'terif isem de niyyât-ı sâdıkam hasebiyle afv-ı âlîye mazhariyyetim husûsunda ümid-i kemterânem dahi pek kavî bulunmağla hakk-ı bendegânemde her ne türlü mu'âmele buyurulsa pek büyük ni'met ve inâyet bilineceği ve çünki lâyiha-i mezkûre me'âlinden müstefâd olacağı veçhile zât-ı valâ-yı vekâlet-penâhînin bu

taraftan kabl'el-hareke vâki olan suâllerine lâzım gelecek cevâbları verüp ba'zı mesmû'âttan dolayı istenilir ise muhâkemeye hâzır ve âmâde olduğumu dahi cânib-i cenâb-ı fetvâ-penâhîye ihbâr eylediğimden ve bu kerre dahi lâyiha-i mezkûre ile her hâli ve zihn-i kâsırımca ba'zı mütâla'ât-ı sehîfeyi dahi min gayrı-haddin atebe-i ulyâ-yı hazret-i veliyy-i ni'mete beyân ve iş'âra mütecâsir olduğumdan artık bende-i bî-riyâlarının bundan sonra ittihâz edeceğim usûl ve meslek şayed muhâkemeye da'vet olunduğum hâlde gidip her husûsun doğrusunu söylemek üzere mâ'ada vakitlerde iltizâm-ı sükût etmekten ve hiçbir şeye karışmamaktan ibâret olacak ise de mücerred kendi cürm ü günâh ve tali'-i siyâhım iktizâsınca ekseriyâ sihâm-ı müfteriyâta hedef olageldiğime ve der-dest bulunan şeylere taraf-ı çâkerânemden itirâz vuku'u şâyi'asıyla hakk-ı kemterânemde elçilerin teşdid-i efkârına çalışılmakta olması dahi muhtemelât-ı kaviyyeden bulunduğuna nazaran bu yolda zuhûr edebilecek kîl ü kâlleri bilâhare veliyy-i ni'metimin rahatsızlıklarını ve bu cihetle bu abd-i memlûkün dahi Hudâ-nekerde hüsn-i nazar-ı merhamet-eser-i cenâb-ı şehriyârîden düşmekliğimi intâc edebilmesi vâhimesi bende-i kemînelerine hâtır-hırâş olmakta olmasıyla şimdiden havası lâtifçe bir mahalle gidip ikâmet etmekliğime emr ü fermân-ı cenâb-ı tâc-dârî müte'allık buyurulur ise icrâ-yı muktezâ-yı münîfine müsâra'at olunacağı rehîn-i ilm-i sâmîleri buyuruldukta ol bâbda..."

Paris'te akt olunan yetmiş iki senesi muahedesi ve gayrimüslim tebaaya verilen *İmtiyaz Fermanı* hakkında bazı itirazları içeren Reşid Paşa tarafından işbu tezkireye ek olarak Mabeyn-i Hümâyûn'a takdim olunan lâyihanın suretidir:

"Sadrazam hazretlerinin bu taraftan hareket etmezden evvel kendilerine Fransa sefirinin balosunda tesadüf olunduğundan sohbet sırasında Hıristiyan tebaaya dair yapılacak şeylerin bir an önce icrası takdirinde bu hususun andlaşmaya dahil olmaktan kurtulacağı üç elçi tarafından vaat edildiği anlatılarak

bu konuda acizane fikirlerim sorulduğundan madem ki sulhun şartlarının dördüncü maddesi Hıristiyanlar üzerine olup bunda ise şimdiye kadar hiçbir resmi belgede görülmeyen politik haklar tâbiri ki Müslümanlar ile Hıristiyan tebaayı her hususta tam eşitlik haline koyacak bir sözdür. Bu da dahil iken Devlet-i Aliyye tarafından reddedilemedi. Bundan başka beş maddenin esas seçileceğine dair Viyana'da hazırlanacak protokolü imza etmeye Saltanat-ı Seniyye maslahatgüzarının yetkili olduğu da gazetelerde görülmüş olduğundan ve protokol da ahid kuvvetinde bulunduğundan bunun için acaba muahedeye girmekten kurtulabilir mi sualine mahal yoktur. Şimdiden girmiş nazarıyla bakılmak lâzım geleceği ve kısacası Paris'i teşriflerinde devletler arası mukarrer olduğu üzere esas maddeler imza olunacak olduğu halde birinci, ikinci ve üçüncü maddeler zikrolunduktan sonra arada dördüncüyü bırakıp da beşinciye geçilmesine devletlerin razı olacaklarını akıl kesmediği... Kısacası elçilerin vaatlerine devletlerin edeceği müsaade, olsa olsa bu imtiyazat ya bir hatt-ı hümâyûn veyahut ferman-ı âli ile ilân olunacağından onun hükümlerini genel anlaşmaya kelime kelime geçirilmeyerek meselâ esas maddelerin dördüncü maddesinde zikrolunduğu üzere Hırıstiyan tebaanın mezhebi imtiyazları ve politik haklarını Devlet-i Aliyye falan tarihte yayınladığı hatt-ı hümâyûn veya ferman-ı âlî ile icra ve temin buyurmuş olduğundan artık bunların söz konusu olmasına hacet kalmayarak yalnız zikredilmekle yetinilmiştir, yollu bir fıkra ilâve etmek isteyecekleri kuvvetle muhtemel olup bunun icrası takdirinde ise imtiyazları içeren hatt-ı hümâyûn ahidnamenin parçalarından sayılarak işte bununla devletlere bir nezaret hakkı verilmiştir. Bu suretle Saltanat-ı Seniyye'nin yüce istiklâli ihlâl edilmiş olacağı ve padişahın fermanı çıkarıldığı hâlde konferanslara gitmeye başlarda meylim var iken işin kazandığı renk ve gidişe göre bu mahzurdan kurtarılması imkânsız görünmüştür. Böyle zararlı bir maddeye el koymaktan da gayetle kaçındığımdan şu günkü günde gitmeyeceğimden dolayı

memnuniyetim ber-kemâl bulunduğu cevaplarını vermiş idim. Ardından yayınlanan Ferman-ı âlinin basılı suretini okuduğumda gerek işin başlangıç ve bitiminde ve gerek yürütülmesinde Devlet-i Aliyye'nin istiklâl ve şanına zarar ve zihinlere ürküntü verecek şeyler gördüğümden bazı zevat ile buna dair sohbet sırasında sadakatimden dayanamayarak üzüntülerimi açıklamaktan geri duramamış idim. Bilmem bu gibi sözler bazılarının politikasına dokunduğundan mıdır nedir, 'yaptığımız güzel nizamlara bazı mazul vükelâ tarafından itiraz vuku buluyor. Artık bunları muhakemeye çekmedikçe biz rahat edemeyeceğiz' yollu sözler yayıldığını işitmiş olduğumdan diğer mazulînin ahvâl ve harekatı bileceğim şey değil ise de kendimce muhakemeye hazır olduğumu Şeyhülislâma haber verdiğimden eğer muhakemeye davet ederler ise Saltanat-ı Seniyye'nin yüce istiklâline dokunan ve hususuyla Padişahımız efendimize borçlu olduğumuz sadakate aykırı görünen şeyleri beyan ve ispat etmekte tereddüt etmeyeceğim açık olup her bir hali padişahın ayaklarına arz etmek dahi en önceliği olan kulluk vazifesidir. Bu âciz gibi emelsiz bir bendenin böyle bir hareketine başka türlü mana verilemeyeceği de açık olduğundan şu şekilde hâlimiz beyan olunur ki yukarıda geçtiği üzere başta sulh şartlarının dördüncü maddesinde politik haklar lâfzı görüldüğü gibi protesto olunmayarak kabulü işaret eden sükut muamelesi gösterilmesi ve ikinci olarak iş araştırılmaksızın Viyana'da hazırlanan protokol için Devlet-i Aliyye maslahatgüzarına yetki verilmesi ve üçüncüsü de Saltanat-ı Seniyye'nin sırf iç işlerinden olan nizamat için burada elçilerle konferanslara girilerek mazbata bile tutturulması Devlet-i Aliyye'nin yüce istiklâlini ve hükumet aklarını tehlikeye bırakacak surette politikaca pek büyük hatalar olarak bu *Ferman-ı âlî* her nasıl ibare ile olursa olsun muahedede zikredilecek olursa artık burası Allah saklasın yönetimin bölünmesi demek olacağı cihetle Saltanat-ı Seniyye'nin şu muharebede ettiği fedakârlıklar ve çektiği sıkıntılar ve müttefik devletlerin de harcadığı mesai

bayağı meyvesiz kalacaktır. Devletlerin istiklâlini koruma hakkında olan davalarını bu fiil bozacağından bu da manasız söz gibi görünecektir. Karadeniz'de Rusya donanmasının mahvı ve Besarabya'dan biraz arazinin Boğdan Emaretine ilhakı gibi maddi faydaları olan şeyler de bu hakların ve istiklalin zararlarına mükafat olamayacaktır. Zikri geçen Ferman-ı âlînin ihtiva ettiği hükümlere ve yürürlüğe konmasına gelince zaman ve mevkiin hüküm ve icabı inkâr edilmeyerek Hıristiyan tebaanın bundan yüz sene evvelki değil yirmi sene önceki hâlde bile kullanılması mümkün olamayacağı ve şimdiye kadar gerek Cennet-mekân efendimizin zamanlarında ve gerek Şehinşahîleri zamanlarında Hıristiyanlar haklarında ara ara şayan buyurulmuş olan müsaadelerin hep bu düşüncelerden doğduğu müsellemattan olduğuna göre bundan böyle de bazı ayrıcalık maddeleri ilâve olunmasının lüzumu hakkında bir diyecek yok ise de böyle şeyler tedricî ve hususiyle yabancı devletlerin resmi müdahalesi olmaksızın yapılıp hem Ehl-i İslâm'ın zihinlerinin alıştırılmasına ve hem de Hıristiyan takımının tahammülleri havsalasına sığmayacak surette birden birçok imtiyazlar verilip de şımartılmamasına dikkat olunmak hikmet gereğiydi. Böyle iken vükelâ-yı fiham hazeratı taraflarından bu inceliklerin aranılmaması şaşkınlık vermiştir. Gerçi bu maddede bu derece ileri gidilmesinin elbette zorlayıcı sebepleri olacağı tabii olarak hatıra gelecek şey olup vükelâ-yı fiham taraflarından da bu suretin meydana konulduğunda şüphe yok ise de geçen seneki sulh şartlarında yalnız mezhep imtiyazlarının bekası fıkrası münderiç olarak devletler arasında yapılan bazı evrakta dahi ancak rahat ve refah manasını içeren reayanın durumlarının düzeltilmesi maddesinin padişahın cömertliğine havalesi ibaresi yazılıdır. Bu defaki sulh şartlarının dördüncü maddesinde bile politik haklar lafzının varlığıyla birlikte yine istiklal ve haklara uyulması sağlam kaydının da yazılı bulunması zorlayıcı sebepler mütalaasını yok edeceğinden başka elçilerin daha görüşmeler sırasında

doğrusu vükelâ ve Devlet-i Aliyye her veçhile işleri kolaylaştırarak arzu ve ümitlerimizin bile öte tarafına geçtiler, gibi sözler söylediklerine dair rivayetler ve şu aralık bu sözleri doğrulayan gazetelerde görülmekte olan hikayeler de hep zorlayıcı maddelerin yokluğu düşüncesine kuvvet verecek şeyler olduğuna göre sırf Avrupa'ca bir övgü kazanılmak hevesiyle asıl seçilerek ihtiyatlı ve hikmetli yol terk olunmuş olması zannı pek galip görünmektedir. Bu Ferman-ı âlînin gerçek manasını örtmek için her ne kadar yanıltıcı yorumlarla uğraşılmakta ise de doğrusu Avrupa'ya bildirildiği üzere (emancipation complete) ve (egalite parfaite) hususları olarak bundan böyle hâkim millet ile mahkûm milletler arasında hiçbir şekilde fark kalmadığını ve Ferman-ı âlînin bu şeylerde ve gerek mülk edinme maddesine dair mahallerinde görülen kapalı maddeler ancak burayı aldatmak için meydana konulmuş uydurma ifadelerdir. Yoksa bu hususların sınırlı bir daire içinde tutulmasına ve vaktiyle dava olundukça Avrupalıyı susturmak ve ikna etmeye yarar surette olmadığını isbat etmek pek kolay şeydir. Her ne ise bu hususlarda kuvvetli zorunluluklar olmadığı takdirde bu derece ileri gidilmek münasip görülmediği gibi şayet güçlü bir zorunluluk olduğu hâlde de bu madde Devlet-i Aliyye'nin altı yüz senelik rengini tamamıyla tersi olan bir renge koyacak ve ehl-i İslâm ve Hıristiyan arasında Allah korusun büyük bir savaş çıkmasına sebep olabilecek büyük ve nazik bir meseledir. Hâlen Dersaadet'te yabancı bir kuvvet bulunması cihetle buraca başlıca vukuattan korkulmaz ve Rumeli'nin Bosna ve Arnavutluk'tan başka yerlerinden bir türlü uygunsuzluk beklenmez ise de Şam, Haleb, Irak bölgesi ve Anadolu'nun pek çok yerlerinde bunun kötü etkileri ve yürütülmesinin zorluğu kuvvetle beklenen şeylerden iken buraları asla kaydolunmayarak aksine buna gayetle hafifçe suretle teşebbüs olunmuş olması da akla mülayim görünmez. Zira zorlayıcı sebepler gerçekten mevcut ise onu ispat etmekte zorluk olmadığından Saltanat-ı Seniyye'nin eski âdetlerinden olduğu veçhile bu mesele bir meclis-i

umumîye konulmuş ve gerçekler etrafıyla anlatılmış olsaydı herkes mecnun olmadığından büyük büyük tehlikeleri def için en tutucu ve cahil bulunanların bile beher hâl bir nevi fedakârlıkları göze aldıracaklarından şüphe yoktur. O hâlde bu meselenin kararı umumun görüşünün birleşmesiyle olur. Devlet-i Aliyye de her türlü taşlamalardan ve yürütmede zorluktan kurtulurdu. Çünkü bundan önce suhteler maddesi vukuunda o vakit umumi görüşleri, şer-i şerifin iznini ve onun üzerine çıkarılan irade-i seniyyeyi cem etmiş olarak elde bulunmuş olan açık senet fesadın def edilmesinde silâh ve kuvvet olduğu herkesin malumu olduğundan ve bu kere ilân olunan nizamat ise şimdiye değin hiç benzeri görülmemiş gayet hassas bir madde bulunduğundan şamatasızca icraya medar olmak ve şayet taşralarda buna karşı hareket edenler olur ise o makuleleri kolaylıkla yola getirmek için elde sağlam bir senet bulunması kaziyesinden dahi vükelâca gaflet olunmamak iktiza ederdi. Hâlbuki maslahat bu surette tutulmayarak bir meclis-i muhtasarda birkaç kere toplanarak alelacelc her şey yapılıp vükelâya farz olan sadakat ve kulluğun gereği ancak zatlarını meydana koymak ve hasıl olacak kırıp kalplere de kendilerini karşı tutmak suretleri iken ferman-i âlîde vükelâ kararından bile söz edilmeksizin özel irade-i seniyye şeklinde ilân olunması da kısa aklımca vükelâlık görevlerine aykırı bir büyük hatadır. Ferman-ı âlînin ilânından hiç olmaz ise on on beş gün evvel valiler ve mutasarrıflara gizlice bir mektup yazılıp da,

"İcabat-ı askeriyyeden olmak üzere şu mealde ve bu surette bir ferman-ı âlî gönderilecektir. Sizler uygun şekilde şimdiden halkın zihinlerini hazırlamaya gayret ediniz" yollu bazı öğütler yazılmak çok önemli iken tahkik olunduğuna göre bundan dahi gaflet olunmuştur. Bizim içinde iken hissedemediğimiz zorlukları dışarıdan Avrupalının daha etraflı gördüğüne ve hafife almadığına bu da delalet eder ki bazı yeni nizamlar yerleşinceye kadar memalik-i Devlet-i Aliyye'nin bazı mevkilerinde

Müttefik Devletler askerlerinin yeterli müddet ikametleri lüzumundan Avrupa gazeteleri şimdiden bahsetmektedirler. Bu ise fiile gelecek yani Müttefik Devletler ile yapılan ittifak anlaşmasında sulhun yapılmasının ardından ve sınırlı müddet içinde hazırlanıp asker ve gemilerini iade etmeleri şart iken böyle sebeplerle ikametin uzatılması şekli zuhur edecek olur ise bunun da büyük zararları olacağı apaçıktır. Her ne ise şimdi maslahat bu dereceye gelip bundan dört sene önce Kudüs meselesinin düzenlenmesine dair verilen karar her tarafça makbul olmuş iken sonra icrasında meydana gelen hatalar bugünkü savaşı doğurduğu gibi bu savaşın sulha çevrileceği sırada görülen gafilce hareketler de Devlet-i Aliyye'nin şeref ve haysiyetini ve yüce istiklalini teplikeli bir hâle sokmuş olduğundan velinimetimiz padişahımızın sadık kulu ve kölesi olanlara göre bu şeylerden dolayı mahzun ve gönlü yaralı olmakla beraber bazı tür düzeltme tedbirleri düşünmek de zimmet vecibesi olduğundan şurası âcizane hatıra gelmiştir ki önce bu ferman-i âlînin hükümleri Saltanat-ı Seniyye'nin kendiliğinden koymuş olduğu diğer nizamlara benzemeyerek Üç Devlet elçisiyle resmen konferanslarda kararlaştırılmış olduğundan tamamen yürürlüğe konmasına sağlam mecburiyetler olduğundan ve bunun değiştirilmesi imkansız olup fakat eyaletler ve vilayetlerde icraatında da memurlar taraflından yolsuzluk vâki olacak olur ise bundan birtakım gaileler doğacağından ve bununla yabancı askerlerin Osmanlı memleketinde ikametlerinin uzamasına da sebep vereceğinde şüphe yoktur. Bari şu beklenen mahzurların önünü kestirmek için memurları akıllıca harekete davet yolunda kendilerine tembih mektupları yazılması gerekir. Bu Ferman-ı âlîden dolayı her tarafta ehl-i İslâm'ın kederli ve üzüntülü olacakları tabii olup gerçi bu savaş sırasında Hıristiyan tebaa tarafından da hizmette kusur olunmamıştır. Devlet-i Aliyye uğrunda asıl canlarını feda eden Müslümanlar olduğundan bütün Müslümanların bazı mertebe gönüllerinin alınması tedbirine dahi bakılması ve Hicaz havalisinin halifelik sıfatına kuvvetli bağı cihetiyle o mübarek

bölge halkının fikirlerine gözetmek farizadandır. Daha yakın vakitte bir esirliğin yasaklanması sözünün oralarda nasıl büyük kıtale sebep olduğu da bu Ferman-ı âlînin oralarda yayılması herkesi üzeceğinin kuvvetli delili olduğundan Cidde valisi devletlü Kamil Paşa hazretleri her ne kadar sadık bir zat ise de bir vakitten beri kendisinin görülen şiddet ve hiddeti ve özellikle Harem-i şerif içinde insan kanının dökülmesine sebebiyet vermesi o kutsal bölgede herkesi yaralamış nefret ettirdiği de erbab-ı vukuf taraflarından rivayet olunduğundan adı geçenin padişah hazretlerinin sayesinde başka işte kullanılmak üzere şu aralık Haremeyn-i Şerifeyn'in halkını temin ve telife ve onlara kötü tesiri olacak şeyleri akıllıca anlayıp gidermeye muktedir bir zatın da Cidde'ye vali tayiniyle acele olarak görev yerine gönderilmesi şarttır. Bu defaki sulh şartlarının dördüncü maddesi hakkında yukarıda yazıldığı gibi ilk baştan kayıtsızlık vuku bulmuş olduğundan şimdi zikri geçen ferman-ı âlînin ahidnamede zikredilmekten kurtarılması pek müşkül görünüyor. Hâlbuki her ne kadar hafif surette olur ise olsun bir kere de muahedede zikredildiği gibi Saltanat-ı Seniyye'nin istiklâline büyük yara açılmış ve bundan böyle Devlet-i Aliyye'nin iç işleri hakkında devletlere resmi bir müdahale hakkı verilmiş olacağından faraza bu belânın def edilmesine çare ve imkân bulunamayacak olduğu halde bari Devlet-i Aliyye devletlerin ebedi ortak himayesi altında kalmamak için mesela bundan beş seneye kadar Saltanat-ı Seniyye memleketinde lâzım gelen ıslahatı icraya himmet buyuracağı cihetle o müddetin bitiminde dördüncü maddenin yok hükmüne girmesi ve o müddet içinde de devletler tarafından Devlet-i Aliyye işlerine bir türlü müdahale edilmemesi fıkralarının da ahidnameye derç edilmesi gibi bazı şey yapılması vakit ve hâlce faydalı gibi görünür ise de bunlar hep acizane düşünceler kabilinden olarak padişah hazretlerinin mübarek pak zihnine doğacak görüşlere sırf isabet ve keramet olacağında şüphe olmadığından emr ü ferman." Bitti.

İstefanaki Bey'in ferman hakkındaki görüşleri

Aslen Bulgar kavminden olduğu halde Rum milleti muteberlerinden meşhur İstefanaki Bey'in, zikri geçen ferman-ı âlînin tanzim ve ilânından önce Sadaret makamına vermiş olduğu lâyiha da Reşid Paşa'nın fikirlerini destekler ve meselenin izahına yardımcı olacağından özetini buraya almak uygun görülmüştür. Şöyle ki,

İstefanaki Bey, [III.] Selim Han devrinin sonlarında Rusya üzerine sevk olunan Ordu-yı Hümâyûn'da asaleten kethüda bulunan Mustafa Refik Efendi'nin Ordu-yı Hümâyûn tercümanı olan çakerlerine bir hususta,

"Ben yirmi seneden beri Devlet-i Aliyye'ye hizmet ediyorum. Elbette Devlet-i Aliyye'de benim de bir hissem olup rey vermeye hakkım vardır" demiş idi. Elli beş seneden beri velinimetimiz olan Devlet-i Aliyye'ye barış ve savaşta hizmet ve gayreti geçmiş, özellikle Rum fetreti feci olayında Eflak ve Boğdan'ın Devlet-i Aliyye'nin sayesinde kurtulması ile Rumeli'ye fesadın yayılmaması için gizli ve açıktan canla başla çalışmıştı. Rusyalının Edirne'yi istilâsı sırasında müteveffa Pertev Paşa on milyon savaş tazminatının ödenmesinde çok fazla üzüntüye düşerek Eflak ve Boğdan'ın tazminat bedeli olarak Rusya'ya terk edilmesi ve Tuna Nehri'nin iki devlet arasında sınır seçilmesi sırasında koşuşturduğunda Şûrâ-yı Babıâli'ye müzekkere takdimiyle görüşmeden sonra Memleketeyn'nin Rusya'ya terk ve ferağı maddesinden vazgeçilmesi hususunda gayret sarf eylemişti.

"Küçük yaşımdan beri Devlet-i Aliyye'nin nimeti ve ekmeğiyle beslenmiş olan bu hakire şimdi uzaktan seyirci durmak vicdani muhakemeye elvermeyeceğinden velinimetim olan Devlet-i Aliyye'ye şükretmek yolunda bazı hatırlatmalara hakkım yok mu" girişiyle söze başlayıp birçok örnek ve tarihi deliller sergiledikten sonra der ki,

"Üç Devlet elçileri şimdiden bütün Saltanat-ı Seniyye tebaasına eşit haklar verilmesini iddia ediyorlar. Bu hâlde ise babadan ve dededen gelen ve ikinci tabiat hükmüne giren inançlar, gelenekler, âdetler ve yaşantıların birden yapılacak yeni düzenlemenin fiili tatbikatı ve yürütülmesine karşı olacakları ve itiraz edecekleri açıktır. Avrupa'da da birden yeni düzenleme yapılamayıp derece derece hasıl olageldiği malumdur. İkincisi Fransa'da Katoliklerin Protestanlar ile, İngiltere'de Protestanların Katolikler ile ve Almanya'da kezalik meydana gelen düşmanlıklar Osmanlı ülkesinde vakitli vakitsiz ortaya çıkan düşmanlıklardan kat kat fazla ve vahim olup Avrupalı yavaş yavaş dini tutuculuğun hafifletilmesine teşebbüs eyledikleri gibi Devlet-i Aliyye de tebaasının boş inanç ve alışkanlıklarını parça parça değiştirmeye gayret etmektedir. Ancak öncelikle andlaşmalar değiştirilip düzeltilmedikçe elçilerin iddia ettikleri hakların eşitliği nazik nüktesi kuvveden fiile gelemez. Şöyle ki, ayrıcalıklar kabilinden olarak iki üç yüz seneden beri Devlet-i Aliyye tarafından dost Hıristiyan devletlere verilmiş ve zamanın geçmesiyle karşılıklı şartlar hükmünü almış olan ahidnameler, yalnız Frenk milletlerine faydalı ve Devlet-i Aliyye tebaasına zararlı olmakla bu hâlin bekasını üç elçi dostlarımızın insaf ve vicdan mahkemeleri reva görmez. Bu susturucu cevabın elçilere yumuşaklıkla ve akıllıca verilmesi takdirinde ikna ve susturulmaları kabil olur zan ve itikadındayım." İstefanaki Bey'in sözü de burada tamam oldu. Biz yine sadede gelelim.

Gayrimüslim elçi meselesi

Ferman-ı âlinin okunmasından sonra bir garip durum meydana gelmiştir. Şöyle ki, Kallimaki Bey'in taltifi irade-i seniyye gereklerinden olduğundan Viyana sefaret-i seniyyesine tayini uygun görüldü. Daha önce Paris büyükelçiliğinde bulunduğundan yine büyükelçilik ile tayini doğal işlerden ise de bu surette Londra Elçisi Muzurus Bey'e de büyükelçilik vermek lâzım

geleceğinden orta elçilik ile Viyana'ya memuriyeti Fuad Paşa nezdinde uygun görülmüştür. O şekilde irade-i seniyyesi çıkarılarak yürürlüğe konması için Bâbiâlî'ye davet olundu. Kallimaki Bey, Kamil Bey'in odasına gelerek durumu anlayınca orta elçiliği kabulden kaçınıp hemen pasaportunu istemiştir. Bu hareketi Fuad Paşa'nın paniklemesine sebep olduysa da,

"Varsın gitsin" dese "Selefi Ârif Efendi büyükelçi iken Kallimaki'den büyükelçiliğin esirgenmesi, Hıristiyan olmasından dolayıdır" diye dedi-koduya sebep olur düşüncesiyle Fuad Paşa onun bu dürüst davranışını anlayışla karşılayarak hemen arz edip izin alarak büyükelçi olarak atandı. Muzurus Bey'e de büyükelçilikle rütbe-i ûlâ sınıf-ı evveli verildi. Hâlbuki durum Viyana'ya haber verildiğinde Avusturya devleti tarafından Kallimaki Bey orta elçilikle kabul olunur ise de büyükelçilikle kabul olunamayacağı bildirildi. Çünkü Fransa'nın Viyana'da mukim elçisi orta elçi olup Devlet-i Aliyye elçisinin kendisine üstünlüğünü çekemeyecek ve eğer ona da Fransa devleti tarafından büyükelçilik verilse karşılık olarak Avusturya'nın Fransa'daki elçisine de büyükelçilik yerilmek gerekecekti. O ise genç olup yaşına göre ona büyükelçilik rütbesi verilmek Avusturya usulüne aykırı düşecekti. Kendisini Fransa imparatoru sevmiş olduğundan onu azlederek yerine diğerinin atanması da duruma aykırı düşecek olduğundan Kallimaki Bey'in büyükelçilikle kabul olunmamasına karar verildiği Avusturya Elçiliği tarafından ifade edildiğinde Fuad Paşa gülüp,

"Ârif Efendi de büyükelçi idi" deyince,

"Evet o dahi gerçi büyükelçi idi, ancak ehl-i İslam'dan olup Avrupa usulüne tamamıyla vâkıf olmadığından ve bizimle tamamen uyuşamadığından onun zararı olmaz. Ancak Kallimaki tamamıyla bizim usulümüzde olduğundan onun rütbesi dokunur" diye Avusturya Elçiliği tarafından cevap verilmişti. Fakat henüz Hıristiyan tebaa ile Müslümanların tam eşitliklerini teklif edenlerden biri de Avusturyalı olduğu hâlde şimdi

bu ayrılık da tuhaf görüneceğinden Avusturya Elçiliği tarafından lakırtının rengi değiştirilerek,

"Şimdi Avusturyalı'nın her tarafta ortaelçisi olup Viyana'da bulunan elçiler de orta elçilikten yukarı olmadıklarından Viyana'ya gönderilecek elçinin de büyükelçi olmaması uygun olur" gibi sözü dolaştırmışlardır.

Bundan başka Kallimaki Bey'in büyükelçiliğine ve gerek Muzurus'a büyükelçilik tevcih olunmasına Fransa Hariciye nazırı tarafından itiraz olunmuş idiği Paris Elçisi Mehmed Cemil Bey tarafından resmi surette Fuad Paşa'ya yazılmıştır. Bu suretle,

"Avrupa devletleri Devlet-i Aliyye tarafından Hıristiyan tebaasına bazı lütuflarda bulunmak isterler ise de öyle vükelâlığa ve vezirliğe çıkmalarını bir vakitte istemeyecekleri bu madde ile de sabit olur" diye Fuad Paşa eski ifadelerini teyit eylemiştir. Aleyhinde bulunanlar ise Ferman-ı âlînin düzenlenmesinde vükelânın gereğinden fazla ileri gitmiş olduklarını bu madde ile ispat ederek karşılık vermekte idiler.

Daha önce buna dair yapılan görüşmeler sırasında Fuad Paşa Canning'e demiş ki,

"Devlet-i Aliyye dört esas üzere kurulmuş olup bunlar ile her nasıl istenilir ise idaresi ve ilerlemesi kabil olur ve bunlardan her hangisi eksik olur ise idare mümkün olmaz. Dört esas budur: *İslâm milleti, Türk devleti, Osmanlı sultanları, İstanbul payitahtı."*

Fuad Paşa'nın bu sözü doğrudur. Fakat bu kadar yüz yıllardan beri hâkim millet olan Müslümanlar gayrimüslim tebaa ile tam eşitlik hâline indirilince acaba dört esastan biri yıkılmadı mı, işte konu burasıdır. Hazırdaki vekiller,

"Esasa dokunulmadı" derler. Muhalifler ise,

"Devletin esasına halel getirildi" diye itiraz ederler. Bundan dolayı mahfiller ve meclislerde bu türlü mücadele ve keşmekeşler cereyan eder oldu. Fuad Paşa da,

“Ferman-ı âlînin evvelce yayınlanması pek isabetli olmuş. Zira vaktiyle davranılıp da yayınlanmamış olaydı içindeki maddeler birer birer muahedeye konulacakmış” diye söyler ve bu yolda Âlî Paşa’dan yazı gelmiş olduğunu anlatırdı. Muhalifler ise,

“Şeyhin kerameti kendinden menkul” diye itiraz ederlerdi.

Anlatılan sebeplerden dolayı Reşid Paşa ile Âlî ve Fuad paşalar arasındaki soğukluk şiddetlendi. Reşid Paşa’nın Şeyhülislâm Ârif Efendi hakkında fazlaca yakınlık ve sevgisi olup Şeyhülislâmlığa gelişi de onun yardımı olduğu hâlde Ârif Efendi, Âlî Paşa ile birleşerek onun düşüncelerini beğenirdi. Doğal olarak Reşid Paşa ondan da yüz çevirip selefi Ârif Hikmet Beyefendi’ye yeniden teveccüh ve sevgi gösterir oldu. Ârif Hikmet Beyefendi Âlî Paşa’yı küçük görüp ona Reşid Paşa kadar saygı göstermediğinden Âlî Paşa da ondan nefret ederdi ve her yönden Ârif Efendi’nin Şeyhülislâmlık makamında kalmasını isterdi.

Çeşitli olaylar

Trablusgarp isyanı

Cemaziyelahir’in on altıncı Cumartesi gecesi bir şiddetli rüzgâr çıkıp çok camilerin minarelerinin alemleri ve bazılarının şerefeden yukarıları kopup düştü ve nice kırk elli senelik servi ağaçları yıkılıp yerle bir oldu.

Trablusgarp Valisi Osman Paşa’nın sevk eylemiş olduğu üç bin nizamiye askeri ve dokuz bin kadar yerli asker muzaffer olarak asilerin reisi olan Güme teslime mecbur oldu, ancak İstanbul’a gelmekten korktuğundan isteği üzerine Tunus valisine gönderilmiş olduğu haberi Receb ortasında Azmi Bey’in dönüşüyle haber alındı.

Fevkalâde olarak Şubat’ın sonlarında kar yağdığı gibi Martın altıncı ve Recebin on birinci Salı gecesi kar yağmaya başlayıp ertesi günü de arkası kesilmedi. O gece Babıâli’de yangın

çıkıp Sadaret Müsteşarlığı dairesi yandı. Sadaret Kaymakamı Kıbrıslı Mehmed Paşa, Sadaret Müsteşarı Şevket Bey ile Evkaf-ı Hümâyûn müfettişi bulunan Reşid Paşa kitapçısı Necib Efendi'nin azillerini bu esnada arz etmiş ise de Zat-i Şahane müsaade etmemiştir. Bundan başka,

"Bu kadar sadrazamlar gelip geçti. Şevket Bey'e bir şey demedi" diye kızgınlıkla cevap vermiş ve bir de,

"Bu değil illâ Reşid Paşa'ya dokunmaktır. Onunla ne alıp veremiyorlar. O adam mansıp dahi istemiyor. O dahi kalkıp da onlar ile uğraşsa hakkı yok mu" diye buyurmuş olduğu gizliden duyuldu. Ancak Damat Halil Paşa'nın daha önce vefatında Necib Efendi ile Anadolu kazaskeri arasında tereke yazımı tartışması olmuştu. Necib Efendi, Şeyhülislâm Efendi'nin rızasına aykırı olarak Evkaf nazırından aldığı izin ve emir üzerine Halil Paşa'nın yalısını mühürlettirmiş olmasından dolayı Şeyhülislâm Efendi gücendiğinden başka merhumun vefat eylediği oda da mühürlenmiştir. Hâlbuki kadınlarca orada kandil yakmak gibi bazı tören icrası âdet imiş. İşte bundan dolayı merhum Halil Paşa'nın kayınvalidesi olan Kadın Efendi gücenerek Mabeyn-i Hümâyûn'a bir kıta tezkire yazarak şikâyet eylediğinden Necib Efendi azledildi. Ancak açıkta bırakılmayıp Meclis-i Vâlâ üyeliğiyle kayırıldı. Evkaf müfettişliği, diğer ilmiye mansıpları gibi bir sene müddetle ve nöbetleşme usulü üzere İstanbul ve Haremeyn payelilerine tahsis edildi, ilk önce Fetva Emini Refik Efendi Evkaf-ı Hümâyûn müfettişi oldu.

Sonra Recebin yirmi üçüncü Pazar günü Sadaret Müsteşarı Şevket Bey de Meclis-i Vâlâ üyeliğine tayin ve yerine Hariciye Müsteşarı Safvet Efendi tayin buyuruldu. Dîvân-ı Hümâyûn Tercümanı Nureddin Bey Hariciye müsteşarı, Kabuli Efendi Tercüman ve onun yerine Remzi Efendi Ticaret muavini tayin edildi. Ancak gizliden rivayet olunduğuna göre değişikliklerin asıl maksadı Kaymakam Paşa'nın kayını olan Besim Bey'e bir hisse çıkarılmak iken bu maksat husule gelemedi. O

asrın politikası ise herkes kendi tarafını kayırmak ve memurlar içinde taraftarlarını çoğaltmak hususlarından ibaret idi. Yani biz o vakitte de şimdiki kötü yola gidiyor idik. O zamanda da Devlet'i bir esenlik menziline eriştirmek vazifesini bırakıp özel çıkarlarımıza kafa yoruyor ve çalışıyorduk. Cenab-ı Feyyaz bizi uyara, âmin.

Paris Anlaşmasının imzalanması

Yine Receb'in yirmi üçüncü Pazar günü Paris'te sulhname imza olunduğu haberi o günün akşamı telgraf ile alındı ve ertesi Pazartesi günü sabahleyin saat birden sonraca yüz bir pare top atışıyla şenlikler yapıldı. Önce mutat üzere Bâb-ı Fetva'ya gidilerek huzura girilmiş idi. Dahiliye Kâtibi Bahir Efendi gelip resmen sulh yapıldığı haberini bildirmekle birlikte bir gece kandiller yakılarak sevinç ve şenlik törenleri yapılmasını Şeyhülislâm Efendi'ye tebliğ eyledi. Şeyhülislâm Efendi müjdeci olarak fakire hitaben,

"Vakanüvis Efendi bu vakayı güzelce kaleme almalısın. Hayli senelerden beri böyle hayırlı sulh yapıldığı olduğu yoktur" dedi.

Gerçekten Prut zaferinden sonra Devlet-i Aliyye'ce böyle faydalı şekilde muahede yapılmamıştı. Gerçekten Devlet-i Aliyye hakkında güzel bir barış anlaşması yapıldıysa da Hıristiyan tebaanın politik haklarda eşitliklerini içeren fermanın bu anlaşmaya itiraza sebep olarak politikacılar "Bu muahedeye bir diyecek olmazdı, levla'l-melunetih..." diye tariz ederlerdi.

Anılan günün gecesinde camilerin kandillerle donatılması hususu o gün Kaymakam Kıbrıslı Mehmed Paşa tarafından arz edilerek izin alınmıştı. Kaymakam Paşa aceleci ve uzun düşünmez bir zat olup bunun hakkında irade-i seniyye de çıkacağında şüphe olmadığından keyfiyeti o veçhile arz etmekle beraber buyrultusunu da İstanbul kadısına göndermiş idi.

Camilerde yakılacak kandiller ise dini işlere mahsustu. Bu gibi olaylar için camilerde kandil yakılmasının örneği yaşanmadığından bundan kaçınılmasına dair irade yayınlandı. Bunun üzerine adı geçen buyrultu geri alınmış ise de İstanbul kadısı tarafından her tarafa emirler verilmiş olduğundan tekrar her tarafa birden haber gönderilmesi mümkün olmadı. Bu yüzden camilerin kimisinde kandiller hazırlanmış iken yanmadı ve kimisinde yanmış iken bazısında saat birde ve bazısında saat üçte söndürüldü ve bazısında sabaha kadar yandı. Kısacası vükelânın hâl ve tavrı gibi kararsız bir durum doğdu. Eski Müsteşar Şevket Bey de bundan dolayı hayli gürültü etmeye fırsat buldu.

Bu arada İngiltere, Fransa ve Avusturya devletleri kendi aralarında Devlet-i Aliyye'nin toprak bütünlüğünü garanti altına almak için başkaca bir anlaşma daha yapıp imzalamışlardır. Bu da Devlet-i Aliyye'ce faydalı bir şey ise de Devlet-i Aliyye'nin bunda imzası yoktu. Bu ise Devlet-i Aliyye'nin yönetim bağımsızlığına aykırı bir durumdur. Kaldı ki Devlet-i Aliyye'nin bunda imzası olmadığından gerektiğinde Devlet-i Aliyye bu muahedeye dayanamazdı. Gerçi daha önce İsveçli için de böyle bir muahede yapılmış idi. Ancak onda İsveçlinin de imzası vardı. Yoksa böyle sırf arkadan himaye edici anlaşma değildi.

Yukarıda yazıldığı gibi Paris'de sulhname imzalanmış olduğundan bu muharebe için yani Kronştad Limanı'nın zaptı için İngilizlerin yaptırmış olduğu Deniz Tabyası adlı vapurların bu muharebede kullanılmasına gerek kalmadı.

Fakat bu arada İngiltere denizinde bir büyük donanma geçit töreni yapıldı. Şöyle ki, İngiltere kraliçesi büyük bir vapurda oturduğu hâlde önünden geçirilen beş yüz kadar savaş gemilerinin çoğunluğu vapur imiş ve tamamı yirmi bin adet top taşıyormuş. Bugün İngiltere'nin malik olduğu donanma

sekiz yüz parçaya ulaşmış, işte kuvvet ve şevket böyle olmalı. İlerleme ve büyümede bu menzili göze almalıdır.

Islahat Fermanı Maraş'da okunduğu vakit birtakım dedi-kodular olmuş ise de ört-bas edilerek bir şey ortaya çıkmamış idi. Sonradan Maraş'da İngiliz tüccarından olup bir aralık konsolos vekili olan şahıs bir yüzleşme zımnında beldenin hakimine sövdüğünden halk birikip adı geçenin hanesine saldırmış, hatta kurşun ile bir adam da öldürmüş olduğundan ahali hanesini ateşe verip bir karısı ve bir çocuğuyla birlikte yakılmıştır. Bu sırada Maraş'a bir miktar asker gönderildi. Bu olay Reşid Paşa'nın zikri geçen itiraz layihasında kayıtlıdır. Diğer taraflarda da bu gibi uygunsuzlukların olmasına meydan verilmemek için Devletçe gerekli önlemlere dikkat edilir oldu. Bir müddet sonra Haleb olayının ve daha sonra Suriye olaylarının çıkması Reşid Paşa'nın yorumlarını tasdik eylemiştir. Biz yine sadede gelelim.

Bu yetmiş iki senesi Ramazan bayramında [05.06.1256] gayrimüslim tebaadan rütbe sahibi olanlar muayede-i hümâyûna dahil oldular. Bayramın ikinci Perşembe günü padişah Beşiktaş Sahilsarayı'na göçtü.

Reşid Paşa, Mısır Valisi Said Paşa'nın ziyafetine davetli olarak Şevval'in on üçüncü günü Mısır'a gitti.

Sadrazam Âlî Paşa şevvalin yirmi beşinci günü İstanbul'a geldi.

Daha önce kahve ve çubuk temennası yasak edilerek mecalis adabı hakkında yayınlanan nizamnameye *"Selâm bedeli temenna ile iktifa olunması"* tabiri derç edilmiş idi. *"Selâmı da kaldırmışlar"* diye her taraftan itirazlar yağmaya başladı. Bu sırada adı geçen nizamname *Takvim-ı Vekayi*'e alınmakla bu fıkra *"Selâm ile iktifa olunması"* diye düzeltildi. Ancak Babıâli'de yapılan nizamların düşüncesiz ve saygısız olarak yazılıvermekte olduğu aşikâr oldu.

TEZKİRE NO: 11

Kafkasya Meselesi

Kafkasya topraklarının Rusya'dan kurtarılması Devlet-i Aliyye'ce fevkalâde arzu olunur maddelerden olup İngilizler de Rusyalıyı Hind'den uzaklaştırmak için Kafkasya'nın hiç olmazsa bağımsızlığa ulaşmasını isterlerdi. Ne çare ki Dağıstan'da Şeyh Şâmil Efendi, bunca senelerden beri Ruslarla pençe pençeye cenk ederken Kırım Savaşı esnasında kendisinden beklenen hareket görülmedi. Sanki Rusyalı ile ateşkes etmiş gibi çekilip seyirci oldu. Batum'dan Anapa'ya kadar olan sahiller Müttefik Devletler tarafından zapt olunmuş iken öteden beri Rusya ile savaşan Abaza ve Çerkez kabileleri de tarafsız gibi kaldılar. Çerkezlerin böyle soğuk durmalarına gerçekte beri tarafın kusurları da sebebiyet vermiş idi. Şöyle ki, bu kabileleri celp etmek için Devlet-i Aliyye tarafından gönderilenler kölelikten yetişme idi. Çerkezler ise satmış oldukları kölelere güvenmediler. Bizim paşa ve bey diye verdiğimiz nam ve unvanlara hiç itibar eylemediler. İngilizler de o kıyılara yanaştıkları gibi birinci öğütleri köle ve cariye alım-satımının yasaklanması konusu oldu. Çerkezler ise eski usul ve âdetlerini terk edecek olsalar, onlara göre Ruslar ile İngilizlerin farkı yok idi. Kısaca gerek Babıâli tarafından ve gerek Avrupalılar tarafından Kafkasya kabilelerini çekmek için kullanılan sebepler ve aracılar onların nefretini çeken hâllerden olduğundan bir sonuç vermedi.

Yoksa eğer Dağıstan ve Çerkezistan ahalisi tarafından Müttefik Devletlere yardım yolunda fedakârane hareketler görülseydi sulh anlaşması maddelerinin görüşme ve tartışmasında Kafkasya topraklarının da söz konusu olması tabii işlerden idi. Her ne ise Fransa imparatorunun sulhu çabuklaştırması üzerine gerek Devlet-i Aliyye'nin ve gerek İngilizlerin Kafkasya ülkeleri hakkında olan arzuları doğal olarak söndü ise de İngilizler yine konferansta Çerkezlerin serbestliklerini söz konusu ederek buna dair sulh anlaşmasına bir şart koydurmak emelinde idiler. Hatta İngiliz Elçisi Canning buna dair Reşid Paşa vasıtasıyla fakirden Kafkasya topraklarının tarihi durumunu anlatan bir risale yazmamı istemiş idi. Fakir de Reşid Paşa'nın emriyle bir tasarı düzenleyip takdim eyledim ki aşağıda bu makamda yazılır:

Kısa Kafkasya Tarihi

Cengizliler sel gibi cihanı basıp her tarafa akın ettikleri sırada büyük bir kısımları Kazan ve Ejderhan taraflarından hücum ile ta Tuna sahillerine dek inip Kazan'ı payitaht edinerek Rusları haraca bağlamışlar idi. İşte Kırım Tatarları bu büyük bölümün bir kolu iken zamanın geçmesiyle ile Kazan hükümeti zayıflayıp yıkılışa yüz tutunca Kırım hükümeti daha kuvvetli bulunmakla ona tabi gibi kalmış idi. Fatih Sultan Mehmed Han hazretlerinin zamanında Kırım hükumeti Saltanat-ı Seniyye tabi olup Yavuz Sultan Selim Şah hazretleri ise Osmanlı saltanatı ile İslâm hilafetini birleştirerek o havalide bulunan bütün Müslümanlar Devlet-i Aliyye'nin tabiiyetine dahil oldular.

Sonradan Kazan hanlarının soyları tamamen kesilince Kırım sultanlarından biri Kazan hanlığına seçilip gönderilmesi gerektiğinde, Kanunî Süleyman Han hazretlerinin nazarında Kırım hanlığına layık ve yetenekli görünen sultanları Kazan hanlığına gönderip uzaklaştırırdı. Bunlar ise Kırım

hanlığına emel ve beklentileri olup Kazan hanlığını küçük görürlerdi. İşte bu asırlara dek Ruslar Kazan hanlarına haraç veregelmiş iken Kazan hükumeti böyle bir zaaf içine düştüğünü Rusyalı fırsat bilerek Sultan Süleyman Han'ın saltanatının sonlarında Kazan ve Ejderhan eyaletlerini istilâ ederek ülkelerini genişletip bir kere böyle nefes aldılar. Ancak ondan sonra da birkaç defa Kırım hanları ta Moskova şehrine kadar basıp yağmaladılar. Hatta bir kere Moskova şehrinden dahi haraç almışlar idi. Ancak Kırım hanlarının kuvveti kalabalık hafif süvarilerden ibaret olarak bir yeri vurup geçmeden başka işe yaramazdı. Bu yüzden vurduklarını zapt ederek yerleşmeye muktedir olmadıklarından ve Rusyalılar da onların bu hücumlarından bizar kaldıklarından, Tatarların nazarında haraç bedeli ve Rusyalıların inançlarınca belanın defedilmesi için verilen bir nevi harçlık olmak üzere tış tabir olunur belli miktar senelik bir vergi üzerine sulha bağlanıp ta Petro vaktine dek hâl bu minval üzere yürümüş ve Petro da bu vergiyi Kırım hazinesine vermiş idi. Rusların bu kadar büyük bir devlet kurup edip de dünyanın başına belâ olacaklarını kim hatıra getirirdi. Yoksa o vakit Devlet-i Aliyye'ye göre Kazan ve Ejderhan eyaletlerinin Rusyalıdan alınması çok kolay şey iken bu iki eyaletle Kırım hükumeti kuvvet kazanıp Tatarların güçleri döner ve bazı düşmanlar tarafından Müslümanlar arasına ayrılık düşürmek maksadıyla Kırım hanları bağımsızlık hevesine kaptırılır korkusuyla ve o sırada Sultan Süleyman'ın himmeti Almanya tarafına yönelik olduğundan Rusya tarafına ehemmiyet verilmemiş olmasından dolayı bu hususta göz yumulmuş olması zannedilir.

Her ne hâl işe Ruslar bu büyük iki eyaleti zapt ederek Kızlar ve Kabartaylar tarafına saldıracak kadar güçlenmişlerse de yüz sene kadar iç işlerinde karışıklık çıktığından bir şey yapamamışlar idi. Sonradan Büyük Retro çıkıp bir taraftan Devlet-i Aliyye sınırlarına saldırarak Azak Kalesi'ni istilâ

etmiş, Kırım'a bağlı sayılan Kabartaylara saldırmış ve bir taraftan da İran sınırlarına saldırıp Dağıstan'ın Hazar Denizi kıyılarında bazı mevkilerini zapt etmiş ise de Nadir Şah çıkarak bu yerleri geri aldığı gibi Prut Savaşı'nda Baltacı Mehmed Paşa'nın imza eylediği ahitname gereğince Ruslar Azak Kalesi'ni terk etmeye mecbur olmuş idi. Bu cihetle Ruslar o tarafta kazanmış oldukları yerlerin çoğunu kaybetmişlerse de Kızlar tarafında yerleşerek ara ara Kabartaylara taarruza başladıkları sırada yani Sultan I. Mahmud zamanında açılan Avusturya seferinde Rusyalı da Avusturya'ya yardım yollu Devlet-i Aliyye'ye savaş ilan ederek Azak Kalesi'ni tekrar zapt etti. 1152 [1739] senesinde akdolunan Belgrad Muahedesinde Azak Kalesi'nin ferağını ve Kabartaylar iki devlet arasında kavgaya sebep oluyor diye işlerine bir taraftan müdahale olunmamak üzere sahipsiz olarak terk olunmalarını Devlet-i Aliyye'ye tasdik ettirdikten sonra bu anlaşmanın tersine olarak hile yoluyla öncelikle Küçük Kabartay'ı kendi memleketine katıp Büyük Kabartay'a da düşmanlığa başladı.

Devlet-i Aliyye, düşmanlıkların önünü kestirmek ve Azak Kalesi'ni geri almak emel ve düşüncesindeyken Kaynarca Muahedesinde İkinci Katerina, Kabartayların Rusya'ya terk ve ferağını ve Kırım'ın istiklâlini tasdik etmeye Devlet-i Aliyye'yi mecbur eyledi. Daha sonra bir taraftan Kırım'ı istilâ etmek ve bir taraftan da Kabartaylar içinden Kafkas Dağları'nın Anadolu tarafına yol açıp Gürcistan'a el atmak yollarına teşebbüs etti. Önce Almanya İmparatoru Jozef'i aldatarak ele aldıktan sonra Amerika meselesinden dolayı İngiltere ve Fransa devletlerinin savaşlarını fırsat sayarak Kırım'da çıkardığı fesadı bahane ederek Kaynarca ahitnamesinde "Kırım'a Allah'dan başka kimse müdahale etmesin" diye açık iken ahit ve şartların tamamen zıddına olarak Kırım'a asker sokup 1197 [1783] senesinde Kırım'ı bağlı yerleriyle birlikte memleketine kattığını bir adet asılsız beyanname yayınladı. Avusturyalı

ile birlik olup Devlet-i Aliyye ise yalnız kaldıktan başka vakit ve hâlin cenge müsait olmamasından susmaya mecbur olmuştu. Katerina buna da kanaat etmeyip zorbalıkla ele geçirdiğini Devlet-i Aliyye'ye tasdik ettirmek ve meşru bir şekle koymak için Jozef ile birlikte "Ya senet ya kılıç" diye teklif edip zorladılar. Her yönüyle vakit ve durum kendilerine uygun bulunduğundan Devlet-i Aliyye çaresiz Kırım ve Taman ile Kuban boyunda olan bütün topraklarını Kuban Nehri sınır olmak üzere Rusya'ya terk ve ferağı senedini imza etmiş ise de İslâm milleti bunu bir veçhile hazmedemedi. Bundan sonra Kırım'ın kurtarılması çaresine bakılması gerektiğinden 1201 [1787] senesinde Rusya'ya savaş ilan olundu. Ancak Rusya üzerine ordu çıkarılmak üzere iken Jozef de Katerina ile olan ittifakından dolayı anlaşmayı bozduğundan Ordu-yı Hümâyûn Avusturya üzerine gidip haylice muzaffer olduğu sırada Rusyalı beri tarafı boş bularak bazı kaleleri istila etti. Sonradan Anapa'yı da zapt etmiş ise de 1206 [1792] senesi antlaşmasında yalnız Özü Eyaleti Ruslara terk olunarak diğer yerlerle beraber Anapa da geri alındı. Ondan sonra uzun müddet o havalinin hududu bu minval üzere bulunarak Anapa, Soğucuk ve Gürcistan sahillerinde bulunan müstahkem mevkiler tamamen Devlet-i Aliyye'nin elinde iken son seferde Rusyalılar tekrar Anapa'yı istilâ ederek Edirne Muahedesinde Çerkezistan'ın kendilerine terkini tasdik ettirdiklerinden Kafkasya memleketlerini sahilleriyle birlikte benimsediler. Anlatıldığı üzere Kabartaylar içinden yol açıp da Kafkas Dağları'nın Anadolu cihetine geçmeye başladıklarından Katerina önce 1197 senesinde Tiflis hanı olan İrakli Han'ı Devlet-i Aliyye himayesinden çıkarıp Rusya himayesine aldıktan sonra Gürcistan işlerine müdahaleye başladılar. Zikredilen 1201 senesi seferinin bir başlıca sebebi da işte bu Gürcistan meselesi olduğundan 1206 senesi muahedesinde Tiflis ülkesine Osmanlı serhatlerin tarafından saldırılmamak şartını da Katerina ahitnameye dere ettirmiş idi.

İrakli Han ölünce Rusyalı onun varisleri arasında kendisinin çıkardığı tartışmayı bahane ederek Gürcistan'ın İrakli Han hükmünde olan kıtasını zapt etmiş idi. Son seferde Çerkezistan ile beraber Gürcistan'ı da sahilleriyle birlikte zapt eylemiş olduğu bilinen şeylerdendir. Gelelim Kafkasya ülkesinin durumunun anlatılmasına.

Kafkas Dağları, Karadeniz'de bulunan Anapa Kalesi'nden başlayarak kuzeybatıdan güneybatıya doğru uzayan ve Hazar Denizi sahilinde bulunan Bakü Kalesi'nde son bulan sıra dağlardan ibarettir ki bir ucundan öbür ucuna dek iki yüz doksan saatlik mesafedir.

Bu havalide sakin olan muhtelif kavimlerin bazısı Çerkez, Lezgi ve Gürcü gibi adı geçen dağların asıl yerlilerinden olup Yunan cumhurluklarından beri tarihçilerin malumudur. Bazısı hicret tarihinden iki üç yüz sene önce Büyük Tataristan'dan güneybatı tarafına hücum eden Andi, Got ve Hun, Alan, Hazar, Çeçen, Kumuk ve Avar milletlerinin kalıntıları ve diğer taraftan kuzey ve batıya göç eyleyen Selçukluların vakitlerinde sınırların korunması için iskân ettirilmiş olan Türk taifeleridir.

Kafkas Dağları'nın silsilesi iki kısma ayrılır. Doğu kısmı Dağıstan tarafıdır ki aslında bu tarafa Albanya denilip Dok taifesinin bazı aşiretlerine yurt olmasından dolayı Dağıstan denilmiştir. Batı kısmı Çerkezistan olup en yüksek yerlerine Elbruz Dağı denilir ki Çerkezistan ile Dağıstan'ı ayırır. Çerkez taifesinin büyük bir kısmı Kabartaylar olup Kafkas Dağları'nın kuzey tarafında yaşarlar. Gürcüler de bu dağların güney tarafında yerleşik olup memleketleri Karadeniz kıyılarına dek uzar. Bu cihetle Kafkasya ülkesi dört büyük kısma ayrılır ki Çerkezistan, Kabartay, Dağıstan, Gürcistan'dır. Çerkezistan bölgesi doğudan Dağıstan, kuzeyden Kuban Nehri, batıdan Karadeniz ve güneyden Gürcistan ile çevrilerek çeşitli kavimlerden ibaret olan Çerkeş ve Abaza taifelerinin meskenleridir.

Kabartay kıtası Kuban ile Terek nehirlerinin arasında bir yamuk [dörtgen] şekli gibi bulunup içinde biraz Nogay, Karabulak, Os ve Tıgalur kavimleri var ise de halkının çoğu Çerkez cinsinden olan Kabartay kabilesidir.

Gürcistan bölgesi doğuda Dağıstan'ın güneybatı sınırı olan Kanık Nehri'yle, kuzeyden Çerkezistan ile batıdan Karadeniz ile güneyden Acara Dağı, Ahısha ve Gümrü sancaklarıyla çevrilmiş olup ahalisi Gürcü, Os, Isvan ve Ermeni taifelerinden ibarettir. Fakat bu bölge de ikiye ayrılmış olup bir kısmı asıl Gürcistan denilen Tiflis Eyaleti'dir. Diğer kısmı zikredilen eyalet sınırından Karadeniz kıyılarına kadar uzar olur ki Migril ve Güril dadyanlıklarını yani beyliklerini içine alır.

Dağıstan bölgesi de üç kısma ayrılır ki Güney Dağıstan, Kuzey Dağıstan ve Orta Dağıstan'dır. Orta Dağıstan bağımsız ve serbesti üzere yaşayan çeşitli kavimlerin meskenleridir ki büyük küçük on beş kadar sancaktan ibarettir. Güney Dağıstan Kafkas Dağları'nın güney tarafındaki eteklerinde bulunan memleketler olup Seki, Kabala, Şirvan, Bakü ve Salyan sancakları bu bölge dahilindedir. Halkının çoğunluğu Türk ve Lezgi taifelerinden ibarettir. Fakat içlerinde biraz Şii ile biraz da Ermeni vardır. Kuzey Dağıstan Hazar Denizi kıyısında ve Kafkas Dağları'nın kuzey tarafındaki eteklerinde olan memleketlerdir ki Kuba ve Demirkapı sancakları bu bölge dahilindedir.

Kafkas Dağları halkının çoğunluğu Müslümandır. Fakat Gürcüler Hıristiyan'dır ve Gürcistan'da bir miktar putperest de vardır. Çünkü Hazret-i Ömer vaktinde Araplar İran'ı fethettikten sonra bir fırkaları Dağıstan'a doğru hareket ederek Şirvan'a yaklaştıklarında Şirvan hakimi olan Şehriyar gelip Kafkas Dağları'nın kuzey tarafında olan Alan ve Hazar adlı Türk taifelerinin beri tarafa saldırılarını engellemek şartıyla aman dilemiştir. Durum Hazret-i Ömer'e arz edilip izin alınarak bu şekilde kendisine ahit ve aman verilmiş idi.

Bir müddet sonra Araplar Dağıstan'ın bir hayli yerlerini zapt ile ahalisine İslâm dinini telkin ve Gürcistan hükümdarlarını cizyeye bağlayıp mukavele yapmışlardı. Bundan sonra Araplar bölük bölük Dağıstan tarafına gaza edip Emeviler zamanında Demirkapı alınıp kuzeye doğru hücum edilerek Araplar hayli ilerlediler ise de yüz seksen [796] senesinde Hazar taifesi Demirkapı'yı alıp Müslümanları pek fena halde hezimete uğratmışlardı.

Hazar kavmi büyük bir taife olup iki yüz seneden fazla Araplarla savaştılar. Fakat Araplar sonunda muzaffer olarak Dağıstan'ın tamamını, Çerkez ülkesinin çoğunluğunu ve Kumuk diyarını fethettiler. Daha sonra halefleri de Kabartay üzerinden geçerek Kırım'ı almışlardır. Bu cihetle Dağıstan ahalisi ve Çerkezlerin çoğu Müslüman olmuşlar, fakat Karadeniz taraflarındaki kabileler putperestlikte kalmışlar idi. Lâkin Sultan [I.] Abdülhamid Han zamanında Kırım Hanlığı bağımsızlık şeklinde Devlet-i Aliyye'den ayrılınca gerektiğinde Çerkezlerden asker almak ve istihdam etmek üzere Devlet-i Aliyye dikkatini Çerkezistan'a çevirmeye mecbur olduğundan ahalisine İslâm dini telkin olunup yavaş yavaş bu tarafların bütün halkı putperestlikten vazgeçip sağlam Müslüman olmuşlardır.

Kısacası Kafkas Dağları ahalisinin çoğunluğu Müslüman ve Sünni olduğundan Osmanlı sultanlarının halifeliklerini kabul edip ihtiram edegelmişlerdir. Fakat bu dağın ahalisi bir tarafın maddi idaresini kabul etmeyip öteden beri istiklâl ve serbesti üzere kalmışlardır.

Hicri altıncı yüzyılda Şirvan sultanları çıkarak Şirvan memleketinin merkezi olan Şamahi şehrini payitaht yaparak kurdukları hükumetlerinde Dağıstan'ın kuzeybatısı, güneyi ve Ermenistan'ın bazı mevkileri dahil idi. Ama kuzeybatısı ile Orta Dağıstan'da yine Avar ve Çeçen taifeleri bağımsız olarak yaşarlardı. O vakit Gürcistan hükümdarları da bağımsız

oldukları hâlde bazen Şirvan sultanlarına ve bazen Konya sultanlarına tabi gibi geçinirlerdi.

Moğol ve Tatarların beri taraflara saldırıları ve daha sonra Türkmenlerin Azerbaycan ve Ermenistan'da bağımsızlık bayraklarını diktikleri zamanlarda gerek Şirvan sultanları ve gerek, Gürcistan hükümdarları bunlarla kâh savaş ve kâh Konya sultanları gibi bazı hediyeler vererek barış ve ateşkes şeklinde vakit geçirmişlerdir. Tatarların saldırılarında Kuzey Dağıstan da ayaklar altında çiğnenmiş ise de sonunda halkı Tatarlara galip gelerek bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ancak Cengiz Han evlâdından birini kendilerine han seçerek Şamhal ismini verirlerdi. 942 [1535/6] senesinde Şahruh ergenleşmemiş çocuk iken Şirvan şahı olduğu sırada İran şahı bulunan Birinci Tahmasb Şirvan tahtının böyle bir çocuk elinde kalmasını fırsat bilerek asker göndermiş, bir hayli savaşlardan sonra galip gelerek Şirvan'ı zapt etmiştir. Şirvan sultanları evlâdından bazıları Orta ve Kuzey Dağıstan'da bağımsız olarak hüküm sürmekte olan kavimlerden yardım alarak bir müddet daha savaşmışlarsa da faydası olmayıp kırk bir sene kadar Güney Dağıstan Kızılbaşların elinde kalmış idi. Sultan III. Murad zamanında Acem seferi çıkıp Sadrazam Mustafa Paşa Ordu-yı Hümâyûn ile İran üzerine hareket ettiğinde maiyetinde bulunan Özdemiroğlu Osman Paşa'yı bir miktar askerle Dağıstan tarafına göndermişti. O da Şamahı ve Bakü taraflarını zapt ederek Şirvan şahları neslinden Sultan İbrahim'i Şirvan hükümdarı seçmiştir. Osman Paşa bundan başka Şamhal'ın kızıyla evlenerek Kuzey Dağıstan'da nüfuz kazanmıştı. Ancak halk bunu çekemeyerek arada savaş çıktığından sonunda hutbeyi Al-i Osman namına okumaları, Kırım tarafından Acem seferine otuz bin kadar Tatar askerinin Dağıstan'dan geçmelerine engel olmamaları, eski gelenekleri üzere seçtikleri şamhallarına bir taraftan müdahale olunmayıp fakat padişahın isteği

olursa kendisine tuğ, alem, kılıç ve kaftan gönderilmesi, Osmanlı topraklarına gelip giden tüccarlarından bac ve diğer vergiler istenmemesi şartlarını ihtiva eden Şamhal ile Osman Paşa arasında bir mukavele yapılmıştı.

Sonradan İran şahı olan Şah Abbas Dağıstan ahalisini kışkırtıp ifsat ettiğinden Osmanlı askerleri beri taraflara çekilmeye mecbur olmuşlardır. Bundan sonra Dağıstan ahalisini kendilerine çekmek için her sene İran Devleti Kuzey Dağıstan hâkimlerine ve beylerine hilat ve hediyeler gönderip Dağıstan'ı benimseyerek İran topraklarından sayar oldular. Dağıstan halkı ise İranlıların bu hediyelerine bir nevi sürre ve vergi gözüyle bakarlardı. Hatta Afganların ortaya çıkmasıyla İran'ın durumu karıştığında bu hediyeler gönderilememiş olduğundan Kuzey Dağıstan halkı "Bu sene biz sürremizi alamadık" diye Şirvan ve Revan eyaletlerini yağma etmişler idi.

İşte bu karışıklıklar sırasında Rusya Çarı Petro da Dağıstan taraflarına saldırmıştır. Bu sırada Şah Tahmasb ile aralarında yapılan sulh anlaşmasında Derbend ve Bakü kaleleri gibi Hazar Denizi kıyılarında bulunan bazı yerler Rusyalıya terk edilmiştir. Devlet-i Aliyye tarafından da Tiflis ve Şamahı şehirleri zapt edilerek birer vali tayin olunmuştur. Hatta o havaliye asker ve mühimmat göndermeyi kolaylaştırmak için o vakit Osmanlı devleti tarafından Faş Kalesi yapılmış ise de Nadir Şah çıkarak gerek Rusya ve gerek Devlet-i Aliyye tarafından zapt olunan yerleri geri almıştır. Fakat Kuzey ve Orta Dağıstan halkı her şekilde bağımsız bulunduklarından bu alış verişi hiç bir zaman tasdik etmeyip ne İran şahının Rusya'ya verdiği senede itibar ederler ve ne de Rusyalıyı tanırlar idi. Hatta Nadir Şah Şirvan ve Gürcistan tarafını atlarının ayağı altında çiğnetirken Dağıstan halkıyla yaptığı bir savaşta çok ağır bir şekilde yenilerek güç bela kaçmaya mecbur olmuş idi.

Bu suretle Gürcistan bölgesi kâh Osmanlı askerlerine ve İran askerlerine durak olmuş ise de çoğu vakitte Tiflis Eyaleti İran ülkesinden ve Migril ve Güril tarafları Devlet-i Aliyye ülkesinden sayılırdı. Ancak Gürcistan hükümdarları iç işlerinde bağımsızdı. Yalnız bazı hediye takdimiyle bağlılıklarını gösterirlerdi. Fakat gerek Gürcistan ve gerek Çerkezistan kıyıları tamamen Devlet-i Aliyye'nin zaptında idi.

Çerkez kabileleri öteden beri bütün bütün istiklâl, serbesti ve tam hürriyet üzere yaşayıp bir tarafın müdahalesini kabul etmezlerdi. Hatta Müslüman olmaları dolayısıyla Osmanlı sultanlarının halifeliklerini kabul ederler iken Anapa ve Soğucuk kaleleri halkıyla kâh sulh ve kâh cenk üzere bulunurlardı. Fakat Rusya'ya olan düşmanlıkları ve İslâm birliği dolayısıyla halifeliğe olan bağlılıkları gereğince savaş çıktığında Devlet-i Aliyye ordusuyla birlikte Rusya seferlerinde bulunurlardı. İşte son sefere kadar o bölgenin durumu bu minval üzere yürüyüp zikredilen savaşın sonucu olan Edirne Antlaşması hükmünce Rusyalı bütün Kafkasya ülkelerini benimseyip Kafkas Dağları halkı ise bir vakitte Rusya hükümetini kabul etmediklerinden düz yerlerin halkı mecburen esarete düştüler ise de yerleri sarp olanlar bu asırlara kadar Rusya'ya karşı cenk ile meşgul bulundular.

Şöyle ki Orta Dağıstan halkı yüz bin hane kadar olup tamamı Müslüman oldukları hâlde Şeyh Şamil Efendi'ye tabi olarak Ruslarla daima cenk etmektedirler. Kuzey Dağıstan halkı yine yüz bin haneye yakındır. Hepsi Müslüman olduğundan dıştan Rusya'ya tabi iseler de gizliden Müslümanlara yardımdan geri durmazlar. Güney Dağıstan halkı yetmiş bin haneye ulaşmış olup on bin hane kadar Ermeni'dir. Gerisi Müslüman oldukları hâlde birkaç kaleleri Ruslar elinde ise de bu kalelerde mevcut olan Rusya askeri pek azdır. Özellikle Orta Dağıstan'a bitişik yerlerin halkı fırsat buldukça Rusya

ile cenk ederek Şeyh Şamil Efendi'nin hükmünü memleketlerinde yürütmeye çalışmaktan geri durmazlar.

Kabartay halkı altmış bin haneye yakın olarak mevkilerinin gereği üzere Rusya tebaiyetini kabule mecbur olup ancak Müslüman olduklarından Osmanlı sultanlarına dua ile meşgul olurlar. Çerkezistan halkı yüz bin haneyi aşkın ve tamamı Müslüman olduğundan Devlet-i Aliyye'ye meyilli oldukları halde serbesti ve bağımsızlıklarını korumak için bu ana dek Ruslarla cenk ve cidal üzere bulunmuşlardır.

Gürcistan halkı yüz bin haneye yakın olup tahminen seksen altı bin hanesi Hıristiyan ve altı bin hanesi Müslüman olup sekiz bin hanesi putperest olan Os ve lsvan taifeleridir. Bunların yerleri gayet sarp ve bir taraftan Dağıstan'a ve diğer taraftan Çerkezistan'a bitişik olduğundan Rusya hükümetine tabi olmamışlardır. Güriller gerçi Rusya tabiliğini kabule mecbur olmuşlar ise de eski usul ve serbest âdetlerine bağlı olduklarından Devlet-i Aliyye himayesi altında bulunarak eski hükümdarlarının neslinden olan beylerin idaresi altında bulunmayı Rusya zabitanının baskıcı davranışlarına tercih ederek Devlet-i Aliyye himayesini arzuladıkları muhakkaktır.

Kısacası Kafkas halkının çoğunluğu istiklâl ve hürriyet üzere olup fakat bunlardan bazıları Rusya'ya müdara etmeye mecbur olmuşlar, yalnız Gürcistan ile Kuzey Dağıstan halkının çoğunluğu Rusya'nın yönetimi altında kalmışlardır. Ancak Ruslar büsbütün Kafkasya topraklarını benimseyip Kafkas Dağlarının güney tarafında bulunan Ermenistan'ın bir bölgesini de Kafkas Eyaleti'ne katıp yavaş yavaş halkını kendi taraflarına çekerek tabiiyetleri altına alma yollarını tamamlamak üzeredirler.

Kafkas halkı ise batı taraftan bir kuvvet gelip de kendilerini Rusya'nın kahır pençesinden kurtaracağı günü beklemekle bağımsızlık ve hürriyetlerini o vakte kadar koruyabilmek için silâh ellerinde oldukları hâlde vatanları uğuruna

canlarını feda etmekte idiler. Bu kere Rusya seferi çıktığında "aradığımız kurtuluş ve mutluluk günü işte gelip göründü" diye bütün halk harekete geçtiği sırada Avrupa donanması Karadeniz'e girer girmez Rusların Çerkezistan ve Gürcistan sahillerini terk etmeye mecbur olduklarını görmüşler, bunun üzerine halk bütün bütün Ruslardan kurtuldukları ve hele Anadolu cihetinde artık Rusya hükmünün yok olduğuna inanmışlar idi. Zira Rusların Kafkas Dağları'ndan Anadolu tarafına geçişleri Kabartay içinden açmış oldukları yola bağlıydı. Bu yol ise gayet sarp olduğu hâlde bir taraftan Dağıstan ve diğer taraftan Çerkezistan ahalisinin hücumlarından korkarak daima bir takım Kazak atlısı bulundurmaya mecbur olurlar. Karadeniz yolu kesilip de Ruslar bu yola münhasır kaldıklarında Anadolu tarafında bulunan ordularının takviyesi kendilerince pek müşkül olmuş idi. Bu halde altmış binlik muntazam bir ordu ile Arpaçay'ı geçip yalnız Gümrü Kalesi'nin kuşatılması için on bin kadar asker terk ile doğru Tiflis üzerine hareket olunmuş olaydı ileride bir engel olmadıktan başka bu arada mevcut olan göçebe Kazakların tamamı İslâm ve silâhşor olduğundan bunlar tabii olarak Devlet-i Aliyye ordusuna katılıp bir nevi hafif süvari peyda olmuş olurdu. İşin başında Şeyh Şâmil de Tiflis üzerine harekete hazırlık göstermiş olduğundan Rusyalı bir askeri birliğini de o tarafa ayırmaya mecbur olurdu. Bu surette Ruslar yalnız bir defa meydan muharebesi edebilir ve ikinciye meydan kalmayıp Devlet-i Aliyye ordusu Tiflis'e dahil olabilirdi. Bu surette Tiflis'in muhafazası mühim olmayıp belki zikri geçen yolun girişi bu şehrin gerisinde olduğundan hemen birkaç büyücek lâğımlar ile bu yol o derece tahrip olunabilirdi ki düzeltilmesi için birkaç sene gerekirdi. Bu hâlde Anadolu cihetinde bulunan Rusya askerinin kaçış yolu kesilmiş olacağından hepsinin esirliği seçmekten başka çareleri olmadığından bu gibi zaferler beklenirken yetmiş bine ulaşan Anadolu ordusunun ilk kuruluşu sırasında yapılan düzensizlik yüzünden yavaş yavaş

dağılarak nihayet kalanları Kars'da esir olduğuna dost düşman şaşıp kalmıştır. Seferin başından beri Batum'da bir büyük askeri birlik atıl kaldıktan başka sonradan kırk bin kadar seçkin askerin de Sohum ve Kutayis taraflarından dolaştırılmaları boş yere mecnunca bir hareket olduğu anlaşıldı. Hâlbuki Batum tarafı sarp yerler olduğundan geçmiş seferlerde o havaliyi beş bin kadar yerli askeri muhafaza eylerdi. Bundan dolayı o tarafın korunması için büyük bir birliği orada işgalde hareketsiz bırakmak boş olduğu gibi o taraftan Kutayis'e ve oradan Tiflis'e hareket da gayet güç olup bunun için fikir sarf etmek abesle iştigal demek olduğu öteden beri erbabının malumu olan maddelerdendir. Meğer ki Sivastopol üzerine sevk olunan kuvvet gibi fevkalâde büyük bir kuvvet ile gidilirse o yoldan da Tiflis'e gidilebileceğini aklım keser. Ama Kars tarafında altmış bin kadar seçkin asker olsa Tiflis'e girilmek mümkün olurdu.

O bölge halkı bu akılsızca hâlin peyderpey ortaya çıktığını gördükçe hayret ettikten başka kendilerini çekmek için beri taraftan gösterilen güzel muameleleri ve söylenilen doğru sözleri zikredilen kabilelere zararlı gibi göstermenin yolunu Rusyalılar pek âlâ bildiklerinden bazı vasıtalarla bu kabileler içine fesatlar sokmaktan geri durmamışlardır. Bu yüzden bölge halkı bir müddet savaş olaylarına karşıdan şaşkınca bakmaya mecbur oldukları halde sulh lakırtısı çıkınca biçarelerin iki elleri böğürlerinde kalıp bundan sonra eskisi gibi Rusyalının kahır ve zorba pençesinde bırakılacaklarını akılları keser ise her taraftan ümit keserek artık Ruslara tamamen müdaraya mecbur olacakları şüphesiz olduğuna göre işte Rusyalılar Kafkasya ülkelerine manevi ve hakiki bu sulh anlaşması ile mutasarrıf olmuş olacakları gelip görünüyor."
İşte lâyihamız burada tamam oldu.

Reşid Paşa bu lâyihayı Fransızcaya tercüme ettirip Canning'e verdi. O da devletine gönderdi. Bunun ne mertebe tesiri

olduğunu bilmem. Fakat gizliden işittim ki Paris konferansında İngiltere Hariciye nazırı ve birinci murahhası olan Lord Clarendon ile Paris'deki İngiliz elçisi ve ikinci murahhası olan zat gizliden söyleşip sonra dışarı çıkarken Âlî Paşa'ya işaret etmiş, o da beraber çıkmış, adı geçen elçi,

"Biz Kafkas memleketlerinin bir başka şekle konulmasını teklif edeceğiz. Fakat yalnız bizimle olmaz ve bunun asıl yararları Devlet-i Aliyye'ye aittir. Siz de yardım etmelisiniz" demiş. Âlî Paşa ise buna cevaben,

"Bizce oraların o kadar ehemmiyeti olmayıp bizim Çürüksu tarafında biraz tartışmalı yerlerimiz var. Oralarını kurtarmakla yetineceğiz" diye cevap verince İngiliz murahhasları hayret edip susmaya mecbur olmuşlar. Rusyalıya müsaade sureti gösterilmiş diye İngilizler tarafından Clarendon'a itiraz edildiğinde,

"Ben bir Türk'ten daha fazla Türk olamam" diye Âlî Paşa'ya tariz eylemiş olduğu da işitilmiştir. Bundan fazla araştırmaya zafer bulamadım. Artık ikmali himmet-i bergüzidelerine bağlıdır.

12 Haziran 94/25 Haziran 1879

TEZKİRE NO: 12

1272 senesi başlarında [1855 sonları] Mekke-i Mükerreme'de meydana gelen olayın ayrıntısına dair aşağıda verilecek bilgi ve tafsilat o vakit özel memuriyetle o şerefli bölgeye gönderilmiş ve ferik rütbesinde bulunmuş olan Raşid Paşa'nın yazılarından ve diğer belgelerden özetlenmiştir.

Mekke-i Mükerreme ayaklanması ve Şerif Abdülmuttalib

Mekke-i Mükerreme Emiri Şerif Abdülmuttalib Efendi ile Cidde Valisi Kamil Paşa uyuşamayıp aralarında soğukluk ve uzaklık artmakta idi. Kamil Paşa gerçi kötü huylu, ters ve geçimsiz bir zat idi, ancak Abdülmuttalib Efendi ondan evvel İzzet Paşa ve Agâh Paşa ile de kavga çıkarmış olduğundan tavır ve davranışları Babıâli'yi şüpheye düşürmüş idi.

Esir ticaretinin yasaklanmasını isteyen Avrupa devletlerine müdara için Devlet-i Aliyye zenci esirlerin yasaklanmasına karar verip buna dair vali ve mutasarrıflara emirler yazılmış idi. İşte bu madde Mekke-i Mükerreme'de fitne çıkmasına bahane sayılmıştır.

Şöyle ki Cidde tüccarlarının saygınlarından olan Seyyid Abdullah Ahmed Ba-Sabrin, Şeyh Ahmed bin Osman, Şeyh Abdülgaffar bin Muhammed Ba-Gaffar, Şeyh Yusuf bin Ahmed Ba-Nace, Şeyh Ahmed bin Abdullah Ba-Râs, Şeyh Ali bin Abdullah

Ba-Aşin, Şeyh Amr bin Abdullah Ba-Derb ve Hacı Hüseyn bin Muhammed Sindî tarafından müşterek ve 71 senesi Recebinin on üçü [1 Nisan 1855] tarihli ve Mekke şerifleri ve ulemasından Abdullah bin Muhammed el-Merganî, Seyyid Abdulah bin Ukayl, Seyyid İshak bin Ukayl, Seyyid Muhammed bin Hasan el-Habeşî ve Şeyh Cemâl Efendilere hitaben Arapça bir adet mektup gelmiş. Kısaca tercümesi budur:

"Süveyş ve Mısır taraflarından gelen yazılara göre gerek Çerkez ve gerek Habeş ve zenci esirlerin ticaretinin yasaklanmasına dair İstanbul'dan emr-i âlî gelmiş idiğinden Hicaz'dan getirilen esirlerin iadesine dair Süveyş muhafızına emir gelmiştir. Hatta haylice esir de iade olunarak tekrardan bu tarafa gelmiştir. Halk arasında söylendiğine göre bu emir Osmanlı memleketlerinin tamamını kapsayıp daha önce ilân olunan Tanzimat-ı Hayriye'nin bütün maddelerinin icrası mukarrer imiş ki biri işte bu esir ticaretinin yasaklanması maddesi, diğeri hudud-ı şer'iyyenin [şer'i cezaların] iptali, biri din düşmanlarının Arabistan'dan istedikleri yerlerde bina inşa edebilmeleri, biri kadınların kocalarının yahut babalarının yanlarında durmak istemediklerinde kendilerine ve kafirlerin Müslüman karılarını nikahlamalarına itiraz olunmaması ve yine kadınların elbiselerine de karışılmaması suretleridir. İşte işittiğimiz budur ve eğer bu maddeler henüz esirliğin yasaklanması kafirlerin Süveyş'de bina yapımı gibi tahakkuk etmemiş ise de bu iki maddeden herkes ürkmüş ve korkuya kapılmış olup bu haberi işiten ehl-i İslâm büyük üzüntü duymaktadır. Hıristiyanlar ise hâlen bu hususları ve belki daha fahiş sözleri açıktan yükseltmektedirler. Bu surette hâkim bize kafirlerin kanunlarının tesir ve işaretiyle her şeyde kefere ile karışmayı ve İslam ülkelerine esirlerin getirilmesinin yasaklanmasını nasıl emreder. Bununla birlikte getirilmekte olan esirlerin tamamı İslâm dinine girmektedirler. İslâm dininin yapısı kafirlerin dinlerinin

kurallarının tamamen tersinedir. İşte vâkıf olduğumuz havadisi size anlatıp bildirdik. Siz de bu konuda işlerin sonuna dikkat edip isabetli bir görüş için çaba sarf ederek durumu Şerif efendimize arz etmeniz rica olunur. Böyle İslâm ülkelerinin tamamı ve özellikle Ceziretü'l-Arap hakkında neticesi vebale sebep olan bir kötü halin engellenmesi için hazret-i sultan tarafına arzuhâl etmeye size delâlet eyleye. Çünkü bütün insanlar, Mekke ahali ve seyyidlerinin ne hareket edeceklerini beklemekte olduklarından ifa-yı farize-i zimmet için eddînü nasîhatün *muktezasınca imama hâlinizi arz etmelisiniz. "Velev şâe rabbüke lehede'n-nâs...." Son.*

İşte bu mektubun Mekke-i Mükerreme'ye ulaşması fitne ve fesadın başlangıcı olmuştur. Bu mektubun ise Abdülmuttalib Efendi tarafından gizlice tertip ettirilmiş olduğu ferik Raşid Paşa'nın tahkikat ve ifadeleri arasındadır.

Bu sırada Abdülmuttalib Efendi Taif'de bulunup o mektubun Mekke'ye ulaşmasıyla âlimlere ve şeriflere ve şürefaya telaş verdiği, ardından Abdülmuttalib Efendi Mekke'de reisü'l-ulemâ bulunan Şeyh Cemâl Efendi'yi Taif'e çağırıp:

"Şu andaki savaşın sonucu Devlet-i Aliyye hakkında vahimdir. Bunun uhdesinden gelemez. Bu muharebe bir suretle son bulsa da borcunun altından kalkamayıp ezilir. Hem de Türkler mürted oldular [dinden döndüler]. Her ne kadar dinden dönmelerini gizliyorlarsa da sonra ilan edecekleri açıktır. İşte bu savaş günleri bize tamam fırsattır. Eskiden beri hakkımız olan hükümeti şimdi elde edebiliriz ve bu hususa başlamamıza esirliğin yasaklanması maddesi bahane olabilir ki şimdiye dek her ne kadar buralara gelmedi ise de diğer yerlerde icra olundu. Yakında buralarda dahi icraya başlanır. Fakat hac mevsiminde asker kalabalığı olduğundan hac mevsimi geçinceye dek işin ertelenmesi gerekin. Ondan sonra işimizin husulüne bakmalıyız. Bununla birlikte şimdiden gerekli hazırlıklara başlanmalıdır" yollu bozguncu sözlerle Şeyh Cemal'i iyice

kandırarak yakası sırmalı bir hil'at giydirip hakkında abartılı saygılı davranışlar gösterdikten sonra Mekke-i Mükerreme'ye iade eylemiştir. Şeyh Cemal de Mekke'ye geldiğinde sanki Abdülmuttalib Efendi, kendisine gücenmiş de bu kere affeylemiş olduğunu ilân için bu hil'ati giydirmiş olduğu haberini yaymış, üç gün o hil'at sırtında olduğu hâlde konağında oturup şerifler ve âlimler kendisine gelerek kutlama töreni yapmışlardır.

Gerçekte ise lazım olanların çağrılıp ikna edilmesi için Abdülmuttalib Efendi tarafından memur olduğundan güvenebildiği kimseleri sır ortağı ederek kalplere fesat ekmeye başladı. Ulemadan Şeyh Sıddık Kemâl, Şeyh Fetâ, Naibü'l-harem Seyyid Ali, Şafiî İmamı Fakih Abdullah, Kudüslü Fityanî, Cârullah ve Seyyid Abdullah Sakkaf adlı şahısları ve bazı aklı kıt ve zavallıları kandırıp sapıtarak kendi bozguncu fikirlerine çağırarak hepsiyle bu konuda sözleşmiş, daha sonra hepsini Taif'e götürüp Abdülmuttalib Efendi'ye biat ettirmiştir. Sonra Mekke'ye getirdiğinde bunlar da güvendiklerini çağırıp taraf taraf fitne ateşini yakmaya başlamışlardır. Ancak fitneye kaynak olabilecek konu ortaya çıkıncaya bu durum aralarında gizli kalmıştır. Çevrelerinde ve ziyaretçi olan Türklerden ve özellikle Osmanlı askerlerinden bir ferde açıklanmamak üzere sözleşmiş ve ahitleşmişlerdir.

Seyyid İshak Efendi'nin öldürülmesi

Nakibüleşraf bulunan Seyyid İshak Efendi'nin bir veçhile Abdülmuttalib Efendi tarafına meyletmemesi nihayet kendisinin öldürülmesine sebep olmuştur. Çünkü Seyyid İshak Efendi sâdât-ı Aleviyye'den gayretli, cesur, laubali-meşrep, iyi konuşan, benzersiz ve daima hak söyleyen güzel sıfatlı bir zat olarak zekası, dirayeti, güzel ahlâkı ve cibilleti gereğince Devlet-i Aliyye'ye sadık olmayı ve bağlı kalmayı seçmiş sadık kimselerden bulunduğundan Abdülmuttalib Efendi'nin uygunsuz davranışlarına tanık oldukça,

“Bu hareketler şerifliğe yakışır şeyler değildir” sözlerini açıktan ve çekinmeden söylemekteydi. Abdülmuttalib Efendi de ona,

“Gel bu iğnelemekten vazgeç ve benimle beraber ol ve illâ sana başka suretle muamele ederim. Zarar görürsün” yollu tehditler ile onu kendisine çekmeye çalışmış ise de İshak Efendi “*kavlü'l-hak velev kâne merra.*” sözü uyarınca doğrudan doğruya hakkaniyetli fikirlerini söylemekten vazgeçmemiş ve Abdülmutatlib Efendi'nin sözlerine kulak asmamıştır. Bundan başka yanına varmaya bile rağbet eylememiş olduğundan hakkında Abdülmuttalib Efendi kin ve nefretle ile idamını tasarlamaktaydı. Anlatmakta olduğumuz Mekke-i Mükerreme hadisesinden dört beş ay önce Seyyid İshak Efendi Cidde yolunda Mekke-i Mükerreme'ye yarım saat mesafede bulunan Hecâliye adlı yerde bulunan bahçesinde hasta olarak ikamet etmekte iken Abdülmuttalib Efendi oraya on nefer bevaridî göndermiş (Bevaridî sekban şeklinde kullanılır kölelerdir ki şerifin dairesi halkından sayılırlar), bunlar Seyyid İshak'ın yanına gelip,

“Seni Şerif Efendimiz istiyor. Kalk gidelim” dediklerinde İshak Efendi,

“Halimi gördünüz ya. Ben bu hâl ile nasıl gideyim. İnşaallahu taâlâ birkaç güne dek sağlığıma kavuşursam giderim” demiştir. Bevaridî neferleri bu sözü dinlemeyip,

“Israr ettiğin takdirde kesik başını götürmeye de iznimiz vardır” demeleriyle biçare İshak Efendi ,

Eğer Rusyalı yakın yerde olaydı şehit olmak için muharebeye giderdim. Orası olmaz ise burası olsun” diyerek cevap vermiştir. Bunun üzerine bevaridîler onu zorla yatağından kaldırıp bir deveye bindirerek Taif'e götürdüler. Kendisine günlük az bir yiyecek verilmek üzere Abdülmuttalib Efendi tarafından hapsedilerek başkalarıyla görüşmekten men edilmiştir. Hatta ardından hanesinden bir kölesiyle kendisine giyecek ve bazı

gerekli şeyler getirildiğinde kölesiyle bile görüştürülmemiştir. Üç gün sonra Cuma günü olup sırf eziyet ve hakaret için,

"Kalk cami'e gidip Cuma namazını kılalım" diye kendisine teklif edilmiştir. Harekete dermanı olmadığını bildirerek özürlenmiş ise de dinlenmeyip hemen zorla yola çıkarılmış ve yolun yarısını yaya yürüterek nihayet dermansız kaldığında bir küçük eşeğe bindirilmiştir. İshak Efendi ise gayet iri ve uzun boylu olduğundan ayakları yerde sürünerek bin belâ ile böyle hakaret edilerek İbn Abbas hazretlerinin medfen-i saadetleri olan mahalde bulunan cami-i şerife götürülmüştür. Namazın kılınmasından sonra herkese göstermek üzere cami-i şerifin kapısında durdurulmuş, bütün cemaat geçip seyrettikten sonra eskisi gibi o eşeğe bindirilerek çarşı ve pazar gibi insanların kalabalık olduğu yerlerden geçirilip her tarafı kapalı bir zindanın damı delinerek ip ile içine indirilmiştir. Burada yiyecek ve içecek verilmeyip bu şekilde hapis olduğu halde üçüncü gün vefat eylemiş olduğu görülünce cenazesi Taif mahkemesine götürülüp kadı vesaireye,

"Bakın, boynunda ip yarası ve zehirlenme eseri var mı" denilerek incelettirilmiş ve,

"Taif'de müsafereten mukim iken vefat etti" diye bir mazbata yapılmış ve cenazesi mahkemede yıkanarak defnettirilmiş. *Allah kabrini nurlandırsın.*

Bâbıâlî, Abdülmuttalib Efendi'nin tavırlarından şüpheye düşerek zikri geçtiği gibi 71 senesi sonlarında Ferik Raşid Paşa özel talimatlarla başka söylenti ile Hicaz tarafına gönderilmiş idiğinden kendisine verilen talimat ile Kamil Paşa'ya yazılan Sadaret emirnamesinin meselenin izahı zımnında birer suretleri bu mahalle kaydolunması uygun görülmüştür.

Cidde Valisi Kamil Paşa'ya gönderilen emir

Cidde Valisi Kamil Paşa'ya Ferik Raşid Paşa eliyle gönderilen Sadaret emirnamesinin suretidir:

"Mekke-i Mükerreme Emiri devletlü siyâdetlü Abdülmuttalib Efendi hazretlerinin o taraflara ulaşmasından beri zaten ve maslahaten uygunsuz davranışlarının kaynağı ve dayanağı bir esaslı şey olmayıp fesatçıların iki tarafa yaptıkları kötü niyetli telkinlerin eseri olduğu tarafınızdan ve gerek Emir tarafından bildirildiğinden önceki hâl yok hükmüne konularak valilik ile emirliğe ait görev ve sıfatların bir diğerinden nispet ve bağlarına göre birlikte hareket edilmesi padişah iradesiyle geçenlerde zatlarına ve Emir hazretlerine mahsusen tavsiye kılınmış idi. Mezkur Emir, Mekke-i Mükerreme eski nakibü'l-eşrafı Seyyid İshak Efendi'yi hakaret ve rahatsız eder şekilde Taif'e götürmüş ve hapsetmiş olduğu hâlde mezkur Efendi'nin vefat eylediği ve Hicaz mübarek topraklarında bu gibi şeyler meydana geldiği ve özellikle adı geçen Emir hazretlerinin sulh anlaşmasına uzak duruşu sebebiyle o havalinin huzur ve güveni pek de yolunda olmadığı konusu sonradan padişah hazretlerini kulağına gelmiştir. Anılan olayların uygunsuz ve Padişah rızasına aykırı olduğu gibi adı geçen Emir'in vahşetin, ayrılıkların defedilmesi ve Hicaz işlerinde zat-ı vâlâlarıyla birlikte harekete daveti zımnında yapılan öğütler ve teminatın etkisiyle bu havalinin beklenen huzur ve güvenin sağlanması da meçhuldür. Bu yüzden Emirliğin değişimi Devletçe gerekli olmuştur. Bundan başka mübarek topraklar halkının adı geçenden korkusuna bu defa eklenen bu İshak Efendi hadisesi bu değişimin mahallince de gerekli olacağı açıktır. Adı geçenin Emaret'ten ayrılması hususu gerek şerifler, belde halkı ve gerek aşiretlerin memnuniyetle karşılayacakları haberi gelerek emirlik makamına İstanbul'da oturmakta olan devletlü siyadetlü Şerif Muhammed bin Avn hazretlerinin, oğulları saadetlü paşalar Dersaadet'te kalmak üzere yine getirilmesi tensib-i âlî buyrulmuştur. Fakat tarife hacet olmadığı üzere maslahatın itina istemesi ve vaktin de nazikliğinin açık olması cihetiyle öncelikle adı geçen Emir hazretlerinin ahvalini, emirliğin değişimine mahallince sağlam lüzum olup olmadığını, icabı hâlinde bunun

yürütülme şeklini ve mübarek havalinin durumunu, keyfiyetini, asayiş ve emniyetini ve adı geçen İshak Efendi'nin vefatı maddesinin de gerçek durumunu etraflıca ve gizlice taraflarından araştırmak ve dönüşünde getireceği bilgi ve tahkikata göre icabına bakılmak üzere kıdemli feriklerden ve Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî azasından saadetlü Raşid Paşa hazretleri müteallik buyrulan emr ü ferman-ı hazret-i şehinşahî mucebince başka şayia ve özel talimatla o tarafa tayin edilip gönderilmiştir. Emirliğin değişimi hakkında oraca gerçek ve sağlam lüzum ve vakt ü hâl müsait olup da ertelenmesinde mahzur göründüğü takdirde derhâl durumun bildirilmesiyle adı geçen Emir'in alınarak İstanbul'a getirilmesi de Raşid Paşa'nın memuriyetlerinden bulunduğundan bunun için ihtiyaten bir kıta ferman-ı âlî de yazılmış ve Paşa'ya verilmiştir. Zat-ı devletleri tam anlayış ve dirayete sahip müşirlerden bulunduğundan mübarek Hicaz havalisinin durumuna şimdiye kadar tam anlamıyla vukuf kazanmış olacakları beklenen işlerden bulunmakla Allah'ın izniyle Paşa'nın o taraflara ulaştığında talimatı da okunarak yazılanlar hakkında olan vukuf ve bilgi ve bunların yerine getirilmesinde görüşlerini etraflıca Paşa'ya tebliğ ve ifade ile kendisinin bir an evvel iadesine himmet ve değişiklik lüzumu tahakkuk temiş ve vakt ü hâl müsait ve ertelenmesinde gerçekten mahzur görüldüğü takdirde gereğinin yapılmasına gayret buyurulması yolunda işbu şukka gizlice yazılıp gönderildi.

Ferik Raşid Paşa'ya verilen talimatın suretidir:

"Mekke-i Mükerreme Emaret-i şerifesinde bulunan devletlü siyadetlü Abdülmuttalib Efendi hazretlerinin o şerefli yere ulaşmasından beri zaten ve maslahaten bazı uygunsuz davranışları rivayet olunmakta olup Mekke-i Mükerreme eski nakibü'l-eşrafı İshak Efendi'nin hapsedilerek ölümü hadisesi de zuhura gelmiş olduğundan adı geçen memurun esas görevi ve gönderilmesi sebebi bu hususlar hakkında Cidde Valisi devletlü

Paşa hazretlerinden gizlice tahkikatın yürütülmesi ve doğru bilgiler edinmesi ve bununla beraber edineceği yerel bilgiler ve hâl ve maslahata göre gerekir ise emirin değişimi, o takdirde adı geçen Efendi'nin bu tarafa getirilmesi maddelerini yerine getirilmekten ibaret olmakla araştıracağı esas maddeler aşağıda bent bent belirtilip ayrıntıları dirayetinize havale olunur.

"Adı geçen emir hazretleri anlatıldığı gibi o tarafa gitmelerinden beri birtakım vehim ve hayallere kapılarak gerek Cidde valilerinden korku ve güvensizlik halinde ve o yüzden Hicaz işlerinin istenildiği gibi düzeltilmesine sekte gelmekte bulunmuş ve kendisi de hakkında oraca ve buraca bazı isnatlar vukuundan ve bunun üzerine zihinleri karıştıran bu gibi şeylerden üzüldüğünden bahisle istifa yolu gözükmüş olmakla daha önce verilen karar ve yayınlanan irade-i seniyye mucebince kolaylık görünür ise değişimin yapılması ve imkân görünmediği halde ertelenip gizlenmesi suretleri Cidde valisi hazretlerine havale olunmuş olduğu halde adı geçen Emir'in temini şıkkı mahallince tercih edildiğinden kendisinin temin ve taltifi ile Hicaz işlerini Arap işlerinin sekteye uğramasından korunması suretine teşebbüs buyurulmuş idi. Emir hazretleri İshak Efendi'yi hakaret ve rahatsız edici bir şekilde Taif'e getirtip ele geçirilmiş olduğu halde adı geçenin vefat etmiştir. Mübarek Hicaz havalisinde daha bu gibi şeyler olması da sonradan padişah hazretlerinin kulağına ulaşmış olup bu gibi olaylar kendiliğinden ise pek uygunsuz ve rıza-yı âli hilafına olup adı geçen her nasıl ve ne sebebe dayalı ise seçmiş olduğu yol ve meslek kendisinden beklenen ve umulan hale uygun olmayıp teşebbüs edilen ıslahatın usulü de meçhul olduğundan adı geçen emirlikte artık bir değişime Devletçe lüzum görülmüştür. Bundan başka adı geçen hakkında belde halkından duyulan korkuya bu defa eklenen İshak Efendi hâdisesi bu değişime mahallince de icap göstermiş ve adı geçenin emirlikten ayrılması bir şekilde zorlaşmış olmak şöyle dursun bunu şerifler ve belde ahalisini ve

gerek Arap kabilelerinin memnuniyetle karşılayacakları rivayet olunmuştur. Buna rağmen bu husus özen gösterilecek işlerden olarak icrasında ciddi araştırma üzerine gidilmesi padişah tarafından tercih ve tasvip buyurulmuş olduğundan adı geçen memurun Allah'ın izniyle Cidde'ye ulaştığında görünürde Hicaz bölgesindeki Osmanlı askerlerinin denetlenmesi işlerine memur gibi göstererek iç yüzünde Vali ile bu maddelerin müzakeresine girişip adı geçen Emirin durumu ve keyfiyeti ne surette olduğunu ve emirliğin değişiminin mahallince kuvvetli gerekliliği olup olmadığını etraflıca ve gayet gizlice tahkik edecektir.

"Emir'in durumunu tahkikiyle emirlikten ayrılmasını mahallince sağlam ve kesin gerekliliği görünürse oğulları paşalar bu tarafta kalmak üzere emirliğe devletlü siyadetli Şerif Muhammed bin Avn hazretlerinin yine getirilmesi padişah hazretlerinin kararı olduğuna ve Abdülmuttalib Efendi'nin bildirilen muamelelerinden dolayı şerifleri ve belde ahalisinin ve Arap kabilelerinin kendisinden güveni gitmiş ve hoşnutsuz oldukları rivayetleri ve padişahın kudret ve şevketi oralarca dahi bilinmesi cihetiyle ayrılması bir şekilde zorluğa düşmeyeceği her ne kadar bilinir ise de kabileler içine savuşması ve o halde aralıkta Hicaz bölgesinin huzurunun bozulmasına çalışması mülâhazasına nazaran değişim işinin bu tarafta ilanı mı yoksa Şerif Muhammed Efendi'nin daha önceki azlinde seçilen suretin icrası mı uygun olur kısacası değişimin icrası takdirinde ne surette olması mahallince ve maslahatça kolay görünür ise onu da adı geçen Memur Vâli hazretleriyle görüşerek kararlaştırması lâzım gelecektir.

"Abdülmuttalib Efendi hazretlerinin şu hâl ve harekatından dolayı mübarek Hicaz havalisinin huzur ve güveni bozulmuştur. Halbuki Cenab-ı-Hak Hilâfet ve Saltanatını buyursun veli ni'met-i bi-minnetimiz Padişahımız efendimiz hazretleri Hicaz bölgesini de her yönden huzur, güven ve halkının

huzur ve rahatını fazlasıyla gözetmekte olduklarından ve gerçekte de oranın huzur ve güveni Hilafete ve Saltanat-ı Seniyye'ye ısmarlanmış olduğundan mübarek bölge halkının halen ahval ve keyfiyeti ne surettedir ve huzur ve güveni padişahın gönül istediği gibi yerine getirilmek ne gibi sebep ve yollara muhtaçtır, adı geçen memur buralarını da Vali hazretlerinden tahkik eyleyecektir.

"İshak Efendi'nin oğlu tarafından padişah hazretlerine takdim kılınıp sureti adı geçen memura verilen bir kıta arzuhâlde beyan olunduğuna göre Abdülmuttalib Efendi, bu İshak Efendi'yi sırf nefsine kapılarak zorbalıkla ve hakaretlerle hanesinden kaldırıp Taife kadar göndererek orada hapsetmesi, hapishanede iken bu zatın vefat etmesi, kendisini temize çıkması için memleketin ileri gelenlerinden zorla mazbata alınması hususları doğrusu şüphe götürür şey olup bu hâlin meydana gelmesi Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan padişahın adaleti ve merhametine aykırı olduğundan gerçeğin meydana çıkarılması lâzım geldiğinden gönderilen memur, İshak Efendi'nin vefatının ne şekilde olduğunu layıkıyla ve şüpheye yer vermeyecek bir şekilde araştıracaktır.

"Bir de yukarıda beyan kılındığı veçhile tahkikattan sonra oraca emirliğin değişimine gerçek ve sağlam gereklilik görüldüğü ve vakit ve hâl uygun olup da fırsat kaçırılmasında yani bir taraftan izin istenip de cevabının ulaşmasına kadar ertelenmesinde mahzur göründüğü takdirde derhâl durumun ilan edilmesi lâzım geleceğinden adı geçen memur bu suretin de gerektiğinde icrasına izinlidir. Bu hâlde meydana konulmak için Emaret'in Şerif Muhammed bin Avn hazretlerine tevcihini mutazammın ihtiyaten bir adet emr-i âlî yazılıp adı geçen memura verildiğinden, adı geçen icabı halinde yine Vali hazretleriyle görüşüp birleşerek bu şekilde de memuriyetini icra ederek Abdülmuttalib Efendi hazretlerini alarak bu tarafa getirecektir. Abdülmuttalib hazretleri Devlet-i Aliyye nezdinde

hatırı sayılır zatlardan olduğundan yolculuk sırasında izzet ikram konusuna dikkat olunup bununla beraber bir tarafa savuşmamak üzere kendisine renk ve ipucu verilmeyecek surette hüsn-i muhafazasına da dikkat ve ihtimam eyleyecektir.

Adı geçen memur bu önemli memuriyetinin yukarıda yazılı esas maddelerde ve gerek ayrıntıları olan şeylerde olgunluk ve dirayeti gereğince tahkikat yürütülmesi ve doğru dürüst bilgi elde etmeye çalışıp gayret ettikten sonra orada durmayıp dönecek ve İstanbul'a ulaşmasında arz ve ifade ile iddiaları ispat eyleyecektir.

Fi 2 Zilhicce 1271/16 Ağustos 1855"

Mekke ayaklanmasının safhaları

Raşid Paşa işte bu talimat ile 72 senesi Muharreminin dokuzuncu [21 Eylül 1855] günü Dersaadet'den hareketle Saferin on altıncı günü Cidde'ye ulaşmıştır. Bu talimata nazaran kendisinin memuriyetinin özeti ve Kamil Paşa ile işleri müzakere ve ondan bilgi almaktan ibaretti. Onun görüşüyle harekete mecbur bulunduğundan Cidde'ye varmasından iki gün sonra Kamil Paşa'nın uygun görmesi üzerine Raşid Paşa Abdülmuttalib Efendi'ye bir adet yazı göndermiştir. Kısaca,

"Hicaz bölgesinde bulunan asakir-i nizamiye-i şahaneyi muayene zımnında irade-i seniyye ile Hicaz tarafına memur olarak Cidde'ye ulaşıp orada bulunan askerlerin durumunu teftiş ve muayene eylemiş olmasıyla Mekke-i Mükerreme'de bulunan nizamiye askerlerinin muayenesi için o şerefli yere de gideceğini ve şu kadar var ki zat-ı alileriyle Vali Paşa arasında sırf bazı kötü niyetlilerin sözlerinden dolayı soğukluk olmuş olduğundan şu soğukluğun tamamen ortadan kaldırılıp muhabbete dönüşmesi, Hicaz işlerinin tam birlik ve beraberlik üzere güzelce görülüp yürütülmesi istenerek bu vasıtaların sağlanması de kendisinin memuriyetine ilave edilmiş olduğunu ve

bizzat mülakatla hâl başka olacağından Mekke-i Mükerreme'ye teşrifleri Vali'ye ifade olundukça Hac sonrası henüz Cidde'ye dönmüş olmalarıyla yol yorgunluğunu daha ber-taraf edemediklerinden bahisle özürde bulunuyorlar. Her ne hâl ise hazine ve eyalet işlerince der-dest olan bazı önemli işlerin arkası alındıktan sonra birlikte Mekke-i Mükerreme'ye geleceklerini" beyan etmiştir. Buna cevaben Abdülmuttalib Efendi tarafından Saferin yirmi ikisi tarihiyle bir adet mektup gelmiş ise de yazılan konudan asla bahsedilmeyerek yalnız yazının ulaşmasını haber vermekten ibaret resmi bir mektuptur.

Halbuki daha önce esirlerin alım satımının yasaklanmasına dair Cidde'ye gelmiş olan sadaret emrinin oraca hükmünü icra ettikten sonra Kamil Paşa Mekke-i Mükerreme'de de gereği icra olunmak üzere bu sadaret emrinin mealinden bahisle Mekke-i Mükerreme kaymakamı Süleyman Ağa'ya bir emirname göndermişti. Süleyman Ağa Safer'in on sekizinci Salı günü ulema ve eşrafı mahkemeye çağırarak Kamil Paşa'nın emirnamesini okuyup durumu izah ettiğinde herkes tarafından zahiren itaat gösterilerek herkes yerlerine dönmüş ise de ertesi Çarşamba günü Abdülmuttalib Efendi'nin Mekke-i Mükerreme'de kaymakam bulunan Şerif Mübarek Efendi Taif'e gitmiş ve ertesi Perşembe günü reisü'l-ulemâ Şeyh Cemâl Efendi mahallât şeyhlerini çağırıp toplayarak,

"Esirlerin yasaklanması maddesi şer-i şerife aykırıdır ve bundan başka ezan-ı şerif terkle yerinde top atılmak ve kadınların açık gezmek ve nikâhın feshi kadın elinde olmak gibi şeriat-i mutahharaya aykırı on dört teklifleri olmakla Türkler müşriklerdir. Kanları hederdir ve evlatlarını esir etmek helâldir" diye fetva vererek hepsini sapıtıp ifsat ederek reisü'l-ulema iken fitneci ve fesat reisi olup ulemadan sayılan Şeyh Sıddık, Şeyh İbrahim Fetâ, Nâibü'l-Harem Seyyid Ali, Şafiî İmamı Fakih Abdullah, Kudüslü Fityanî, Cârullah, Seyyid Abdullah Sakkaf ve daha birkaç aklı kıtları toplayarak

önlerinde bir bayrak açıp arkalarına bir gurup eşkıyayı katarak Cemâl Efendi,

"Türkler mürted oldu. Onlar ile ve onlara tâbi olanlar ile muharebe olunmalıdır. Bizden olanlar, cennetlik ve onlardan olanlar cehennemliktir. Kanları heder, malları helâldir. Ey müminler Hıristiyan ve müşriklere karşı cihad" diye yer yer bağırtmıştır.

Cemâl Efendi bu şekilde Abdülmuttalib Efendi'nin beklediği fitneyi uyandırıp hemen birçok kalabalıkla mahkemeye gelerek,

"Esirlerin alım-satımının yasaklanması şeriate aykırıdır. Bunu kabul etmeyiz ve sen şeriat hakimi olduğun takdirde böyle şeriata aykırı olan maddeleri bize niçin teklif edersin. Ya biz bunu evvelki gibi icra edelim. Yahut sen de şeriate aykırıdır diye ilâm et. Biz de bir arz-ı mahzar ederek izin isteyelim" diye Kadı Efendi'ye söyleyip ısrar ettiklerinde Kadı Efendi ve mahkemede bulunan Kaymakam Süleyman Ağa,

"Böyle Saltanat-ı Seniyye tarafından çıkarılan irade-i seniyyeye hiç şeriate aykırıdır diye ilâm verilir mi" diyerek ve "*Allah'a ve Resulüne ve sizden olan yöneticilere itaat ediniz*"[3] âyet-i kerimesini okuyarak cevap verdiklerinde hepsi birden Kadı Efendi'ye ve Kaymakam Ağa'ya dil uzatıp ağza alınmaz sözlerle saldırmışlar ve biraz döverek zorla Kadı Efendi elinden istedikleri gibi bir adet kadı mektubu almışlar. O halde mahkeme dışında,

"Ümmet-i Muhammed silâhlanın ve cihada hazır olun" diye bir şahıs bağırınca bir takım eşkıya ellerine birer sırık ve değnek alıp uçlarına birer bez parçası bağlayıp bayrak açarak *"Ümmet-i Muhammed cihada hazır olun"* seslerini tekrarladıklarında her taraftan bir fesat ve bozguncu kalabalığı oraya toplanır. Bu sırada Süleyman Ağa işin sonunun kötüye varacağını anlayıp civarında bulunan hükumet konağına gitmek

3 Kur'an-ı kerim Nisa Suresi, âyet: 59.

üzere mahkemenin Harem-i şerif'e açılan kapısından çıkar çıkmaz bir eşkıya kalabalığı yakasına sarılarak telef etmek üzere iken Harem-i Şerif Naibi Seyyid Ali Efendi ne hâl ise bir yolla ellerinden kurtarır. Süleyman Ağa süratle konağına giderken eşkıyanın tekrar arkasından takip ettiklerini hisseylediği anda adı geçen konak kapısında bulunan Arnavut sekbanlarına rivayete göre "vurun" diye emretmiş ve bu "vurun" sesini eşkıya da işittiği anda iki taraftan tüfek patlamış ise de önce ne taraftan atılmış olduğu henüz anlaşılamamıştır ve bu esnada ahaliden de iki kişiye kurşun isabetiyle çatışma şiddetlenmiştir.

Bu arada ise eşkıyanın ele başı olan bazı şerifler eşkıyaya sahiplenerek Mekke-i Mükerreme sokaklarında gezip halkı fitne ve fesada davet etmekte idiler. Şöyle ki Şerif Fehd önünde bir bayrak ve iki dellâl ve arkasında bir takım eşkıya ile beraber,

"Ey Mekke halkı hesapsız ve azapsız cennete girmenin zamanı geldi. Türkler üzerine cihad edin ki onlar Nasara ve Frenk oldular. Sizden katlolunan cennetlik ve onlardan katlolunanlar cehennemlik olduğunda şüphe yoktur" diye bağırttırarak bu kalabalıkla Bâbü'l-atik'den Harem-i şerif'e girdi ve Makam-ı İbrahim ile Zemzem-i şerif Kuyusu arasında Baş-karakolhane'ye ve bitişiğinde bulunan Veys Paşa Konağına kurşun attırdı. Hattâ atılan kurşunlardan biri karakolhanedeki neferattan birine isabet ederek biçare şehit olmuştur. Yine bu fesadın çıkmasında eli ve belki tamamen medhali olan Şerif Bâz dahi önünde bayrak ve iki dellâl ve arkasında iki yüzden fazla Mekkeli beraber olduğu halde sokaklarda "Cihadun fi sebilillah....." diye bağırtarak Bâb-ı Selâm'dan girip o da Baş-karakolhaneye ve Veys Paşa Konağına tüfek artırmıştır. Bir taraftan da Şerif Zeyd yine bir takım eşkıya ile Mehmed Paşa'nın Konağına doğru gitmiştir. Yine Şerif Muhammed bm Abdullah zadeler de bir takım eşkıya ile gezip dolaşmışlardır.

Ancak Başkarakolhane'de bir nefer ölünce bu karakolhaneden de zorunlu olarak savunmaya kalkışılmıştır. Hatta Nizamiye askeri subayları *"Etmeyiniz"* diye tembih etmiş ise de askerler,

"Pey-der-pey bizden vuruluyor ve bir neferimiz dahi telef oldu. Biz niçin duralım" diyerek zorundu savunmaya ağırlık verilmiş. O halde Harem-i şerifin çoğu kapıları ahali tarafından tutulup siper alınmakla sayısız kurşun atıldığı sırada ne taraftan kumanda olunduğu bilinmeyerek Harem-i şerifin diğer kapılarından da nizamiye askerleri girerek iki taraftan haylice çatışma yapılmış ve hatta Beyt-i Muazzam'ın kisve-i saadetine ve Hacerülesved'in mahfaza-i şerifesinin bir mahalline zararsızca kurşun isabet etmiştir. Ancak hangi tarafın kurşunları olduğu henüz belli olmamıştır. Bu sırada bir miktar adam dahi telef olmuştur.

Hatta Yüzbaşı Mustafa Ağa şu olayın çıktığında evinde bulunup tüfek sesleri işitince aslını anlamak üzere Başkarakolhane tarafına gelirken yolda Muhammed bin Abdullah oğullarının takımı tesadüf ederek biçareyi pare pare etmişler.

Bu Mustafa Ağa Seyyid İshak Efendi'nin vefatında Taif'de bulunup Mekke-i Mükerreme'ye geldiğinde Abdülmuttalib'in Şerif İshak'a gadretmiş olduğunu bazı yerlerde söylemiş olması biçarenin öldürülmesine sebep olmuş idiğini Raşid Paşa bazı vukuf erbabından tahkik eylediğini yazmıştı. Adı geçen Şerif Zeyd maiyetinde olan eşkıya ile Mirliva Mehmed Paşa konağına gidip Paşa'yı yemek yerken bulup *"Nasrânî Yahûdî"* diyerek ve türlü serzenişler ederek yüzüne tükürmüştür. Bu sırada süvari ser-kerdesi Küçük Mustafa Ağa askerinden beş on neferin bazısı süvari ve bazısı yaya olarak topluluğun aslının ne olduğunu anlamak üzere birazı onun konağına ve birazı Liva Paşa Konağına giderlerken bu Şerif Zeyd'in takımı rast geldiğinde neferlerden birini katletmişlerdir.

Bu sırada Abdülmuttalib Efendi'nin akrabasından olup Devlet'e sadık bulunan Şerif Mansur Efendi hanesinden çıkıp fitne ve fesadın yatışması için iki tarafı üç gün mühlet önüne alarak dellal çağırtmakla iken Miralay Hasan Bey yetişerek nizamiye askerini Harem-i şeriften çıkarmış ve Şerif Mansur da ahaliyi yatıştırarak herkesi yerlerine gönderdiğinden saat dokuz dolaylarında muharebe teskin olunmuştur.

Şerif Mansur tarafından tellal çağırtılırken Abdülmuttalib'in akrabasından Şerif Alkam ile kethüdası Ahmed Efendi hazır bulundukları halde mahalle şeyhlerinden birisi gelip,

"Ey Şerif Mahsur senin her bir emr ü iradene itibar edip yerine getirmek hepimizin üzerine vazifedir. Ancak bu olayın uzaması ve çevrede bulunan Urbanın [Arapların] gelmeleri için bazı taraftan ilân olunduğu muhakkak olup bunun üzerine tellal çağırtmak kâfi olmaz. Güzel bir yolla Urbanın yerlerinden hareket etmemeleri çaresine bakılmak lâzım gelir. Bunu samimiyetle arz ve beyan ederim" deyince Şerif Alkam ile Kethüda Ahmed Efendi'nin yüz renkleri değişerek ağızlarından tek bir kelime çıkmamış. Ancak Şerif Mansur Efendi o şeyhin ifadesini beğenerek derhâl tarafından bir kaç adam tayin edip Muallâ ve Şeyh Mahmud taraflarına göndermiştir. Şayet Urban hareket edecek olur ve yahut casusları gelir ise durumu bildirmeleri için asakir-i şâhâne ve ahaliyi vechine almış olduğunu beyan ve nida ettirmiştir. Bu şekilde fitne yatışıp o gece ve ertesi Cuma günü bir hadise zuhur etmemiştir. Fakat bu Perşembe günü üzücü olayı şifahen Vali Paşa'ya anlatmak üzere asakir-i muvazzafa süvarisinden gönderilen üç neferin Şeyh Mahmud civarında bulunan Hâretü'l-bâb'da toplanan eşkıya önlerine çıkıp ikisini telef ve Şerif Müseyyed'in emriyle bir kireç kuyusuna atıp yakmışlardır.

Bu geçen olaya dair Mekke-i Mükerreme Kaymakamı Ferik Veys Paşa tarafından gönderilen yazı Cuma günü saat sekiz sularında Cidde Valisi Kamil Paşa'ya ulaşmasının ardından

meclis toplanmıştır. Verilen karar üzerine Vali Paşa tarafından fitne ve fesadın def edilmesi ve halkın güveninin temini için bir adet buyruldu yazılıp hazine katiplerinden dil bilir Mehmed Rüşdü ve Gümrük Emini Rifat Efendiler ile anılan günde Mekke-i Mükerreme'ye gönderilmişlerdir.

Cumartesi günü Abdülmuttalib Efendi tarafından damadı Şerif Zeyd ile kaymakamı Şerif Mübarek Efendi sabahleyin Mekke-i Mükerreme'ye ulaşarak,

"Gerek ahali ve gerek asakir-i nizamiyye Emir Abdülmuttalib Efendi'nin vechindedir. Karakollar da kaldırılmıştır. Ahali rahatta olsun" diyerek tellal çağırtmışlar ve karakolların kaldırılması hakkında Abdülmuttalib Efendi tarafından Veys Paşa'ya bir adet yazı da getirmişler. Bunun üzerine üç adet büyükçe bulunan kalakol, Müddeâ ve Yeni karakolhaneler ile Baş Karakolhane'den başka olan ve mahalle aralarında bulunan ufak karakolhanelerden asakir-i şahane çıkarılmaya başlandığı sırada buyrulduyla arayı bulmaya memur olan Rüşdü ve Rifat Efendiler saat beş raddelerinde iken Mekke-i Mükerreme'ye ulaşmışlarsa da doğrudan doğruya girememişler, Mekke-i Mükerreme dışında bulunan Şeyh Mahmud adlı yerde bulunan Bâb Mahallesi karakolhanesini Şerif Ahmed Paşa tahliye ederken rastlamışlar, tahliyeden sonra Ahmed Paşa bu ikisini alıp Şerif Mansur'un konağına götürmüştür. Adı geçen konakta Ferik Veys Paşa, Miralay Hasan Bey, şerifler ve diğer zevat-i kiram hazır bulunmakla Mehmed Rüşdü Efendi getirdiği buyrulduyu okutmak istemiş ise de *"Hâlin gidişine göre buyruldunun okunması münasip olmaz"* diye bu Abdülmuttalib Efendi kethüdası Ahmed Efendi, Şerif Mansur Efendi ve diğerleri taraflarından ertelettirilmiştir. Emaret Kaymakamı Şerif Mübarek Efendi her ne kadar Mekke-i Mükerreme'ye ulaşmış ise de konağına gelmeyip Muallâ dışında Beyaziye adlı yerde kalmış olduğundan ve onun getirilmesinin her hâlde gerekli olduğunu Şerif Mansur Efendi ifade eylediğinden olayların teskini müzakeresi için

gerek o ve gerek ulema ve seçkinlerden bulunması gerekenlerin çağırılması için adamlar gönderilmiştir. Henüz Şerif Mübarek gelmeden Kethüda Ahmed Efendi ile ona tabi şerifler namaz kılmak bahanesiyle hanelerine gitmişler ve bir buçuk saat sonra henüz çağrılı olan zatlar gelmeden dönmüşlerdir. Ardından ulema ve ahali de dönmekte iken konağın karşısına bir takım eşkıya toplanarak bir cenaze getirip.

"Biz kendi halimizde iken Müddeâ Karakolhanesi'nden kurşun atılarak bu adamı katlettiler" diye feryat ettiklerinde Şerif Mansur Efendi,

"Hâşâ karakolhaneden tüfek atmaya cesaret etmezler. Siz kendiniz onların üzerine varıp düşmanlık ediyorsunuz" diye cevap vermiş. Hâlbuki bu cenaze Perşembe günü meydana gelen çatışmada yaralanıp o gün vefat etmiş olduğundan yazıldığı gibi namaz kılma bahanesiyle çıkıldığında hazırlanmış bir senaryo olduğu hâlin gidişinden anlaşılmıştır.

Bu sırada Şerif Mübarek ile ulema ve ahaliden çağrılı olanlar Şerif Mansur'un hanesine geldiklerinde anılan eşkıya tarafından tüfek atılmasına başlanmış ve,

"Sorunuz nedir. Niçin tüfek atıyorsunuz" denilince,

"Müddeâ Karakolu'ndan bize atıyorlar. Biz dahi atıyoruz ve o karakolun kalmasını istemeyiz" demeleriyle bu karakolhanenin tahliyesine karar verilmiş iken buna da kanaat etmeyip yine tüfek atmaktan geri durmadıklarından sorulunca,

"Yeni ve Baş karakolhanelerini dahi istemeyiz" demeleri üzerine ona da tamam denilmiş ise de yine tüfek atmaktan geri durmamışlardır. Her ne kadar tüfeklerin kurşunları bir yere isabet etmiyor ise de kalplere korku saldığından tekrar,

"Her ne ki istediğiniz ise kabul ve icra olundu. Bu edepsizliği niçin ediyorsunuz" diye sorulunca eşkıyalar tarafından,

"Siz ulemamızı toplayıp bağlayıp Vali Paşa tarafına göndereceksiniz. Biz ulemamızı dahi isteriz" demeleriyle ulema dahi iade olunmuş ve Şerif Mübarek tarafından,

"Tüfek atılmasın" diye tellâllar çağırmakta iken eşkıya güruhu daha önce miri tarafından inşa olunmuş olan Yeni Karakolhane'yi Şeyh Cemâl Efendi'nin fetvası ve Kudüslü Fityanî'nin kışkırtmasıyla yağmalayıp yıkmışlar. Yine ulemadan Şeyh Ali Kürdî ve Şeyh Yahya Kürdî fesat ve kışkırtma işinde ortak idi. Hatta ikisi de eşkıyaya günlük ücret ve tayinat vererek karakolhanenin yıkılmasına dek yanından ayrılmamışlardır.

Bundan sonra Şeyh Cemâl ve Şeyh Sıddık efendilerin fetva ve teşvikleriyle eşkıyalar müdiriyet mahalli olan Remzi Efendi konağını yağma edip yağmacı eşkıya Şerif Alkam'ın emriyle Şerif Zeyd'in konağına naklolunmuştur. Sonra Şerif Zeyd marifetiyle eşkıya Mirliva Vehbi Paşa'nın konağını basıp çevresinde olan hanelerin duvarlarına çıkıp tüfek atarak Vehbi Paşa'nın evlât ve ailesini sıkıştırmışlar, bir cariye ve bir kölesini yaralayıp bir çavuşunu kurşun ile öldürmüşlerdir. İki atını telef eylemiş oldukları esnada İbn Avn hazretlerinin damadı Nasır Efendi, Vehbi Paşa Konağına gelerek bazı eşyasıyla birlikte harem ve selâmlık halkını tamamen kendi konağına götürmüştür. Yine bugünde Cezâyir-i Garp ahalisinden olup Müslüman hacıların işlerini görmekte olan Kostantinî Hacı Hüseyin adlı bir zatın da hanesini yağmalayıp yıktıktan sonra hepsi yerli yerine çekilmişlerdir.

Ertesi Pazar günü *"Kimse silâh taşımasın"* diye Şerif Mübarek Efendi tarafından tellâllar çağırtılıp şiddetli yasak edilmiş ise de bu olay Abdülmuttalib Efendi takımının tertibi olup uzaması da onların isteği olduğu halde istedikleri raddeye gelinceye dek işin gizli tutulması istekleri imiş. Hâlbuki işin o raddeye gelmesine Şerif Mansur'un tutum ve davranışı engel imiş. Bundan dolayı Şerif Mansur'un asakir-i şahaneyi ve ahaliyi vechine alması ve Urbanı Mekke-i Mükerreme'ye girmekten men etmesi hususlarından Abdülmuttalib Efendi görünürde memnuniyetini belirtmiş ise de kendisi Taif'te bulunurken tellalları onun adına çağırtmayıp da kendi adına çağırtmış olmasından

dolayı Şerif Mansur'a gücenmiş olduğunu ve bundan böyle Şerif Mansur böyle Emaret'e ait hususlara müdahale etmeyerek kendi işleriyle meşgul olmasını ve bu ettiği hareket kanunlarınca kötü ve edebe aykırı olduğundan Araplar arasında dile düşmüş idiğini yanında bulunan Şerif Yahyazade Şerif Hasan ve Şerif Muhammed Efendilere söylemiş, onlar da Şerif Mansur'a bildirmişler. Hâlbuki Seyyid İshak Efendi olayı henüz zihinlerinden çıkmamış olduğundan Şerif Mansur Efendi bu soğuk haberi işitince endişeye düşerek artık canından emin olamayacağı cihetle hemen yolculuk gereklerini hazırlayarak İstanbul'a gelmek üzere Mekke-i Mükerreme'den hareket edip ertesi Pazartesi günü Cidde'ye varmış ve her ne kadar İstanbul'a gitmek istemiş ise de *"Şimdilik münasip olmaz"* denilerek Vali Paşa tarafından erteletilmiştir.

Abdülmuttalib Efendi yaver-i harbi Miralay Hacı Ahmed Bey ile mensuplarından Şerif Abdülmu'in ve Mustafa Musa'yı alelacele Mekke-i Mükerreme'ye gönderip,

"Ahaliyi toplayıp sorun. Meramları ne ise mahzar yapsınlar. Siz dahi alıp Vali tarafına götürün ve derhâl cevabını alıp getirin" diye emir eylemiş olmasıyla Salı günü Mekke-i Mükerreme'ye geldiklerinde ahaliyi toplayıp isteklerini sorduklarında ahali,

"Evvelâ biz buradaki askeri istemeyiz. Bu askeri kaldırıp başka tabur getirsinler. İkincisi esir alım-satımına izinli olalım. Üçüncüsü Cidde'de İngiliz ve Fransız konsoloslarını istemeyiz. Bandıraları kalksın ve kendileri de gitsin" dediler. Bu anlamda aynı içerikli iki kıta mahzar yazılıp mühürlenmiş. Biri Abdülmuttalib Efendi'ye gönderilmiş, diğerini de Miralay Ahmed Bey ile arkadaşları alıp,

"Ahalinin meramları ne ise icra olunsun" mazmununu havi olarak Abdülmuttalib Efendi tarafından verilmiş mektup ile bereber Vali Paşa'ya ulaştırmak üzere Mekke-i Mükerreme'den hareket ederek Çarşamba günü Cidde'ye varmışlar.

Bu mahzarların daha önce Taif'te Abdülmuttalib Efendi'nin Arapça katibi tarafından yazılıp sonra Mekke'de mühürlenmiş olduğu rivayet edilir. Mazharlar mühürlenmesi için şerifler ve ulemaya dolaştırıldığı sırada Davudiye Müderrisi Dağıstanî Hasan Efendi'ye götürüldüğünde,

"Böyle şey mühürlenmez. Doğru söyleyelim. Devlet-i Aliyye büyük ve merhameti galiptir. Sonra affımızı ricaya yüzümüz olsun" demiş. Hasan Efendi ulemadan akıllı, sadık ve ileriyi görebilen bir zat imiş. Cemal Efendi ise onun bu sözleri üzerine hiddetlenerek onu,

"Sen yalancısın" diye azarlamış. Meclis dağıldıktan sonra medrese ve hanesinin yağma edilmesine fetva vermiş ise de Maliki Müftüsü Şeyh Hüseyin Efendi ricasıyla kurtulmuştur.

Bu esnada Abdülmuttalib Efendi taraftarları Urbanı kışkırtarak Hicaz bölgesini bulandırmak niyetindelerdi. Şerif ibn Avn hazretlerinin Mekke-i Mükerreme'de bulunan damadı Şerif Abdullah bin Nasır ise gizlice her tarafa mektuplar gönderip akıllıca tedbirlerle Abdülmuttalib takımının bozgun ve fesatlık seline set çekmiştir. Fakat bazı rezil Araplar Mekke-i Mükerreme ile Cidde arasında bulunan başıbozuk askerine ve yolculara saldırıp düşmanca davranmışlardır. Hatta Cidde'ye iki saat mesafede bulunan Veziriye adlı yere beklenmedik kadar Urban gelip her zaman silahsız olarak su almaya giden 15 adet saka develerini almışlardır. Biz gelelim konumuza.

Zikredilen mazhar Cidde Valisi Kamil Paşa'ya ulaşınca derhâl toplanan mecliste verilen karar gereğince Mekke-i Mükerreme ahalisinin kalplerini kazanmak için bir kıta buyruldu yazdırdı.

"Diğer isteklerinize müsaade mümkün ise de konsolos zamanımızda olmuş bir şey olmayıp uzun müddetten beri Devletçe kabul edilmiş bir durum olduğundan ona bir cevap verilmeyerek behemehal mahalline arz olunmak lâzım geleceği" cevabıyla Miralay Ahmed Bey ile arkadaşlarını iade etti. Onlar da Cuma günü Cidde'den hareket edip ertesi günü Mekke'ye

ulaşmışlar ve doğruca Abdülmuttalib Efendi'nin kethüdası Ahmed Efendi'nin ikametgâhı bulunan ve Harem-i şerife bitişik olan medreseye gitmişler. Hhemen âlimler, şerifler ve beldenin ileri gelenleri toplanıp adı geçen buyruldu okununca mecliste hazır bulunan tamamen itaat yüzü göstererek,

"Abdülmuttalib Efendi tarafından dahi tasdiki şamil bir kıta buyruldu isteriz" demeleriyle keyfiyet Kethüda, Emaret Kaymakamı ve diğerleri tarafından Abdülmuttalib Efendi tarafına yazılmış. Abdülmuttalib Efendi ise bu sırada akçe kuvvetiyle Devvi Zeyd, Abâdile ve Beni Süfyan kabilelerinden iki bin kadar Urban toplayarak damadı Şerif Muhsin kumandasına vermiş ve bunları Cebel-i Arafat'a yarım saat mesafede yeniden kale tarzında inşa ettirip Simar adı verilen konağının önünde ikame ettirmiş idi.

Hâlbuki Urbanın yanlarında yalnız bir kazan bulunmakla pilâv pişirmekte öne geçmek iddiasına düşüp biribiriyle mücadele ederek ve kavgayı azıtarak Abâdile kabilesi şeriflerinden birisine kurşun isabet etmiş, iki taraftan beş altı kişi ölmüş ve beş on kişi de yaralanmış idiğinden Urban'ın birazı dağılmış idi. Mekke halkı ise Abdülmuttalib Efendi tarafından bekledikleri buyruldunun gelmesinin gecikmesiyle beraber Urbanın öyle toplandığını duyunca *"İşin sonu neye varacak"* diye karışıklık hâlinde bulunduklarından Mekke içinde dükkânlardan bazıları açık ise de ekseri kapalı idi. Birkaç gün hâl bu minval üzere yürürken Rebiülvvelin üçüncü Çarşamba günü saat dört sularında açık bulunan dükkânların da kapanmış olduğunu daha önce Cidde'den gelmiş olan Mehmed Rüşdü Efendi görüp bazı kişilerden sorunca,

"Abdülmuttalib Efendi Mekke-i Mükerreme'ye gelecek olduğundan bütün ahalinin silâhlı olarak Safa ile Merve arasında Mes'a denen yerde hazır bulunmaları emrini kaymakamları bulunan Şerif Mübarek Efendi mahallat şeyhlerine tebliğ ve geleceği günün de bildirileceğini vaat eylemiş olduğunu" ifade

etmeleri üzerine Rüşdü Efendi hemen Reis Paşa'nın yanına gitmiştir. Mirliva Mehmed Paşa da hazır bulunduğu halde keyfiyeti işittiği gibi anlatıp,

"Abdülmuttalib Efendi'nin Mekke-i Mükerreme'ye gelmesi fitneyi yok etmek için olmayıp aksine fesat ateşini yakmak için olduğu hâlin gidişinden anlaşılmıştır" diye ifade eylemiştir. Bu sırada Arapça bilir Osmanlı askerleri mülazımlarından birisi gelerek,

"Şerif Mübarek size selâm etti. Şerif hazretleri bugünlerde Mekke-i Mükerreme'ye gelecek imiş. Nizamiye askerleri ve diğer ağır yüklerini nakletmek için yeteri kadar develer tedarik olunmuş. Bütün askerlerin kalelerden çıkarılması, Şerif hazretlerinin Mekke'ye gelmesinden evvel Cidde'ye gönderilmeleri ve yerlerine o miktar askerin Cidde'den Mekke'ye getirtilmesi hususu Vali Paşa tarafından Abdülmuttalib Efendi'ye yazılmış ve develer de tedarik edilmiş olduğundan kendileri dahi hazır olsunlar" diye haber verince Rüşdü Efendi,

"Hâşâ Vali Paşa kıla-ı hakaniyenin Urban eline verilmesini emretmez. Abdülmuttalib Efendi'nin bundan garazı bir hile ile kaleleri işgalden ibarettir. Bu durumun Vali Paşa'ya ifadesi lâzımdır. Fakat buna dahi vakit yoktur. Beytullah'ın çevresinin çiğnenmeleri ise asla caiz olamayacağından fitnenin defi çaresine bakılmak vaciptir. Benim de Cidde'ye gitmem gerekti" deyip hemen atına atlayarak hac yoluyla atını sürdü. Yollarda çok tehlikeler geçirerek Çarşamba günü sabahleyin Cidde'ye ulaşıp durumu beyan edince acil bir tedbire başvurmak gerekmiş ve Abdülmuttalib Efendi'nin isyanı açıktan görülmüştür. Hâlbuki Mekke-i Mükerreme emirliği uhdesinde bulundukça Urbana nüfuzunun etkisi çok olup fitne gittikçe artıp ilerleyerek sonra defedilmesi çok zor olacağından azlinin ilanı münasip olacağı Vali Paşa ile Raşid Paşa arasında görüşülüp derhâl Abdülmuttalib Efendi'nin azliyle Muhammed bin Avn Efendi'nin emirliği ilan ve Raşid Paşa'nın taşıdığı ferman-ı âlînin

okunmasına mecbur kalmışlardır. Şerif Muhammed bin Avn'in oraya ulaşmasına kadar şeriflerden birinin kaymakam tayini lâzım geldiğinden önceden fitnenin defedilmesi maddesinin görüşülmesi için Cidde'ye çağırılmış olan Bin Avn damadı Şerif Abdullah bin Nasır Efendi kaymakam tayin olunarak Rebiülevvelin üçüncü Perşembe günü bütün memurlar ve Cidde ileri gelenleri hazır oldukları halde ferman-ı âlî okunmuştur. Vakit geçirilmeden hemen Mekke-i Mükerreme'de de okunması şart olduğundan Raşid Paşa ile Abdullah bin Nasır Efendi'nin hemen Mekke-i Mükerreme'ye gitmelerine karar verilmişti. Bu sırada Abdülmuttalib Efendi'nin sanki fitnenin def edilmesi için Çarşamba günü akşamı Mekke-i Mükerreme'ye gelmiş olduğuna dair Vali Paşa'ya yazmış olduğu yazısı ulaşmıştır. Vali Paşa, Abdullah bin Nasır Efendi ile Şerif Mansur Efendi'yi çağırıp onlarla durumu görüştükten sonra işin gerçeğine vakıf olmadıkça hep birlikte Mekke-i Mükerreme'ye gitmenin uygun olmayacağını ikisi de birlikte ifade etmeleri üzerine Raşid Paşa'nın hareketi ertelenmiştir.

Abdülmuttalib Efendi'nin Mekke'deki harekâtına gelince adı geçen Mekke'ye ulaşmasının ardından kumandan Veys Paşa'ya bazı önemli şeyler ifade olunmak üzere, söz anlar bir iki adam göndersin, diye haber göndermiştir. Veys Paşa, yoklamacı Atâ Efendi ile dil bilir Şaban Ağa'yı göndermiş olmakla Abdülmuttalib'in konağına ulaştıklarında kethüdası Ahmed Efendi,

"Ferik Paşa ve maiyetindeki nizamiye ve muvazzaf askerleri onun ve haremlerinin kısaca hepsinin ağır yüklerini yüklemek için lazım gelen develeri hazırladık. Hemen kaleleri terk ederek Bahre'de bulunan askerlere katılıp birlikte gelsinler. Bana kurşun atsınlar. Bu suret işlerine elvermez ise oradan gelecek askerlere yardım etmeyerek tarafsız duracaklarına beni temin için bir adet mazbata versinler. İki şıktan herhangisi işlerine gelir ise hemen vakit geçmeksizin icrası Şerif efendimizin iradeleri iktizasındandır. Ferik Paşa'ya böylece ifade edin

ve hemen cevabını getirin" diyerek adı geçenleri iade etmekle dönüşlerinde Veys Paşa'ya keyfiyeti ifade ettiklerinde meclis toplanarak durum görüşülmüş, kalelerin terkedilmesi bu şekilde uygun olamayacağından tarafsızlık senedi vermek şıkkı tercih olunmuştur. Asakir-i şahanenin yiyecekleri verilmek şartıyla tarafsız bulunacaklarına dair bir adet senet düzenlenip gönderilmiştir. Ta Bahre'deki fırka Mekke-i Mükerreme'ye dahil oluncaya dek kırk üç gün kalede mahsur kaldıkları günlerde biçarelerin evlât ve aileleri de kale içinde harabe yerlerde askerle karışık olarak çeşitli zorluk ve meşakkat çekmişlerdir.

Bu sırada Devlet-i Aliyye gayretini güden ve asakir-i şahaneye bazı cihetle yardım eden pek çok kimseyi Abdülmuttalib Efendi tevkif ederek Taif'e sürmüş idi. Gelelim Bahre'deki fırkanın durumuna.

Anlatıldığı üzere Muhammed bin Avn hazretlerinin emirliğine dair olup Cidde'de okunduktan sonra Mekke-i Mükerreme'de de okunmasına karar verilmiş olan ferman-ı âlîye tazimen Raşid Paşa maiyetinde bulunmak üzere Cidde'de bulunan asakir-i şahaneden iki bölük ile bir miktar muvazzaf asker Cidde'den çıkarılarak yarı yolda bulunan Bahre nam yere gönderilmişti. Raşid Paşa'nın hareketi ertelenince bu askerler de Bahre'de durdurulmuştu. Ardından Abdülmuttalib Efendi tarafından birkaç nefer şeriflere katılarak altı yedi yüz kadar Urban bu Bahre'deki asker üzerine hücum ettirilmiş ise de asakir-i şahanenin savunmalarıyla Urbanın bir haylicesi telef ve geri kalanı hezimete uğrayarak dönmeye mecbur olmuşlar. Bunun üzerine Bahre'ye altı bölük asakir-i şahane ile bir adet da top, birkaç yüz süvari muvazzaf asker ve yetmiş kadar piyade Arnavut askeri daha gönderilmiştir. Emaret kaymakamı olan Şerif Abdullah bin Nasır Efendi de Abdülmuttalib Efendi'nin topladığı ve toplamakta olduğu Urbanı akıllıca hilelerle dağıtmak ve bir miktar Urban askeri toplamak üzere oraya gönderilmiş olduğundan Bahre'de epeyce bir kuvvet tedarik olunmuş

idi. Abdullah bin Nasır Efendi zikredilen asker ile Bahre'ye giderken yolda önlerine birtakım asiler çıkmış ise de maiyetindeki askerlerin karşı koymalarıyla kaçmaya mecbur olmuşlar, Efendi esenlikle Bahre'ye ulaşmış idi.

Birkaç gün geçince Abdülmuttalib Efendi tarafından bir kaç şerif maiyetiyle sevk olunan iki bin kadar Urban, Bahre üzerine hücum ettiklerinde önceki gibi yenilerek dönmeye mecbur olmuştur. Ancak asakir-i şahaneden bir nefer şehit ve üç nefer yaralı, muvazzaf asker süvarisinden bir nefer şehit ile altı nefer yaralanmıştır.

Bunun üzerine Abdülmuttalib Efendi akçe kuvvetiyle başına birtakım Urbanı toplayarak çevreye fesat kıvılcımları yaymakta olmasıyla askeri bölüğün bir müddet Bahre'de beklemesi gerekmiştir. Bu esnada Veys Paşa tarafından Vali Paşa ile Raşid Paşa'ya birkaç parça yazı geldi, içeriğinde,

"Eğer Emaret'in Muhammed bin Avn hazretlerine tevcihi ferman-ı âlîsi gerçekten Dersaadet'den gelmiş ise Abdülmuttalib Efendi'nin itaat edeceğini ifade zımnında Mekke-i Mükerreme ahalisinden nakib-i sâdât ve ona denk ulema ve şürefadan yedi sekiz kimsenin Abdülmuttalib Efendi tarafından gönderilecek olduğu, Mekke-i Mükerreme'de ve yol üzerinde topladığı Urban dahi az olduğu, Abdülmuttalib Efendi itaat edecek olduğu halde Raşid Paşa'nın Mekke-i Mükerreme'ye varmasından sonra hasıl olacak bir keyfiyet idiği ve Bahre'deki fırkanın Mekke'ye hareketinde biraz daha beklenir ise kalelerde mahsur olan asakir-i şahanenin dahi önü alınamayacağından yine büyük bir fesadın ortaya çıkacağı" yazıldığından Raşid Paşa hemen Cidde'den hareket ve Bahre mevkiine gitti. Yol sırasında Cidde ile Bahre arasında yarı yola yakın Cerâde Kahvesi adlı yerde yolu kesmek hevesiyle ansızın dağ arasından iki yüz kadar Urban çıkarak hücum etmişler ise de maiyetinde mevcut olan bir bölük piyade ile altmış kadar süvari asakir-i muvazzafası karşılık verince asilerden birkaç kişi telef

olunarak diğerleri de kaçmışlardır. Asakir-i şahaneden bir neferin burnu kanamaksızın Bahre'ye ulaşmışlar ve hemen mühimmatın nakline yetecek develerin gelmesini beklemişler.

Bu sırada Mekke-i Mükerreme'den sulh ricasıyla gelecek olanların aslı olmadığı da ortaya çıkmış idi. Hatta asakir-i şahanenin Mekke'ye girişine engel olmak için yol üzerinde Salim'in Kahvesi denilen dar ve geçilmesi zor boğazın sağında ve solunda bulunan sarp dağlara Abdülmuttalib Efendi tarafından beş altı yüz Urban yerleştirildikten başka Bahre arkasının sol yakasında bulunan Şu'b Boğazı adlı yerdeki sarp dağlara da üç beş yüz kadar Urban ile bir miktar aylıklı Bişeli askeri yerleştirmiş, tabya kılıklı metrisler inşa ve Cidde'den fırka-i hümâyûna giden mühimmat ve erzakı gasp edip asakir-i şahaneyi tazyik için yol üzerine birtakım hecinli haşerat hazırlanmış idi. Gerçi mühimmat sevki hususu ihtiyatlıca tutulduğundan Abdülmuttalib Efendi'nin eline bir şey geçmemiş ise de anlatıldığı gibi yolu kapatmak için gelen haşerat def edilmedikçe ileriye hareketin uygun alamayacağından fırka-i Hümâyûnun biraz daha Bahre'de beklemesi gerekmiştir. İşte bu sırada da Raşid Paşa, Abdülmuttalib Efendi'ye nasihat yolunda Rebiülevvelin yirmi üçü tarihiyle bir adet mektup yazmış olduğundan bunun ve Abdülmuttalib Efendi tarafından gelen cevap mektubunun birer sureti bu mahalle alındı.

Mektup sureti

"Bir müddetten beri ortaya çıkan olayların pek yakışıksız bir durum olduğu nezd-i âlîlerinde de tarif ve beyandan müstağni bulunduğu açıktır. Devlet-i Aliyye nezdinde şimdiye kadar tahsil buyurduğunuz değer ve haysiyeti boş yere yok etmeyi zat-i âlînizin şanına yakıştırmam. Bu konuda lütuf ve kerem buyurup ve boş kuruntulardan feragat buyurmanızı haddim olmayarak halisane hatırlatırım. Devlet-i Aliyye üç seneden beri din düşmanı olan Rusya devletiyle yaka yakaya

harp ve cihad etmekte iken ve yeryüzünde "lâ-ilâhe illallah" diyen ne kadar ehl-i İslâm var ise yani Trablus-garp, Tunus, Mısır ve diğer buna benzer İslâm beldeleri ahalileri hepsi ellerinden geldiği mertebe ve güçleri yettiği derece malen ve bedenen şu hususa her cihetle yardım etmekte iken böyle mübarek mahaller ahalisinin şu nazik vakitte Devlet-i İslâmiyye aleyhine oluşu hiçbir tarihte işitilmemiş ve görülmemiş garip bir keyfiyet olduğu nezd-i samîlerinde dahi müsbet bir keyfiyet idiği ve zat-i devletleri orta yaşı geçmiş bir zat bulunduğunuz halde Rabbim pek çok ömür ihsan buyursun yani ahir vaktinizde şu Harem-i şerifte halin gidişine nazaran vukuu beklenen katliama müstakil sebep olup Ruz-ı Cezada Cenab-ı Rabbü'l-izzet'e ne veçhile cevaba muktedir olabilirsiniz. Bu konuda bir takım fesatçıların sözüne bakmayıp layık olmayan şu halin izalesi yollarına teşebbüs buyurmalarını niyaz eylerim. Cenab-ı devletinize ne veçhile emniyet hasıl olur ise yani Kitâbullah ile mi olur velhasıl ne veçhile ikna buyrulur iseniz o yolda bulunacağımı bu kere dahi hâk-i pây-i âlînize samimiyetle hatırlatırım. Şu âcizane yazımın cevabını da inayet ve ihsan buyurmanızı hassaten niyaz ve rica ederim. Eğer yukarıda belirtilen hususa müsaade-i aliyyeleri erzan buyrulduğu halde şu vuku bulan keyfiyetleri olmamış hükmüne konulmasına dahi taahhüt ederim. Eğer âcizane vuku bulan uyarılarım kabul buyrulmadığı halde bu defa da benden sorumluk gitmiş olur. Rabbim Taâlâ hazretleri Osmanlı Devleti'nin şan ve şevketini artırıp bütün düşmanları üzerine galip buyursun, *âmin bi-hürmeti Seyyid'il-mürselîn.* Böyle ufak tefek derinti toplama askeriyle Devlet-i İslâmiyye'ye mukabele olunamayacağı nezd-i samîlerinde dahi açık bulunduğu tarafımdan bilinmektedir. Devlet-i İslâmiyye "*Allah yolunda cihad ediniz*"[4] şanlı emrine uyarak bunca müddetten beri din düşmanları ile savaşırken yaşlılık yıllarınızda sizin de Devlet-i İslâmiye üzerine

4 Kur'an-ı kerim Enfal Suresi, âyet: 79.

silâh kaldırmanız Allah ve Resulullah indinde ve İslâmlar arasında ne derecelerde yerilir ve garip bir durum olduğu bilgili ve gözü açık insanlar yanında dahi malum olan hallerdendir.

Velhasıl efendim, Allah rızası için olsun yukarıda sıraladığım hususları layıkıyla düşünüp, okuyup ve işin nereye varacağını da düşünüp hayır ve şer her ne ise cevabını ihsan buyurmaları babında emr ü irade efendimindir."

Abdülmuttalib Efendi'nin cevap mektubu:

"Bu defa gelen bir adet tahrirat-i devletleri meâli malumumuz olmuş ve Belde-i muazzama içinde olan hadisenin evvelâ ortaya çıkışı, ikinci olarak ulema ile askerler arasında olan tartışmanın olması ve bu cihetler ile hâlen bütün ahali ve Urban kabilelerinin silahlanarak ayaklandıklarının gerçek sebebinin ne olduğu herkesi malumudur. Ahalinin emniyetlerinin sağlanmasıyla hadisenin defedilmesi, nihayet Bahre'de olan askerlerin Cidde'ye dönmeleriyle hasıl olacağı defalarca Cidde Valisi devletli Kamil Paşa hazretlerine yazılmıştı. Şimdiye değin zat-ı atûfileri hakikat-i hali anlamış olacakları mütalâasıyla bu ahalinin emniyetlerini mucip olur hayırlı vesilelerin istihsaline gayret buyuracaklarını zat-ı atûfilerinden ümit ederken cenab-ı vâlâları da zikrolunan yazılarında hakiri bir takım uygunsuz ve hoş olmayan kelimelerle beraber korkutma yolunu göstermeniz doğrusu fazlasıyla garip karşılanmıştır. Çünkü şu hadisenin ortaya çıkış sebebi yazıldığı gibi meydanda olup muhlislerinin bu konuda vuku bulacak isnatların hiç birisinden korkmayacağı açıktır. Halk ile Urban kabilelerinin henüz ayaklanmakta olmaları ise hâşâ Devlet-i Aliyye aleyhinde olmayıp sırf Beytullah'ın tekrardan hürmetinin yok edilmesi korkusundan domuştur. Bu konuda bütün Müslümanların korumak ve kollamak için canlarını feda eyleyecekleri açıktır. Bu Beyt-i muazzama ile Belde-i Tayyibe'nin gerçeğinin ne şekilde olduğu Devlet-i Aliyye-i ebediyyü'd-devamın bileceği şey olduğu

açık idiğinden bu hususta ne veçhile emr ü ferman-ı hazret-i şahane buyrulur ise hepsi uyup itaat etmekte zerre kadar kusur etmeyeceklerine mebni irade-i seniyyeye gelmesine değin Bahre'deki askerlerin Cidde'ye getirtilmeleri hususuna bezl-i atıfet buyurulmak babında irade efendimindir." Son.

Raşid Paşa, Bahre'de iken birkaç defa Abdülmuttalib Efendi ile bu minval üzere haberleştiği sırada Emaret Kaymakamı Şerif Abdullah bin Nasır ile birlikte olarak Urban, ulema ve şürefaya ve mahallât şeyhlerine gizlice haylice mektuplar gönderip Abdülmuttalib Efendi'nin Devlet-i Aliyye aleyhine ilân eylediği kulluk diline yakışmaz suçlamaların tamamen boş olduğu ve Bahre fırkasının hareketi kendileri hakkında olmayıp ancak Abdülmuttalib Efendi'nin azliyle Muhammed bin Avn Efendi'nin nasbına dair olan ferman-ı âlînin Harem-i şerif'de okunmasıyla Emirlik kaymakamlığının kurulmasından ibaret bulunduğu ifade ve ilan ederek halkın fikirlerini oldukça değiştirmeye muvaffak olmuşlar idi. Ancak mektupların yerli yerine ulaşmasından ve öte tarafın durumundan haberdar değiller idi ve kâğıtların bazısı Abdülmuttalib Efendi'nin eline geçmiş idi.

Bunun üzerine Şu'b Boğazı'ndaki haşeratın def edilmesiyle askeri birliğin hareketi sırası gelmiş olduğundan yeteri kadar asker, bir adet top ve Emaret kaymakamının topladığı yüz yirmi kadar Urban ile birer müfreze tertip olunarak adı geçen haşerat üzerine sevk olunmuş ve hareket her ne kadar gizli tutulmuş ise de haber almışlar ve karşı koyamayacaklarını anlayarak malzemelerini terk ederek kaçıp Boğaz Kahvesi adlı yerdeki haşerata katılmışlardır.

Ertesi yani Rebiülevvelin yirmi dokuzuncu Pazartesi günü fırka-i hümâyûn ile Bahre'den hareket ve Bahre'ye beş ve mezkur boğaza bir saat mesafede bulunan Alemeyn adlı yere ulaşmışlardır.

Abdülmuttalib Efendi de casuslar vasıtasıyla o gün askerin hareket edeceğini haber aldığı gibi fırka-i şahaneyi basmak

üzere kendisinin *bevaridî* denen kölelerinin yanında bulunan üç-beş yüz kadar Urban eşkıyasını bizzat yanına alarak adı geçen boğazda bulunan haşerata katılmış idi. O sırada azline dair Raşid Paşa ile Abdullah bin Nasır tarafından ulema ve şürefaya, şeyhlere ve saireye Bahre'den yazılıp gönderilen mektuplardan kendi eline geçen birkaçını bir adamıyla Raşid Paşa'ya iade eylemiştir. Ve sanki yazılan mektupları ahali ve Urban kabul etmediklerinden dolayı getirip kendisine teslim etmekte olduklarını söyleyerek, bu surette ısrar olunduğu takdirde fesat ve fitne artarak sonunun vahim olacağını belirtmek için Raşid Paşa'ya hitaben bir mektup dahi yazmıştır. Askeri birliğin Alemeyn'e ulaşmasında bu evrak ile sözü edilen mektup Raşid Paşa'ya ulaşınca gelen adamına Raşid Paşa bahşişler vererek ikram ve ihtiram ettikten sonra,

"Bu konuda çakeriniz memur olduğum cihetle mazurum yani zat-i âlînizin ayrılışını ilanla muazzezen ve Mükerreme'n Dersaadet'e kadar hizmet-i devletinizde bulunmak üzere taraf-ı şahaneden mihmandar nasp ve tayin olunmuş olduğumdan gereklerini yerine getirmeye icabına gücüm yettiği mertebe gayret vacibe-i zimmetim bulunmuş olduğu ve ahali ve Urbanca ilişiğim olmayıp müdahale dahi olunmayacağı açık bulunmuş olduğundan inşaallahu taâlâ birkaç güne kadar bu taraftan dahi hareketle Mekke-i Mükerreme'ye ulaşıp Beyt-i Muazzama'ya yüzler sürerek ayrılışınıza dâir olan ferman-ı âlîyi okutturacağım" mazmununda bir adet cevap metubu yazıp anılan adamına teslimen tarafına göndermiş idi.

Bunun üzerine Abdülmuttalib Efendi adı geçen boğazda bulunan haşeratını Osmanlı askerleri üzerine hücum etmeleri için hazırlamış ise de işin sonuyla başa çıkamayacaklarını anlayıp haşeratının birazı dağılarak kendisi de üzgün olarak Mekke-i Mükerreme'ye ve oradan Taif'e dönmüştür.

Raşid Paşa da çarşamba günü firka-i Hümâyûnu alarak bu yerden hareket ve tüfek patlamaksızın Mekke-i Mükerreme'ye

girerek ertesi Perşembe günü ulema, şerifler ve halk Harem-i şerifte hazır oldukları halde ferman-ı âlî okundu. Herkes tarafından itaat gösterilmiş ve üç gün sonra karakollar daha fazla yapılmış ise de ahali hâlâ tereddütte bulunarak silahlı gezdiklerinden silahlı gezmek ve gece saat üçten sonra fenerli ve fenersiz sokağa çıkmak şiddetle yasak edilerek memleket huzur ve sükunu sağlanarak herkes işi ve gücüyle meşgul olmaya başladığı görülünce Raşid Paşa Cidde'ye dönmüştür.

Geçen olaylarda eşkıyanın elebaşı olan şeriflerin ileri gelenlerinden Şerif Alkam, Şerif Bâz, Şerif Fehd, Şerif Zeyd, Şerif Muhammed bin Abdullah, Şerif Müşeyyed ve Şerif Hüseyn bin Mansur idi. Şöyle ki, Şerif Alkam fesada dair olan hususların tamamında Abdülmuttalib Efendi'nin güvendiği ve danıştığı kişi olarak asakir-i şahane üzerine sevk olunan Urbanın seraskerliği hizmetinde bulunurdu. Fesadın çıkmasının üçüncü günü Remzi Efendi'nin konağını ve müdiriyet hazinesini yağma ettirip yağmacı ve pis eşkıyayı Şerif Zeyd'in konağına naklettirmiş idi. Bu kere Abdülmuttâlib'in Taif'e kaçışında Şerif Zeyd'in eşyasıyla beraber adı geçen eşyaları yirmi deveye yükleyerek kendi konağına naklettirdikten sonra kendisi de Abdülmuttalib Efendi yanına gitmiştir.

Şerif Bâz da Abdülmuttalib Efendi'nin gözdesi olarak fesatta büyük dahli olup birtakım eşkıyayı yanına alarak Mekke sokaklarında tellâllar çağırtmış idi. Raşid Paşa Bahre'de iken iki defa asakir-i şahane üzerine hücum etmiş, hatta gülle isabetiyle altındaki atı telef olmuş idi.

Şerif Fehd fesadın başlarında en evvel Baş Karakolhane'ye ve Veys Paşa Konağına kurşun attırmış, bu kurşunlardan bir nefer de telef olmuş ve Bahre'de asakir-i şahane üzerine Urban ile beraber hücum ettiğinde bir atı vurulmuş idi. Daha sonra Abdülmuttalib'in Taif'e kaçışında hırsı ve gayretinden doğu tarafına gidip akçe harcayarak Urban toplamakta bulunmuştur.

Şerif Zeyd, fesadın başında Mirliva Mehmed Paşa konağına giderek *"Nasranî"* ve *"Yahudi"* diye yüzüne tükürüp hakaretler eylemiş ve sonradan o konağı basıp sıkıştırmakta iken Abdullah bin Nasır yetişerek Mehmed Paşa'nın aile efradını kurtarmıştı.

Şerif Muhammed bin Abdullah'ın oğulları fesadın evvelki günü bir takım eşkıya ile gezip zarar vermekte bulunduklarından başka Vâdi-i Fâtıma şerifleri Devlet'e itaat üzere olduklarından *"Siz bize tebaiyet etmeyip de Nasranî tarafına meyyal bulunuyorsunuz"* diye Şerif Fehd ile beraber gidip bu şeriflerin mal ve eşyalarını yağma ve kadınlarına şeriate aykırı bazı uygunsuz muamelelerde bulunmuşlardı.

Şerif Müşeyyed, yukarıda geçtiği gibi hadiseyi haber vermek üzere Cidde'ye gönderilen üç neferin ikisini katledip kireç kuyularına attırmış idi.

Şerif Hüseyin bin Mansur da kabilesine başbuğ olarak Bahre'deki asakir-i şahane üzerine gelmiş idi.

Bundan başka Şerif Mansur bin Yahya Efendi'nin kardeşi Şerif Hasan da bir defa Bahre'ye hücum edenler ile beraber bulunmuş, sonra Abdülmuttâlib'in Taif'e kaçtığında onunla beraber kaçarak o tarafta Urban toplamaya çalışmıştır. Şerif Âmiti Paşa da karakolhanelerin kaldırılmasında pek çok çalışıp eşkıyaya gayret vermiş ve Bahre çatışmalarında bulunduğundan başka kendisine Abdülmuttalib Efendi tarafından Cidde Valiliği verilerek Cidde ahalisinin mallarını yağmaya memur olduğunu ilan etmek üzere etraftaki köylerin halkına yazıp bildirmiş idi. Bunlar asilerin başları olup yanlarında ünlü şeriflerden daha nice elebaşları var idi.

Asakir-i şahane miralaylarından olup Abdülmuttalib Efendi'nin yanında bulunan Dağıstanlı Ahmed Bey de Abdülmuttalib'in taraftarı olup Hicaz tarafına varışından beri onun içindeki sapık fikirlerine vâkıf olduktan başka Mekke-i Mükerreme hadisesi çıktığında Abdülmuttalib'in fesatçı niyetini bilirdi.

Böyleyken Mekke'ye ve ondan arz-ı mahzar ile Cidde'ye gelişinde buralara dair asla ip ucu vermeyip Devlet-i Aliyye memurlarını hilelerle aldatma niyetiyle Abdülmuttalib Efendi'nin sadakatinden bahsedermiş. Daha sonra Abdülmuttalib Efendi Mekke-i Mükerreme'ye gelerek isyanını ilan ettiğinde bu Dağıstanlı da üzerindeki askeri işaretleri çıkarıp atarak şürefa elbisesi giyip mücavirin ve saireye der imiş ki,

"Ey gözüm. Siz bu şerifi diğer şeriflere kıyas etmeyin. Bu adam atadan dededen yeryüzü halifesidir ve şimdi Bahre'deki asker ona bir içim su olmaz. İşte din-i mübin uğruna hazinesini döküp Asirli'den altmış bin asker ile on altı adet top getirtmektedir. Hemen Rabbimiz Taâlâ hazretleri muvaffak buyurup din-i Muhammedîyi zahire çıkarsın. Zira dinimiz gün be-gün elden gitmekte ve şöyle böyle olmaktadır."

Dağıstanlının bu şekilde türlü türlü saçmalamış ve dil uzatmış olduğunu çoğu mücavirler gelip ifade ve tanıklık eylemiş olduklarına dair Ferik Veys Paşa, Mirliva Mehmed ve Vehbi paşalar ve Miralay Hasan Bey, Kaymakam Sadullah Bey ve diğer zabitan bir adet mazbata düzenleyip takdim eylemişlerdir.

Abdülmuttalib Efendi'nin, yukarıda geçtiği üzere Mekke'den Taif'e dönüşünde Taif'te bulunan asakir-i şahanenin dönmelerine izin vermiş olduğundan bu karışık günlerde adı geçen askerlerin ne kadar sefalete düştüklerinin bilinmesi için Yüzbaşı Hasan Ağa ile Topçu Mülâzımı Mustafa Ağa'nın takrirleri aşağıdadır:

Yüzbaşı Hasan Ağa'nın takririnin özeti:

Mekke-i Mükerreme olayının olması Taif'te yayılınca bendeleri ve Ambar Emini Mehmed Efendi ile Muhafız Edhem Ağa, Miralay Ahmed Bey ve Atlıbaşı Ömer Ağa, Divan Kâtibi Şükrü Efendi'nin odasına çağrılarak Mekke-i Mükerreme'den Abdülmuttalib Efendi'ye gelen bir adet Arapça mazbata okunup Türkçeye tercüme ettirildi. Şöyle ki, sanki şeriata aykırı

olarak Devlet-i Aliyye tarafından Mekkelilere birkaç madde teklif olunmuş, onlar da kabul etmeyip şikayet için toplu olarak mahkemeye gitmiş olduklarından nizamiye askerleri bu halktan pek çoğunu kurşun ile katil ve telef etmişler. Hatta bazı yaşlıları, Harem-i şerifte namaz kılarken süngüden geçirmişler. Fakat bu kabahat ahalide olduğundan Şerif efendimiz Mekke-i Mükerreme'ye gidip orasını yoluna koyacaktır diye haber verildi. Ardından "Asker benim vechimdedir. Kimse kimseyi rencide etmesin" diye Abdülmuttalib Efendi tarafından tellâllar ile nida ettirildi, işin ne merkezde olduğunu anlayamadık. Fakat Abdülmuttalib Efendi Taif havalisinden Bedevi toplamaya başlayıp,

"Mekke'yi terbiye edeceğim" diye her gün asker göndermekten geri durmazdı. Bu anılan olaydan on gün sonra Mekke'ye gitmek için Taif'ten hareket ettiğinin üçüncü günü sur dışında bulunan muvazzaf süvari askerlere,

"Sizi pederim istiyor. Bugün gidin ve yoksa sizi Urbana helak ettiririm" diye Abdülmuttalib Efendi'nin mahdumu Abdullah Bey tembih etti. Bu askerler gerçi gitmemek istedi ise de üzerlerine çok Arap geldiğini ve kendilerini yok etmeye kalkışacaklarını hissetmeleriyle çadır, mühimmat ve diğer eşyalarına bakmayıp hemen hayvanlarına binip oradan savuştular. Bizim de orada olan iki bölük askerimiz kapılarda ve diğer yerlerde dağınık bulunduğundan, işin ne merkezde olduğunu bilemediğimizden ve özellikle Abdülmutatlib Efendi bizleri aldatıp kendisinden böyle isyan çıkması umulmadığından Mekke-i Mükerreme'ye gittiğinde bıraktığı gibi kalede ve kapılarda ikamet etmekte iken süvari askeri gittikten sonra azar azar beş altı yüzü aşkın bedeviyi yerleştirmiş ve ahaliyi kandırmış olup bir gün akşam üzeri Şerif Abdullah Bey beni, Ambar Emini Mehmed Efendi'yi ve adı geçen muhafızı yanına alarak "Şimdi askerin silâhını teslim ettir. Yoksa seni ve bütün askerini batırırım" dedi. Tedbire vakit bırakmayıp daha

ben orada iken askerin üzerine hücum etmişlerdir. Asker de kalabalık Arabı görüp yolun kesildiğini dahi anlamış olduklarından silâh teslim ettikleri halde bütün mühimmat, erzak ve askeri eşyayı yağma ettirmiş. Beni de o gece konağında hapsedip ertesi gün huzuruna çağırarak,

"Git askerini topla. Pederimin emri üzere sur dışında Şeybî Efendi'nin konağında ikamet ediniz" dedi. Gidip soyulan askeri topladım, sefil ve perişan olarak anılan konağa girildi. Geceleri etrafımızda karakollar tertip olunarak adı geçen askerler altı gün aç bi-ilaç kaldı. Sonra ahaliden bazı bildiklerimiz gelip borç olarak onlardan alınan ve sonradan alay tarafından gelen meblağlar ile askeri tayinat çarşıdan satın alındı. Bu para da bittiği sırada Abdülmuttalib Mekke'den Taif'e kaçınca "Tayinat satın alacak akçemiz yoktur. Hâlimiz perişandır" diye Divan kâtibine ifade olundu. On günlük tayinatın halk tarafından verilmesini emretti. Halk mecburen mühürlü senedimiz ile on günlük tayinat verdi. Sonra akçesiz zahire ve erzak vermeye güçleri kalmadığını ifade ettiklerinden bizler de diye Abdülmuttalib Efendi olduğumuz konağın önünden geçerken aç ve bî-ilâç kaldık feryat eyledik. Her ne düşünceye dayalı ise ertesi günü askerlere paylaştırılmak üzere iki bin beş yüz kuruş gönderdi ve Mekke'ye dönüşümüze de izin verdi. Elhamdülillah böyle bir düşmanın elinden kurtulduk. Abdülmuttalib Efendi Taif'e gelince iki gün sakin durdu. Üçüncü günü Arap toplamaya başlayıp Sakif, Hüzeyl-i Yemanî ile Beni Süfyan kabilelerinden bini geçkin Bedevi topladı. Taif halkına güveni olmadığından yedi sekiz kişiyi hapseyledi. Taif Kalesi'ni tamir etmekte ve asakir-i şahane hastahanesinden yağma olunan çarşaf bezlerinden hartuç bağlamakta idi. Taif halkı her ne kadar görünürde onunla birlikte iseler de bizi rencide etmediler ve aç kaldığımızda bazıları ikramen ekmek, üzüm ve nar gibi şeyler getirdiler ve sokaklar aralarında atılan köhne elbiselerimizden bulduklarını getirip bizlere verdiler.

Topçu Mülâzımı Mustafa Ağa'nın takriri:

Olay Hasan Ağa'nın takriri gibidir. Fakat kulunuz topçu olduğumdan Abdülmuttalib Efendi'nin oğlu Abdullah Bey beni ve arkadaşlarımı asker içinden ayırtıp kendi konağına götürdü ve kalede toplardan birini kaldırıp da Sena'da inşa ettikleri kaleye götürmüş olmakla o topla bana nişan aldırdı. Babası Mekke'den Taif'e gelinceye dek arkadaşlarım ile beraber ellerinde esir kaldım. Taif'e gelince zorla velinimete top attıracağını anladığımdan,

"Uğur-ı şahanede can ve baş feda olsun" diyerek bir gece oradan kaçıp Muhammed bin Avn hazretlerinin kabilesi olan mahalle vardım. Bana fazlasıyla ikram ettiler. Orada ikamet üzere iken Abdülmuttalib Efendi bu kabile üzerine bir top ile beş-altı yüz Arap sevk etti. Yanlarında top olduğundan bizi köyden çıkarıp beş adamımızı da katlcttiler. Beni Şerif Fevvâz alıp Mekke'ye gönderdi. Taif'te bulunduğum vakit Şûne/ Ambar Emini Mehmed Efendi'den cebehane sorulduğunda,

"Bir habbe yoktur" diye yemin billâh ederdi ve bize cebhane ve mühimmattan bir şey göstermezdi. Bizim silâhlarımız alındıktan sonra Taif ambarından yüz elli sandık fişek ve yedi varil top barutu çıkarıp Abdülmuttalib Efendi'ye vermiş olduğunu haber verdiler. Son.

Yukarıda ayaklanmaya bahane sayılan sebeplere dair Mekke-i Mükerreme kadısı ile müftü, şerifler, âlimler, imamlar ve hatiplere hitaben 3 Cemaziyelevvel 72 [11 Ocak 1856] tarihinde Şeyhülislâm Ârif Efendi tarafından gönderilmiş olan mektubun da bir sureti buraya alma uygun görülmüştür.

Mektubun tercemesi

Bize iyilik ve ana-babaya itaat konusunda yardım yollarını gösterdiği için Allah'a şükrederim. Bizi kin ve başkaldırıdan yasaklamış olan yaratılmışların en üstünü Hz. Muhammed'e

ve onun kendine yakışır yolda yürümüş olan âli ve evlâdına selâm eylerim. Bundan sonra derim ki bu, hakikati ifade eden bir yazı olup Fetva makamından ve Meşihat-i uzmâ mesnedinden âmil ulemanın muhibbi ve sâdât-ı mükriminin sevdalısı bu fakirden, mevâli-i kiramın umdesi Mekke-i müşerrefe *Allah şerefini artırsın* kadısına, ulemaü'l- kamilinin ileri geleni türlü fazilet, iffet ve yakin sahibi müftüsüne ve orada yerleşik salih ve muttaki âlimlere, şeyhlere, seyyidlere, imamlara ve hatiplere *Allah cümlesini doğru yolda yürümekte başarılı eylesin ve pişmanlığı gerektirecek şeylerden koruşun* hitaben yazılmıştır. Bu yazının yazılmasına sebep şudur ki: Dünya malına tamah eden bazı cür'etkârlar kendi kendilerine garip yalanlar ve tabiatlarından çirkin haberler uydurup Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin -*Allah saklasın*- minarelerde ezan okunmasını, köle ve cariye satılmasını, tesettürü ve setr-i avreti yasaklamak, kadınlara boşama hakkı vermek, bizim dinimizden olmayan bir kavimden yardım almak, müminleri değil de düşmanları dost ve arkadaş edinmek gibi şeyler işlediğini yaydıkları kulağımıza geldi ve bizce kesin olarak anlaşıldı. Bu, çirkin iftiradan başka bir şey değildir. Bütün hataların başı olan dünya sevgisi için dünya malı toplamak ve önderliği nefislerine tahsis etmek için bunları bu mübarek beldede yaydılar. Halkı toplayıp mahkemeye ve hükumet makamına saldırdılar ve fitne çıkardılar. Ümmü'l-kurâ'da ve çevresinde fesadı yaymaya çalıştılar. Bu herhangi bir yerde, özellikle vahyin indirildiği ve hak dininin çıktığı yerde kimseye yakışır bir hareket değildir. Müslümanların imamı ve halkın sultanı olan insan şöyle dursun hiç bir Müslüman bu türden şeyleri *hâşâ* yapmaz. Bilinir ki Osmanlı Devleti padişahları ortaya çıkmalarından itibaren en sağlam bağ olan şeriata bağlanmışlar, Allah adını yükseltmek için bütün gayretlerini sarf etmişler ve bunda başarılı olarak din düşmanlarını kahredip İslâm topraklarını genişletmişlerdir. Onlar, ellerinden çıkan işlerle, Hz. Peygamber'in *Allah ona salât ve selâm etsin* şu sözünün misdakı olan kimselerdir:

"Allah benim için yer yüzünü topladı da doğularını ve batılarını gördüm. Ümmetimin hakimiyeti benim için toplanmış yerlere varacaktır". Bu hadisi Müslim, *Sahih*'inde rivayet etmiştir. Bu padişahlar sayısız mescitler ve hayır müesseseleri kurdular ve hak edenler için sonsuz gelirler tayin eylediler. Bilhassa Mekke ile Medine halkına güzel nazarla bakıp Haremeyn-i Muhteremeyn'in hizmetçisi sıfatına hak kazandılar. Muhakkak ki Müslümanların imamı olan sultanımız *Allah onu açık yardım ile teyid etsin* atalarının izlerinde yürüdüğü gibi yüce himmetinin en büyük kısmını sağlam bağa tutunmaya, düşman ve inatçıları yola getirmeye harcıyor.

Ey din kardeşleri, insaf gözüyle bakınız. Onun gibisinin, Müslümanlara sağlam bir mülkiyet ile sahip oldukları şeylerdeki meşru haklarından yasaklamakla Allah'ın helâl ettiğini haram etmesi, İslamiyet'in temellerinden olan ezanı yasak eylemesi, kadınların açılıp saçılması ve boşama hakkı almaları gibi çirkin ve yasak şeyleri, Allahu Taalâ'nın Kitab-ı mübin'deki:

"Ey iman edenler, kendinizden başkasını dost ve sırdaş etmeyiniz. Onlar size zarar vermekte kusur etmezler" emrine aykırı olarak İslâm düşmanlarını dost ve arkadaş edinmesi ve Hz. Peygamber'in *Allah ona salât ve selâm etsin*, *"Biz bir müşrikten yardım istemeyiz"* şeklinde ifade ettiği meşru olmayan yardımı caiz görmesi düşünülebilir mi? Yardım istemenin yapıldığını farz etsek bile bu, yardıma ihtiyaç olduğu ve şartları mevcut bulunduğu takdirde caiz ve meşrudur. Çünkü Peygamberimiz *Allah ona salât ve selâm etsin* Beni Kureyza'ya karşı Beni Kaynaka Yahudilerinden yardım istedi. Huneyn Gazvesinde Safvan bin Ümeyye'den yardım talebinde bulundu ki bu, din âlimlerinden birçoğunun söylediği gibi müşrik idi. Şemsü'l-eimme Serhasî, İmam Muhammed bin Hasan el-Şeybanî'nin *Siyerü'l-kebîr*'i şerhinde bunu uzun uzun anlatmıştır. Peygamberimiz *Allah ona salât ve selâm etsin* bu cihete *"Allah bu dini ahlâkı olmayan kavimlerle müeyyed kılar"* sözü

ile işaret eylemiştir. Buharî *Sahih*'inde, Ebu-Hureyre (R.A.) nın rivayet ettiği "*Muhakkak ki Allah bu dini bir fâcir yani bir kâfir ile müeyyed kılar*" hadisini zikretmiştir. Şimdi yapılan şey ise şudur, kuvvet ve düşmanlığı çok olan Rusya Hıristiyanları Müslüman ülkelerine saldırınca Padişah Hak Taâlâ'nın hablinden ve kuvvetinden yardım dileyerek gaza edince, yabancı devletlerden barış halinde bulunduğumuz İngiltere ile Fransa, bu düşmanı Müslümanlardan def etmek ve kendileri de onunla çarpışmak istediler. Zikredilen düşman *Allah onu kahretsin* - ile karada ve denizde savaşmak için Osmanlı memleketinden geçmek müsaadesi istediler. Derin araştırmalarla birlikte bu konuda milletin âlimleri ve ümmetin fakihlerine başvurulduktan sonra Padişahımız efendimiz bu isteği yerine getirmeyi uygun buldu. Çünkü, düşmanların ve muhariplerin *Allah onları helak etsin* kuvvetli harp hileleri görülmüştü. Muhakkak ki bu şer'-i şerife aykırı değildir. Zira İmam'ın bu hususta yetkisi vardır. Dinin ileri gelen âlimlerinden birçoğunun işaret ettiği gibi kendisi Müslümanların gözcüsü tayin edilmiş olup onların iyiliklerine çalışır ve kendilerine riayet eder. Sizden istenilen şudur ki: Böyle yalanlara kulak asmayasınız ve Müslüman kardeşlerimize öğüt veresiniz. Buharî'nin ve daha başkalarının rivayetine göre *Peygamberimiz Allah ona salât ve selâm etsin* dediği gibi din nasihattir. Ve yine Hz. Peygamber'in *Allah ona salât ve selâm etsin* "Zandan sakının, çünkü zan en yalan sözdür. Birbirinizi gözetleyip dinlemeyin, birbirinizi kıskanıp haset etmeyin, birbirinize kin beslemeyin, bir diğerinizin kötülüğüne çalışmayın ve ey Allah'ın kulları kardeş olun" sözünün gerektirdiği gibi onları amele teşvik edin. Buna Buharî ve Müslim *Sahih*'lerinde Ebu Hureyre'den naklen rivayet etmişlerdir. Belki Allahu Taâlâ lütfu ile ve Peygamberi *Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun* ve onun âl-i emcadının hürmetine fitne ateşini söndürür ve fesadı def eder. Siz de Osmanlı İslâm Devleti'nin sağlam olması için daima dua etmelisiniz,

ve's-selâm. Bu yazı bin iki yüz yetmiş iki senesi Cemaziyelevvelinin üçüncü [11 Ocak 1856] günü yazıldı.

Mehmed Ârif

Mekke-i Mükerreme'de yayılan yalanların izahına bu mektubun içeriği yeterli ise de diğer maddeler içinde esirlerin yasaklanması maddesi olup bu ise daha önce buyruldu ile yasaklanmış olduğundan bu hususta bu mektubun içeriğiyle buyruldunun hükmü arasında çelişki görüldüğünden bu mektup meydana çıkarılmayıp gizlenmiştir.

Mekke-i Mükerreme'nin karışıklığı Hicaz'ın diğer taraflarına da sirayet etmiştir. Hatta Necid Emiri Şeyh Faysal da halin gidişine göre Devlet-i Aliyye tarafından üzerine asker sevk olunamayacağını hissederek vergisini vermek ve teslim etmekte ayak sürüyünce eskiden Necid emiri olan Halid Sebud bir adet müzekkere takdim eylemiştir. Onun da özetinin aşağıya alınması uygun görülmüştür.

Eski Necid emiri tarafından verilmiş olan müzekkerenin özeti:

Şeyh Faysal kendi başına Necid emirliğinde bulunup Mısırlılar zamanında Hicaz seraskeri bulunan Ahmed Paşa tarafından Asir'e sevk olunacak zahire ve mühimmat için on beş bin deve göndermesi için adı geçen Paşa tarafından kendisine yazıldığında kulak asmayarak isyana kalkıştı. Cezalandırılması için çakerleriyle Mirliva İsmail Bey görevlendirilip üzerine hareketimizde Şeyh Faysal kaçınca savaşarak idare merkezine kadar zapt olunmuş idi. Bir müddet sonra İsmail Bey'in kötü hareketi ve tedbirde eksikliği yüzünden Hute Karyesi kabilesi isyan edince bozguna uğrayıp asker kaçmıştı. Bendeleri hükumet merkezi olan Riyad adlı yerde yeteri kadar askerle ikamet ederken Şeyh Faysal daha önce kaçtığı Hasse adlı yerden asker tedarikiyle üzerimize gelip yedi ay kuşatmışsa da zafer elde edememiştir. Bu sırada adı geçen serasker keyfiyeti öğrenince

Ferik Hurşid Paşa'yı göndermekle Şeyh Faysal ele geçirilip familyasıyla beraber Mısır'a gönderilmiş idi. Binaenaleyh Necid hükumeti lâyıkıyla zapt olunup kaç senedir idare olunmakta iken adı geçen Ferikin sonradan Berrü's-şam cihetine hareketi gerekmekle bendeleri bin Mağribî askeriyle bırakılmış idim. Hicaz'ın Devlet-i Aliyye idaresine devriyle müteveffa Osman Paşa vali olduktan sonra da bir buçuk sene kadar bu minval üzere idare olunmuştu. Mısır askerlerinin memleketlerine gönderilmesi irade-i seniyye iktizasından olduğu Osman Paşa tarafından tarafımıza emir buyrulduğunda yeteri kadar asker gönderilmedikçe bunların hareketi hükumete halel vereceğini arz ve beyan etmiş idim. Ancak anılan askerlere izin verilmiş olduğu bazı taraflardan duyulmuştu. O sırada bendeleri de devirde bulunduğumdan amca-zadem Abdullah bin Seletan asker ile ittifak edip sefer levazımatını tedarikle Mısır tarafına gönderilerek kendi avenesiyle memleketi zapt etmiş olduğunu duydum. Durumu Osman Paşa'ya arz ettiğimde "Kasım adlı mahalle gel. Sana yeteri kadar asker gönderirim" diye verilen emir üzerine anılan mahalle gelip askerlerin gelmesini beklerken Medine-i Münevvere'de meydana gelen uygunsuzluğa mebni tarafıma asker ayrılıp gönderilemediğinden ve Şeyh Faysal da o aralık Mısır'dan kaçarak Abdullah bin Seletan'ı katl ve Necid'i eskisi gibi zapt eylediğinden bendeleri bu tarafa döndüm. Sonradan müteveffa Cidde Valisi Şerif Paşa zamanında Şerif Muhammed bin Avn marifetiyle Şeyh Faysal'dan senelik on bin riyal vergi alınmasına karar verilip o vakitten beri bu meblağı vermekte ise de bu senenin vergisine mukabil hayvanat vermek istemesi halinin sıkışıklığın dandolayı olmayıp aksine Devlet-i Aliyye'nin şu aralık gailesi olup meşgul bulunduğundan zorla tahsil edilemez düşüncesindendir. Hele sıkıntı ve yokluk gösterilmesi yalan olduğu malumdur. Zira geçen sene Said bin Seletan ile aralarında olan çekişmeden dolayı sulh bedeli olarak seksen bin riyal aldığı bilinirken on bin riyal vermekteki tereddüdü gariptir. Bahreyn emirinden senelik

beş bin riyal mürettebi olup Necid gelirlerinden hariç olarak bu makule pek çok tahsilatı olmakla bu gibi harekatı isyan çıkarmak olduğuna delildir. Her ne hâl ise şimdiki halde zat-ı vâlâ-yı müşirâneleri kullarına bin nefer süvari ve bin nefer piyade muvazzaf asker ile iki yüz nefer piyade bîşeli Arap askeri ve iki kıt'a top ihsan buyururlar ise Necid'in tamamen zaptına muktedir olduğu halde vergiye doksan bin riyal zammederek Cidde hazinesine senelik yüz bin Fransa riyali vermeyi taahhüt eylerim. Fakat katılacak askerlerin maaş ve tayinatlarının verilmesi gerekeceğinden müteveffa Şerif Paşa vaktinde Necid üzerine gönderilen askerlerin masraflarına kıyasen verilmesi lâzım gelir.

3 Ramazan 1271 [20 Mayıs 1855] Halid

Biz konumuza gelelim. Yukarıda anlatıldığı gibi Abdülmuttalib Efendi'nin kaçması üzerine asakir-i şahanenin Mekke-i Mükerreme'ye girişiyle mübarek beldenin huzuru sağlanmıştı. Bu sırada Abdülmuttalib Efendi dahi dek durmayıp Taif Kalesi'ne sığınaarak akçe kuvvetiyle Urban toplayıp öteye beriye sarkıntılık etmekte olduğundan bir taraftan nasihat mektupları yazılıp bir taraftan Emirlik kaymakamı vasıtasıyla ele getirilmesi hususunda elden geldiği kadar gayret gösterilmekte idi. Bu sırada Abdülmuttalib Efendi'nin halinin gidişine göre Mina Boğazı'na çıkarılmış olan askeri fırka mevcut muvazzaf asker serkerdegânından Küçük Mustafa, neferleriyle beraber keşif ve muayene için Mina Boğazı'ndan beş saat ileride bulunan Zeyme adlı yere kadar gönderilmişti. Ora ulaştıktan birkaç gün sonra Abdülmuttalib Efendi ansızın üzerlerine hücum etmiştir. Askerler gafil bulunduklarından yapılan savaşta 6-7 neferi ölüp 20'den fazla neferiyle serkerde Mustafa Ağa da yaralanmış ve doksan atları yağmalanmış oldukları halde Mina Boğazına geri gelmişlerdir. Fakat Emaret Kaymakamı Abdullah bin Nasır Efendi, daha önce durumdan haberdar olup bir

miktar nizamiye ve muvazzaf askerler ve biraz Urbanı alarak o tarafa gitmiştir. Gerçi Zeyme'ye ulaşmasından birkaç saat önce olayın meydana geldiğini haber alarak ileriye hareketin faydası olmayacağını anlamıştı. Eşkıyanın geçit yerlerini kestirip gelişlerinde savaşa başlanınca eşkıyayı fena halde bozup haylisini telef etmiş ve önce geçtiği gibi Serkerde Mustafa Ağa'dan aldıkları atların bir miktarını da ele geçirerek zaferle dönmüşlerdir.

Arafat'ta çatışma ve Asirlilerin ayaklanması

Bundan sonra Abdülmuttalib Efendi, Şerif Alkam ve Zeyd aracılıklarıyla Uteybe ve Huzeyl-i Yemani'den toplamış olduğu hayli Urbanı bu iki şerife katarak asakir-i şahaneyi basmak fesat niyetiyle Arafat tarafına gelmiş oldukları haber alınınca Abdullah bin Nasır Efendi, Cemaziyelevvelin on sekizinci Cumartesi günü üç bölük asakir-i nizamiye, bir miktar süvari, birkaç adet top, bîşeli askeri ve Huzeyl-i Şamî'den bir miktar Urban alarak eşkıya üzerine gitmiştir. Mina'ya vardığında asiler tarafından o çevrede bulunan bir miktar Urban Osmanlı askerlerinin gelişini gördüklerinde kaçmışlardır. Asakir-i şahane o gece orada geceleyip sabahleyin Arafat tarafına gidip Mescidü'l-Hanîf yakınına vardıklarında eşkıya görünüp Abdullah bin Nasır hemen Huzeyl-i Şamî Urbanına birkaç şerif ile bir kol ederek yürütüp kendisi de asakir-i şahane ve bişeli ile bir koldan hücum ederek muharebeye başlamış, yarım saat içinde asiler yenilip kaçmakla çadırları, diğer eşyaları ve 4 atları alınıp 6 neferleri esir edilmiştir. Sonra Abdullah bin Nasır mansuren ordugâha dönmüştür.

Bu arada Yemen bölgesinde de bazı olaylar çıkmakla aşağıda anlatılacaktır. Şöyle ki, Abdülmuttalib Efendi isyanına kuvvet vermek için her taraftan yardım gelmekte olduğu gibi Yemen'e sınırı olan Asirli ile haberleşerek onları da muharebeye teşvik eylemiştir. Asirli ise topraklarını genişletmek

sevdasıyla bozgunculuğa müsait olduğundan ve bu kere Hicaz bölgesinin karışmasıyla o tarafa asker sevk edilemeyeceğini düşünerek Asir Emiri Âyid bin Mer'î fırsatı ganimet bilip kendi işini revaç vermek üzere Abdülmuttalib'in teşvikiyle Devlet-i Aliyye memurlarına bazı iftiralar atıp bazı fesatlıklara başlayarak 20 binden fazla piyade ve süvari asker ve birkaç adet top ile Yemen kıyılarında Hüdeyde Kalesini zapt etmek üzere oraya iki saat kala Cebbane adlı yere ordusunu kurmuş ve kaleye çıkmak üzere merdivenler tedarik etmiş idi. Yemen Valisi Mahmud Paşa maiyetindeki asserler az olduğundan savunmayı seçmiş idi.

Hudeyde ahalisi ve tüccarları Asirli'nin bu hareketini işitince kimi limandaki gemilere ve kimi güvenli yerlere kaçmakla Mahmud Paşa kalede yalnız askerî takımıyla kalarak harbe hazır olmuş idi. Cemaziyelahirin ortasında ki Abdülmuttalib ile Arafat'ta yapılan muharebeden birkaç gün sonra Âyıd tarafından keşif ve muayene zımnında Hudeyde'ye gönderilmiş olan bir miktar süvari kale önünde top menziline geldiğinde kaleden yedi sekiz defa top atılarak bir iki tanesi vurulunca dönmüşlerdir. Asirli iki günlük mesafe mahalle geldiklerinde içlerinde bazı mertebe hastalık çıktı idi. Bu kere yukarıda geçtiği gibi kaleden top atılarak gönderilen süvarileri ordularına ulaşınca içlerinde *rîh-i asfar* denilir korkunç bir hastalık o derece şiddet bulmuş ki dört beş gün içinde yarısı telef olup cenazelerini kaldırmaya vakit olmaksızın memleketlerine dönmüşler, birçoğu da yollarda telef olarak yerlerine ancak üçte biri ulaşabilmiştir. Âyid'in iki oğlu da bu amansız hastalığa yakalanmış, kendisi de hasta olarak dönüp yolda öldüğü haber alınmıştır. Biz yine sadede gelelim.

Abdülmuttalib Efendi yukarıda geçtiği gibi Arafat'ta yenildikten sonra tahminen beş bine yakın Urban toplayarak Mekke-i Mükerreme'ye girip asakir-i şahaneye perişanlık vermek kastıyla Cemaziyelahirin yedinci Perşembe günü saat dokuz

sıralarında üç kol olarak dağ aralarından, fırka-i hümâyûna bir mil mesafede olan Mina ve diğer boğazlardan ansızın çıkıp önce mevcut olan muvazzaf piyade ve süvari askerleri cenge başlamıştır. Ancak muvazzaf askerler düşmana nispetle pek az oldukları halde düşmanla pençeleşmekte iken Abdullah bin Nasır birkaç adet top ve bir miktar nizamiye askeri ile sağ kola, Mirliva Vehbi Paşa orta kola ve Abdullah bin Nasır'ın bacanağı Şerif Seletan sol kola hücum etmekle cenk ateşi Cuma gecesi saat iki sıralarına kadar şiddet üzere yanıp gecenin karanlığı ve yağmurun inmesi ile savaş ateşi sükunet bulmuş ise de tamamen sönmeyip sabaha dek tüfek ve top atılmakta bulunmuş, eşkıyanın tutmuş oldukları geçişi zor dağ boğazlarına gündüz hücum olunmak üzere ertelendiğinden Cuma günü sabahleyin tekrardan savaşa başlanılarak her taraftan yürüyüş boruları çalınıp saldırınca o boğazlarda da eşkıya duramayıp perişan olmuşlardır.

Bu muharebede asilerden altmış kadar kesik baş alınıp dağ aralarında da yüz elliden fazla leşleri kalmış ve yüz elli kadarı da diri ele geçirilmiş, asakir-i şahaneden haylice nefer şehit ve on dokuz nefer yaralanmıştır.

Bundan sonra Abdülmuttalib Efendi ile pek çok savaşılmış, yakalanmasına çalışılıp gerçi yakalanması mümkün olmamış ise de eşhür-i hürümden [4 yasak aydan] olan Recebin gelmesi yaklaşıp bu aylarda savaşmak Arap'ın adetine aykırı olduğundan bu ayı geçirmek ve biraz vakit kazanmak üzere yazışmayı uzatmıştır. Bundan bir fayda olmayacağı belli ise de bu sırada Şerif Muhammed bin Avn hazretlerinin gelmesi beklendiğinden biraz vakit geçirmek beri tarafın da işine gelmiştir. Fakat bu arada Abdülmuttalib Efendi fazlaca akçe sarf ederek hayli Urban toplayıp ve asakir-i şahanenin gerçek miktarını bilip onlara nispetle kendi kuvvetinin çok olduğuna mağrur olarak Recebin yirmi yedisi tarihiyle Mekke-i Mükerreme'de bulunan Veys Paşa'ya bir mektup yazmıştır. Özet olarak:

"Mekke-i Mükerreme'den Taife gelerek taraf-ı hulûsverîye hitaben bir çeşit emr-i irade-i seniyyenin şeref-vüruduna dek şurada kendi halimizle ikamete niyet eylemiş isem de Abdullah bin Nasır Urbanı ve saireyi tahrik ve iğfalden hali olmamakla şeriflerce terbiyesi esbabının sağlanması lâzım gelmiş ve hâlbuki diğer ahali ve Urbanı dahi Mekke-i Mükerreme'ye gidip gelmekten men etmekte bulunmuş olduğundan bu ahvalde bir araya gelen Urbanın artık önü alınamayıp sırf adı geçenin def edilmesi için muhlisleri dahi beraberce Mekke-i Mükerreme'ye gitmemiz zorunlu bulunmuş olmakla asakir-i nizamiye zabitan ve neferatına ve diğer ahali ve mücavirin-i kirama bir çeşit zarar ve ziyan olmaması yollarının sağlanmasına başlanmış olduğundan nizamiye askerinin de tarafsız olarak kalelerde ikametleri lâzım geleceği ve şayet adı geçeni yakalamak niyetiyle mukabeleye kalkışacak olurlarsa ortaya çıkacak ziyandan taraf-ı hulûsverîye bir şey ait olmayıp her hâlde mazur bulunacağımın ifadesine başlanmıştır" denilmekle Veys Paşa tarafından ona cevaben yazılan mektupta da,

"Hasbe'l-kader zat-ı siyadetlerinin emirlik makamından ayrılmasıyla mezkur emirlik Muhammed bin Avn hazretlerine tevcih ve ihsan buyurularak bu tarafa teşriflerine değin Abdullah bin Nasır Efendi padişah iradesiyle kaymakam tayin buyrulmuş ve şimdiye dek taraf-ı haşimanelerinden ulü'l-emrin emrine itaatsizliği gösterir hareketten dolayı zorunlu olarak savunmaya başlanmış idiğine ve adı geçen Şerif emirlik kaymakamı bulunmak, asakir-i şahane mahalli asayiş ve huzurun korunmasına memur olmaları dolayısıyla düşmanlıkları defe etmeye memur olacakları ve saye-i şahanede şimdiye değin gösterdikleri yiğitlik ve mazhar oldukları muzafferiyeti Urbanın her gelişlerinde pekiştirip ilan edecekleri nezd-i vâlâlarında da açık olduğuna, Vali Paşa'ya yazmakta oldukları yazılarla bu defa bu acize gelen yazılarının mealleri zat-ı haşimanelerinin sulha yanaşmadıklarını ima eylediğine ve böyle

ayaklanmayı tercihten ise padişahın af ve merhametine sığınmak dünya ve ahirette kurtuluşa sebep olacağına ve Dersaadet'e teşriflerine memur buyurulan Raşid Paşa da bu tarafta bulunduklarına mebni nefs-i âlîleri hakkında doğru yolu düşünüp işin sonunda lanet oklarına hedef olmamaları yollarının istihsaline himmet buyrulmasını âcizane ihtar ederim" diye karşılık verilmiştir.

Bunun üzerine Abdülmuttalib Efendi savaş gereçlerini tamamlayarak bir top ve altı bin kadar Urban ile Arafat'a gelip Şaban'ın onuncu Pazartesi günü sabahleyin saat dokuz sularında askerini dört kol ederek asakir-i şahane üzerine hücum edince Miralay Hasan Bey nizamiye askerlerinden altı bölük ve bir adet topla, Dersaadet Alayı birinci binbaşısı Ali Ağa'yı, iki bölük ve bir adet topla Hicaz Alayı Birinci Taburunun binbaşısı Ali Efendi'yi sevk etmiş, bir miktar süvari ve muvazzaf asker ve bir adet top ile de Mina Boğazı'yla dağ eteğinde bulunan diğer boğazlar taraflarından gelenlere mukabele olunmuş ve geceleyin gizlice Maâbide Mahallesinde gelip girmiş bulunanlar üzerine iki bölük gönderilmiş iken Cebel-i Nur'un doğusundan asakir-i şahane üzerine başkaca bir kol hücum etmiş olup ordu yerinde kalanlar ile bir adet topu da Hasan Bey alarak o koldan gelenlere karşı gelmiştir. Bu cihetle dört tarafta savaş ateşinin ateşi tutuşmuş olduğu halde Mirliva Mehmed Vehbi Paşa, Hicaz alayından şûnede bulunan altı bölüğün üç bölüğünü Binbaşı İsmail Bey'e ve bir bölüğünü Kolağası Hüseyin Bey'e katıp birbirlerinden bin beş yüz adım açık olarak ve kendisi de beraberce bulunarak şûne yüzünden ileri hareket ve Dersaadet Alayının ikinci binbaşısı Ahmed Ağa ve Kolağası Hacı Ali Ağa karakolhane ve kalelerden asker alıp ihtiyat için dağ tarafına gitmiştir. Vehbi Paşa, Binbaşı İsmail Bey ve Kolağası Hüseyin Bey dağın başına ulaşınca boğazlarda takım takım cenk etmekte olanları ayırarak cenge başlamış, orada savunma mümkün olduğunu anlayıp hemen Maâbide

Mahallesi tarafından gelenleri dahi def etmek üzere acele hareket ile ordugâha ulaşıp Kolağası Halil Ağa ile bir miktar nizamiye askerini alıp Maâbide tarafından gelen düşmana karşı gelmiştir. Cebel-i Handeme tarafına ihtiyaten iki bölük ile giden Binbaşı Ahmed Ağa bu yönü keşfedip o taraftan düşman gelmeyeceğini anlayıp maiyetinde mevcut bulunan iki bölükten bir bölüğünü Binbaşı İsmail Bey tarafına yardım için Cebel-i Handeme'ye sevk edip kendisi Cebel-i Kubeys yoluyla Liva Paşa'nın harbe başladığı yerin sol tarafına yetişip Ebrâc, Hâne ve diğer yerleri tutmuş olan eşkıyayı oradan çıkarıp uzaklaştırrarak Cebel-i Nur tarafından gelip Hasan Bey'in bulunduğu kolda firara yüz tutmuş olan düşmanı da mezkur Paşa takip edip haylice kovalamıştır. Mina ve Cebel-i Handeme boğazlarında gelen isyancılar bozulup Cebel-i Handeme aralarında yüz elliden fazla leşleri kalmış ve kurtulanları da yenilerek kendilerini dağdan dağa atarak kaçmışlardır.

Muhammed bin Avn hazretleri daha önce Dersaadet'ten Cidde'ye ulaştığında bu zaferi işitince hemen Cidde'den hareketle Mekke-i Mükerreme'ye gelmiştir. Birkaç gün sonra Raşid Paşa da Mekke-i Mükerreme'ye gelmiştir.

İbn Avn hazretlerinin Mekke'ye ulaşmasından sonra nasihat tarzında Abdülmuttalib Efendi ile olan haberleşmesi bir şey sağlamadığından Ramazanın yedinci Pazar günü akşamı ordu-yı Hümâyûnu alarak Mekke-i Mükerreme'den hareket ve ertesi seher vakti Bi'r-i Bârûd'a varıp iki gün kalmıştır. Çarşamba günü sabahleyin hareketle o gün Su'le adlı yere ve ertesi seher vakti hareketle Seyl adlı mahalle giderken ara yerdeki dar boğazda Abdülmuttalib Efendi tarafından yerleştirilen Urban yolu kapatmak istemişler ise de birkaç top atıldığı gibi dağılmış olduklarından Bin Avn hazretleri ordu-yı hümâyûn ile salimen saat yedi sıralarında Seyl adlı mahalde çadır kurarak ikamet eylemiştir. Cumartesi gecesi saat altıda oradan da hareketle ertesi günü saat dörtte Kaym adlı yere ulaşılınca

Uteybe, Buum ve Taif civarında bulunan Urbandan bin beş yüz kadarı toplanarak Bin Avn hazretlerini karşılayıp birlikte Pazar günü saat yedide oradan hareketle saat onda Taif'e girilmiştir. Gerçi Şevbere adlı yere gelindiğinde birkaç yüz Urban eşkıyası ordu-yı hümâyûna hücum niyetiyle Taif'in Seyl Kapısı'ndan çıkmışlar ise de yine cesaret edemeyip geri çekilmişler idi. Şevbere civarındaki dağlarda Huzeyl-i Yemanî, Benî Sakîf ve Süfyan'dan üç yüz kadar Urban eşkıyası tüfek atmaya başladıklarında asakir-i şahane de karşılık verince kaçmışlardır. Müsenna adlı yere kadar takip olunup adı geçen eşkıya Abdullah bin Nasır Efendi'den aman dilemeleriyle o da Benî Sakîf ile Benî-Süfyan'a aman vermiş ve geri kalanı kaçmıştır. Bu muharebecikte muvazzaf askerlerden bir nefer süvari ölmüştür. Ordu-yı hümâyûn tarafında bulunan Bîşe askeri ileride bulunduklarından o gün Abdülmuttalib Efendi'nin Müsenna'daki konağını yağma etmişler idi. Ertesi Pazartesi günü de asakir-i şahaneden bazıları ve Bişe askeri her nasılsa birleşerek sabahleyin Müsenna'ya gidip bu konak ile bazı müştemilatını yakmışlardır.

Taif kuşatması ve Abdülmuttalib Efendi'nin teslim olması

Bu hâlde Abdülmuttalib Efendi sur içinde mahsur kalıp ordu-yı Hümâyûnun Taife ulaştığı geceden başlayarak Perşembe gününe dek sur içinde bulunan iki kale içine günlük altı yedi nöbet üç adet topun her biri yirmişer otuzar ve ellişer kere atılmış iken Çarrşamba gecesi ahaliden bazıları kaçarak ordu-yı hümâyûna sığınıp aman talebinde bulunmuşlardır. Bin Avn hazretleri de "*Abdülmuttalib'i tutup teslim ederseniz size aman veririm*" diye ellerine iki adet aman kâğıdı verip kale içine göndermiş olmakla ahali arasında o kağıtlar okununca hepsi kabul edip Cuma gününe kadar izin isteyip o gün Abdülmuttalib'i tutup teslim edeceklerine söz vermişler ise de Perşembe

günü ordu-yı hümâyûnda *"Abdülmuttalib Efendi firar etmiş"* haberi yayılınca ardından emirin damadı Abdullah bin Nasır bir miktar muvazzaf asker süvarisiyle surun çevresini kuşatıp hemenemirin oğlu Şerif Ali Paşa dahi asakir-i şahaneyi alarak Cebel Kapısı tarafına süratle gidip Arnavut askeri de Abdullah bin Nâsır'm arkasından Seyl Kapısına ulaşmıştır. Su içindeki ahaliden birisi,

"Efendim telâş etmeyiniz. Abdülmuttalib Efendi firar etmeyip hanesindedir" diye cevap verince Şerif "Aç kapıyı" diye zorlamış olduğundan adı geçen halk da,

"Kendiniz girer iseniz baş üzerine açalım. Amma asker girerse malımızı yağma eder" deyince Şerif,

"Kimse girmez. Açınız kapıyı" diyerek açtırıp içeriye girmiş ve Arnavut askerini de "Kimesne içeriye girmesin" diye kapının dış tarafında koymuş. Ali Paşa da anılan kapıya ulaşınca kapıyı açtırmak isteyip kimse sözünü dinlemediğinden yanındaki çarha topu ile birkaç gülle atarak kapıyı açıp nizamiye askerleri ile içeriye girmiş, Şerif Abdülmuttalib'in olduğu yere ulaştığında,

"Efendim geliniz teslim olunuz gidelim. Bir şeyden korkmayınız" demiş ise de kulak asılmayarak asakir-i şahane üzerine tüfek atmaya başlamıştır. Hatta iki nefer şehit ve dört nefer yaralanmakla asakir-i şahane geri alınmış ve Benî Sa'd Urbanı şeyhlerinden de dört nefer ölünce asakir-i şahane ve diğerleri Taif'in bazı mahallerini ve Abdülmuttalib'in haremleri olan haneyi yağma etmeye başlamışlardır. Bu halde askeriye zabitanı ve eşraf engel olmak istemişlerse de engel olamayıp ikindiye kadar yağma işi sürmüş, sonra yağma dışında kalan diğer yerlere asakir-i şahaneden birer nöbetçi bırakılarak yağmanın arkası alınabilmiştir.

Yağma sırasında bir topçu neferi Abdülmuttalib Efendi'nin hareminin parmağındaki yüzüğü almak isteyip yüzük ise sıkıca

olduğundan zor ile çekip parmağının derisiyle beraber yüzüğü almış olduğu söylenir.

Anlatıldığı üzere yağmanın önü alınınca askeriye zabitanı ve eşraf Abdülmuttalib'e *"Çık"* diye ısrar ettiklerinde yine inat etmiş ise de sonunda başa çıkamayacağını anlayıp akşam ezanına yakın,

"Miralay Hasan Bey gelsin, teslim olurum" diye haber göndermiş olduğundan Hasan Bey kendi tarafından vekaleten bir mülâzım göndermiştir. Mülâzim Abdülmuttalib Efendi'yi hanesinden aşağı indirip kapıya çıkararak Abdullah bin Nasır'a teslim ettiğinde bazı Abâdile eşrafı katli için hayli söylenmişlerse de Abdullah bin Nasır'ın himayesiyle emin olarak ve esenlikle ordu-yı hümâyûnda İbn Avn hazretlerinin çadırına gelip bir miktar dinlendikten sonra Ali Paşa'nın çadırına getirilmiş, etrafına asakir-i şahaneden karakol tayin olunarak o gece çadırda ikame edilmiştir. Şevvalin sekizinci Çarşamba günü saat yedide ordu-yı hümâyûn ile hareket olunarak on birinci Cumartesi günü saat yedi sularında Mekke-i Mükerreme'ye birlikte getirilmiş ve sonra Cidde'ye gönderilmiştir.

Cevdet Efendi'nin [Paşa'nın] Abdülmuttalib Efendi'ye cevabı

Abdülmuttalib Efendi *"İmamlar Kureyş'dendir"* hadis-i şerifine dayanarak saltanat iddiasına kalkışıp "*Benden sonra halifelik otuz senedir*" hadis-i şerifinden gaflet etmiştir.

Çıkma: Mağribin meşhur âlimlerinden İmam Makkarî bir gün ders okutur iken vaktin sultanı onun dersini dinlemeye gelmiş. Ders ise *"İmamlar Kureyş'dendir"* hadis-i şerifine dair imiş. Makkarî ise gayet mütedeyyin ve salabetli bir zat olarak her şeyi doğrudan doğruya söyler olduğundan Sultan'ın gazabını davet eder bir söz söylemesinden korkulurken *"Müctehidler nesep zannîdir, demişler. Şimdi ise vehmi derecesine*

varmıştır. Şevket ve kudret sahibi her kim ise ona bağlanmak ve itaat İslâm'ın farzlarındandır" demekle sultan tarafından saygı görmüştür.

Bu asırda ise arz küresi üzerinde İslâm dininin koruyucusu olan yalnız bir Osmanlı Devleti kalmıştır. Abbasî halifeleri de nice Müslümanlar mahzarında Yavuz Sultan Selim'e ve ondan sonra geleceklere hilâfeti terk ve teslim etmiş idi. Bundan dolayı Osmanlı hanedanının hilâfetleri meşru olduğundan muhalefet edenlerin âsî ve bağî olduğunda şüphe yoktur. Biz yine sadede gelelim.

Raşid Paşa Cidde'den Abdülmuttalib Efendi'yi alıp Mısır ve İskenderiye yoluyla İstanbul'a götürürken bir gün sohbet sırasında Abdülmuttalib Efendi, Devlet işlerini yürütenlere itiraza başlamış, hatta yollar yapılmak gibi mülkçe faydalı şeylerin yapılmasına dair söz açıldığında,

"Çünkü öyledir, şimdiye dek niçin yapılmadı" demesine cevaben Raşid Paşa,

"Şimdiye dek meşguliyetin çok olması ve hazinenin müsaade etmemesiyle yapılamadı" demesi üzerine ,

On beş seneden beri Beşiktaş Sarayı'na üç yüz bin kese sarf olundu" diye itiraz etmiştir. Sulh anlaşmasından sonra çıkarılan ferman hükümlerine ve özellikle Hıristiyanlardan asker alınıp içlerinden müşir [mareşal] dahi olabileceğine itiraz ederek ,

"İki seneye kadar Berrüşşam kıyılarını yardımcı devletler istilâ edecektir ve bunun hakkında istihrac-ı sahih vardır" demiş ve evvelki teveccüh ve muameleyi göremeyeceğini ima ederek,

"Acaba ikamet mahallimiz neresi olur" diye sorunca Raşid Paşa,

"Cenab-ı Hak zat-ı şahaneye pek çok ömürler ihsan buyursun. Af ve merhameti galiptir. Aff-ı âlîlere mazhar olarak yine konağınızda ikamet edersiniz" diye teselli sırasında Davud Paşa'yı ve İşkodralı Mustafa Paşa'yı örnek olmak üzere vererek,

"Bu olan vukuatı da Sıffin Olayı kabilinden sayarlar" dediğinde,

"Bu temsilini kabul etmem. Hazret-i İmam Hüseyin ve Yezid Olayıyla temsil et" deyince Raşid Paşa,

"Size saygıdan bu misali kale almadım" demesi üzerine,

"Hazret-i Ali benim büyük pederimdir" diye hiddet ve cesaretle saçmalamaya başlayınca Raşid Paşa bahsi uzatmamak için konuşmayı kesmeye mecbur olmuştur.

Bu hâl ile İstanbul'a geldiklerindc Abdülmuttalib Efendi iki gün Raşid Paşa'nın konağında ikamet edip sürgün olarak Selânik'e gönderilmiş iken padişahın merhameti eseri olarak konağında ikamet etmek üzere birkaç gün geçtiğinde affedilerek İstanbul'a iade olunmuştur.

Abdülmuttalib Efendi'nin bu defaki hâli daha önce İbn Avn'in Mekke'ye ve oradan Taif'e gelerek tutulmasının aynısı olmakla eski durumun kısaca yazılması uygun görüldü.

Şöyle ki, Yeğen Ahmed Paşa, Mehmed Ali Paşa tarafından Mekke kaymakamı iken Mekke emiri olan Şerif Yahya, şeriflerden birini katledip Harem-i şerifte böyle bir çirkinliği işlemesinden dolayı Ahmed Paşa Mekke mollasıyla danışarak Şerif Yahya'yı azledip Abdülmuttalib'i tayin ederek Mısır'a bildirince Mehmed Ali Paşa,

"Abdülmuttalib dahi bir uygunsuz adamdır. Sonra onun da büyük zararları görülür" diye Ahmed Paşa'ya azar mektubu yazıp Mısır'da bulunan İbn Avn'a emirlik hil'atini giydirip Mekke'ye göndermişti. Bunu Abdülmuttalib duyunca itaat etmeyerek cenge ve Mekke-i Mükerreme'yi zorlamaya cesaret etmiş, hatta bu esnada iki tabur Mısır askerinin bir hile ile ellerinden silâhlarını alıp Mina Boğazı'nda boğazlamış idi. Sonra Şerif Yahya ile birleşerek Mekke'ye zarar vermeye başlayıp Mekke'deki Mısır askeri tamam mağlup olmaya yüz tuttuğu sırada Bin Avn Mekke-i Mükerreme'ye ulaşıp onun teşvikleriyle

Mısır askerlerine şevk ve gayret gelerek Urbanı kaçırmışlar idi. Sonra İbn Avn asker donatarak Mekke'den çıkıp Abdülmuttalib'i Taif Kalesi'nde bir ay kadar muhasara etmişti. Fakat Abdülmuttalib bir yoluyla oradan kaçarak Necid toprağına düşüp oradan Bağdad'a ve oradan Dersaadet'e gelmiş idi. İşte bu defa dahi İbn Avn'in Mekke'ye gelmesi savaş sırasına rastlayarak bu defaki olaylar o zamanın olaylarına benzemektedir. Fakat bu defa Abdülmuttalib Efendi kaçamayarak karakol altında olduğu halde Dersaadet'e getirilmiştir.

Çıkma: Yavuz Sultan Selim Han hazretleri Mısır ülkesini fethedip Mısır işlerini düzene koymak için birkaç ay orada ikamet ettikleri esnada Mekke-i Mükerreme emiri olan Şerif Ebü'l-Berekât tarafından Mısır'ın fethinin tebriki için oğlu Ebu Nümey Mısır'a geldiğinde Yavuz Sultan Selim Han hazretleri ona çok saygı gösterip gönlünü aldıktan başka iki yüz bin flori göndererek Haremeyn fukarasını doyurmuş oldukları Mısır tarihçilerinden İbn İyaz adlı tarihçinin *Bedayiü'z-zuhur fi Vekâyii'd-duhur* adlı tarihinde yazılıdır.

Yavuz Sultan Selim zamanından bu ana dek Mekke-i Mükerreme emirliği ile şereflenen şeriflerin isimleri sırasıyla aşağıya yazılır

Ebü'l-Berekât, Ebu-Nümey bin Eb'il-Berekât, Hasan bin Ebi-Numey, Ebu Tâlib bin Hasan, İdris bin Hasan, Muhsin bin Hüseyn bin Hasan, Ahmed bin Abdülmuttalib, Ahmed bin Mesud, Mesud bin İdris, Abdullah bin Hasan, Muhammed bin Abdillah bin Hasan, Nâmî bin Abdülmuttalib, Zeyd bin Muhsin, Berekât bin Muhammed bin İbrahim, Said bin Berekât, Ahmed bin Zeyd bin Muhsin, Ahmed bin Galib, Muhsin bin Hüseyn bin Zeyd, Abdullah bin Haşim, Said bin Sa'd bin Zeyd, Abdülmuhsin bin Ahmed bin Zeyd, Abdülkerim bin Muhammed bin Ya'lâ, Abdullah bin Said bin Sa'd, Ali bin Said bin Sa'd, Yahya bin Berekât, Mübarek bin Ahmed bin Zeyd, Berekât bin Yahya bin Berekât, Muhammed bin Abdillah

bin Said, Mes'ud bin Said bin Sa'd, Müsaid bin Said, Abdullah bin Hüseyn Berekâtî, Ahmed bin Said, Sürür bin Müsaid, Galib bin Müsaid, Yahya bin Sürür, Muhammed bin Avn, Abdülmuttalib bin Galib, 2. defa Muhammed bin Avn, Abdullah bin Avn, Hüseyn bin Avn.

Abdülmuttalib'in emirliği tasdik olunmamış olduğu cihetle sayılmamıştır.

Yavuz Sultan Selim zamanında ilk defa Cidde valisi olan Şirvanî Kasım Paşa'dır ki Cidde'ye ulaşmasında Sultan Gavri tarafından Cidde muhafızı bulunan Kurt Hüseyin Ağa'nın boğazına taş bağlayap denize atmıştır. Cidde'de ilk defa kale yapan adı geçen muhafızdır. Kasım Paşa'dan bu vakte kadar Cidde valilerinin isimleri aşağıda yazılır: Şirvanî Kasına Paşa sene 917, İbrahim Paşa, Süleyman Paşa, Mehmed Paşa, Mustafa Paşa, Dilâver Paşa, Mustafa Paşa, Mehmed Paşa, Süleyman Paşa, İmad Paşa, Mehmed Paşa, Hüseyin Paşa, Ahmed Paşa, Mehmed Paşa, Ahmed Paşa, Mehmed Paşa, Ahmed Paşa, Mehmed Paşa, Süleyman Paşa, İvaz Paşa, Ahmed Paşa, İsmail Paşa, İbrahim Paşa, İsmail Paşa, Muhsin-zade Mehmed Paşa, Bekir Paşa, Said Mehmed Paşa, Nailî Abdullah Paşa, Sadeddin Paşa, Mustafa Paşa, Salih Paşa, Seyyid Ahmed Paşa, Ahmed Paşa, Rakım Mehmed Paşa, Hâmid Hamza Paşa, Ömer Paşa, Yusuf Paşa, Deli Abdi Paşa, İbrahim Paşa, Osman Paşa, Şerif Paşa, Hasib Paşa, Agâh Paşa, İzzet Paşa, Kamil Paşa sene 1272.

TEZKİRE NO: 13

1272/1856 senesi olaylarının kalanı Serfiraz Kadın'ın rezaletleri

Saray kadınları, öteden beri Saray-ı Hümâyûn'da köşelerinde otururlardı. Hatta feraceleri bile yok iken Sultan II. Mahmud Han devrinde arzularını alsınlar diye kendilerine birer ferace yaptırılmış idi. Bir buçuk seneden beri kendilerine gezip dolaşma kapısı açıldı. Her yerde gezip dolaşmaya başladılar. Şurada burada türlü rezaletler eder oldular. Tarabyalı bir çalgıcı Ermeni oğlanı da onlarla ülfet ettiğinden saraylılar pek fazla dile geldiler. Hele ikbâllerden meşhur Serfiraz, padişahın pek fazla rağbet ettiği ikbâl olarak genellikle Yıldız Köşkü'nde oturmakta olduğu hâlde çarşı içinde *Küçük Fesli* diye bilinen bir Ermeni oğlanına vurulup bu uğurda ödenmesi mümkün olmayacak borçlar ederdi. Geçenlerde bir gün bu çalgıcı oğlanı Beyoğlu'nda bir kahvehanede otururken bir Hırvat gelip üzerine tabanca sıkmış, setresine ve sakosuna dokunup geçmiş. Bunun üzerine kendisinin artık İstanbul'da durması uygun olamayacağı düşüncesiyle ailesi onu Adalar'a kaçırmışlar. Henüz bir ay geçmeden Küçük Fesli akşam üzeri Beşiktaş'daki evine giderken iki kişi gelip kamalar ile kendisini yaralamışlar. Birkaç gün sonra öldü. Ölümünden önce kendisini Serfiraz Hanım'ın adamlarının vurmuş olduğunu söylemiş olması

üzerine ailesi tarafından İngiltere, Fransa ve Rusya elçiliklerine verilen arzuhâllerde,

"Serfiraz Hanım, gerçi ona mecbure idi ancak kendisi ona bir veçhile temayül etmezdi. Hatta kendisini talep için gelen baltacılara bulamadık dedirmek için paralar vererek def ederdi" diye yazılı imiş. Fakat sefaretlerden buna dair Babıâli'ye verilen takrirlerde bu kelimeler silinerek diğer uygun ibareler yazılmış idi. Saraylıların bu rezaletleri İslâm milletine ar ve utanç sebebi olduktan başka bir sene içinde ettikleri borçlar iki yüz seksen sekiz bin keseye ulaşmıştı ki bunun yüz yirmi beş bin kesesi Serfiraz Hanım'ın idi. İşte bu hâller Devlet-i Aliyye'nin sonradan gördüğü mali sıkıntıların başlangıcı ve kaynağı olmuştur.

1273/1857 senesi olayları

Meclis-i Maarif üyeleriniden Şinasi Efendi sakalını tıraş etmiş olduğu hâlde meclise gelmiş olduğundan rütbesi kaldırılıp meclisten kovuldu. Bunun sakalını tıraş etmesi ise yakanlandığı hastalığının tedavisi için olduğu sonradan anlaşıldı.

Girit'te iki yüz kadar Müslüman ailesi Hıristiyan olunca mekânlarının değiştirilmesi için Girit Valisi Veli Paşa'ya izin verildi.

Evvelce Rodos Adası'nın depremden pek fazla zarar gördüğü haberleri alınmış idi. Ardından Girit'te meydana gelen büyük depremden Kandiye'nin tamamen harap, nice köylerin yok ve nice nüfusun telef olmuş olduğu haberi geldi.

Bir müddetten beri değişiklik yapılması halk arasında yayılmış, hatta *"Safer'in çıkması bekleniyormuş"* diye söyleniyordu, *halkın dili hakkın kalemidir* fehvasınca Rebiülevvelin üçüncü Cumartesi günü Reşid Paşa beşinci defa olarak sadrazam oldu.

Sadaretine dair çıkarılan hatt-ı Hümâyûnun suretidir:

Benim vezir-i maâli-semîrim Reşid Paşa

Der-dest bulunan önemli işlerin çokluğu ve Devlet-i Aliyyemizin bütün işlerinin güzel yönetimi gerekli olarak senin bilgi ve gayretin bilinmesinden dolayı kutlu Sadaret hizmetinin uhdenize verilmesi nezdimizde uygun görülüp gereği icra kılınmış olmasıyla zatından umulur ve beklenir olduğu üzere bütün işlerin güzel görülmesi düzeltilmesine gayret eyleyesin. Rabbimiz taâlâ ve tekaddes hazretleri tevfikât-ı Samedâniyyesine mazhar buyura, âmin.

3 Ra sene 73/1 Kasım 1856

Şeyhülislâm Ârif Efendi, Âlî Paşa taraftarlığını çok ileri götürmüş olduğundan bu değişiklikten infiale kapılması gerekmiştir.

Rodos Adası'ndaki cebehane bu kere yıldırımdan ateş alarak şehrin çoğu yerlerini havaya uçurmuş ve depremin bırakmış olduğu yapıları da tamamen imha etmiş ve pek çok nüfus telef olmuştur.

Bolgrad meselesi

Bu sırada Bolgrad meselesi tartışma ve söz konusu idi. Şöyle ki, Ruslar tarafından daha önce konferans görüşmelerine sunulan sınır haritasında Yeni-Bolgrad'ı göstermeyip Eski-Bolgrad'ı göstermişler ve o taraftaki Bulgarların idare merkezi olmak üzere Bolgrad şehrinin kendisine lüzumundan söz etmekle ve Yeni Bolgrad epeyce mamur bir şehir olarak idare merkezi olmaya uygun olduğundan görüşmelerde ona müsaade edilmişti. Yeni Bolgrad'ın yanındaki gölün ayağı ise Tuna'ya katıldığından Rusyalının bir ayağı yine Tuna'da olmak lâzım gelmiştir. Hâlbuki konferansta asıl maksat Rusyalıyı Tuna'ya katılan sulardan uzak tutmak açıkça ilan olunmuş idi. Şu hâle

göre Rusyalı konferansı aldatmak için bir hile etmiş olduğu ve bu ise anlaşmanın açık gayesine aykırı düştüğü açığa çıktı.

İngiltere ve Avusturya devletleri konferansta ilan olunan açık gayeye uygun olarak anlaşmanın yapılmasıyla Rusların bu gölden uzaklaştırılmasını iddia etmekte idiler. Fransalı ise bu esnada Rusya tarafına meyilli ve taraftar bulunduğundan,

"Rusyalılar bunu hile garazıyla ve aldatma niyetiyle yapmadılar. Fakat kendilerince lüzumunu beyan etmeleriyle konferansta da böylece izin verilmiş idi. Bununla birlikte madem ki bir yanlışlık olmuş, artık bunun üzerine Rusya'ya terk olunsun ve ona karşılık Yılan Adası ile Çatal Adası da Boğdan'a ilâve olunmayıp doğrudan doğruya Devlet-i Aliyye'ye terk olunsun" diye işi düzetmeye çalışmıştı. Bu suret Devlet-i Aliyye'ce hâle uygun görülmüş ise de eski sadrazam zamanında Devlet-i Aliyye'nin İngiltere ve Avusturya politikasında bulunduğu beyan olundu. Bunun üzerine İngiltere ve Avusturya devletleri de ilerlemiş ve hâlen İngiltere'nin donanması Boğaz'da ve Avusturya askerleri Eflâk'ta konaklamış olduklarından Reşid Paşa selefinin mesleğinde sebat etmeye mecbur idi ve savaşın tekrar başlamasından herkes korku ve telâş üzere idi. Nihayet Paris'te bir konferans toplanmasına karar verilmekle devletler arasındaki karışıklık giderilmiş oldu.

Kabine değişiklikleri

Bu sırada Fuad Paşa Hariciye Nezareti'nden istifa edip Reşid Paşa tarafından ikna edilmeye çalışılmış ise de Fuad Paşa istifasında ısrar ediyordu. Hatta Reşid Paşa huzurunda gerekçelerinden söz ettiği sırada bir latife söylemiştir. Şöyle ki, o vakit vüzera beş çiftelerinin kıçında iki tüfekli çavuş bulunurdu ve sanıklar ile borçluları da genellikle birer tüfekli asker alıp Bâb-ı Seraskerî'ye götürür ve oradan da gereken yere gönderilir idi. Fuad Paşa buraları işaret ederek,

"Efendim mansıbın ne faydası var. Fakat iki tüfekli fazlası olup o da bunun için olmalıdır ki bu memlekette sanıkları veya borçluları birer tüfekli götürüyor. Vükelâda iki hâl ve sıfat da olduğundan iki tüfekli ile gidiyorlar" diye söylemiş idi. Bunun üzerine bu ayın yirmi ikinci Perşembe günü eski Sadrazam Âlî Paşa Hariciye nazırı, eski Sadrazam Giritli Mustafa Paşa Mecalis-i Âliye'ye memur, Rıza Paşa Serasker, Vâsıf Paşa Hassa müşiri ve Darbhor Reşid Paşa Dersaadet Ordusu müşiri oldu.

Âlî Paşa'nın Mabeyn-i hümâyûnda memuriyeti icra edilip diğerleriyle birlikte Babıâli'ye gelerek memuriyeti Sadrazam huzurunda da icra olunmuş ise de işe başlamadan istifaya kalkışmıştır. Bunun için Âlî Paşa hakkında padişahın teveccühü değişerek Pazartesi günü Mabeyn-i hümâyûn Feriki Edhem Paşa vezirlik rütbesiyle Hariciye nazırı oldu. Meydanda sürünüp gelmekte olan dış işlerinin problemlerini yine eskilere sürütmek üzere Âlî Paşa ile Fuad Paşa da Mecâlis-i Âliye'ye memur edilmişlerdir.

İngiltere ile İran devleti arasında ortaya çıkan soğukluğun bertaraf edilmesi için İran elçisi Sadrazam Reşid Paşa'ya müracaat etmiş, o da gayrı resmi olarak aracılık ederek İngiltere Elçisi Canning ile İran elçisi Ferruh Han'ı görüştürmeye ve konunun görüşülmesinin başlanmasına muvaffak olmuştur.

Rebiülahir'in beşinci günü fakir muharrir (Cevdet Paşa) Galata Mahkemesi'nde Mekke pâyesi fermanını alarak rütbesi yükselmiştir.

Paris Konferansı'na Paris Elçisi Reşid Paşazâde Mehmed Cemil Bey memur olduğundan kendisine talimat götürmek üzere kardeşi Salih Bey bu ayın on üçüncü Perşembe günü Paris'e gitmişti.

Reşid Paşa öteden beri İngiltere politikasını tutup Âlî ve Fuad paşalar ise Fransa politikasına meylederek ondan ayrılmışlar idi. Ancak bu kere Fuad Paşa'nın ayrılmasında Fransız elçisi,

"Bu adamın işten çıkarıldığı iyi oldu. Zira bir yalancı adam idi" demiş olduğu işitildi.

Reşid Paşa bu kere Sadarete gelince Fransa ve Avusturya sefaretleri hoşnut olmamış gibi bir hâlde iken eski vükelâya kıyasen icraat açısından onu daha canlı bulduklarından onun devam etmesini arzu eder oldular. Bu sırada Devlet-i Aliyye'nin iç işlerine müdahale olunmaması ve Reşid Paşa'nın işine karışılmayıp hâli üzere bırakılması için İngiltere, Fransa ve Avusturya sefaretlerine devletleri tarafından emir gelmiş olduğu rivayet olundu. Ve bu sırada Paris'ten alınan konferans haberlerine göre yukarıda söz konusu olup tartışılan Bolgrad Boğdan'a ilâve olunacağından başka Yılan Adası ile Tuna'nın ağzındaki diğer adalar ve arazi doğrudan doğruya Devlet-i Aliyye'ye terk olunması hususunda İngiltere ve Fransa devletlerinin birleştikleri anlaşılmıştı. Bu ise umulan ötesinde Devlet-i Aliyye'ye uygun bir karar olduğundan Reşid Paşa'ca büyük bir başarı sayılmıştır.

Rebiülahir'in on altıncı Pazar günü yapımı biten Fethiye adlı kalyon-ı Hümâyûnun denize indirilmesi kararlaştırıldığından bulunması gereken zevat davet olunmuşlar idi. Daha önce bu gibi gemi törenlerinde bütün meclisler üyeleri ve âmedî halifelerine kadar bütün kalemiye rütbeleri sahipleri davet oluna gelmişti. Bir vakitten beri rütbelerin bolluğu yüzünden törene katılanların çoğalmasından dolayı Âlî Paşa'nın sadrazamlığında rütbe-i ûlâ sınıf-ı evvelinden ve kazaskerler ile bazı İstanbul payelilerinden aşağısı düşülmüş idiğinden bu defa da o usule uyulmuş idi.

İşte bu raddede davetli olan zevat Tersane-i Âmire'de toplanarak padişahın gelmesini beklerken Fethiye kalyon-ı Hümâyûnu kendi kendine yerinden hareket ederek sağ salim denize inivermiştir. Fakat birkaç kişi yaralanıp birkaç kişi de telef olarak gemiye kurban olmuşlardır. Çünkü öteden beri kalyonların en üst katı havuzda yapılmayıp denize indirildikten

sonra inşa ve ikmal olunagelmiş iken Fethiye'nin üst katı da yapılıp ağır basmakla ve evvelce mutat üzere küçük desteklerden bazıları alındığında büyük desteklerden de birisi kırılmakla kalyon hafifçe hareket edince diğer destekleri de kırıp denize inivermiştir.

İstanbul kadısı olan Tekfurdağ Müftüsüzâde Efendi ise buralardan habersiz olduğundan zihnince kalyonu meleklerin indirmiş olmasına karar vermiş ve bunu yanındaki bazı zevata söylemiş. Bazı zarifler de,

"Evet bu kalyonu meleklerin indirmiş olması muhtemeldir, fakat işin içine şeytan dahi karışmış olmalıdır ki birkaç kişinin telefine sebep oldu" demiş. Bu arada Kıbrıs Adası'nda cebehaneye yıldırım düşmekle bazı kişilerin telef olduğu haberi olundu.

Saray kadınlarının harcamaları

Kırım Savaşı bize büyük bir ibret olup da kendimize çeki düzen vermek lâzım gelirken bir garip sefahat kapıları açıldı. Öteden beri harem-i hümâyûn kadınları bir yere çıkıp gezmez iken o vakitten beri arabalar ile her yere gider oldular. Diledikleri gibi sefahat eder oldular. Hele padişahın gözdesi olan Serfiraz Kadın pek fazla aşırıp taşırdı. Tavır ve davranışları namusa dokunur derecelere vardı. Padişah tahsisatı günlük masraflara karşılık gelmediğinden daha önceki aylık yirmi bin keseye çıkarıldı. Hâlbuki Serfiraz Hanım'ın bir sene zarfında ettiği borç yüz yirmi bin keseye ulaşmış idi. Bu cihetle Saray-ı Hümâyûnun yönetilmesi mümkün olmayacak bir mertebeye ulaştı. Sultan Mahmud merhumun zamanında Saray-ı hümâyûn'un bütün giderleri hiç bir vakitte bin keseyi aşmamış iken ondan sonra yavaş yavaş artarak yukarıda yazıldığı gibi yirmi bin keseye çıktığı hâlde Saray-ı hümâyûn'un borcu günden güne olağanüstü bir şekilde artmakta idi.

Hazine-i Hassa Nazırı ve damad-ı şehriyârî olan Reşid Paşazade Ali Galib Paşa bu esnada Hazine-i Hassa'nın sekiz yüz küsur bin kese borcu olduğu bildirerek bir çaresine bakılmasını padişaha arz ettiğinde,

"İçinden idare olunsun. Olur biter yoluyla gidilsin" diye cevap almıştı. Ali Galib Paşa üzülüp hayrette kalarak bu konuda babası Reşid Paşa'ya müracaat ettikten başka gençliği yüzünden şuna buna Hazine-i Hassa'nın durumundan söz ederdi. Hâlbuki Hazine-i Hassa Nezareti tarafından müracaat öteden beri ancak doğrudan doğruya Saray-ı hümâyûn'a olup Babıâli'ye müracaat saltanatın meşrebine aykırı idi. Hele Hazine-i Hassa'nın durumundan dışarıya söz edilmesi tamamen padişahın tabiatına aykırı idi. Bunun üzerine Rebibülahir'in yirmi sekizinci Perşembe günü Maliye Nazırı Muhtar Paşa azledilerek yerine Ticaret nazırı bulunan Safvetî Paşa Maliye nazırı ve Ali Galib Paşa Meclis-i Âlî-i Tanzimat üyeliğine atandı. Yerine Muhtar Paşa Hazine-i Hassa nazırı ve Meclis-i Tanzimat üyelerinden Hekim İsmail Paşa Ticaret nazırı oldu.

Birkaç senelerden beri Osmanlı ülkesinde tedavül eden Nemçe mangırları memlekete büyük zarara sebep oluyordu. özellikle bu sırada banka kurmaya karar verilir gibi olduğundan mecidiye altın yüz yirmi beşten birden yüz on üçe indiği sırada Nemce mangırları yarı yarıya, mesela on paralığı beş paraya iniverdi ve halka büyük zarar verdi. Asıl sebebi araştırılınca merhum Şekib Paşa'nın Avusturya tercümanlarının dilekçesi üzerine yazdırmış olduğu Sadaret tezkiresi ile izin vermiş olduğu meydana çıkmakla halk onun hakkında *merhum* yerine *mahrum* Şekib Paşa demeye başladılar. Banka maddesi de eski vekiller zamanında kararlaşmış ise de Reşid Paşa bazı cihetlerine ilişmekle henüz görüşülmekte idi. Bu sırada iki mesele görüşülmekte idi. Biri bir banka yapılıp da sarrafiye işlerinin düzeltilmesi maddesi idi ki şartları eski vükela zamanında karar derecesine gelmiş iken değişim olmuş, Reşid Paşa ise

bunun bazı şartlarına ilişmekle değişim hususu tartışılmakta idi. Diğeri demiryolları yapılmak düşüncesi idi ki çoğu toplantılarda söz konusu idi. Fransızca *route* yol ve *banqueroute* müflis manasına olmakla Kıbrıslı Mehmed Paşa bu kere bir latife söylemiş idi. Şöyle ki *"banque route banque route* diye diye *Devlet banqueroute olmasın"* demiş idi.

Kudüs'teki Salahaddin Camii'nin kiliseye çevrilmesi

Eski vükelâ zamanında yapılmış olan fena işlerden biri de bu kere meydana çıkan Salahaddin Camii'nin kiliseye çevrilmesi meselesi idi. Şöyle ki, daha önce Fransızlara Kudüs-i Şerif'de bir kilise yapımı için izin verilmiş, ancak yerinin seçimi kalmış idi. Fransızlar Salahaddin Camii'ni istemiş, sanki orasını bir boş arsa olarak ifade edip durum Kudüs Mutasarrıfı Kamil Paşa'dan sorulmuş idi. Kamil Paşa ise Dersaadet'de iken Fransız elçisi vasıtasıyla Rumeli beylerbeyiliği payesi alıp bütün bütün Fransız taraftarı olarak Kudüs'e gitmiş idi. Bundan dolayı sorulan konuya cevaben sanki orası bomboş çöplük olduğundan kilise yapılmasına mahzur yoktur diye bildirmişti. Bunun üzerine arz tezkiresi de ona göre uydurularak iradesi sağlanıp fermân-ı âlî yazımında Divan Kalemi tereddüt etmiş ise de ister istemez yazdırılarak Fransız elçisine verilmiştir. Mezbelelik dedikleri mübarek mahal ise meşhur Yusuf Salahaddin'in yaptırdığı cami olup minare ve diğer kısımları mevcut, evkafı muntazam ve mütevellisi meydanda idi. Hatta Kudüs-i Şerif'de Şafiî müftüsü, Harem-i şerif şeyhi, ulemâ, müderrisler, seyyidler, eşraf, Mescid-i Aksa, Sahratullah imam ve hatipleri ve diğer hademesi, tarikat şeyhleri taraflarından buna dair halifelik makamına bir adet Arapça mahzar gelmişti ki tercümesi aşağıdadır:

"Bismillahirrahmanirrahim,

Ya Rab, ihsan buyurduğun güzellikler ve ikramlar için sana hamd eder, inayet eylediğin nimet ve merahim üzerine

şükreyleriz ki o nimetlerin güzelli ve en iyisi velinimetimiz olan Devlet-i Aliyye'nin teyidi ve saltanat-ı seniyye-i şahanenin devamıdır. Âlemde İslâm dini hükümleri kaim ve pâydar, Allah'ın evleri olan Müslüman camileri ve mescitleri muntazam ve ber-karar oldukça bu Devlet-i Aliyye Rabbani inâyet ile mahfuz ve masun olsun *âmin Allahümme âmin*. Bundan böyle Devlet-i Aliyye'nin duacısı ve bendeleri olup Beytullah-ı Mukaddes'in ahalisi ve mabed-i tâhir-i münîfin sekenesi olan ulema, müderrisler, hatipler, imamlar, seyyidler, şerifler, mescitlerin hademeleri, fukara ve muhacirin hep birlikte atebe-i aliyye-i mülûkâneye bu veçhile arzuhâl ederler ki merhum ve mağfurun-leh mülkün fatihi Salahaddin'in Kudüs'de ve Bâb-ı Hutta Mahallesi'nde Bâb-ı Meryem yakınında buluna cami ve medresesinin binası ayakta ve mevcut, tevliyet ve nezareti Ebüllütuf Cârullah Efendi evlâdına meşruttur. Bunlar Melik Salahaddin'in fetih zamanından ta bu vakte dek atadan dededen ellerinde olan emirler ve şer'i senetler ile vakıflarında mutasarrıf oldukları hâlde bu kere o cami ve medresenin Latin taifesine teslim olunmasına dair fermân-i âlî çıkarılmış ve mantuk-ı şerifi daha önce Latin taifesi elinde olan kilise Bâb-ı Hutta Mahallesi'nde Bâb-ı Meryem yakınında arsa olup fetihten önce Latin kilisesi iken halen arsa olarak yapı mevcut ise de harap olduğu hâlde metruk olduğuna ve kimsenin tasarrufunda olmadığına ve daha önce sorulan oru üzerine bunu tasdikleyen cevap da gelmiş idiğine dayandırılmış ve Fransızlara teslim kılınmıştır. Hâlbuki Fransızlar onu bu şekilde bildirip sorunu cevabı dahi kimsenin haberi olmaksızın gizlice onların isteklerine göre verilerek gerçek böyle değildir. Hatta adı geçen cami ve medresenin binası mevcut, büyük mihrabı, kapıları, kapılarının üzerinde kilit ve diğer demir aletleri olup anahtarları da bu ana dek Devlet-i Aliyye'nizin bendeleri ellerindedir. Onu Melik Salahaddin, Kudüs-i şerifi fethettiğinde Devlet-i Aliyye bendegânından olan Cârullah Ebüllütuf Efendi evlâdının evlâd-ı evladına vakfeylemiş olmasıyla evkafına onlar mutasarrıf

olup imamet, tedris, cibâyet ve bevvâblık gibi görevleri de Kudüs-i şerif ahalisinden nice ulemâ, şeyh, eşraf ve beldenin ileri gelenlerinin uhdelerinde olarak onlar da atadan dededen mutasarrıflardır. Bu suretle cami Allah rızası için mescit olarak Melik Salahaddin'in vakfeylediği şekilde bu vaktimize dek gelmiştir. Fakat Mısır Valisi kutsal diyarları istila ettiğinde askerlerini iskan için kışla binasına başlayıp bina kalfası ise Katolik olmakla o medreseyi ve camiin bazı duvarlarını yıkıp taşlarını alıp kışla yapmış idi. Vakta ki elli sekiz senesinde Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye askerleri teşrif etti ise de o vakit Kudüs-i şerif mutasarrıfı da Mehmed Tayyar Paşa olmakla keyfiyet kendine arz olunup Tayyar Paşa da anlatıldığı gibi bu bina kalfasının medrese ile anılan camiin bazı duvarlarını yıkmış olduğunu tahkik edince keşiften sonra durumu bildirip bu camiin *Allah rızasını talep maksadıyla* yıkılan duvarlarının ilk haline irca ve iadesini padişah hazretlerinin atıfetinden istirham etmiş ve o vakit Tayyar Paşa'nın bu istirhamı kabul olarak gereğini yapılması için irâde-i seniyye çıkmıştı. O da tamir ederek evvelki hâline iade etmişti. Hatta Hazine-i âmireden bu camiin tamirine sarf ettiği seksen dört bin küsur kuruşun defterini takdim eylemiş ve bu defter o vakit camiin masrafı olmak üzere kabul buyurulmuş idi. Yine Tayyar Paşa anılan medresenin taşları, âletleri ve keresteliği mevcut olduğu ifadesiyle Rufaiyye şeyhlerine tekke olmak üzere iadeten binasını da istirham edip o vakit bu medresenin de Rufai dergâhı olmak üzere tamiri için elli dokuz tarihinde ferman-ı âlî çıkmıştı. Şimdi bu fermanların kayıtlarının ve camiin masraf defterinin çıkarılmasına ve yine camiin kapı ve mihrabı ile ayakta bir yapı mıdır yoksa onların gerçeğe aykırı bildirdikleri gibi harap arsa mıdır, burasının araştırılmasına irade-i seniyye taalluk eylediği surette gerçek Devlet-i Aliyye'de nezdinde belli olur. Bu şekilde araştırıldığı şekilde *hâşâ sümme hâşâ* ki Devlet-i Aliyye buraların fâtihi olan Melik Salahaddin'in cami ve medresesini kilise yapmak üzere Fransızlara veya Hıristiyanlardan diğer taifeye

teslim eyleye. Zira Cenâb-ı Vâcibü'l-vücud Kur'ân-ı kerim'de *"Mescitler şüphesiz Allah'ındır. O halde Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın"*[5], *"Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden... kimseler imar eder"*[6] buyurmuştur. Eğer bu cami fetihten önce kilise idi denilecek olursa Asitane-i Aliyye'de dahi bunun benzeri çoktur ve Osmanlı ülkesinin diğer yerlerinde de böyle fetih öncesi kilise olan nice cami ve mescit vardır. Allah korusun ki Haremeyn-i Şerifeyn'in üçüncüsü ve ilk kıble olan Beytullah-ı Mukaddes'de Melik Salahaddin'in Allah için mescit etmiş olduğu cami ile medresesi idiği tahakkuk eyledikte Devlet-i Aliyye bunların kiliseye çevrilmesine razı olur mu. Bu adı geçen cami ve medresenin Fransızlara teslim edilirse Beyt-i Mukaddes halkı olan Devlet-i Aliyye bendegânı ve büyük, küçük, zengin, yoksul bunların bu veçhile teslimini duyan bütün Müslümanlar şiddetli gama düşer ve fazlaca kedere kapılıp bütün Müslümanların kalpleri kırılır. Hâlen takva üzerine kurulu olan Beytullah-ı Mukaddes'e hürmeten, vakfedeni merhum Melik Salahaddin'in şarları gereğince yine evvelki sahiplerine vakfolmak üzere cami ve medresenin asli haline iade buyurulmasını Devlet-i Aliyye'nin yüksek atıfet ve inayetinden ümit ve istirham etmektedirler. Bu Devlet-i Aliyye'nin mahfuz ve müeyyed olması dahi İlahi lütuflardan istenip umulmaktadır, *âmin allahümme âmin.*

Cemaziyelahir 75/Ocak 1859

Yine bu hususa dair Kudüs-i Şerif'de Ebüllütuf evlâdı tarafından Divân-ı hümâyûn Beylikçisi Afif Beyefendi'ye Arapça bir mektup gelmekle onun da çevirisi arz olunur:

"Malum-ı devletleri olduğu üzere Kudüs-i şerif'de Bâb-ı Hutta'da Bâb-ı Meryem yakınında bulunan merhum fatih Melik Salahaddin'in yapısı ayakta ve mevcut olan cami ve

5 Kur'an-ı kerim Cin Suresi, âyet: 18.

6 Kur'an-ı kerim Tevbe Suresi, âyet: 18.

medresenin tevliyet, nezaret ve tedris vazifesi Melik Salahaddin'in Kudüs-i Şerif'i fetheylediği vakitten ta bu ona dek padişah emirleri ve şer'i senetle Carullah Ebüllütuf evlâdının atadan dededen tasarruflarında olduğu hâlde bu defa adı geçen cami ve medresenin Latin taifesine teslimine dair ferman-ı âlî çıkmıştır. Dayanağı da, daha önce Latin taifesi elinde olan kilise Bâb-ı Meryem yakınında arsa olduğudur. Hâlbuki fetihten önce onların elinde kilise iken halen arsa kalıp yapı mevcut ise de harap ve metruk olarak kimsenin tasarrufunda olmadığına ve daha önce yapılan bilgilendirme üzerine bunu doğrulayan cevap dahi gelmiş olmasına dayalı olup ferman-ı âlî gereği onlara teslim kılınmıştır. Hâlbuki efendim, Fransalı taifesi bunu inha edip bilgilendirmenin cevabı dahi kimsenin bilgisi ve haberi olmaksızın gizlice onların istedikleri gibi olmuştur. Yoksa gerçek durum bu minval üzere olmayıp aksine mezkur medrese ile camiin binası mevcut ve büyük mihrabı, kapıları ve kapılarının üzerinde kilit ve diğer demir olup anahtarları da bu ona dek kullarınızın ellerindedir. Merhum Melik Salahaddin Kudüs-i Şerif'i fethettiği vakit bendeleriniz Ebüllütuf evladının atalarının üzerine vakfetmekle onlar tevliyet ve nezaret ve tedris vazifesinde mutasarrıf olup imamet ve müezzinlik gibi diğer görevleri de Kudüs-i şerif ahalisinden nice ulema, meşâyih, eşraf ve belde ileri gelenleri üzerinde olarak onlar atadan dededen mutasarrıflardır. Kısacası bu cami bu vakte dek Melik Salahaddin'in vakfettiği vecih üzere yine mescit bulunmuştur. Fakat Mısır Valisi Kudüs diyarını istilâ ettiğinde bir kışla binasına başlayıp o vakit kalfa Katolik taifesinden olmakla medrese ile camimin bazı duvarlarını yıkıp taşlarını alarak kışla yapmış idi. Vakta ki Devlet-i Aliyye askerleri Kudüs-i Şerif'e geldiler ise o vakit elli sekiz senesinde Kudüs-i şerif valisi bulunan merhum Mehmed Tayyar Paşa'ya keyfiyet arz olunup o dahi bu camimin bazı duvarlarıyla medresenin anlatıldığı üzere yıkılmış idiğini tahkik edip keşfettikten sonra camiin duvarlarının yıkılan yerlerini tamir ederek

Allah rızasını talep maksadıyla olduğu gibi ihyasını Devlet-i Aliyye atıfetinden istirham ettiğinde o vakit bu istirhamı kabul buyrularak çıkarılan irade-i seniyye gereğince Tayyar Paşa da o veçhile tamir etmiştir. Hatta tamirine Hazine-i âmireden seksen dört bin kuruş kadar para sarf edip masraf defterini takdim ederek bu camiin yapım masrafı olmak üzere kabul buyrulmuş idi. Yine Tayyar Paşa mezkur medresenin yetecek kadar taşları ve kerestelikleri mevcut olduğu ifadesiyle Rufai tekyesi olmak üzere iadeten binasını dahi inha ve istirham etmekle o vakit elli dokuz tarihinde bu veçhile Rufai tekkesi olmak üzere medresenin tamiri için de ferman-ı âlî sadır olmuş idi. Halen bu iki ferman ile camiin tamir defterinin kayıtlarının çıkarılmasına ve camiin mihrap, kapıları ile ayakta bir yapı mıydı yoksa Fransızların gerçeğe aykırı olarak bildirdikleri gibi harap arsa mıydı, burasının araştırılıp ortaya çıkarılmasına irade-i seniyye çıkar ve araştırmadan sonra haşa sümme haşa ki Devlet-i Aliyye Kur'ân-ı kerîm'de buyurulmuş olan *"Mescitler şüphesiz Allah'ındır. O halde Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın"*[7], *"Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden... kimseler imar eder"*[8] bu iddialarını bilirken Salahaddin'in cami ve medresesini kilise yapmak üzere Latinlere teslim eyleye ve eğer bu cami ve medrese fetih öncesi kilise idi denilir ise Ayasofya gibi Âsitane-i Aliyye'de dahi bunun çok örnekleri olup Memâlik-i Osmaniyye'nin diğer yerlerinde de böyle fetih öncesi kilise olan nice cami ve mescit vardır. Allah korusun bunların fetih öncesi hallerine Devlet-i Aliyye müsaade etmez iken ki Haremeynü'ş-şerifeynin üçüncüsü ve ilk kıble olan Beytullah-ı Mukaddes'de Melik Salahaddin'in Allah için mescit etmiş olduğu cami hakkında bunu tecviz etmeyeceği evleviyette kalır. Kemâl-i şefkat ve İslâm dini nezd-i ubeydânemizde muhakkak ve meczum olduğundan

7 Kur'an-ı kerim Cin Suresi, âyet: 18.
8 Kur'an-ı kerim Tevbe Suresi, âyet: 18.

Salahaddin'in cami ve medresenin Latin taifesine teslim hâdisesi üzerine ariza-i ubûdiyyet takdimine cesaret eylediğimiz devletiniz katına ulaştığında arzuhâlimizin südde-i seniyye-i mülûkâneye takdimiyle şu mübarek mekanlarda Devlet-i Aliyyenin devamı hakkında olan hayır dualarımızdan hissedar olmanız hulûs-i merhamet-i devletinizden (defterde yırtık var) [olu]nur efendim".

Kısacası mezbelelik denilen yerler fatih Salahaddin hazretlerinin cami ve medresesi olup minare ve diğer yapıları mevcut olduğu herkesin malumu olmakla bunları kiliseye çevirmeye teşebbüs edilmesi üzerine mahallindeki Müslümanlar kan ağlamaya başladılar. Ne çare ki verilen fermanın reddi mümkün olmadı. Bundan dolayı herkes Kamil Paşa'ya lânet ettikleri sırada eski vekilleri de lanet ile anarlardı. Onlar ise Kamil Paşa'nın bildirmesi üzerine ferman-ı âlîyi çıkarttırmış oldukları beyanıyla kendilerini temize çıkarmaya çalışarak suçu bütün bütün Kamil Paşa üzerine bırakırlardı. Nihayet Kamil Paşa Kudüs mutasarrıflığından azlolundu ve bundan sonra bir işte istihdam olunamadı. Ömrünün sonuna kadar akran ve emsali arasında yergin olarak ömrünün kalanını zillet ve hakaret ile geçirdi. Ara sıra Fransız Sefaretinden kendisinin istihdamı için aracılık yapıldı ise de kamuoyunun itirazından korkarak artık bir taraf onu istihdama cesaret edememiştir. Gerçekte Salahaddin gibi bir büyük zatın ahırı olsa ona saygı insanlık gereği iken camiini kiliseye çevirttiren hamiyetsizlerin istihdamı şöyle dursun yüzlerine bakmak caiz olmayacağında tereddüt edilmez.

Devlet'in eski satveti kalmadığı gibi erkânının da evvelki şan ve şerefleri yok oldu. Her biri kendisine bir tutamak bulmak üzere elçiliklerden birine sığındılar eylediler, *ne çirkin bir tecelli, ne çirkin bir tecelli.* Bundan dolayı yabancı müdahaleleri açık şekilde yapılır oldu. Devlet-i Aliyye acınacak bir hâle geldi. Siyah köle ve cariye yasağı bu kere tekit olundu.

Çerkezler hakkında gerçi resmi bir yasak yok ise de Karadeniz kıyılarının korunması için Rusyalı tarafından vapurlar yapılıp da Karadeniz'de gezmeye başlar ise artık Çerkez esirlerinin nakli de müşkül olacağı anlaşıldı.

Medine'de Mescid-i Nebevî'nin tamiri

Medine-i Münevvere'de Mescid-i Nebevî'nin yeniden tamirine başlandı. Bu sırada bazı direklerin yerleri değiştirilmek gerekmekle bu konuda acayip görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, müftüler bir taraf ve *ashâb-ı kulûb* denilen fırka bir taraf olmuş idi. Eski sütunların yerinde bırakılmasına diyecek yoktu. Ancak bütün direklerin yerinde bırakılasına lüzum olmadığı müftüler tarafından belirtilmiş ise de ashâb-ı kulûb takımı,

"Câmi-i şerifin yapısı İlâhî ilimde kadimdir. Bir veçhile bir yeri değişiklik kabul etmez" diye ısrar ediyorlardı. Bu fırkanın meydana çıkmasına sebep de Hasib Paşa idi ki orada velî diye inandığı kimselere kendi deyimince *ashâb-ı gönül* derdi. Dil kurallarını bilenler de *ashâb-ı kulûb* dediler. Bunların reisleri Cifrî Efendi ile Rufai Efendi idi. Cifrî Efendi yalnız ehl-i kulûbdan yani Hasib Paşa'nın inancında evliyaullahtan imiş. Ama Rufaî Efendi natuk, cerbezeli ve fazıl bir zat imiş. Öteden beri resmi makamlarda önce müftülerin, sonra nakibüleşraf diğerlerine tekaddüm etmesi Belde-i Tayyibe'nin teşrifatından iken Hasib Paşa orada iken ashâb-ı kulûb fırkasına diğerlerinden fazla saygı gösterir imiş. Hatta Harem-i Şerif'de bir oda olup orada teberrükât-ı seniyye saklanırdı. Bu kere yapılan inşaatta teberrükât-ı seniyyenin korunması için başka yer hazırlanıp tahsis olunduğundan bu oda da yeniden tamir ve inşa edilerek beratla evlâdiyet veçhile Rufaî Efendi'ye verilmiş idi. Müftüler ise,

"Elli sene sonra bu oda da İlâhî ilimde kadim olur. Hâlbuki Rufai Efendi iyi bir zat ise de oğlu sefihtir. Orada içmeye başlar" diye bu beratın iptalini isterlerdi.

Bu binaların durumunu araştırmak için Dâr-ı Şûrâ azasından Raşid Efendi memuren o tarafa gönderildi. Eline verilmiş olan Sadaret emrinde de Babıâli'nin cahilliğinden ve dikkatsizliğinden dolayı mahalli teşrifat gözetilmeksizin önce Cifrî ve Rufai Efendiler ve sonra Nakibüleşraf, daha sonra müftüler ve onlardan sonra da diğerlerine yazılmıştır. Bu şekilde protokol düzenlenmesi müftülerin güvenmesine sebep olduğu gibi berikilerin de gururlanmasına sebep oldu. İstanbul'ca kazanmış oldukları takaddümü Medine-i münevverece de yürütmek isteyerek *hâlifü taarrüf* yoluna girip müftülere muhalefet ederek camiin tamamen kıdemine zahib olmuşlar ve kendilerine birtakım taraftar peyda ederek ashâb-ı kulûb diye meydana çıkmışlar, fakat çoğunluk yine müftüler tarafında idi.

Bu gibi meselelerde müftülerin sözünün geçmesi gerekir ise de İstanbul'da da Hasib Paşa inancında bazı kişiler bulunduğundan *"ehl-i zahir ile ehl-i bâtın ihtilâf etmişler"* rengi verildi. Bunun üzerine işe ehemmiyet verilmek lâzım geldi ve Şeyhülislâm Konağı'nda özel meclis toplanarak işe bir karar verilmeye lüzum görüldü. Bu hususa dair mahallinden üç kıta mazbata gelmiş idi. İkisi bir mealde olup müftüler ile taraftarları tarafından tanzim olunmuş idi. Fakat mühürlemede yeni bir protokol sıkıntısı çıkmış olduğundan iki nüsha olarak yapılıp mühürlenmişti. Diğer bir adedi de ashâb-ı kulûb denilen fırka tarafından yapılmış idi. Merhum Reşid Paşa bu mazbataları acele olarak fakire tercüme ettirdi ve alıp Şeyhülislâm Konağı'nda toplanan meclise götürdü. Bu mecliste Fetva Emini Refik Efendi ile fakihlerden diğer bazı zatlar da vardı. Yapılan görüşmelerin sonucunda ikisi ortası bir surete karar verildi. Şöyle ki Hz. Peygamber zamanında olan sütunlar eski olduğu gibi ashâb-ı kiram zamanındaki direkler de eski sayılıp ondan

sonrası eskilikten düşürüldü ve bu şekilde gereğinin yapılması zımnında mahalline yazıldı, meselenin izahı için anılan mazbata tercümeleri aşağıya alınmıştır. (Bu mazbataların yazıldığı kağıtlar kaybolmuştur.)

Cemaziyelahir'in on altıncı Çarşamba günü meşhur Rifat Paşa vefat etti. Gayet zeki ve konuşması akıcı bir zat idi. Fakat pek yanar-döner ve kararsız idi. Servet ve zenginliği yerinde, hanesi açık, kişi-zâde, şanı yüce bir hanedan idi. Fakat mansıp ve makam hırsı çok olup makamda bulunduğu zamanlar azledilme korkusu ve mazuliyeti zamanında atanmak telaşesi ile rahatsız idi. Yemekleri nefis ve lezzetliydi. Hatta halis ve âlâ buğdaydan ekmek çıkarır bir fırın işlettirir idi. Burada çıkan francalaya *Rifat Paşa Francalası* derlerdi. Hanesinin eşyaları ve diğer levazımatı gayet iyi olup bu hususta da diğer dairelere üstün idi. Reşid Paşa merhum, bir gece haremli selâmlıklı olarak onun yalısında misafir oldu. O gece fakir de orada bulundum. Yemekleri fevkalade nefis ve leziz idi. Gece içeride dışarda yüz küsur yatak yapıldı, hepsi çok iyi idi. Gece herkesin odasında abdest leğen-ibrik, havlu ve peştamalına kadar gecelik ihtiyaçlar hazır idi. Kısaca o gece böyle bir kalabalığı eksiksiz ağırladılar. Her gece sofrasında büyük küçük birçok misafirleri bulunup bazen böyle gece kalanlar da bulunur ve hepsi kusursuz ağırlanırdı.

Merhumun bu kere vefatı gecesi birkaç zat ile birlikte Fuad Paşa'nın yanında bulunduk. Vükelâ toplantısı için böyle bir zatın eksik olduğuna Fuad Paşa üzülür olunca dedim ki,

"Bence bunun en üzülecek ciheti böyle bir açık hanenin kapanmasıdır ki bundan sonra açılmamak üzere kapandı. Gerçekte oğlu Rauf Beyefendi babasının makamına kaim olur. Ancak böyle bir daireyi idare edemez. Zira bundan sonra zamane böyle şeylere müsaade etmeyecektir ve İstanbul'da mevcut olan açık haneler hep böyle açılmamak üzere kapansa gerektir. İşte benim İstanbul'ca en fazla üzüldüğüm durum budur."

Fuad Paşa bu sözümü takdir etti. Sonra ara sıra bunu söylerdi ve gerçekten dediğimiz gibi oldu. Fuad Paşa'nın vefatında yine Âli, Mısırlı Mustafa ve Kamil paşaların daireleri açık idi. Ondan sonra onlar da kapandı ve İstanbul'da böyle hanedan evleri kalmadı. Sanki İstanbul bir güzel bahçe olup bu daireler de onun güzel çiçekleri idi. Bu çiçekler hazan rüzgarı ile soldu. İstanbul güz mevsiminde yalnız yeşillikten ibaret bir çayır gibi oldu. Kısacası, Rıfat Paşa'nın hayat hikayesi ayrıntılı olarak tarihe kaydedilmeye değer. Oğlu Rauf Beyefendi'ye müracaat ile tamamlanması gayretlerine bağlıdır.

Gelecek bahar mevsiminde düşünülen sûr-ı hümâyûnda mutat üzere vezirlerin hediye takdim etmeleri lâzım gelirdi. Hâlbuki vezirlerde evvelki güç olmadığı gibi sarraflar yanında da itibarları kalmadığından bir haylisinin rezalet göstermeleri beklenir ve hepsi mustarip iken keramet kabilinden olarak bu kere hediye takdimi töreni padişah tarafından affedilmekle vezirler rahatlamışlardır.

Kutsal Emanetlerin çalınması konusu

Bu esnada Hazine Kethüdası Mehmed Bey, mübarek emanetler üzerindeki mücevheratı çalmış ve bütün bütün izini kaybetmek üzere bunları Saray-ı hümâyûndaki kuyuya ve bazılarını Sarayburnu'ndan akıntıya atmış diye her tarafta Müslümanlar arasında bir ded-kodu ortaya çıktı. Rumlar arasında da Hazret-i Yahya'nın başının tası ki murassa olarak Hazine'de saklanıyormuş, bu kere kaybolmuş, Kostantin'in Fâtih'e verilen kılıcı ki İstanbul'un fethinin işareti imiş, o da kaybedilmiş gibi sözler söylenir oldu. Bu haberler herkese endişe verdi. Hatta Padişaha da telaş sebebi oldu. Bunun üzerine Cemaziyelahir'in on dokuzuncu günü Mehmed Bey hanesinden kaldırılıp Saray-ı Hümâyûn'da hapsedildi ve bütün vezirler Topkapı Sarayı'na çağrılıp hazır edilerek mübarek emanetler ziyaret ettirildi. Emanetlerden hiçbir şeyin kaybolmadığı görüldü. Fakat

Mehmed Bey Sultan Murad'ın yaptırmış olduğu cami-i şerifi kaldırmış, sürre ile gelen ip ve örtü gibi bazı fazlalıkları bohçalar ile kuyuya ve denize atmış olduğu anlaşıldı. Ne çare ki halk arasında pek kötü şekilde yalan haberlerin yayılmasına sebep oldu. Meğer işin sırrı bu imiş ki, Hazine kethüdası öteden beri Enderun ağalarının eskilerinden seçilip atanırken Mehmed Bey eski usule aykırı olarak dışarıdan getirilip Hazine kethüdası olarak atanmıştır. Ağaların üzerine amir olunca güçlerine gitmesinden başka Mehmed Bey kendi bildiğini okuyan bir adammış. Ağalar ise eski görüp bildiklerinden ayrılmaz bir cemaat olmalarıyla Mehmed Bey'in eski âdetlerine aykırı tavır ve davranışlarından rahatsız olmuşlardı. Mehmed Bey, Hazine-i hümâyûn'u temizlemek üzere birtakım fazlalıklara yok etmek kaydına düşerek,

"Her sene sürre ile gelen örtü ve onların bez sargıları gibi şeyler birikip kalıyor, bunları ne yapmalı'" diye saray hâcelerinin birinden sormuş, o da,

"Kuyuya veya denize attırmalı" demiş. Mehmed Bey de bunların bazısını kuyuya ve bazısını denize atıvermiş. İşte bunun üzerine saray ağaları onun aleyhine kalkışıp taraf taraf dedi-koduya başlamışlar ve böyle çirkin haberlerin yayılmasına sebep olmuşlar. Bundan dolayı Recebin ikinci Cumartesi günü Mehmed Bey müebbet kale-bend olmak üzere özel vapur ile Kıbrıs'a gönderildi. Âlemde rahat ister isen *"âdet koyma, âdete karşı çıkma"* diye söylenen sözün sır ve hikmeti bu konuda ortaya çıktı.

Girit'te dinden dönmeler

Girit'te dinden dönen ve dönmekte bulunanlar hakkında gerçi yer değiştirmek usul seçilmişti. Ancak bunun arkası işleyip dedi-kodu da çoğaldığından bu konuda alınması gereken tedbirin sorulmasına dair Girit Valisi Veli Paşa'dan gelen

yazı Receb ayının on beşinci Perşembe günü okundu. Mahut Islahat Fermanına söz getirilmekle Şeyhülislâm Ârif Efendi,

"Şer'i meseleler asla değişmedi. Yine tehir ceza kabilindendir. Yalnız daha önce mühtedilerin dinden dönmeleri için iken şimdi yaygınlaştı. Bunun şeriat nazarında farkı yoktur" deyince Sadrazam Reşid Paşa,

"Şeriat nazarında bunların farkı yok imiş. Bununla aslen İslam'dan olanların dönmelerine de bir kapı açılmış olduğunda da şüphe var mıdır ve bu gibi şeyler bu fermandan sonra zuhur etmiyor mu" demiş. Bunun üzerine Kıbrıslı Mehmed Paşa,

"Zaruret olduğundan dolayı bu yola mecburiyet hâsıl oldu" dedi. Reşid Paşa'nın,

"Sizin indinizdeki zaruret benim indimde müsellem değildir" demesi üzerine Kıbrıslı Mehmed Paşa tekrar söze başlayıp,

"Avrupa o vakit bize, eğer siz bu şekli kendiliğinizden icra etmez iseniz sonra konferansta müzakere olunur ve anlaşmaya konur demişler idi" dedi. Reşid Paşa,

"Burada elçilerle yapılan toplantılar konferans değil miydi ve sonra ahde girmedi mi. Hem de dört kişinin zaruret var demesiyle bu gibi büyük işler yürür mü. Böyle şeylerde milletin eşrafı bulunup da hâle vâkıf olmak lâzım gelirdi" deyince konuşmanın ateşini düşürmek için Mısırlı Kamil Paşa,

"Efendim, Rifat Paşa'nın bu babda bir sözü vardır ki eğer yaptığımız şeyler iyi ise azledilenleri de çağıralım ki onlar da sevinçten hissedar olsunlar ve eğer kötü ise onları da bu kötülükten hissedar etmeli değil miyiz, der idi. Ancak bu hususlarda hata oldu. Her ne ise yine hep ümidimiz efendimizdendir. Yine icraatında bazı mertebe değişiklik olursa sizden olur" diye Reşid Paşa'yı yumuşatmıştır.

Bu sırada Fuad Paşa cevap verecek olmuş ise de nihayet âciz kalmış ve bu mecliste Âlî Paşa bulunmadığından atılan

itiraz taşlarına hep Fuad Paşa hedef olarak pek fazla sıkılmış ve fena surette bozulmuştur. Reşid Paşa yine söze başlayıp,

"Bir sene önce Viyana'daki konferansta da Hıristiyan imtiyazları sözü var idi amma yalnız mezhep imtiyazları idi. Sonraki kararda bir de politik imtiyaz çıktı. İşte bu fenalıklar hep bu lafızdan zuhur etmedi mi Fuad Paşa" deyince Fuad Paşa,

"Evet ondan oldu. Ancak dört esas Avrupa devleti kendi aralarında kararlaştırırlar idi" dedi. Reşid Paşa,

"Ya ben onlara bu hakkı da vermem ki bize dair olan şeyi hiç bize sormadan kararlaştıralar" demiş ve Fuad Paşa,

"Onlar bize, eğer siz buna rıza göstermez iseniz biz kendi kendimize barış anlaşması yaparız " deyince de Reşid Paşa,

"Yok savaşı beraber açtık, barışı da beraber etmek anlaşmaya bağlanmıştı. Bunu demeleri anlaşmaya aykırı olur" diye cevap vermiş ve Fuad Paşa da susmuştur. Bununla birlikte yine söz konusu olan meselenin saltanatın bağımsızlığını ihlâl etmemiş olduğunu nazikâne ve hakimane ispat için,

"Avrupa'ca da bazı devletler Katoliklik ve Protestanlık gibi mezhep iddialarıyla diğer devletler tebaalarının mezhep haklarına karıştıkları ve bu yolda söz söyledikleri vardır" deyince Giritli Mustafa Paşa,

"Evet ama onlar ahit altında değildir. Biz fermanlıyız. Ahit ile bağlıyız. Zorla yaptırtırlar" diye karşılık vermiştir.

Âlî Paşa, pek fazla istibdada düşkün olduğundan bu gibi görüşmelerde mazulleri bulundurmak istemezdi. Hatta savaşın başlangıcında üç yüz kişiden oluşan genel meclis toplanmasına itiraz eylerdi. Öyle üç yüz kişiden oluşan genel meclis toplanması uygun olmasa bile böyle büyük işlerde milletin ileri gelenlerinden hiç kimse ile görüşmeye tenezzül etmeyerek üç beş kişi ile milletin büyük işlerinden olan böyle şeylere karar vermek de pek yolsuz ve büyük cesaret idi. Sonunda böyle itirazlara hedef olarak acı çekmeleri tabii işlerdendir.

Âli, Paşa bu defaki sadaretinden henüz azlolunmamış iken bir gece meclisinde bulundum. Böyle kalabalık genel meclis toplanma işini konuşma sırasında,

"Cenab-ı Hak bu millet ve memleketin saadet-i hâlini beş altı kişiye ısmarlamış. Onlar devlet işlerini halletmeliler " deyince fakir bu mertebe istibdadı sevmediğimden sustum. Susmamdan aksi düşüncede bulunduğumu anladı. Suratını astı. Fuad Paşa onun kadar istibdada düşkün değildi. Lâkin bu gibi hususlarda çaresiz ona uyardı.

Muhtelif tayinler

Recebin yirmi birinci Çarşamba günü Sami Paşa'ya Maarif-i Umumiye Nezareti, Meclis-i Vâlâ üyelerinden Şevket Beyefendi'ye vezirlik rütbesiyle Meclis-i Tanzimat üyeliği, Deavî Nazırı Ömer Cemal Efendi'ye Meclis-i Vâlâ üyeliği ve Vefik Efendi'ye Deavî Nezareti, Meclis-i Vâlâ üyelerinden Mümtaz Efendi'ye bâlâ rütbesi ve bu fakirin uhdesine Meclis-i Tanzimat üyeliği verildi.

O vakte kadar Meclis-i Âlî-i Tanzimat üyeliği, vekillikten alınmışlara ve diğer bazı vezir ve kazaslerlere mahsus ve münhasır iken fakir Mekke-i Mükerreme payesinde bulunduğum hâlde bu övünülecek memuriyete layık görülüşüm Reşid Paşa hazretlerinin lütuf ve inayeti eseri ise de Sultan Abdülmecid Han hazretlerinin bazı sebeplerden dolayı hakkımdaki teveccühleri olmasa bunu yürürlüğe koymak mümkün değildi. Hatta merhum Reşid Paşa şifahen bu tevcihler için kendilerinden izin isterken fakirin de Meclis-i Tanzimat üyeliğine tayinimi dile getirdiğinde,

"Keşke hep böyle ehliyetli zatlar seçseniz" diye buyurmuştur. *Allah mekanını cennet eylesin.*

Meclis-i Tanzimat Odası, Daire-i hümâyûnda bir odadır ki daha önce burası Meclis-i Maarif odası iken Meclis-i Âlî-i

Tanzimat'ın kuruluşunda Meclis-i Maarif başka yere kaldırılarak burası Meclis-i Tanzimat odası olmuş idi. Fakir, müderrislerden olduğum hâlde Meclis-i Maarif üyeliğine memur olduğumda Teşrifatî efendi bu odaya getirmiş idi. Fakat o vakit Meclis'te binişsiz oturamaz idik. Bu cihetle yazın sıcaktan epeyce zahmet çekerdik. Bu kere Mekke-i Mükerreme payelilerinden bulunduğum hâlde Meclis-i Âlî-i Tanzimat üyeliğiyle yine bu odaya gelip eski yerime oturdum. Fakat binişleri çıkarmak âdet olduğundan hemen binişi çıkarıp hafifçe oturup işe başladım ve o gün zamanın bizi bir sadelik yoluna götürmekte olduğunu pek güzel anladım.

Bu ayın yirmi dördüncü Cumartesi günü de Reşid Paşazâde Ahmed Celâl Bey'e vezirlik rütbesiyle Meclis-i Tanzimat üyeliği ve kardeşi Salih Bey'e bâlâ rütbesi verildi. Meclis-i Tanzimat Reisi Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın bu olayı Teşrifatçı'dan öğrenmesi kendisine gayet giran geldiğinden icra sırasında hiddetinden sararıp solardı. Reşid Paşa'nın maksadı da onu bu şekilde üzmek idi. Şabanın ikinci Cumartesi günü İngiltere donanması Dersaadet önlerinden demir alıp gitti.

Ramazanın içinde Reşid Paşa, Âlî Paşa'yı Hariciye Nezaretine getirmek emelinde iken kendisinin oğlu ve padişah damadı Ali Galib Paşa padişah tarafından Hariciye Nezareti'ne getirilmiştir. O vakit ise Âlî ve Fuad paşalardan başka Hariciye Nezaretine layık zat yok idi ve Ali Galib Paşa'nın tecrübe ve melekesi bu makamın idaresine yeterli değil idi. Bundan dolayı dış işlerinin ağırlığı tamamen babasının üzerinde idi.

Saray düğünleri

Zilkadede icra buyurulan sûr-ı Hümâyûnun ayrıntısını araştırarak *Ceride-i Vakayi*'e yazmak zat-ı alilerine verilmiştir. Fakat bir iki kısa fıkrası aşağıda yazılacaktır. Şöyle ki, önceden başlangıç toplantıları bir miktar masrafla geçiştirilir, ancak

kadınların önce ve sonra yapmış oldukları borçlarının miktarı üç yüz bin keseye ulaştığı maalesef işitilmekte idi. Bu kere on iki gün süren sûr-ı hümâyûn gerçekten olağanüstü idi. Ancak masraf miktarını da hesaplamak mümkün değildi. Edhem Paşa'nın sultanı için yapılan evlilik töreni gerçi hafifçe tutulduysa da yine zorunlu büyük masraflara muhtaç olduğundan borç üstüne borç edilmektedir. Sonradan diğer sultanların da evlilik törenleri icra olunmak üzere bulunduğundan Hazine-i Hassa'nın borcu aşıp taşacağından bütün madenlerin maktuan Frenklere ilzamıyla buna karşılık tedariki düşünülmekte ve dillendirilmekte idi. *Vâ esefa ale'd-devleti ve'l-mille/Yazık bu devlete ve millete.*

Bir malum madeni belirli sınırlarıyla bir şahsa veya şirkete ihale ve ilzam etmek makul bir iş olarak her yerde yapılan sıradan işlerdendir. Ancak bütün Osmanlı topraklarında bulunan madenleri yabancı bir şirkete maktuan ilzam etmek memleketin bir hissesini satmak gibi akıl dışı ve meşru olmayan bir durum olduğuna göre bundan dolayı Reşid Paşa'yı sevenler de kendisine gıyaben itiraz eder oldular.

Bosna Eyaleti'nde mültezimlerin düşmanlıklarından dolayı İngiliz konsolosu tarafından İngiltere'ye gönderilen şikayetname üzerine İngiltere devleti Hariciye Nezaretinden İngiliz Elçisi Canning'e gelen talimatta,

"Hâl böyle gider ve Hıristiyanlar hakkında düşmanlık devam eder ise Devlet-i Aliyye'nin yönetime iktidarsızlığı yakın vakitte bütün Avrupa devletleri nazarında teslim olunsa gerektir" diye yazılmış ve,

"Daha önce de Türkistan'ın istiklâli taahhüt olundu ise de filân milletin ve filân familyanın hükümdarlığı temin olunmadı" gibi birtakım sözler de İngiltere vükelâsından işitilmiştir. Viyana Sefaret müsteşarı bulunup sulh anlaşması yapılması sırasında maslahatgüzar olan İhsan Bey o aralık çiftliğinde mukim olan Prens Metternich ile görüştüğünde Metternich,

"Ben Devlet-i Aliyye'nin gerçekten dostu ve hayrını isteyenim ve bunu bazı hususlarda ispat dahi etmiş idim. Sulh anlaşması güzel şekil kazandı. Devlet-i Aliyye'ce ilerlemek için bunun gibi bir fırsat vakti olamaz. Amma aksine hareket olunduğu takdirde de bunun gibi fena vakit olmaz. Bu müsaadeli günleri iki seneye kadar tahmin ederim. Bu müddet zarfında ilerleme yollarına teşebbüs olunmaz ise fırsat ölür" demiş olduğu adı geçen beyin dilinden işitilmiştir.

Metternich'in sözü hal ve işe uygun idi ve ondan sonra Cenâb-ı Hak bize pek çok seneler fırsat verdi. Ne çare ki biz adam olup da yararlanamadık ve hatta o vakit bütün bütün fenalığa yüz tuttuk. Daha önce Reşid Paşa, damat paşalar ile uğraşırken sonradan kendisinin yetiştirmiş olduğu Âlî ve Fuad paşalar ondan ayrılıp Reşid Paşa öteden beri İngiltere politikasına meyilli iken onlar Fransız politikasını seçtiler ve iki taraf da diğerine galip gelmek için her türlü yola teşebbüs ederek birbirleriyle uğraşmaya başladılar. Hazinenin bir para borç etmesine razı olmayan Sultan Abdülmecid Han'ın bünyesine zaaf ve yorgunluk geldiği gibi sahip olduğu güzel ahlaka da zaaf gelerek seccadenin dört ucunu salıverdi, seçkin vükelasının böyle bir diğeriyle uğraşmasından usanıp her işi oluruna bıraktı ve hazinelerin bir olağanüstü borcuna hiç aldırmaz oldu. Kısaca, en fazla yararlanılacak fırsat günlerinde bir garip gaflet ve sapkınlık yoluna gidildi. Bu hâllerden dolayı dikkat sahiplerine hayret elverdi. Bazı ibret sahipleri de,

Cihân-râ cihândâr hâhend harâb
Bahâne Siyavuş ve Efrâsiyâb

beytini hasbihâl olarak okurdu. Bu bahsi yazar iken hakikat kalemine de bıkkınlık geldi ve burada bu tezkiremize son verildi, efendim.

18 Haziran 95/1 Temmuz 1880

TEZKİRE NO: 14

12731856-7 senesi olaylarını kalanı Boğdan Beyliğine tayen meselesi

Fransa İmparatoru Napoleon, Çin meselesi gibi bazı hususlarda İngilizler ile müttefik ise de Memleketeyn'in birleşmesi meselesinde de Rusya politikasına uygun olarak iki taraflı bir politika gütmekte idi ve herhangi tarafa ağsa diğer tarafı tehdit edebilecek bir hâlde idi. Memleketeyn meselesinde Avusturya devleti İngiltereli ile müttefik olarak Memleketeyn'in birleşmesini istemiyordu. Devlet-i Aliyye de onlar ile birlikte idi.

İstefanaki Bey'in hatırı için Boğdan beyliği kaymakamlığına tayin olunan oğlu ise kendisine gizli olarak yazılmış plan evrakın bazısını düşürmüş, bazısını çaldırmış ve bazısının önemini anlayamadığından içeriğini gizlemeyip saklanması şart olan bazı devlet sırlarını başkalarına duyurmuştur. Bundan dolayı Devlet-i Aliyye zor bir mevkide kaldı ve bu şeyler Fransa ve Rusya devletlerine şikayet bahanesi oldu. Hâlbuki Boğdan'da seçim maddesi icra olunup birleşmeye karşı çıkacağı anlaşıldığı gibi Dersaadet'te Fransız Elçisi Mösyö Thouvenel,

"Bu seçim yolsuz oldu. Yok hükmüne konulsun ve yok elçiliği terk edip giderim" diye iddia ve ısrara kalkıştı. İngiltere ve Avusturya elçileri de hemen divanın kuruluşuyla gereğinin yapılmasını istemeleriyle Devlet-i Aliyye hayret ve tereddüt

içinde kaldı. Bunun üzerine Reşid Paşa ikisinin ortasını bulmak üzere bir şekil meydana koydu. Şöyle ki, seçimden maksat divan kuruluşu hususu ertelenerek seçimin yollu olup olmadığının araştırılması Paris konferansına bırakılmak tedbirini ileri sürdü ve bunu güç hâl ile İngiliz ve Avusturya elçilerine kabul ettirdi. Onlardan aldığı yarım yamalak oluru tamama sayıp işi bitirdim sanırken Fransız elçisi yine inat ve ısrar etmekle Reşid Paşa artık Sadrazamlık makamında duramayıp hemen Kurban bayramının birinci günü azledildi. Yerine Giritli Mustafa Paşa sadrazam, Reşid Paşa Meclis-i Âlî-i Tanzimat reisi, Âlî Paşa Hariciye nazırı, Ali Galip Paşa Evkaf-ı hümâyûn nazırı, Hasib Paşa Safvetî Paşa yerine Maliye nazırı ve Meclis-i Vâlâ üyelerinden eski Cidde Valisi Kamil Paşa serasker oldu. Bu değişiklik ancak Reşid Paşa'nın görüşüyle olup manen sadrazam yine kendisi idi ve sadaret sözden manaya geçip nüfuz yine Reşid Paşa'da idi.

Gerek Fransızların ve gerek diğerlerinin Rüşdü Paşa hakkında hürmet ve riayetleri fazla olduğundan yeni kurula daha fazla kuvvet verilmek üzere Rüşdü Paşa seraskerliğe getirilmiş olsa daha fazla yakışık alırdı. Ancak Rüşdü Paşa ile Âlî Paşa, Reşid Paşa aleyhine birleşmiş olduklarından Reşid Paşa onların birleşmesini istemediği cihetle kendi görüşüne tabi bir serasker bulmak üzere umulana aykırı olarak Kamil Paşa'yı seraskerliğe sevk etmiş idi. Hâlbuki seraskerlik işinin Sadaret nüfuzu altında bulunması öteden beri padişahın mizacına aykırı iken şimdi manevi sadrazam olan Reşid Pasa'nın nüfuzu altında bulunması padişaha ters gelmeyeceği bilinirdi. Bunun üzerine bu yeni kurulun çok vakit devam etmesi umulurdu. Fakat bu sırada Kamil Paşa geçici bile olsun hatırına gelmedik yüksek bir mansıba ulaşması ile neye uğradığını kendisi de anlamadı. Hâlbuki o vaktin hükmünce makamını dolduramayıp birkaç gün sonra azledilince yerine Rüşdü Paşa serasker oldu. Bu cihetle vükela heyetinde Reşid Paşa'nın muhalifleri

kuvvetlendi. Diyebilirim ki, o zaman Reşid Paşa manevi sadrazamlıktan da düşmüş oldu. Bir de Reşid Paşa kendi eliyle kendi makamına getirmiş olduğu Giritli Mustafa Naili Paşa'ya gücendi. Mustafa Paşa ise sadaret makamına geldiği gibi Reşid Paşa'nın rakiplerine hulus çakmak için gizlice Reşid Paşa'yı kötülediği ve karaladığı sonradan anlaşıldı. Hâlbuki değişimin ardından Fransa Sefareti Baştercümanı Outrey hemen Âlî Paşa'ya gidip eski iddialarını tekrar etmekle yapılan değişiklik, Fransa elçisinin gitmesini üç gün ertelemesinden başka bir şeye yaramadı. Bolgrad meselesinde olduğu gibi bu hususta da Fransa ve İngiltere devletleri arasında bir şekil verilmek umulduğundan bu üç gün içinde Avrupa'dan bir telgraf gelmesi bekleniyordu.

Fransız elçisi Salı gününe kadar bekleyeceğini Ali Paşa'ya vaat etmiş olmasıyla Pazartesi günü bayram rikabı ve ertesi meşveret meclisi akdi beklenirken Pazartesi günü Baştercüman Outrey'i Âlî Paşa'ya gönderip yarına kadar bekleyeceğini, kesin cevap gelmezse hemen bandırasını indirip yola çıkacağını bildirmişti. Bunun üzerine rikab dönüşünde bütün vükelâ doğru Kapudan Paşa'nın sahilhanesinde saat dokuzda toplanıp gece saat dokuza kadar uzayan görüşmeler sonunda Memleketeyn beylerinin Dersaadet'e çağrılarak seçim maddesi araştırılmak üzere verilen karar gereğince Fransız elçisine bir kıta takrir verildi. Elçi yine kabul etmeyip ertesi günü saat bire kadar bekleyip sonra bandırasını indirerek politik ilişkileri keseceğini bildirmekle Çarşamba gecesi Sadrazam sahilhanesinde meşveret meclisi toplandı. Sabahleyin saat on bire dek uzayan görüşmelerin sonunda padişah tarafından Napoleon'a nâme-i hümâyûn yazılarak kendisinin şanı ikmâl olunmak suretine karar verildi. O şekilde Fransız elçisine takrir gönderilmiş ise de elçi bunu da kabul etmedi. Bu Çarşamba günü belirlenen vakitte bandırasını indirdikten sonra vapur ile veda edecekken Mabeyn-i hümâyûn'a gidip sonra yine Tarabya'daki

Sefarethanesine dönmesiyle akşam üzeri Mâbeyn-i hümâyûn Başkâtibi Hakkı Bey de karşılık olarak Sefarethaneye gönderilmiştir.

Fransız elçisi başlarda teklifi kabul olunmaz ise gideceğini söylerken bu sırada devletinden almış olduğu özel talimat gereğince en sonraki takririnde teklifi kabul olunmadığı hâlde bandırasını indirip ilişkileri keseceğini bildirmiş idi. Fransız elçisi, politik ilişkileri kestikten sonra sekiz gün oturmak üzere kendisine İmparator tarafından yeni talimat gitmiş olduğu İngiltere vükelâsı tarafından Londra'daki Devlet-i Aliyye elçisine ifade olunmuştu. O da bu kere telgrafla Babıâli'ye bildirdi ve İngiltere vükelâsının Devlet-i Aliyye elçisine,

"Devlet-i Aliyye Fransızları memnun etmeye çalışsın. Ancak esasa dokunulmasın" demiş oldukları gizlice haber alındı.

Bu sert olayların çıkmasına sebep bu olmuştur ki daha önce dört devlet murahhasları *"Boğdan'ın seçim işi yolsuz oldu"* diye şikayet edip bunun üzerine seçimin orada on beş gün ertelenmesiyle bu müddet zarfında yapılacak düzenlemeyi havi ferman-ı âlî gönderilmek sureti meclis-i vükelâda kararlaştırılmıştı. Bu suret henüz arz edilerek irade-i seniyyesi çıkarılmadan resmi olmayarak Fransız elçisine bildirilmiş, o da telgraf ile İmparator'a arz etmiş idi. Hâlbuki bu karar arz ile iradesi çıkarılacağı sırada İngiliz ve Avusturya elçileri bunu reddederek on beş günü sekiz güne indirttiler ve bu arada yapılan düzenlemenin bazı yerlerine İngiltere ve Avusturya ve bazı yerlerine Fransa ve Rusya elçileri itiraz ederek birkaç gün geçti. Bu sırada ise Fransız elçisine imparatorundan gelen talimatta,

"Devlet-i Aliyye'nin göndereceği emir, düzgünce icra olunursa tehir ve uzamasını Fransa devleti yeterli özür kabul eder" diye yazılı idi. Fransız elçisi bunu Babıâli'ye bildirerek bu konuda teşekkür de etmiş idi. Ne çare ki bu sırada İngiliz elçisi Canning'e devletinden gelmiş olan talimata göre Fransızların süreyi uzatmayı yeterli tarziye saydığı bildirilmekle ve

düzenleme ile sekiz gün daha geçmiş bulunmakla artık bir şeye ihtiyaç kalmadı. Canning, *"Hemen seçime başlansın"* diye ısrar edip Fransız elçisi ise devletinin yeterli tarziye saydığı, kendisinin arz etmiş olduğu suretin cevabı olduğunu iddia ederek Fransa'dan ve İngiltere'den gelmiş olan bu haberlere iki taraf kendine uygun surette anlam verdiklerinden ve gerçekte iki elçi nüfuz yarışına çıkıştıklarından vükelâ arasında tartışıldığında Avrupa'dan cevap alınmak ve yeterli olarak araştırılmak üzere Babıâli'ce beş gün tehire karar verilmişti. İngiliz ve Fransız elçileri,

"Erteleme ahde aykırıdır. Avrupa'ya karşı ağır sorumluluğu nasıl üzerinize alacaksınız" diye yaygara ettiler. Hatta bunun üzerine o vakit sadrazam bulunan Reşid Paşa'nın yalısında meşveret meclisi toplanarak akşama kadar sürmüş idi. O gün İngiliz ve Avusturya elçileri de yalıya gelerek başka odada oturmalarıyla Reşid Paşa kâh müşavere meclisine, kâh onların yanına giderek konuşma ve tartışma ile meşgul bulunmuş idi. Meşveret meclisinin görüşmesi sonunda,

"Düzenlemenin gönderilmesinden feragat edelim amma İngiliz ve Avusturya elçileri Avrupa'dan gelecek sorumluluğu üzerlerine alacaklarına dair bize bir senet versinler" denildi. Onlar da o şekilde bir senet vermişler idi. Fakat devletçe beş gün ertelemeye karar verilmiş iken bunun geri alınması devletin istiklâline dokunur bir keyfiyet idi. Bu değişkenlik ve kararsızlık Fransızlara şikayet bahanesi ve Ruslara da şamata çıkarma fırsatı verdi. Reşid Paşa bu hususta sabretmeliydi ve işin bu şekle girmesi İstanbul'da her istediğini yapmak iddiasında bulunan Canning'e Reşid Paşa'nın her şekilde tabi olmasından doğduğu belli olmakla ondan sonra Fransız elçisi bayağı politik ilişkileri kesmiş gibi bir tavırla bulunarak baştercümanını bile Reşid Paşa'ya göndermez olup lazım gelen evrakı bir kavas ile gönderir oldu. Bu arada ise Boğdan'da seçim vakti gelerek icra olunmuş bulundu. İşte bunun üzerine Fransız elçisi,

devletinden aldığı yeni talimat üzere seçimin hemen feshedilerek yok hükmüne konulması teklif ve aksi takdirde elçiliği terk edip gideceğini bildirince İngiliz ve Avusturya elçileri yumuşayıp vermiş oldukları senedin de faydası olmayacağı ve Avrupa'ca görünen sorumluluğun Devlet-i Aliyye'ye ait olacağı gelip göründü. Bunun üzerine Reşid Paşa, yukarıda belirtildiği üzere divanın kuruluşu ertelendiyse de seçimin yollu veya yolsuz olduğu araştırılmak gerektiğini söz konusu ettiyse de Fransız elçisi buna da razı olmayıp mutlaka seçimin feshedilmesini isteyince yukarıda yazıldığı gibi vükela değiştirildiyse de bu da bir şeye yaramayıp Fransız elçisi eskisi gibi ısrar etti. Bunu üzerine kaymakamların Dersaadet'e celbiyle muhakemelerinin yapılması ve daha sonra padişah mektubunun gönderilmesi şekli dile getirildi. Bu da fayda vermeyip izah edildiği gibi Fransız elçisi bandırasını indirip politik ilişkileri kesmiş idi.

"Seçimin feshi sureti Devlet-i alijye'nin istiklâline dokunur" diye İngiliz ve Avusturya elçileri tarafından ifade olunmakla Babıâli o şıkkı da seçememiş idi. Lâkin burası meclis-i mahsusta konuşulduğunda Şeyhülislâm Ârif Efendi,

"Daha önce beş gün ertelenmesi hakkında verdiğimiz kararı onlar değiştirttiler. Burası bağımsızlığa aykırı değil mi idi. Her biri kendi menfaatleri için bir şekil öne sürüyor. Biz de ne yapacağımızı şaşırdık" deyince buna da bir cevap veren olmadı. Dış işlerimiz böyle bozuk ve karışık olup iç işlerimiz ise bütün bütün yüzü üstüne bırakılmış idi. Hâlbuki gariplikklerden olarak Kurban bayramı alayında Şevket Paşa ile Kayserili Ahmed Paşa Sultanahmet Meydanı'nda öne geçme kavgası etmişler idi. Kapudan Paşa sahilhanesindeki mecliste de bazıları arasında teşrifatta öncelik için çekişme meydana geldiği işitilmiş idi.

Yukarıda geçtiği üzere Fransız elçisi politik haberleşmeyi keserek iş bir fena hâle gelmiş iken bu kere İmparator Napoleon Londra'ya gidip İngiltere kraliçesiyle görüşmüş ve Fransız

elçisinin yeni işarete hazır olması ve yeni emir gelmedikçe İstanbul'dan hareket etmemesi için kendisine talimat gelmiş olduğundan kamuoyuna rahatlık geldi. Hatta mecidiye altın yüz otuz altıya kadar çıkmış iken birden yirmi altıya düştü. Zira İmparator'un Londra'ya gitmesi, Memleketeyn işinin de güzel bir şekilde çözülmesine başlangıç olacağı kuvvetle umulmakta idi.

1274/1857-8 senesi olayları
Reşid, Âlî ve Fuad paşalar

Gerçekte İmparator Londra'ya varınca Memleketeyn'in birleşmesi fikrinden ve kurulacak divanların buna dair oy vermesinden feragati İngiltere devletine vaat edip bu vaadin gizli tutulmasına karar verilmişti. Beri taraftan da hemen seçimin feshine kara verildiğinden iş bitmekle Muharrem'in dokuzuncu günü dört elçi bandıralarını çekerek ilişkileri yenileyip Babıâli ile Fransız sefareti arasındaki soğukluk da bertaraf olmuştur.

Sûr-ı hümâyûn esnasında Şeyhülislâmlıktan verilmiş olan pusula gereğince padişahın kendi isteğiyle çıkarılan irade-i seniyye gereğince kazaskerlere ikinci rütbeden ve İstanbul payelileriyle Mekke payelilerden memuriyette bulunanlara üçüncü rütbeden birer adet Mecidî nişanı ihsan buyrulduğundan Muharremin onuncu günü gidilip Şeyhülislâm Efendi'den nişanlar alındı. Daha önce Meclis-i Maarif üyeliğine görevlendirildiğimde üçüncü rütbeden bir kıta murassa nişan verilmiş idi. Sonradan bu nişanlar tamamen toplandı. Bu yüzden nişansız kalmış idik. Bu kere Meclis-i Âlî-i Tanzimat üyeliği dolayısıyla yine üçüncü rütbeden bir adet nişana sahip oldum. Fakat murassa değil idi.

Yukarıda belirtildiği üzere Reşid Paşa, bu kere mecburen Sadaret'ten çekilip kendisi için Meclis-i Âlî-i Tanzimat reisliğini seçerek kurduğu vükelâ heyeti ile devleti el altından idare etmek emel ve ümidinde idi. Zaman ise buna uygun değildi ve

ardından Rüşdü Paşa'nın seraskerliği onun kurgusunu bozdu. Rakipleri Fransa Elçiliği kuvvetiyle ona galip geldi ve otuz üç gün Meclis-i Tanzimat reisliğinde bulunduktan sonra azledilerek yerine Fuad Paşa Meclis-i Tanzimat reisi oldu. Yine Muharrem içinde Fethi Paşa azledilip yerine Hassa müşiri bulunan Vâsıf Paşa Tophane müşiri ve Mühimmât-ı Harbiye nazırı ve onun yerine de Selim Paşa Hassa müşiri olmuştur.

Reşid Paşa, büyük işlerle devlette varlığını ispat etmiş ve pek büyük şan kazanmış büyük bir zat idi. Ancak rakiplerine karşı aşağılık birtakım adamları seçerek onlar ile devleti idare etmek gibi başa çıkmayacak bir yola gitmiş idi. Bu sadaretinde pek çok rütbeler verip kalemiye ve mülkiye rütbelerini çoğaltıp dağıtmış idi. Bu sadaretinde Hazine-i Hassa'nın borcuna iki yüz bin keseden fazla zam ve ilave oldu. Bu cihetlerle Reşid Paşa haylice dile geldi. Kısacası, Reşid Paşa bu devlette kat kat haysiyet kazanmış iken her sadaretten ayrılışında bir kabuğu soyularak şanının büyüklüğüne hayliden hayli eksiklik geldi.

Daha önce Âlî Paşa'nın azli ve ardından Fuad Paşa'nın istifaya mecburiyeti hususlarının gerçek sebebi Fuad Paşa'nın dilinden bu şekilde duymuştum. Zat-ı Şâhâne Çırağan Sahilsarayının yıkılıp da yeniden yapılmasını arzu edip bu hususu kendilerine ifâde ettiğinde ikisi de,

"İnşaallah Hazine-i Hassa'nın hâli düzelince daha iyisini yaparsınız. Amma şimdi sıkıntısı vardır" demeleri üzerine Âlî Paşa'nın azli ve Fuad Paşa'nın da istifa ederek çekilmesi gerekmiş idi. Şu hâle göre Âlî Paşa'nın azliyle Reşid Paşa'nın bu defaki sadareti sırf sûr-ı hümâyûnların tantanalıca yapılması ve Çırağan Sarayı'nın yıkılıp yapılması garazına dayalı imiş. Hâlbuki Hazine-i Hassa'nın eski ve yeni borçlarının ödenmesi için borçlanarak alınması gereken meblağı Maliye Hazinesi tarafından teminine Safvetî Paşa onaylamadığı gibi daha önce ona halef olmak üzere Reşid Paşa tarafından Maliye Nezaretine seçilen Hasib Paşa da onaylayamadı ve başka bir çare

de bulunamadı. Bu cihetle Reşid Paşa'nın padişah yanında da önceki önemi kalmadı.

Yukarıda anlatılanlara göre işte o vakit Reşid Paşa devri geçmiş oldu ve Devlet manen Âlî ve Fuad paşalar elinde kaldı. Öteden beri Âlî Paşa birinci ve Fuad Paşa ikinci olarak geliyor ise de Fuad Paşa'nın güzel konuşması ve çok zeki olması dolayısıyla gelecekte Âlî Paşa'nın önüne geçeğini, dikkatli olanlar daha o vakit tahmin ediyordu. Hatta merhum Rıfat Paşa bir gün,

"Ne dersin Reşid Paşa'ya kim halef olur" diye sorunca Rauf Bey,

"Belli ya Âlî Paşa" deyince,

"Yok öyle değil" diyerek Fuad Paşa'nın zekasından ve yaratıcı fikirlerinden bahsederek,

"Reşid Paşa'ya halef olacak Fuad Paşa'dır. Fakat Reşid Paşa gibi âlî-cenap değildir ve gayet dalkavuktur. Hatta şimdi Zat-i Şâhâne çağırıp da kendisine kavuk giyelim dese 'keramet buyurdunuz efendim, eski kavuklar ağır idi şöyle bir zarif kavuk yaptırsak' diyerek güzelce bir kavuk icat edip tarif eder" demiş olduğu Rauf Beyefendi'nin ağzından duyulmuştur. Biz yine konuya gelelim.

Avusturya'ya ticari tazminat meselesi

Bu sırada Hariciye Nezareti dairesince pek çirkin olay meydana gelmiştir. Şimdiye kadar Hariciye Nezaretinde böyle kötü bir iş olmayıp oradan çıkan ifadeler hep doğru ve sağlam olarak bilinip bellenmiş idi. Olay budur, daha önce Nemçe tüccarından birinin Tunus'ta filân hâce adlı kimsede çok alacağı olup adı geçeni Tunus valisi katlederek mallarına el koymuş idi. Avusturyalılar o öldürülen tacirin alacağının tazminini isteyip konuda 1198 [1784] tarihinde korsanlar hakkında Devlet-i Aliyye tarafından Avusturyalıya verilmiş olan senede dayanmışlar idi. Hâlbuki bu senet, korsanlardan Nemçe tüccar

gemilerine zarar erişirse Devlet-i Aliyye tarafından tazmin olunacağına dairdir. Bu dava ise adeta ticaret işi, o senede ilişir yeri yoktur. Lâkin bu husus için Ali Galib Paşa'nın başkanlığında bir komisyon kurulup Hariciye Müsteşarı Nureddin Bey ile Kabulî Efendi ve Avusturya Elçiliği Müsteşarı Weiss üye idi. Beharof adı korkunç rüşvetçi de komisyona gelip giderdi. Bizim komisyondaki yadigârlar bu işin o senedin kapsamına girip girmediğini düşünmediklerinden veya işin yürümesini isteyip bilmemezlik yoluna gittiklerinden tazminatın miktarının belirlenmesine kafa yorar olmuşlar idi. Ardından Ali Galib Paşa Hariciye nazırı olunca komisyon işine daha sıcaklıkla bakarak Hazine'den Avusturyalılara yirmi sekiz bin kese tazminat verilmek üzere bir kıta mazbata düzenlenip mühürlenmişti. Geçen sene Ramazanında bu mazbata Meclis-i Mahsus-ı vükelâda okunduğunda o vakit Mecalis-i Âliyeye memur ve hâlen sadrazam bulunan Giritli Mustafa Paşa senet lakırtısını anlayamayıp o iddiacı tacire verilmiş bir tahvil zannederek,

"Çünkü senedi var şimdiye dek niçin istememiş" demesi hazır olanlar arasında gülüşmelere sebep olmuş idi. Ancak Mustafa Paşa gülmeye değerse toplantıdaki diğerleri azarlanmaya müstahak idiler. Zira adı geçen senet mecliste okunmuş iken birisi dikkat edip de,

"Bu senet korsanlara mahsustur. Söz konusu olan dava ile ilgisi yoktur" diyen olmayıp esasen tazmini kabul edivermişler idi. Yalnız Maliye nazırı,

"Bu kadar para nasıl verilir" diye biraz söylenip işbu merkezde kalmış idi.

Hâlbuki bunun üzerine Nureddin Bey tarafından tazminatın Meclis-i Vükelâ'da kabul olunduğuna dair Avusturya Elçiliğine bir adet ilmühaber verilmişti.

Bu madde henüz yürürlüğe girmeden yukarıda geçtiği gibi Ali Galib Paşa azledilip Âlî Paşa Hariciye Nezaretine gelince bu meblağın ödenmesini engelleyip Avusturya Sefaretini on

üç bin keseye ikna eylemiş olduğunu geçen gün Meclis-i Mahsus'da açıklamakla herkes kendisine teşekkür etmiştir. Lâkin gariptir ki bu tenzilat ne cihetle meydana gelmiş ve üst tarafı kimlere verilecek imiş, burasını soran olmamıştır. Şu kadar ki Ali Galib Paşa pek mahcup olmuş ve gayet küçük düşmüştür. Komisyon üyeleri, özellikle Nureddin Bey bundan dolayı şüphe altında kaldılar ve daha önce yine Nemçelilere dair Selanik komisyonundan de Nureddin Bey'in hayli rüşvet aldığı ve onda da rüşvet aracısı yine Beharof olduğu yayıldı. O vakit Beharof, Ali Galib Paşa'ya da bir torba altın getirmiş ise de kabul etmediğini Ali Galib Paşa söylemiş idi. Beharof bir müddetten beri Ali Galib Paşa dairesiyle bağlantılı olup ancak onu adı geçene tavsiye ile dairesine getiren de Nureddin Bey idi. Bunun üzerine Nureddin Bey'in suçu hemen muhakeme altına alınmak derecesinde idi. Ali Galib Paşa, her ne kadar bir şey almamış ve almayacak olsa bile o da bu hususta şüphe altında kalmış idi. Beharof şu kadar bin kese komisyon heyetine vereceğini sefarete söylemiş ve yapılan indirim işte onlara verilecek akçe olduğu anlaşılmıştır. Kabulî Efendi, komisyonun bunda hatasını itiraf etmekle birlikte kendisi de boş yere suizan altında kaldığından dolayı aşırı üzüntü ile kendisini temize çıkarmaya çalışıyordu.

Bu kere Âlî Paşa, bu hususa dair yazdırmış olduğu arz tezkiresinde adı geçen senete dayanarak bu meblağın ödenmesi gerekmez ise de madem ki Hariciye Müsteşarı Nureddin Bey tarafından bu akçenin verileceği vekiller arasında kararlaştırılıp bir senet verilmiş, esas madde tasdik olunmuş demektir. Bu yüzden çaresiz asıl ana akçeyi vermek lâzım gelir. Ancak arada vasıta olan tacirin karbonu şu kadar kuruşa alması suretinden feragat olunarak on sekize hesap olunmasına sefaret razı olduğundan ve ihtiyaten ekledikleri akçenin de şimdi verilmesi lâzım gelmeyeceğinden on üç bin kesenin verilmesi lâzım geleceği derç edilmiştir. Bu surette Nureddin Bey o senedi

sefarete niçin vermiş, vasıta olan tacir ki Beharof olmalıdır, onun arada dolaşması neye dayanır ve ihtiyat akçesi denilen rüşvetler nerelere verilecek imiş, buralarının araştırılmasıyla gereğini yapılması hükumetin boynuna borç kalmıştır.

Bağdad Valisi Gözlüklü Reşid Paşa'nın vefatı haberi bu kere İstanbul'a ulaştı. Bağdad'ı pek güzel idare ediyordu ve ondan sonra Bağdad'a o ayarda bir vali gitmemiş olduğunda vukuf erbabı aynı fikirdedir. *Allah rahmet eylesin.* Birkaç gün Bağdad Vilâyeti'ne uygun birisi aranıp Nâmık Paşa'ya teklif olundu ise de kendisi Cidde'ye gitmek üzere olduğundan Haremeyn işine Bağdad Valiliğini tercihten kaçınıp istekli gözükmedi ve rağbet etmedi.

Serder-ı ekrem Ömer Paşa

Serdar-ı ekrem Ömer Paşa, sulh anlaşmasından beri Bağdad Valiliğini isterdi. Lâkin kendisine pek de güvenilemezdi. Çünkü Ömer Paşa Arnavutluk ve Kürdistan savaşlarında ve sonra Bosna'da meşhur olarak kumandaca ustalığı bilinir ise de mülki işlerde tecrübesi olmadığından, bulunduğu yerlerde mülki işleri bozup memleketin ileri gelenlerini perişan edegeldiğinden mülki idarede istihdamı uygun görülmüyordu. Bir de Ömer Paşa, Damat Mehmed Ali Paşa'ya yanaşarak onun yardımı ile Karadağ'ı fethedeceğim diye Devlet'in başına bir Karadağ meselesi çıkarmış olduğundan politik konularda da kendisine güvenilemiyordu. Kaldı ki Kırım seferinin başlarında ettiği ihtiyatsızlık yüzünden Tuna'nın öte tarafında bulunan azıcık İslâm askerini tehlike hâlinde bulundurmuştu. Müslümanların harp sanatında ustalıkları, aşırı gayretleri ve özellikle şeşhanecilerimizin mükemmel ustalıkları Rusyalıların bozguna uğramasına sebep olmuştu. Ömer Paşa'nın tedbirsizliği şan ve şöhreti calip, daha sonra Kalafat yakasına asker geçirmek tedbiri beğenilmekle itibarını yükselterek uhdesine serdâr-ı ekremlik rütbesi tevcih buyurulmuştu. Fakat maiyetinde

on iki bin süvari nizamiye askeri ve on altı bin başı-bozuk süvarisi olup başıbozukları nizamiye alaylarına bölüştürüp iyi idare ederek yirmi sekiz bin süvari elde edip haylice iş görmek mümkün iken başıbozukları idare edememiş, asker ise aç kalınca bulduğu yerden bedava yem ve yiyecek almaya mecbur olmuştur. Bu başıbozuk süvarisi köylerin halkından zorla ekmek ve arpa almaya ve bir taraftan da dağılmaya başlamışlardır. Ömer Paşa tarafından da,

"Bunlar ahaliye düşmanlık ediyor" diye dağılmalarına çalışılmakla bu kadar süvari dağılarak ordu-yı Hümâyûnun büyük bir kuvvetten mahrum kalması, Ruslar Maçin'den geçerek uzun bir hat üzere hareket ettiklerinden bu hattın hangi tarafı çarpılsa epeyce iş görmek mümkün iken Ömer Paşa'nın böyle bir harekete cesaret edememesi, Silistre'nin teslimine emir vermiş iken Silistre âyan ve eşrafından İbrahim Ağa'nın teşvikleri üzerine mahsur olan asker ve ahali birleşerek fedakârca savunarak Rusları büyük bozguna uğratıp sonunda Silistre'nin kurtuluşunu sağlamalarıyla kendisinin asker ve ahali nazarında küçük düşmesi, sonra Kırım'a gittiğinde yardımcı birlikler ile birlikte Sivastopol'a gidip de şan kazanacak ve İslâm askerlerinin şanını artıracak hareketler edeceğine Gözleve'ye sokulup boş yere vakit geçirerek askeri çürütmesi, sonunda İstanbul'a gelip Batum'a gitmek üzere Sivastopol'a gittiğinde müttefik askerlerin tam saldırı vaktine tesadüf etmiş ve Pelissier tarafından kendisine,

"Bir gün sabret. Yarınki hücumdan sonra bütün donanmayı size veririz. Derhal askerinizi Anadolu'ya geçiri verirsiniz" diye taahhüt olunmuş iken *"Anadolu tarafı daha önemlidir "* diye hemen Kırım'dan kalkıp Batum tarafına gitmekle ertesi yapılan hücum ile elde edilen Sivastopol zaferinde Devlet-i Aliyye sancağının bulunmaması ve Batum tarafından geçtiğinde doğru Ardahan yoluyla gitmek lâzım gelip hatta onun bu yolla hareket edeceği düşüncesi üzerine Ruslar Kars

üzerinden muhasara toplarını kaldırmışlar iken şayet ki Ruslar Kars'ı bırakıp da kendi üzerine gelirler diye o yoldan vazgeçerek hiç düşman yüzü göremeyecek bir uzun yoldan hareket ettiği Rusların haberi olunca tekrar Kars üzerine çullanarak Kars Kalesi'ni istilâ etmeleri hususları Ömer Paşa'nın askerlikçe olan şöhret ve itibarına da hayliden hayli eksiklik getirmişti. Fakat İngilizler tarafından sahiplenilmekte idi. Her ne hâl ise bu kere Nâmık Paşa'nın yukarıda yazıldığı gibi rağbet etmemesi üzerine Bağdad valiliği Ömer Paşa'ya verilmiştir.

Safer'in yirmi ikinci Cumartesi günü saat sekizde Abdülmecid Han hazretleri Reşid Paşa'nın Emirgan'da bulunan sahilhanelerinin ardındaki kasrı teşrif ve akşam yemeğine kalarak gece saat iki buçuktan sonra döndü. Abdülmecid Han hazretleri daha önce bir defa merhum Hüsrev Paşa'nın davetine gitmiş ve bir kere de eski Sadrazam Rauf Paşa'nın sahilhanesini teşrif etmiş idi. Bundan başka vükelâdan kimsenin hâne ve sahilhanesine gittiği yoktur. Şuraya buraya çok gitmezlerdi. Bundan dolayı bu kere Reşid Paşa'nın sahilhanesini teşrifleri Reşid Paşa hakkında rakipleri olan vekillere karşı büyük şan ve iftihara sebep oldu. Abdülmecid Han hazretleri iki defa Hekimbaşı Abdülhak Efendi'nin Bebek'teki yalısına teşrif buyurmuştu. Vekillerin ise Hazine-i Hassa'nın bir buçuk milyon keseye ulaşan borcunu düşünüp diğer işlerle uğraşmaya hiç vakitleri yok idi. Darphane senetleri yüzde altmış noksanıyla kırılmaya başladı ve yine bu vükelanın önceki idarelerinde padişah tahsisatı gerçi aylık yirmi bin keseye yükseltilmiş idi. Ancak yeni yapılan hassa binaları için aylık sekiz bin kesesi tahsis olunup geri kalanı borçların geçmişine karşılık olmakla Saray-ı hümâyûn'un idaresine bir şey kalmıyordu. Ihlamur köşkleri henüz bitmeden Çırağan Sarayı yıkılıp yeniden kârgir olarak yapılmak üzere idi. Geçen sene biten Küçüksu Kasrı'na nazire olarak aynıyla bir kasır da Göksu'da yapılıyordu. Fındıklı'da Edhem Paşa ile Mahmud Paşa'nın sultanları

için bir kârgir saray yapılmakta ve bitirilmesi için acele olunmakta idi. Fındıklı'da Adile Sultan Sarayı yeniden yapılmakta olduğu gibi Fatıma Sultan için de yeniden bir kışlık ve Bâbüssaade içinde yanan yerler yapılmaktaydı. Bu yapıların inşasıyla birlikte borçların bitirilmesine de bir çare bulunsa bile saray kadınlarının olağanüstü israflarına bir böyle devlet daha olsa tahammül edemeyeceği açık olduğundan devlet vükelası endişe ve hayrete düşmüşlerdi.

Reşid Paşa'nın son sadrazamlığı

Rebiülevvel'in dördüncü Perşembe günü Reşid Paşa altıncı defa olarak sadrazam ve Rıza Paşa serasker oldu. Fethi Paşa yine asıl makamı olan Tophane müşirliğine getirilip Vâsıf Paşa da Hassa müşirliğine iade buyuruldu. Sinan Paşa beş defa Sadaret'e gelmiş idi. Altı defa Sadaret'e gelmek ilk defa Reşid Paşa'da oldu.

Rebibülahir'in ortalarında halkın itirazlarına sebep olan bazı tevcihat yapıldı. Şöyle ki, Hariciye Müsteşarı Nureddin Bey'in yargılanmak üzere Meclis-i Vâlâ'ya çıkarılması gerekirken üyeliğiyle Meclis-i Vâlâ'ya memur oldu. Âlî Paşa bu veçhile Hariciye Nezareti dairesinin lekesini temizledi. Ancak Meclis-i Vâlâ üyelerinden bazı kişiler,

"Burası sanıklara, suçlulara sığınak mıdır? Bu adamın içimize girmesi namusumuza dokunuyor" diye söylenmeye başladılar. Hâlbuki Hariciye müsteşarlığına da daha önce miri malları çalmakla itham edilmiş olan Tersane Müsteşarı Ârif Efendi getirildi. Bu suretle boş olan Tersane Müsteşarlığına Âmedci Said Efendi tayin olunup onun yerine de merhum Rıfat Paşazâde Rauf Beyefendi âmedî oldu.

Bu arada Zaptiye Müşiri İzzet Paşa ansızın vefat etmekle Yanya Valisi Mehmed Paşa liyakat ve ehliyetinden dolayı Zaptiye müşiri oldu. Doğruluğu ile bilinen Dâr-ı Şûra Reisi Rıfat

Paşa Yanya valiliğiyle çıkarılınca Serasker Paşa'nın talebi üzerine daha önce hırsızlıkla itham edilen Zarif Mustafa Paşa Dâr-ı Şûra reisliğine getirildi.

Bu arada Avrupa'da maliyece bir buhran çıktı. Avrupa sarraflarının pek büyüklerinden nicesi iflas etti. Bunun için meydanda üç sebep görülüyordu. Bu üç sebebin birisi, belki birincisi Amerika'da bazı kumpanyaların iflas etmesidir. Bu da Amerika sarraflarının servet ve kudretleri üstünde ve itibarlarının tahammül edemeyeceği derecede kumpanyalar kurulması ve demiryolları inşası gibi büyük işlere kalkışmalarından doğmuştur. Fakat Amerika başkanının,

"Şayet bir savaş çıkarsa Amerika'da fazla nakit bulunsun" diye her tarafta olan nakdin toplanması fikrine düşmesi de bu hususa yardım etmiş olduğu söylenmişti. İkinci sebebi Çinlilerin afyon kullanımını ve satın alınmasını bırakmalarıyla İngilizlerin ticareti zora girmiş olmasıdır. Üçüncü sebep Hint meselesi çıkarak İngiltere devletinin hayli nakde ihtiyacıdır.

"Maliyece Devlet-i Aliyye'nin hali ise karışık olduğundan Avrupa'nın işbu mali buhranı Osmanlı ülkesine daha fazla dokunabileceği cihetle şimdiden bazı tasarruflara çalışılması elzemdir. Bunu gerek Sultan Abdülmecid'e ve gerek vükelâsına bildir" diye İngiltere Hariciye nazırı tarafından Canning'e talimat gelmiş, o da Babıâli'ye bildirdikten başka padişah huzuruna çıkıp Zat-ı Şahane'ye de arz eylemiştir. Hâlbuki Çırağan sarayının yıkılmasından dolayı tebrik için Canning padişah huzuruna çıkıp,

"Tahtadan olan binalara para harcamak boş yere malı yok etmek ve israf etmektir. Saray yapılacak olduğu hâlde kârgir olarak inşa olunmalıdır" diye Çırağan Sarayı'nın yeniden yapılmak üzere yıkımının tahsisatından bahsetmiş idi. Şimdi talimatı gereğince onun zıddına olarak tasarrufa uyulmasını tavsiye ve nasihat eylemiştir. Canning yakında geçici olarak Londra'ya gidecek olduğundan bir gece veda için yemeğe Sadrazam Reşid

Paşa'nın sahilhanesine geldi. Fakir de sofrada bulundum. Reşid Paşa sofrada şunları söyledi,

"İngiltere devletinin meclisimizde hazır bulunan elçisi Lord Stradford de Redcliffe cenaplarının afiyetinin devamı temennisini dermeyan eylerim ve bu zatın Dersaadet'te ikameti müddetinde Devlet-i Aliyye'nin İngiltere devletiyle olan samimi ilişkilerini teyit ve istikrarına tam ehliyet ve maharet ile muvaffak olması ve bu cihetle cümlemizin şükraniyetine hak kazanması memnuniyete sebep olduğu gibi buradan yakında gitmesi kedere sebep olan hususlardandır Bu keder adı geçen elçinin az vakitte buraya dönmesi ümidiyle hafiflemektedir." Canning, buna teşekkür ettikten sonra fakire hitaben,

"Vakanüvis Efendi, eğer bu nutku tarihinize böylece kaydetmez iseniz size helâl etmem" dedi. Fakir de,

"Bunu tarihe aynıyla kaydederim ve tarihimiz basılınca bir nüshasını kendisine gönderirim" diye cevap verdim. Buna da özel teşekkür etti ve birkaç gün sonra Londra'ya gitti.

Canning, kendi devletinin nüfuzunu diğer devletlerin nüfuzuna üstün göstermek için her türlü yola teşebbüs eylerdi ve bu konuda Reşid Paşa da kendisine yardımcı idi. Bu yüzden Canning birkaç Fransız elçisinin azledilip değişmesine sebep oldu. Lâkin bu keyfiyet Fransız imparatorunun gayretine dokundu. Nihayet o da artık Dersaadet'teki elçisini bırakmakta ısrar ederek Canning ile uğraşmaya karar verdi. Ona da Âlî ve Fuad Paşa uygun idi. Şu hâlde artık Canning'in İstanbul'da kalması zor olduğundan bu gidişi geçici suretle ise de artık İstanbul'a dönmemesi kuvvetle umulurdu. Reşid Paşa'nın bu defaki sadaretinde Fransız elçisi kendisine gelmedi. Fakat aralarındaki soğukluğa sebep olan Canning Londra'ya gitmiş olduğundan Hariciye Nazırı Âlî Paşa'nın tavassutuyla bunların barıştırılmalarına karar verildi ve Rebiülahir'in ikinci Cumartesi günü akşamı Ali Paşa tarafından Fransız elçisine bir ziyafet tertip

olundu. Bu ziyafette yalnız havass-ı vükelâ bulundu. Bu vesile ile Reşid Paşa da Fransız elçisiyle görüşüp barıştı.

Vefatlar

Bu sene içte ve dışta büyüklerden ve meşhurlardan pek çok vefat oldu. Galiba fakirin de büyük adamlar ile ülfet ve karışması fazla olduğundan bu yılın elem ve kederlerinden hissedar oldum. Şöyle ki, Lofça Meclis-i İdaresi üyelerinden Istabl-ı âmire payelilerinden babam İsmail Ağa geçen sene Dersaadet'e gelip görüşüldükten sonra hacc-ı şerif maksadıyla Hicaz'a gitmiş idi. Hac görevini yerine getirdikten sonra dönüşünde Yenbu'dan Kusayr'a çıkıp Nil Nehri'nde kayık ile gelirken Circe adlı kasabanın bir merhale üst tarafında bulunan Bulyena nahiyesinde Safer'in sekizinci günü vefat etmekle kayıktan çıkarılıp adı geçen nahiyede defnedilmiş olduğu hüzünlü haberi Rebiülevvel'in biri Pazartesi günü Dersaadet'e gelen hizmetkârı Hacı Ahmed getirmiştir. Hacı İsmail Ağa, Lofça'nın ileri gelen eşrafından Hacı Ali Efendi'nin oğludur. İşbu Hacı Ali Efendi ile küçük kardeşi olup küçük Hüseyin Paşa'nın ordu ile Pasbanoğlu üzerine hareketinde Vidin Kalesi dışında kurşun ile şehit olan Süleyman Bayrakdar haklarında Tarih-i âcizînin [Cevdet Tarihi] [Tarih-i Cevdet'in] yedinci cildinin on ikinci sayfasında bazı bilgiler olduğu gibi dokuzuncu cildinin 233. sayfasında Ali Efendi'nin bazı halleri de yazılıdır. Oralara müracaat buyurula. Ali Efendi ile Süleyman Bayrakdar Yularkıranoğlu diye bilinen Ahmed Ağa'nın oğullarıdır ve Ahmed Ağa Lofça Müftüsü İsmail Efendi'nin oğlu, o da Yularkıran Ahmed Ağa'nın oğludur ki aslen Kırkkiliseli bir sergerde olup Sultan Ahmed asrında Rusya Çarı Büyük Petro ile Baltacı vezirin aralarında geçen meşhur Prut Savaşı'nda bulunup sonra Lofça'da yerleşmiştir.

Mustafa Reşid Paşa'nın vefatı

Reşid Paşa bu defaki sadaretinde her tarafla barıştı. Gücenik olduğu kimseleri affetti. Şununla bununla uğraşmaktan vazgeçti. Herkes bu birlik hâlinden yararlanmak emeline düştü. Vükelâ da sıkı sıkıya devlet işlerini düzenlemeye başladı. Kendisinin has çırakları ve bir vakitten beri rakipleri olan Âlî ve Fuad paşalar da birlik ve beraberliğe meyilli oldular. Onlarla Reşid Paşa arasına ayrılık tohumu ekenler mahcup oldular. Meğer Reşid Paşa'nın böyle hâl ve ahlâk değiştirmesi halktan ve devletten bir helâllik dilemek imiş ki Cemaziyelevvel'in on beşinci ve Kânun-ı Evvel'in yirminci Cuma günü hastalandı. Tabipler hastalığının sebebi nüzül olduğunu anlayamayıp nüzülü nezle ilaçlarıyla tedavi eder oldular. Cemaziyelevvel'in yirmi birinci Perşembe günü sabahleyin fakiri çağırıp evkafın ıslahatına dair Fuad Paşa'ya ifade olunmak üzere şeyler söylediği sırada sudûrdan birinin Evkaf Nezaretine getirilebileceğini de sözlerine ekledi. Ben de Babıâli'ye gidip bu tembihleri henüz Fuad Paşa'ya ifade ettiğim sırada Reşid Paşa sahilhanesinden özel gönderilmiş olan bir uşak gelip Reşid Paşa'nın vefatı haberini getirdi. Hemen Hariciye Nazırı Âlî Paşa'nın yanına vardım. Sadrazamın vefatı haberini verdim. Sonra bir kayığa binip yalıya gittim. Gerçekten Reşid Paşa'ya bir şiddetli nüzül gelip saat altıyı on dakika geçerek ruhunu teslim eylemiş olduğunu anladım. Babamdan fazla ona ağladım. Gariptir ki hayatında kendisini sevmeyenler bile vefatına çok üzülmüşlerdir. Ertesi Cuma günü naaşı vapur ile Köprü'ye indirildi. Kendisinin hâline ve bilgisine varis olan iki vezir ki Âlî ve Fuad paşalardır, ikisi de birlikte cenazesini Köprübaşı'ndan karşıladılar. Önce Âlî Paşa tabutu altına girmeye seğirtince orada bulunan diğer vükelâ, memurlar ve diğer halka pek acayip tesir etti. Hepsi ağlamaya başladı. Vükelâ, memurlar ve diğer halk tabutunu taşımak üzere birbirine girdi. Bu hâl ise yolda bulunan diğer milletlere bile tesir ederek bazılarının gözlerinde yaş ve kimi

yüzlerinde üzüntü müşahede olunuyordu. Reşid Paşa'nın o asırda ne büyük adam olduğu işte o gün herkese malum oldu. Seçkin âlimlerden meşhur Temimî Efendi de Reşid Paşa hakkında "Mutlu yaşadı ve mutlu öldü" dedi. Kısacası Reşid Paşa hayatından fazla vefatında muhterem olarak elden ele tabut ile Bayezid Camii'ne götürüldü. Cuma namazından sonra cenaze namazı kılındı ve tezkiyede her tarafta,

"Allah rahmet eylesin. Hayır-hâh-ı Devlet bir zat idi. Asrımız bir büyük adam gaip etti" yollu sözler söylendi. Sonra oradan hazırlanan türbesine defnolundu. *Allah bol bol rahmet eylesin.*

Pazartesi günü kahvecibaşısı Hüseyin Ağa efendisine ağlar iken nüzül inip vefat etti. Efendisinin yanına gitti. *Allah rahmet eylesin.* Reşid Paşa'nın özgeçmişini ayrıntılarıyla toplayıp Ceride-i Vekayie yazmak himmet-i fazılânelerine aittir.

Bir iki gün Sadaret tevcihi ertelenip Pazartesi günü Âlî Paşa Sadrazam, Fuad Paşa Hariciye nazırı ve Kıbrıslı Mehmed Paşa Meclis-i Tanzimat reisi oldu. İşte bu arada Avusturya devletinin meşhur mareşali Radetzky'nin öldüğü de işitildi.

Fethi Paşa hayli senelerden beri gögüs darlığına müptela idi. Hatta tütün içilen odada duramazdı. Bir vakitten beri fazlaca hasta olarak Cemaziyelahirin son günü olan Pazar gecesi vefat etti. Adı geçen, merhum Reşid Paşa ile kâh müttefik ve kâh muhalif, birlikte mansub ve mazul olur, kâh bir diğerine müsabakat ederek mukbil ve makbul olagelip nihayet Reşid Paşa devletin direği ve saltanatın danışmanı oldukları hâlde Reşid Paşa'yı vefatında dahi takip eylemiştir. Onun vefatı Reşid Paşa'nın vefatı kadar devletin politikaca rengini değiştirmediyse de mevkii pek nazik ve mühim olduğundan vefatı Saltanat-ı Seniyye'ce önemli olaylardandır.

Fethi Paşa'nın vefatı ardından Evkaf-ı hümâyûn nazırı bulunan damad-ı şehriyârî ve Reşid Paşazâde Ali Galib Paşa askerî memuriyetlerinden bir memuriyet istemek için Mabeyn-i

hümâyûn'a bir tezkire yazıp Tophane müşirliğini işaret eylemiş. Damad-ı şehriyârî Ferik Edhem Paşa da Tophane müşirliği için dilekçe vermiş. Fethi Paşazâde Mahmud Paşa da atanmayı kuvvetle umarak bunun için Mâbeyn-i hümâyûnca çalışmakta idi. Damat paşaların bu teşebbüsleri çocukluk idi. Zira Fethi Paşa'yı Abdülmecid Han hazretleri kendisine müsteşar ve Harem-i hümâyûn'un hâlinin tartışılmasına kadar sırları mahremi edinmiş ve onu zat-ı hümâyûnlarına hâmi gibi bilmiş idi. Bundan dolayı Fethi Paşa'nın mevkii sıradan bir mansıp değil idi ki istenile. Fakat damat paşalar acemilikleri hasebiyle böyle isteklerde bulundular. Zat-ı Şâhâne ise hiçbirine kulak asmayıp bu konuda kendisine takdim olunan tezkireleri yırtmış atmış ve Tophane müşirliğini eski Serasker Mehmed Rüşdü Paşa'ya tevcih etmiştir. Rüşdü Paşa'nın bu memuriyeti üzerine Ali Galip Paşa teşrifatça ne mevkide bulunacağını Babıâli'den sorunca,

"Arz olundu. Henüz cevabı çıkmadı" cevabını aldıktan sonra Mabeyn-i hümâyûn Başkâtibi Hakkı Bey'den sorduğunda o da kendiliğinden olmak üzere,

"Rüşdü Paşa üç defa seraskerlik etmiş ve şimdi dahi padişahın teveccühüne mazhar bulunmuş olduğuna göre bana kalırsa kendileri ona riayet buyurmalıdırlar" demiş. Bu iki kapalı cevap üzerine Ali Galib Paşa'ya iradenin çıkmasını beklerken bu hafta selâmlığa gitmemek veya gidip de Rüşdü Paşa'nın önüne düşerek onu kendisine takdim edivermesi lâzım gelirken Galip Paşa selâmlığa gidip Rüşdü Paşa'ya geri kalması için şöylece bir teklif etmiştir. Rüşdü Paşa ise nezaket yollu ileri giderek geri kalmamış olduğundan Ali Galip Paşa da onun arkasında kalmış olduğu hâlde Zat-ı Şâhâne çıkıp da ata bindiği anda Rüşdü Paşa'yı ileride görünce alnını kırıştırarak,

"Üç kere seraskerlik etmiş bir zata takaddüm ne demektir" diyerek hemen Rüşdü Paşa'nın geri kalmasını emretmekle yaver-i mahsus gidip Rüşdü Paşa'yı geri almış ve bu keyfiyet de

Galib Paşa'ya bir nevi küçüklük vermiştir. O vakit memurlar arasında teşrifata uymak pek mühim bir keyfiyet idi. Özellikle Galib Paşa'nın pek merakı idi.

Garip olaylardandır ki Sultan Abdülmecid Han hazretleri daha önce rüyada kendisi Tophane meydanında iken iki kuyruklu yıldızın birisinin parça parça ve diğerinin heyetiyle düştüğünü görmüş. Reşid Paşa'nın vefatından sonra Sadaret rikabında bu rüyayı vükelâya söyleyerek,

"İşte biri çıktı. Diğeri dahi kim bilir kimdir" demiş ve Fethi Paşa'nın keyifsizliğinde ziyarete gidenler gelip de dünden bugün daha iyicedir dedikçe, kendi rüyasına güvenerek,

"İyidir amma ölecektir" dermiş. Heyetiyle düşen yıldız Fethi Paşa'nın hâline uygun olduğu gibi parça parça düşen yıldız da Reşid Paşa'nın hâline uygundur ki sahip olduğu meziyetlerin her parçası bir tarafta kaldı ve en büyük parçalarına Âlî ve Fuad paşalar vâris oldu. Bu rüyayı ilk defa Kamil Paşa'dan işittiğimde dedim ki,

"Bunun rüya-yı şahika olduğunda şüphe yoktur. Merhumların özgeçmişlerini ihtiva eder. Çünkü kuyruklu yıldızlar astronomlar indinde bilinen ve bilinmeyen yörüngeler üzerinde hareket edip bu ikisi dahi öyle bilinen ve düzenli hareket üzere bulunmazlar idi." Kamil Paşa dedi ki,

"Bu teşbihi *Cerîde-i Vekayi*'e yazarsan ikisinin de özgeçmişlerine dair başka şey yazmaya hacet kalmaz." Kamil Paşa asrımızda metruk hükmüne girmiş olan eski tarz üzere söz güzellikleri ve güzel sanatlarla donanmış olan münşeatı severdi. Bu yolda Reşid ve Fethi paşaların vefatları hakkında aşağıdaki fıkrayı kaleme almış:

Reşid Paşa'nın kötü namı yokluk çölünün derin kuyusunda ve hakkın kalemi olan halkın dilinin dokundurmasına, *ilâ haysi elkat rıhlehâ ümmi kaş'am* olmasına Fethi Paşa'nın haset ve nefesinin gidiş gelişini göğüs darlığı kapatmakla verasınca

revan ve dünya darphanesinde bölüşemedikleri idbar ve ikbalin hileli ve bozuk külçesini ebedi cehennem potasında eritmek emeliyle düşmanı gibi mekanı cehennem oldu. *Sellimü'n-nâs an seyyi'âtihâ hamse-mie ve hamsîn aleyhimâ* (*Lanet olasıcanın kötülüklerinden insanlar kurtuldu.*)

Kamil Paşa bu fıkrayı kıraat ettikten sonra *hamse-mie ve* hamsînden muradınız lanet midir'" dedim, "Ne çabuk hesap edip buldun" dedi.

"Reşid Paşa'nın pek çok lütuf ve yardımlarını gördünüz. Hakkında bu gibi tabirler kullanmanız lâyık değildir" dedim.

"Maksat güzel sanatlar yapmaktır, yoksa samimi değildir" diye özürlendi. Ancak Kamil Paşa'nın Reşid Paşa'dan görmüş olduğu efendiliklere nazaran hakkında fena söz söylemeye dili varmaması gerekirdi. Kaldı ki vefattan sonra kimse hakkında lanet etmek caiz olmaz. Zira ahiretteki hâli bilinmez. Bununla beraber Reşid Paşa'nın yukarıda yazıldığı gibi defnedilme keyfiyeti hüsn-i hatime ile gittiğine delil olabilir. Birçok vakit sonra Kamil Paşa'nın da vefatını gördük. Cenazesi pek şansız idi. Yalısından vapur ile Üsküdar'a geçirildi. Ahbap ve yaranının çoğu cenazesinde bulunamadı. Ahiretteki durumun Allah'dan başka kimse bilmez. Ondan evvel Fuad Paşa İtalya'da vefat edip cenazesi sandık ile Dersaadet'e getirildi ve vapurdan pek şanlı olarak türbesine götürüldü. O gün aleyhinde bazı kişiler tarafından sözler söylenmekle beraber tezkiyede *"Allah taksiratını affetsin"* diyenler de çok idi.

Daha sonra Âlî Paşa vefat ettiğinde cenaze namazı Yenicami'de kılınıp Süleymaniye Camii'nde defnolundu. Lâkin gariptir ki müezzinler birbirini yanlış anlamakla düzgün bir namaz kılınamadı. Hele cami içindeki cemaat usulüyle cenaze namazını kılamadılar. Fakir de cami içinde idim. Cenaze kapısından çıkıp tezkiyede bulunmak üzere seğirttim. Kalabalık idi. Cenazenin yanına kadar varamadım. Yenikapı Mevlevihânesi Şeyhi Osman Efendi üç defa,

"Bu zatı nasıl bilirsiniz" diye sordu ve arada *"Büyük bir zat idi. Devlete çok güzel hizmetler etti"* diyedurdu. Kimse tarafından evet ve hayır bir cevap çıkmadı. Etrafında bu kadar adamları vardı. Hepsinin nutku tutuldu. Bir cevap veremediler. Böyle tezkiyede tam sessizlik ile karşılandığını görmedik ve hiçbir tarihte olduğunu da işitmedik. Bir adamın beraber yaşadığı milleti içinde menfur olarak ahirete gitmesinin akraba ve ahbabını ne derece üzeceği beyana muhtaç değildir.

Zaten kamuoyuna dokunacak tavır ve davranışlarda bulunmaktan mümkün mertebe sakınıyordum ve oldukça kamuoyunun kabulünü sağlayacak hâl u harekete çalışıyordum. Âlî Paşa'nın cenazesinde halkın böyle hayırla yâd etmek âdet olan yerde tam sessizliği seçtiklerini gördükten sonra artık kamuoyuna aykırı hâl ve hareketten gayet korkar ve çekinir oldum. İslâm milletinde yürürlükte olan tezkiye usulünün sır ve hikmetini o gün layıkıyla anlayabildim. *Allah nefsimizin şerrinden korusun.*

Daha önce bir arazi kanunnâmesi düzenlenmek üzere Beylikçi Dairesi'nde kurulan komisyonun reisliği fakirin uhdesine verilmiş idi. Komisyonun üyeleri de Defter-i Hakanî Emini merhum Ârifi Efendi, Divan-ı Hümâyûn Kesedarı merhum Tahsin Efendi ve mümeyyizi olan kanuncu Sa'dâ Efendi ile o vakit müderrislerden bulunan ve sonradan vezir ve daha sonra sadrazam olan Şirvanîzâde Mehmed Rüşdü Efendi idi. Komisyona asıl sermaye veren Sa'dâ Efendi ki Sultan Süleyman zamanından beri arazi hakkında yapılmış olan kanunları kayıtlarından çıkarıp parça parça komisyona verdi. Bunlar komisyonca bab ve fasıllara bölünerek vaktin ve hâlin icabına göre bazıları değiştirilip bazılarına da ilâve olunarak bir kanunnâme tasarısı düzenlendi ki hâlâ *Düstur'da* bulunan *Arazi Kanunnâme-i Hümâyûnu'dur*. Bu kanunnâme lâyihası bitime yaklaşıp mühürlenmek üzere iken Sa'dâ Efendi vefat etti ve komisyonca büyük üzüntüye sebep oldu.

Nesli tükenen memurlar

Asrımızda yeni yetişen katiplere benzemeyip Divan Kalemi'nde pek eski vakitlerden beri gelenekleşmiş kalem terbiyesi sayesinde yetişmiş gayet edip, salih, tevekkül ve kanaat sahibi iffetli bir zat idi. Gerçekten kanunların hafızı ve kalem hafızası olup bu yolda kalemce her ne bilgi aransa onda mevcut idi. Sanki nefis bir kayıtlar mecmuası idi. Bu yüzden vefatı Babıâli'ce kayıplardan sayıldı. Akrabasından yardımcısı yerinde bulunan Hasib Efendi kalem usulü gereğince yoluyla kendisinin yerine tayin olundu. Meğer bu da onun gibi bir ahiret adamı imiş ki başta memuriyeti kabul etmedi. Lâkin zabıtı olan Kesedar Tahsin Efendi'nin emri üzere kanuna muhalif hareket etmemek üzere memuriyeti kabule mecbur olduysa da yeni memuriyeti dolayısıyla doğal olarak maaşının fazla olması gerekti. Halbuki,

"Göreceğim iş yine evvelki iş derecesindedir. Fazlasını kabul etmem. Zira şimdi Müslümanların beytülmalının sıkıntısı var imiş. Fazla şey alırsam beytülmali zarara uğratmış olurum. Benim eski maaşım bana yeterlidir" diye memurluk değişimi dolayısıyla maaş zammını ve mümeyyizliğe mahsus olan hasılatı kabul etmedi. Halbuki,

"Bu maaş ve hâsılat zata mahsus bir şey olmayıp memuriyete mahsus olduğundan daha sonra başka biri bu memuriyete geçer ise ona zararı olur" diye ikna edilmeye çalışıldı. Nihayet zammı lâzım gelen maaş ile hasılatı kendisi kabul etmeyip kesedarda birikmek ve kaydiye veya başka bir hizmet ve emek karşılığı sayılmayıp fakat zabıtı olan kesedar tarafından aralık aralık kendine atiye suretiyle verilmek şekline güç hâl ile razı edildi. Sa'dâ Efendi'nin çocuksuz ölmesiyle hanesi boş kaldı. Hasib Efendi'nin hanesi de daha önce Aksaray yangınında yandığından kira köşelerinde dolaşmakta imiş. Hasib Efendi'ye mîrî tarafından atiyye suretiyle bir miktar şey ihsan buyrularak ve Evkaf hazinesince de müsaadelice tutularak bu

atiyye ile o hanenin Hasib Efendi'ye verilmesi kalemce zikredilip komisyona söylendiğinde derhâl Fuad Paşa'nın yanına gittim. Durumu izah edip rica ettim. Müsaade ederek,

"Hemen Âmedî Odası'ndan bir efendi çağır. Bu hanenin bedeli mîrî tarafından verilip iki hazine arasında mahsubu icra olunmak üzere bir arz tezkiresi yazdır" diye buyurdu. Ben de komisyona gelip keyfiyeti ifade ettim. Hemen Hasib Efendi'ye müjdelendiğinde,

"Hazine'nin böyle sıkıntılı vaktinde hane bedeli almak yakışmaz. Hem de Maliye hazinesi hanenin değerini vermez. Evkafın bende hakkı kalır" diye bunu bir şekilde kabul etmeyeceğine yemin ederek hemen cevap vermiştir. Asrımızda yetişen gençler içinde bu türlü adamlar çıkmaz olduğundan garip olaylardan olmak üzere dile getirildi.

Dârülmesnevî muallimi Tevfik Efendi'nin de bu esnada vefatı asrın ârif ve zariflerine üzüntü sebebi oldu. Bu zatın yeri de boş kaldı. Meclis-i Vâlâ üyelerinden Salih Paşa da bu sırada vefat etti. Kendisinin yetmiş yaşında olduğunu söylerdi. Halbuki Mirialem Mehmed Beyzâde Emin Bey'in oğlu Emin Bey'in vefatı ise 1196 tarihinde idiği mezar taşından belliydi. Daha önce Yemen Valisi Sırrı Paşa'nın da vefat eylemiş olduğu haber alındı. Ramazanın ortasında da Celâleddin Paşa vefat etmiştir. Yeniçeri Olayında onun da Ağa Hüseyin Paşa gibi hizmeti geçmiş bir zattır. Hayli vakitlerden beri emekli olarak Üsküdar'da ikamet etmekte idi.

Kısacası bu sene pek gamlı bir sene olup gökler de nefislerle uyumlu idi. Şöyle ki ağustos içinde havalar bozulup o vakitten beri bozuk düzen giderek Kânûn-ı evvelin yirmisinde kar yağmaya başladı ve pek şiddetli soğuklar oldu. İhtiyar adamlar böyle sert ve uzun kış görmedik, derler idi. Gerçi altmış beş tarihinde de şiddetli bir kış olduysa da bu kadar sürmedi. Birkaç gün içinde alıp satmış idi. Bu sene ise karlı günler üç ay kadar uzadı ve cemreler yerine kuşbaşı karlar düştü. Nihayet Şubatın

yirmisinde karlar yağmura döndü. Avrupa'nın çoğu yerlerinde de kış böyle sert oldu. Erzurum'da ise aksine bu sene kış olmadı. Anlatılan sebeplerden dolayı bu sene çok kimseler vefat etti. Hele bünyesi zayıf olanların çoğu dayanamayıp gitti.

Kömür kıtlığı

Allah'ın hikmeti bu sene kömür de gayet kıt olduğundan halkın kömür bulamamaktan dolayı çektiği zahmet ve meşakkat tarif edilir gibi değildir. Çünkü daha önce kömürün yüz kıyyesine kırk kuruş narh verilmiş idi. Bu senelerde ise yevmiye pahalı olduğundan kömür yerinde pahalı çıkıp yüz kıyyesi kırk kuruşa olmak üzere verseler kömürcüler zarar edeceklerinden vaktiyle şikâyet ederek narhın biraz daha yükseltilmesini rica etmişler idi. Başta Şehremâneti'nden dayanılıp sonra iş Meclis-i Vâlâ'ya düştü. Orada görüşmeler ve tartışmalarla sürüncemede kaldı. Bu sırada ise kömürcüler bu ticaretten vazgeçip hatta öküzlerini bile satmışlar idi. Kış mevsimi geldi. Kömür bulunmaz oldu. Daire-i Askeriye de vaktiyle askerin kömürünü tedarik etmemiş olduğundan taşralardan İstanbul halkı için gelen kömürü zorla çevirip almaya başladı. Bu da bir derece daha sıkıntıyı artırdı. Bunun üzerine kömürün yüz kıyyesi kırk beş ve sonra elli kuruşa satılmak üzere izin verildi ise de kömürün tozu bile bulunmaz oldu. Nihayet narh kaldırıldı ise de bunu vaktiyle yapmalı idi. Şimdi ise havalar pek sert olup bir tarafa gidip gelmek mümkün olmadığından narhın kaldırılması gelecek sene için faydalı olup bu sene tabii olarak faydası görülemedi. Kömürün her kıyyesi üçer kuruşa satıldı. Belki bazen bakkal dükkânlarında gizlice onar kuruşa kadar satıldığı oldu. Eğer bir ay evvel narh kaldırılmış olsaydı bu sıkıntı çekilmezdi. Asıl kusur Meclis-i Vâlâ ile Daire-i Askeriye'de iken oralara bir şey denilemeyip ancak zavallı Şehremini Hüsameddin Efendi'nin azliyle halka teselli verildi. Yerine Osman Efendi şehremini oldu. Gariptir ki Osman Efendi'nin

şehremini olduğu günün ertesi havalar bir parça açıldı ve önceden yapılmış olan hazırlığın sonucu olarak o gün birkaç kayık kömür geldi. Halk da Hüsameddin Efendi'nin uğursuzluğundan söz eder oldu. Bununla birlikte erkân-ı devlet ve Saltanat'ta, değil Devlet'i İstanbul'u bile idareye liyakat ve iktidar olmadığından,

"En hasis olan kömür işini dahi diğer önemli işlerine benzettiler" diye halk itiraz eylerdi. Mart başlarında mutadın tersi olarak havalar açık olup cebr-i noksan yolunda emareler görülür iken nevruz-ı sultanîde yine havalar bozuldu. Hayli kar yağdı, fakat mevsimin tahammülü olmadığından bir iki gün içinde eridi.

Bu yetmiş dört senesi Şabanının yirmi beşinci ve martın yirmi dokuzuncu Cumartesi günü bir oğlumuz dünyaya geldi. Büyük babam Hacı Ali Efendi'nin ismi verildi. Sâdıcı Fuad Paşa olup o da Sedad mahlasını uygun görerek Ali Sedad diye isim verildi. O gün Padişah Bâb-ı Seraskerî'yi teşrif edip askerlerin aylık maaşlarına onar kuruş zam ile otuzar kuruşa çıkarıldı. Onbaşıların ve çavuşların maaşlarına da bu şekilde zam yapıldı. Daha önce yüzbaşılar ile mülazımlara biraz zam yapılmıştı. Bu kere yüzbaşıdan miralaya kadar olan subayların maaşlarına da birer miktar şey zam buyruldu. Saray-ı Hümâyûnun olağanüstü masraflarına nazaran asker maaşlarına da bu şekilde zam yapılmak dengeye uymak demek idi. Lâkin Hazine bu parayı nereden bulacak, burası hesap edilmiyor ve mali denge gözetilmiyordu.

Şevval'in ortasında Fethi Paşazâde Mahmud Paşa ile Mısırlı İlhami Paşa'nın sultanları evleneceğinden bu ayın on üçünde düğüne başlanılacağına dair arife günü Bâbıâlî'ye irade-i seniyye geldi. Böyle mali sıkıntı arasında sûr-ı hümâyûn yapılması vekilleri şaşalattı.

Karadağ meselesi

Bu sırada Devlet vekillerini pek fazla meşgul eden büyük meselelerin başlıcası Karadağ meselesi idi. Öteden beri Karadağ'da metropolit makamında bir ruhanî reis bulunurdu. Sonradan Danyal, dukalık ve deylik iddiasına düşmüştür. Karadağ köşede yatan bir yılan iken bunun kuyruğuna basıp da meydana bir Karadağ meselesi çıkaran Damat Mehmed Ali Paşa ile Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa idi. Ruslar Karadağlıyı her veçhile himaye edip sahiplendikten başka Danyal Bey geçen sene Paris'e gidip İmparator ile görüşerek her nasılsa onun teveccühünü de kazanmış idi. Karadağlılar çevreye saldırarak bazı yerleri işgal eylediklerinden üzerlerine asker sevk edilmeye kalkışıldığında Rusya ve Fransa Elçilikleri tarafından askerlerin iadesi teklif olundu. Bu ise Saltanat-ı Seniyye haklarına dokunur bir keyfiyet idiğinden ve Avusturya elçisinin resmen, İngiltere ve Prusya elçilerinin de kendiliklerinden olarak gayrı resmi,

"Karadağ Devlet-i Aliyye memleketlerinden olmasıyla Devlet-i Aliyye onu istediği gibi terbiye eyler. Buna bir tarafın müdahaleye hakkı yoktur" demeleri de kalbe kuvvet verdiğinden Âlî Paşa Rusya ve Fransa Elçiliklerinin tekliflerine kuvvetle karşı olarak ret cevabı vermiş idi. Sonradan İngiltere'den ve Prusya'dan telgraf ile haberler gelip elçilikleri Babıâli'ye tebliğ ettiler. Şöyle ki,

"Dört devlet Karadağ'ı Devlet-i Aliyyeye çiğnetmeyeceklerdir. Bu keyfiyet Paris Konferansı'nda veya daha sonra bir meclíste söyleşilsin. Ancak o vakte kadar kimsenin burnu kanamasın. Devlet-i Aliyye hemen askerlerini geri çeksin" diye takrir ettiler. Bunun üzerine Âlî Paşa yumuşak davranmak lâzım geldi. Fakat hemen askerin iadesi de pek soğuk olacağından,

"Danyal askerini çeksin de bizimkiler de çekilsin" deyip bu surete elçileri razı ederek o veçhile mektuplar yazıldı. Ancak bu mektupların ulaşmasından önce iki taraf askerleri tesadüfen

savaştıkları haber alınmakla hemen muayede yerinde tekrar yazı yazıldı. İngiltere devletinin Karadağ hakkında mütalaası Devlet-i Aliyye'nin haklarının korunmasına ve Avusturyalıların fikirlerine uygun olması gerekirken muhalif bulunmaları sırf Fransız imparatoruna hoş gözükmek kabilinden olmalıdır. Çünkü bu sırada İngiltere devleti mümkün mertebe Fransız imparatoruyla arayı bulmaya çalışıyordu.

Rusyalılar, tüccar vapuru diye gerektiğinde muharebede kullanılabilmek üzere seksen adet vapur yapıp işletmek üzeredirler. Diğer hazırlıkları da bu kıyaslansın. Politikaca hâlleri dahi malumdur. Kısacası Kırım Savaşı Rusyalı'ya uyanma sebebi oldu. Bizler ise kayıtsız bir hâl ve gaflette kaldık ve pek garip sefahatlere daldık.

Saray düğünleri

Bu ayın yani Şevvalin üçüncü Perşembe günü sûr-ı hümâyûna başlandı. İlhami Paşa'ya Vaniköyü'ndeki Mustafa Paşa Yalısı ve Mahmud Paşa'ya Emirgan'da Giritli Mustafa Paşa Yalısı hazırlandı. Hâlbuki Karadağ'da meydana gelen askeri bozgun üstüne Girit'in ihtilali haberleri kamuoyunu dehşete düşürmekte olduğu hâlde böyle düğün ve eğlenceler yapılması halkın gözünde pek çirkin görünüyordu. Şevvalin yirmi birinci Perşembe günü Cemile Sultan ile Mahmud Paşa'nın ve yirmi sekizinci Perşembe günü Münire Sultan ile İlhami Paşa'nın zifafları icra kılındı. Bu cihetle sûr-ı hümâyûn tamam iki hafta sürdü ve önceki sûr-ı hümâyûnlardan daha tantanalı oldu. Vükelâ çadırlarından ta Dolmabahçe'ye kadar yolun iki tarafına meşaleler dizildi. Geçen sene olduğu gibi bütün sahralar çadırlar ile doldu ve çadırlar kandillerle süslenip günde beş defa şenlik topları atılır idi. Vükelâ ve memurların sahilhane kapıları da kandillerle süslenmişti. İçki ve eğlence mükemmel olup gece gündüz çalgılar çalınır ve cambazlar oynardı. Geçen

sene olduğu gibi bu sene de vükelâ çadırları önlerinde kandilleri her gün çoğaltmakta birbiriyle yarış ederlerdi. Kandil ve fenerlerin adedi bazılarında altışar yüze ve bazılarında sekizer dokuzar yüze ulaştı. Bu sene fazla olarak çadırları önüne çimen döşediler. Bazıları da limon ve çiçek saksıları ile süslediler. Kandil ve fenerler diyelim ki meşaleden azmış olsun. Çimen de çadır ve sahraya yakışır bir şeydir. Ama saksılar ile çadırlar arasında hiç uyum olmayıp bunlar hâne ve sahilhane ayrıntılarındandır. Böyle uygun olmayan şeyler ahlâkın nispetten hariç bir hâle gelmiş olduklarını işaret ederdi. Âlî Paşa'nın sûr-ı hümâyûna dair eski tarzı taklit ederek konferans memuriyetiyle Paris'te bulunan Fuad Paşa'ya yazmış olduğu mektubun bir sureti buraya alınmıştır. [Bu mektup kaybolmuştur].

Meclis-i Vâlâ üyelerinden Kayserili Vezir Ahmed Paşa Girit'e memur olup maiyetinde de Ticaret Muavini Remzi Efendi ve Meclis-i Âlî-i Tanzimat Tercümanı Kostaki Efendi tayin olundu. Hapsi birlikte Girit'e gittiler.

Daha önce damat paşalara askeri sıfatlar verilip bu cihetle Ali Galib Paşa selâmlığa giderdi. Geçende Edhem Paşa, Mahmud Paşa ve İlhami Paşa vezirlik rütbesiyle Meclis-i Vâlâ'ya memur olduklarında damatlar selâmlığa gelmekten affedildiklerine dair irade-i seniyye çıktı. Galib Paşa'nın buna pek canı sıkıldı.

Yüzlük mecidiye altın Zilkade'nin altıncı Cuma günü yüz elli üç kuruşa ve ertesi günü yüz elli yediye kadar çıktı. Tüccar ve esnafa şaşkınlık geldi. Fakat akşam üzeri yüz kırk sekize kadar inmekle teselli bulundu. Zilkade'nin yirmi birinci Cumartesi günü ru'us imtihanına başlandı, Perşembe günü bitti. İmtihana giren otuz yedi kişi olup on sekizi ru'us alabildi ve daha önce imtihanlarda bazı asilzâdelere de elden rüus verilegelmiş iken bu kere onlara verilmedi.

Cidde meselesi

Belâ-yı derd-mendân ez der ü dîvâr-ı mî-âyed sözü uyarınca bu arada Devlet'in başına bir de Cidde gailesi çıktı. Şöyle ki, bir gemiye İngiliz veya İslâm sancağı çekilmesi maddesinden dolayı Cidde halkı toplanarak İngiliz konsolosunu öldürdükten başka Fransız konsolosunu da ailesiyle birlikte öldürüp Cidde'de bulunan 22 kadar Hıristiyan tüccarı katletmişler. İngiliz konsolosu pek fena bir adam olup her işe müdahale ederek etmediği fenalıklar yok idi. Bu cihetle müstahakkını buldu denilebilir ise de *"Fransız konsolosu yeni gitmiş, bir şeyden haberi yok bir güzel adam imiş"* diye onun familyasıyla birlikte öldürüldüğüne herkes üzüldü. Bu olay sırasında Cidde Valisi Namık Paşa Mekke'de bulunduğundan acelece asker ile Cidde'ye gelmiştir. Ancak sonradan İngiliz gemileri gelip Cidde'yi topa tutmuştur.

Hazine-i Hassa'nın şiddetli sıkıntısı dolayısıyla daha önce düzenlenen borç senedi yani kavaim-i îradiyyenin dörtte biri kadarı çıkarılmış idi. Ancak Hasib Paşa azledilip yerine Safvetî Paşa Maliye nazırı olunca gerisini çıkarmaya cesaret edemedi. Çünkü bu suret Hazine-i Hassa'nın borcunu bir yolla Maliye hazinesine devretmek ve yüklemek demek idi. Hâlbuki halihazırda yirmi yerde ebniye-i hassa [devlet binaları] inşaatı var, kadınların ve sultanların etmekte oldukları borçlara ise cihanın altını bir yere gelse yetmeyeceği açık idi. Şu hâlde madem ki Hazine-i Hassa Maliye hazinesine arka verip dayandı. onu da düşüreceği gelip göründü. Devlet-i Aliyye'nin mali itibarı bütün bütün mahvolma mertebesine geldi. Yüzlük mecidiye altını yüz altmış kuruşa kadar çıktı, iflas belirtileri görünüp herkes ne yapacağını şaşırdı. Bu esnada Saray-ı hümâyûn için tüccar ve sarraflardan bir miktar akçe borç alındı. Ancak yüzde kırk beş kuruş raddelerinde faiz olduğu malum olunca bütün bütün mali itibar düştü.

Daha önce Fuad Paşa Paris konferansına görevli olup gitmiş ve Mahmud Nedim Paşa Hariciye Nezareti vekâletine tayin edilmiş idi. Fuad Paşa'nın gizli bir memuriyeti de Avrupa'da bir borçlanma ile maliye işlerini yoluna koymak hususu idi. Lâkin sefahat ve israf kapıları bu mertebe açık olduğu hâlde borçlanmanın faydası olmayıp aksine o da Hazine-i celileye ağır bir yük yüklemekten ibaret olacak idi. Bu vahim hâl üzerine mali işleri görüşmek ve masrafları azaltmak için ileri gelenler vekiller toplandı. Bu özel toplantıda bir komisyon kurularak bunun bir çaresine bakılmasına izin istemek için bir lâyiha kaleme alınıp padişaha takdim olundu. Bundan Zat-ı Şâhâne'nin pek fazla canı sıkıldı. Hatta kurban bayramı bayramlaşmasında tahta asık suratla oturdu ve bayramlaşmayı acele ettirdi. Bu mecliste Kıbrıslı Mehmed Paşa fazla söylenip,

"Böyle ufak tefek şeylerle olmaz. Bütün ebniye-i hassanın tatili ve Saray-ı hümâyûn masraflarının azaltılmasının lâyihaya yazılması lâzımdır" gibi sözler söylemiş olmasıyla bu tasarı bir mertebe daha sertleşmiş idi. Burası Zat-ı Şâhâne'ye yansıtılınca Mehmed Paşa'ya gücenip "Hınzırı sürmeli" demiş olduğu söylenir. Bu sırada Kapudan-ı derya Mehmed Ali Paşa fesada başlayıp tasarıyı diğerlerine hoş görünmek için mühürlemiş olduğunu padişaha duyurarak Âlî Paşa takımını düşürmek istemiş ise de etkili olmamıştır.

Bu arada İngiltere, Rusya ve Avusturya elçiliklerine imzasız olarak aynı anlamda birer lâyiha verilmiş, meallerinde,

"Abdülmecid'in gidişi uygunsuz. Bütün ulemâ ve meşâyih ayaklanıp Hünkâr'ı yabancıların müdahalelerinden kurtarmak için sefaretleri basacaklar" diye yazılı imiş. Bu lâyihalar elçilikler tarafından Babıâli'ye gönderilmekle derhâl vükelâ sadrazamın huzuruna çağrılarak bir toplantı yapıldı ve sanki,

"Halk ayaklanıp Abdülaziz Efendi'yi tahta çıkaracaklar imiş" yollu yalan haberler de işitilir oldu. Bu gibi dedikodulardan

pek çok kimselerin rahatı bozuldu. İşte bu sırada Dâıüssaâde ağası padişah tarafından Münire Sultan'a gönderilip,

"Akıllarını başlarına toplasınlar. Artık aşırıp taşırdılar. Tekdir şöyle dursun onları adeta dövdürürüm" diye haber gönderilmekle yedilik diye alınmış olan yirmi bin keselik kadar eşya hemen iade olunmuştur.

1275/1858-9 senesi olayları

Padişah tarafından Mehmed Ali Paşa'ya haber gitti. Şöyle ki, oğlu Edhem Paşa'nın zevcesi Refia Sultan'ın kethüdası Eşref Efendi'nin azli emrolundu. Bir gün sonra Eşref Efendi hanesinde hapsedildi ve sonra hesabına bakılmak üzere kapısına karakol kondu.

Bir gün sonra yani Muharremin sekizinci Salı günü Tophane müşirliği Seraskerliğe ilhak olunarak Rüşdü Paşa Mecalis-i Âliyeye memur kılındı. İkisi birlikte Mabeyn-i hümâyûn'a çağrılarak padişah huzurunda memuriyetleri icra edildiği sırada Zat-ı Şâhâne evvelce onlar ile Babıâli'ye gönderilmek üzere hazırlamış olduğu hatt-ı Hümâyûnu onlara okutmuş ve,

"Bunu kendim kaleme aldım. Sonra tebyiz ettim. Başka kimsenin dahli yoktur" demiş. Babıâli'de alay terti olunup Serasker Paşa üniformasıyla ve Rüşdü Paşa yalnız nişan ile oldukları hâlde Babıâli'ye geldiler. Hatt-ı Hümâyûnu da Başmabeynci Osman Bey getirdi.

Tasarruf tedbirleri

Hatt-ı hümâyûn sureti

Hasbe'l-icab sûr-ı hümâyûnlarımızdan dolayı yapılan borçtan başka rızamıza aykırı olarak taallukatımız taraflarından tasarrufsuzluk ve kayıtsızlık sureti gösterilerek bazı mübayaalar yapılmakta olduğunu duyup bundan böyle bütün

taallukatımızın tahsisatlarıyla idare olunarak ondan fazla bir şekilde masrafları yapılmasına asla rızamız olmadığından gerek Devlet-i Aliyyemiz tebaamızdan ve gerek hariçden hiçbir kimsenin her ne vakit olursa olsun isteğimi elde ederim düşüncesiyle istenilen şeyleri getirmeye mecburiyetleri olmadığı başkaca hatt-ı Hümâyûnumuzla dahi ilân olunacaktır. Bu irâde-i seniyyemizi de bütün hademe ve memurlara ifade edip şayet aksine hareketinde bulunanlar olursa onun dahi önü kestirilmek ve icabına göre hapsedilip cezalandırılmak ve bunlara dair sürekli araştırma ve inceleme yapılmak gerektiğinden Serasker Rıza Paşa'nın bu hususa tayini nezdimizde uygun görülmüştür. Bunun üzerine mevkii münasebeti cihetiyle Tophâne-i âmiremiz müşirliği idaresinin bizzat Seraskerliğe katılmasıyla adı geçene verilmesi ve Tophâne-i âmiremiz müşiri Mehmed Paşa dahi seçkin vükelâmızdan bulunduğundan onun dahi mecâlise memuriyeti münasip görünüp bu ikisi çağrılarak memuriyetleri icra edilip Babıâli'mize gönderilmiştir. Serasker Paşa ile Maliye ve Hazine-i Hassa nazırları paşalar hemen toplanıp işleri görüşmeye başlayarak hakka yakın olan ve nice sebeplerden dolayı aşırı bulunan borçlar tetkik olunarak defterlerinin düzenlenmesi ve hiçbir vakitte bu gibi şeylerin meydana gelmemesi yollarının behemehal bulunması da kati irâdemiz gereklerinden bulunduğundan acele olarak hâlin icabına başlansın.

Muharremin on yedinci günü Abdülmecid Han hazretleri Babıâli'ye teşrif buyurdu. Mehabetle ve yiğit bir tavırla attan inip kimseye iltifat etmeyerek merdivenden çıkıp daire-i hümâyûnlarına girdi. Vükelâ dehşete düşerek birer birer merdivenden çıkıp Meclis-i Tanzimat odasına girdiler. Sadrazam Âlî Paşa'yı o kadar dehşet kaplamış idi ki dizlerinin bağı çözülüp merdiveni güç hâl ile çıktı. Sadrazam padişah huzuruna çağrılarak haylice gizli konuşulduktan sonra Kapudan-ı derya Damat Mehmed Ali Paşa ve Serasker Paşa da içeri girdiler.

Refia Sultan'ın altmış bin kese akçe borcundan bahisle Zat-ı Şâhâne söze başlayıp Mehmed Ali Paşa'ya hitaben,

"Sen bunu bilirdin. Niçin mani olmadın" dediğinde Kapudan Paşa ""Haberim yok" demiş ise de,

"Kethüdası olacak Eşref katırı senin adamın değil midir? Onu sen kethüda etmedin mi?" diye muaheze buyurmakla beraber "Siz bunları yapıyorsunuz, ta ki ben kederle öleyim diye. Lâkin Abdülmecid düşmanlarını gönderir de sonra gider" diye buyurmuş. Mehmed Ali Paşa ağır yeminler ile Zat-ı Şâhâne'yi inandırmak istediğinde Zat-ı Şâhâne gazaba gelip,

"Senin yeminlerine de inanılmaz. Daha önce softaları da ayaklandıran sen değil misin?" diye buyurmuş. Buna cevaben Mehmed Ali Paşa "Ben onları tahrik etmedim. Def ettim" diye kendini savunacak olduğunda da Zat-ı Şâhâne,

"Sana öyle demek düşer. Şehrî Hafız Efendi gelip de 'Efendim Şeyhülislâm Efendi duacınız hâk-i pâyinize arz-ı ubûdiyyet eder. Efendimiz merak etmesin. Filân ve filânı istemiyorlar. Birkaç kişinin azl ü nasbı ile dahi basılıp biter' dedi. Eğer sen onlar ile birlikte olmasaydın senin ismini dahi yâd ederler idi. Çünkü kışkırtıcı değil idin, niçin senin ismini yâd etmediler" diye susturmuştur. Ve,

"Bu sırada o Hayreddin Paşa hınzırı senin adamın değil miydi. Sonra benim menfurum Emir-i-ahur Mustafa Paşa'yı Zabtiye müşiri etmek istedin" diye azarladıktan sonra,

"Sen Aziz Efendi'ye dahi taraftarsın. Onunla birlik kurmaya meydan bulmak için daha önce beni Adalar seyahatine teşvik ile götüren sen değil misin. Hain herif, sen dinine, devletine ve padişahına hainsin. Hem katilsin. Avrupa'da düello derler bir âdet var. Ben de seninle birer tabanca alıp karşı karşıya çıkalım. Birbirimize tabanca atalım. Seni süren yalnız Reşid Paşa değil idi. Ben bu konuda müttefik idim. Sen makamına

mı güveniyorsun. Makamını muhafaza etmelisin" dedikten sonra Sadrazam'a hitaben,

"Sen nasıl sadrazam olacaksın. Böyle şeylere bakmıyorsun. Mührü alırlar da adamı koğuverirler. Mesuliyet altındasın" diye azarladığı sırada diğer damat ve paşalar gelmiş olduklarından,

"Sultanlar gece mehtaplarda gezermiş. Benim gece mehtapta gezer kızım yoktur. Onları da reddedeceğim. Bu heriflerin harekatı artık namusuma dokunur oldu" diye de azarladıktan sonra içlerinden özellikle Ali Galib Paşa'ya işaret ederek,

'Bu borç maddesine ilk önce bu köstebek kıyafetli herif sebep oldu. Bunu bir vakit Hazine-i Hassa nazırı etmiştik. Bana Fatıma Sultan'ın otuz bin kese akçelik borç defterini gösterdi. O vakit babasının fesadından korkuyordum. O cehennem oldu, kurtulduk. Lâkin bu babasından müfsit olacak" diye tekdir etmiştir. Bu sırada Mehmed Ali Paşa'ya,

"Hain kerata" diye hakaret ettikten sonra meclis odasına teşrif ile taht-ı hümâyûnlarına oturunca Mazlum Bey gözüne ilişmekle heybetle,

"Haydi var söyle meclise gelsinler" dedi. Mazlum Bey korku ve telâş ile gelip vükelâyı davet etti. İlk önce Sadrazam hatt-ı hümâyûn elinde olduğu hâlde geldi. Diğerleri de arkasından gelip Hariciye nazırı vekili Mahmud Nedim Paşa hatt-ı Hümâyûnu okudu. Hatt-ı Hümâyûnun sureti budur:

Benim vezîr-i meâlî-semîrim

Cümleye malum olduğu üzere umûr-ı mâliyye her türlü itinâya şâyân bir madde-i hayâtiyye olduğu hâlde bir müddetten berü avârız-ı müte'addideden nâşî tasarrufât-ı sahîhaya bakılamayarak devletçe ve mülkçe elzem olan ıslâhat muhtaç oldukları masârife hazinenin vakti olamamasından dolayı geri kalmış ve birçok lüzumsuz sarfiyyât ve telefât ve atâyâ ve maâşât böyle nâfi' ve müsmir masrafların yerini tutmuş. Memurîn-i devlet iktidarlarının fevkinde sefahate

dalarak hazine-i devleti bir de onlar ızrar eylemiş olduklarına ve Saltanat-ı Seniyyemizin tezâyüd-i şevket ü saâdeti ve dest-i hilâfetimize vedîatullah olan bi'l-cümle tebe'a-i şahanemizin âsâyiş ü râhatı ve emr-i ticâret ve zirâatlerinin istihsâl-i vesâil-i terakkîsi ile husûl-i servet ü ma'mûriyyeti nezdimizde akdem-i a'mâl olduğuna binâen mu'ahharen bazı vükelâmızdan mürekkeb olarak tertîb olunan meclis-i mahsûsta Devlet-i Aliyye'mizin ıslâh-ı umûr-ı mâliyyesi ve masârıf-ı umûmiyyenin telef ü sereften kurtulup vâridâtın mecrâ-yı tabîîsi ki devlete mâlen hizmet eden umûm-ı nâsın hüsn-i muhâfaza ve refâh ü emniyyet ve sa'âdeti maddeleridir. Oralara sarfı ve sâir ıslâhât-ı mülkiyyenin itmâmı tezekkür olunmakta olmasıyla bi-avni'ilâhi teâlâ âsâr-ı fiiliyesi karîben müşâhede olunacağı me'mûl olarak Hazîne-i Hâssamıza âid olan bazı düyûnun hakk u insâfa tevfikan tedkîki ve bundan böyle masârıf-ı vâkı'asının bir hüsn-i tasarruf yoluna konulması zımnında iktizâ-yı hâlin icrâsıylae ba'd-ez-în sarây-ı şâhânemiz ve sultân sarâylarına eşyâ bey' edenlerin ve akçe ikrâz eyleyenlerin alacakları veçhen mine'l-vücûh kabûl olunmayacağı Serasker Paşa'nın bu husûsa me'mûr olduğu târîhten i'tibâren tüccâr-ı ecnebiyye ile kâffe-i esnâfa ilân olunmuştur. İşte tasarrufât-ı mahsûsa maddesinde fevka'l-gaye bizzât ikdâm ve ihtimâm etmeklik indimizde kat'iyyen mukarrer olduğu misillü sarfiyyâtın cihet-i umûmiyyesinde dahi bi'l-cümle vükelâ ve me'mûrîn-i Devlet-i Aliyye'miz taraflarından hakîkaten ve sahîhen tasarrufât-ı kamileye bezl-i mechûd olunması irâde-i kat'iyye-i şâhânem iktizâsından olduğundan eğerçi bu yoldan zerre kadar tesâmüh eden olur ise Hazret-i Allah'ın gazâb u ıkâbına dûçâr olacağına şübhe olmadıktan başka o misillüler haklarında devletimizin hayr u selâmeti için kânûnen dahi eşedd-i itâb ile mu'âmele olunması karâr-gîr olmakla ve erkân-ı devletin kadr ü haysiyyeti birtakım ihtişâm-ı zâhirî ile olmayup devletin tezâyüd-i şân u şevketi ile hâsıl olacağından ve öyle bîhûde şeylerle hazîne-i

devlete bâr ve vâridâtı mahalline sarf u i'tâya mâni olmak kâr-ı sadâkat ve vatan-perverî olmadığından cümlenin hadd ü hâline göre zâtça dahi bir hüsn-i idâre yolu tutulması elzem bulunmakla işbu irâde-i seniyyemiz herkese ilân olunsun. Hak Taâlâ hazretleri cümleyi muvaffak buyura, âmin.

17 Muharrem 275/27 Ağustos 1858

Hatt-ı hümâyûn okunduktan sonra Sadrazam Âlî Paşa,

"Efendimiz bu hatt-ı hümâyûnlarını çıkararak keramet buyurdular" yolunda teşekkür etmek istediyse de gayet sıkılarak *şey nesne* diye nazikâne işitilir işitilmez bir konuşma yaptı. Ardından Kıbrıslı Mehmed Paşa,

"Böyle sıkı bir tembihata muhtaç idik. Efendimiz keramet buyurdular" diye söyledi. Zat-ı Şâhâne ise bu esnada tahttan inip odasında gezinmekte idi. Birden tahta çıkarak görününce Sadrazam temenna edip diğerleri dahi ona uyarak meclis odasından çıkıldı. Diğer seneler gibi hazır edilen Meclis-i Tanzimat ve Meclis-i Vâlâ mazbatalarının okunmasına meydan kalmadı. Meclis odasından çıkıldı. Memurlar uğurlama töreni için Meclis-i Tanzimat Dairesi tarafına giderken eskiden olduğu gibi hatt-ı Hümâyûnun okunmasından evvelce yapılan azarlama ve uyarmalardan Meclis-i Vâlâ tarafındakiler habersiz olduklarından Zat-ı Şâhâne'nin Mazlum Bey'e öfkeli şekilde *"Söyle meclise gelsinler'* demesi ve sonra mazbatalar okunmaksızın çıkılması sanki teşrifatçıların vaktiyle vükelâya haber vermemesinden dolayı Zat-ı Şâhâne tahta oturuşunda vükelânın dışarıda bulunması sebebiyle öfkelenmiş olmasına yüklendi. Kimi Teşrifatçı Efendi'nin azline rey verir ve kimi,

"Onun ne kabahati var. Vaktiyle Başmabeynci, Teşrifatçı efendiye haber vermeliydi" diye mazur görür, kısacası kimi karaltıya kubur sıkar kimi karanlıkta nişan alır idi. Hâlbuki Tanzimat sofasına gelinince Hünkâr Odasında gürültü büyümeye başladı. Sanki Sadrazam, Serasker ve Kapudan paşalar

tekrar huzûr-ı hümâyûna çağrılıp izaha başlanmış olmasıyla bir taraftan Zat-ı Şâhâne yüksek sesle Kapudan Paşa'ya öfkelice hitaplar eder ve bir taraftan Kapudan Paşa kendini korumak için ağır yeminler eylerdi. Bu hâlde Kıbrıslı Mehmed Paşa odadan çıkıp uşakları dışarı çıkarıp kapıları kapattırdı. Vükelâ, kazaskerler ve çoğu memurlar Meclis-i Tanzimat katiplerine mahsus odada ve diğerleri Meclis-i Vâlâ tarafında ve şurada burada kaldı. Vükelâ, adı geçen odada sandalyeler üzerinde oturup kazaskerlerden ve rütbe-i bâlâ sahiplerinden bazıları yerde kalarak koğuşta oturur gibi oturdular. Bizler de bunların içinde idik. Bazıları da aşır okuyacak şekilde vükelâya yönelik diz üzerinde ve bazıları diğer tarafa yönelip birbiri üzerine oturdular. Bizler kapı dibinde bulunduğumuzdan Hünkâr Odası'nda yapılan konuşmaların çoğunu işitiyor idik. Bu konuşmalar yarım saatten fazla sürdü. Nihayet padişahın öfkesine biraz sükunet geldi,

"Şimdiye kadar olanları affettim" diye Mehmed Ali Paşa'ya yumuşaklık göstermeleri üzerine,

"Efendim kulunuzu damat paşaların yanında dahi tekdir buyurmuş idiniz. Affınızı onların yanında dahi ifade buyurunuz" diye rica eylemiş olduğundan Serasker Paşa odaya gelip Maliye nazırı ile Hazine-i Hassa nazırı Muhtar Paşa'ya işaretle onları ve arkalarından damat paşaları katar edip mezbahaya götürür gibi huzûr-ı hümâyûna götürdü. İşte o vakit damat paşaların yüzleri renkten renge giriyordu. Bu şekilde damat paşalar huzûr-ı hümâyûna girişlerinde Zat-ı Şâhâne Maliye nazırına hitaben,

"Refia Sultan'ın borcunda Mehmed Ali Paşa'nın dahli var zannederdim. Ancak pek çok yeminler ile beni inandırdı. Lâkin bunların hepsi namussuzdur" diye diğer damat paşalara işaret buyurmuştur. Sonra damat paşalar çıkıp Maliye ve Hazine-i Hassa nazırları biraz kaldıktan sonra onlar da çıktılar.

Bir aralık Maliye nazırı ile Hasib Paşa huzûr-ı hümâyûna istenilip vardıklarında Zat-ı Şâhâne Hasib Paşa'ya,

"Sen niçin geldin" o da "Efendimiz ferman buyurmuşsunuz" deyince "Hayır ben seni istemedim. Maliyeye dair sözümüz var. Hazine-i Hassa nazırını istemiş idim" dedikten sonra sen dışarı git diyeceği sırada,

"Hem sen durmadan beni Maliye nazırı et diye içeri tezkire yazıyorsun. Liyakatsizliğini bilmiyor musun? Evvelki defadaki nezaretinde Hazine'nin altını üstüne getirdin. Seni Maliye nazırı edecek değilim" diye buyurmuş olduğundan sanki Hasib Paşa, Muhtar Paşa yerine yanlışlıkla çağırılmış zannolunduysa da gerçekte padişah tarafından çağırılmış ve özellikle bu sözler kendisine söylenmek üzere bu şeklin düzenlenmiş olduğu gerçegi bilen bazı zatlardan işitilmiştir.

İşte bu arbedelerden sonra Zat-ı Şâhâne çıkıp bir tarafa bakmayarak ve binek taşında eğlenmeyerek ta Babıâli avlusuna kadar inip yerden atına binerek Saray-ı hümâyûnlarına döndüklerinde güneş batımına birkaç dakika kalmış idi. O gün Abdülmecid Han hazretleri Babıâli'ye teşrif buyuracağı sırada kardeşi Abdülaziz Efendi'yi huzuruna çağırarak ona taht-ı saltanatı teklif etmişti. Abdülaziz Efendi ayaklarına kapanıp,

"Aman efendim senin ne çektiğini ben görüyorum. Lütuf ve merhamet buyurun. Bana bu teklifi etmeyin" diye istemediği ve sağlam teminatlar vermiş idiği ve daha önce Serasker Rıza Paşa Zat-ı Şâhâne'ye,

"Vükelâ seni hal' etmek isterler. Lâkin madem ki askeri kuvvet eldedir. Korkma anlann cümlesini bir kömür kayığıyla süreriz" demekle Zat-ı Şâhâne şüpheye kapılıp Tophane'nin Seraskerliğe katılması da vekiller heyetinin en korkunç bir uzvu olan Rüşdü Paşa elinde Tophane'nin bulunmaması yorumuna dayalı olduğu söylenir. Bu arbedelerden sonra Zat-ı Şâhâne bir gün mecbur ve meftun olduğu Serfiraz Hanım ki, bu sefahat ve israflar asıl onun sebebi hep o idi, onun odasına

gittiğinde oda kapısını açmamıştı. Hünkâr, pek fazla kırılarak cebren kapıyı açtırıp,

Niçin açmıyorsun" diye sorduğunda,

"Rıza Paşa gibi bir herif bizim tedip ve terbiyemize memur olmuş. Bu surette biz edepsiz imişiz demek oluyor. Edepsiz olanlar böyle edepsizlik dahi edebilir" demesiyle Zat-ı Şâhâne,

"Ne yapayım. o kadar herif üzerine hücum etti. Çaresiz böyle bir surete teşebbüs lâzım geldi. Bir müddetçik böyle gitsin. Sen ona bakma" diye özürlendiği rivayet edilir. Ancak bazı vükeladan sorulduğunda onlar bu rivayeti inkâr ettiler.

Yukarıda yazıldığı gibi Perşembe günü Babıâli'de tekrar tekrar *"Namussuz"* diye söylenip azarlananların artık memuriyetlerinde kalmalarını uygun olmayacağı açık ise de Mehmed Ali Paşa kendisini affettirmiş olduğundan kapudanlıkta kalmış olmak inancında idi. Hâlbuki ertesi selâmlık yerinde asla yüzüne bakılmadı ve o gece onun ve diğer damat paşaların ayrılışlarına dair Mâbeyn-i Hümâyûn Başkâtibi Hakkı Bey tarafından kendilerine birer tezkire gitmiştir. Ertesi Cumartesi günü kapudanlığın Meclis-i Tanzimat Reisi Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya ve Meclis-i Tanzimat reisliğinin Mehmed Rüşdü Paşa'ya tevcih olunduğuna dair Babıâli'ye bir adet hatt-ı hümâyûn ile geldiler.

Hatt-ı hümâyûn sureti:

Benim vezîr-i meâli-semîrim

Kapudan-ı sabık Mehmed Ali Paşa'nın yerine Meclis-i Tanzima reisi Mehmed Paşa ve onun yerine dahi meclis-i mezkur riyasetine Mehmed Rüşdü Paşa ehil ve erbâb göründüğünden ve Ticaret Nazırı sabık Ali Galib Paşa'nın yerine dahi bir münasip zat seçilmek üzere olduğundan adı geçenler Mehmed Paşa ve Mehmed Rüşdü Paşa çağrılıp memuriyetleri icra kılınarak Babıâli'mize gönderilmiş olmakla keyfiyet ilân olunsun. Rabbimiz teâlâ ve tekaddes hazretleri muvaffak buyura, amin.

19 Muharrem 1275/29 Ağustos 1858

"Münasip zat kim ola" diye herkes düşünmekte olup Ekselans İsmail Paşa ise pek fazla ümide düşmüş idi. Ancak hakkında Serasker Paşa'nın teveccühü olmadığından işten anlayanlar onun Ticaret Nezaretine gelemeyeceğini çıkarmışlardı. Bir gün sonra Ticaret Nezareti Hariciye Nezareti Vekili Mahmud Nedim Paşa'ya tevcih buyruldu. Fakat Fuad Paşa'nın Avrupa'dan dönüşüne kadar Hariciye Müsteşarı Ârif Efendi Ticaret Nezareti vekâletine tayin edildi ve onun yerine Kabulî Efendi Hariciye müsteşarı vekili oldu. Mahmud Nedim Paşa, Meclis-i Âlî-i Tanzimat üyelerinden bulunduğu hâlde Hariciye vekili olmak hasebiyle mazbataların mühürlenmesinde İsmail Paşa üzerine takdim olunduğundan İsmail Paşa üyeliğine tayin olunalı mazbatalara mühür basmamış ve Mahmud Paşa'nın takaddümünü kabul etmemiş idi. Bu kere kendisinin hayali olan Ticaret Nezaretine Mahmud Paşa memur olunca pek fazla bozuldu. Mehmed Ali Paşa işsiz kaldığı cihetle İncirköyü'ne ve diğer yerlere gidip dolaşmakta ise de yine vakarına halel getirmez idi. Ama diğer damat paşalar çocukluk âlemine döküldüler. Geceleri diğer insanlar gibi sandallara binip lüfer avıyla meşgul oldular. Salı günü bütün selatin kethüdaları azledilerek yerlerine kıdemli devlet adamlarından birer zat tayin buyruldu. Saray kadınlarının arabaya binmemeleri için Serasker Rıza Paşa'nın saraydaki arabaları birbirine zincir ile bağlamış olduğu işitildi.

Tasarruf tedbirlerinin gevşetilmesi

Daha önce oluşturulan vükelâ komisyonunda beş çifteleri terk etmek ve elmas zihli çubuk kullanılmamak gibi ufak tefek ile uğraşılmakta olduğu duyuldu. Hâlbuki böyle ufak tedbirlerin maliyenin yarasına merhem olamayacağı herkesin malumu idi. Fakat bu gibi sözler ile vükelâ Hünkâr'a maliyenin tehlikesini anlatmak isterler vc Hünkâr'ın bu kadar ileri gideceğini hiç ummazlar idi. Hünkâr ise anlatıldığı gibi umulandan

çok ileri giderek sorumluluğu bütün bütün vükelânın üzerine bıraktı. Bunun üzerine vükelâ tasarruf ve idare hususunda o nispette ileri gitmesi lâzım geldi. Hâlbuki o kadar pek ileri gitmek zordu. Geri durmak da, sorumluluk altında ezilmek demek olacağından mümkün değildi. Bundan dolayı dikkat erbabı icraatı bekliyordu. Bunun yanında Devlet-i Aliyye'nin böyle tasarruf yoluna girmesi Avrupa'da güzel tesir bırakmıştır. Garip iltifatlardan olarak Fuad Paşa'nın beş milyon lira borçlanmasına muvaffak olduğu haberi telgrafla gelince üyük rahatlık sağladı ve altın düşmeye başladı. Keşke Fuad Paşa bu işe muvaffak olmayaydı. Biz bu sıkı ile kendimizi biraz toplardık. Borç alınıp da hazineye rahatlık gelince yine sefahate dalacağımız açık idi ve öyle de oldu. Vükelâ komisyonunun kararı ve onun üzerine çıkan ferman-ı şehriyârî gereğince Saferin ikinci Cumartesi günü Sadrazam ve diğer vükelâ beşçifteleri terkederek üçer çiftelere bindiler. İstanbul'a indiler ve Babıâli'deki ağaların ve kavasların birazı yerinde bırakılıp diğerleri evlerine gönderildi. O vakit kazaskerler ile rütbe-i bâlâ sahipleri dörder çifteye binerdi. Bu kere rütbe-i bâlâ sahiplerine kadar üç çifteye ve ondan aşağısı iki çifteye binmek, yine bâlâya kadar arabaya binip ondan aşağıları asla arabaya binmemek, ancak haremleri tek beygirli arabaya binmek usul ittihâz olunup zabtıyeye ve diğer makamlara tezkireler gönderildi. Ancak o gün Zat-ı Şâhâne Topkapı Sarayı'na gelip Sadrazam'ı istedi. Konuşmada,

"Beş çifteler bir müddetten beri saltanat ve devlet geleneği hükmüne girmiş, siz de zahmet çekersiniz, terk olunmasın. Hem bizi bu hâle getiren beş çifteler değildir, başka şeylere bakmalı. Boş yere maaş verip adam kullanmamalı ve meclisleri yeniden düzenlemek gibi şeylere bakmalı" diye buyurmuş olduğundan ertesi Pazar günü yine beş çiftelere binildi. Hâlbuki bu çifte havadisi tüccar tarafından telgraflarla Avrupa'ya

yazılmış olduğundan borçlanma hisseleri düşmüş olduğu haberi telgraf ile alındı ve bunun üzerine altın da birkaç kuruş fırladı.

Bu arada bir kuyruklu yıldız zuhur etti. Fakat büyük ayıya yakın olmakla akşamdan saat ikiye kadar kuzey batıda olarak görünüp sonra batar ve sabaha karşı saat sekizden sonra kuzey doğuda ve daha büyük olarak görünürdü. Bu cihetle halk onu iki kuyruklu yıldız zannederlerdi. Savaş meraklıları bunun hükümlerini çıkarıma kalkıştılar. Her Rumi ayda kuyruklu yıldızların ahkamı başkadır. Bu ise Ağustosun sonlarında göründüğü gibi Eylül içinde de görünmekle iki ayın hükümleri karışık olduğundan ahkam meraklıları karışık tasavvurlara daldılar ve,

"Mençikof'un İstanbul'a geldiği vakit bir kuyruklu yıldız görünmüş ve eski seferde tecrübe olunmuş" diye örnek gösterilmekte ve bazıları bunun hükümlerinden ve diğer istihraçlardan delil çıkararak İstanbul içinde bir kötülük çıkacağına bayağı inanmakta idiler.

Meclislerde yeniden düzenlemeler

Saferin yirmi üçüncü günü Meclis-i Vâlâ'nın yeniden düzenlenmesi icra buyruldu ve çıkan üyelere durum tezkireler ile bildirildi. Diğer memuriyeti olup da itibar için Meclis-i Vâlâ üyelerinden olanları ve devamlı üyelerden bir haylisi çıkarıldı ve çoğunu yarı maaşları kendilerine mazuliyet maaşı olmak üzere bırakıldı. Fakat bazılarına yarıdan fazla verildi. Kısaca Recai Efendi'nin asıl maaşı on beş bin kuruş iken on bin, Tahir Bey'in yedi bin beş yüz kuruş iken altı bin ve Emin Muhlis Efendi'nin maaşı on bin iken sekiz bin kuruş mazuliyet maaşı tahsis edildi. Hâlbuki maaşların onda biri kesilmekte olduğuna göre bunların zararları pek az oldu.

Daha sonra Meclis-i Tanzimat'tan Dede Paşa tam maaşıyla çıkarıldı. Meclis-i Nafia bütün bütün kaldırıldı. Ancak üyelerinin maaşları uhdelerinde bırakıldı. Meclis-i Vâlâ'nın yeniden

düzenlemesinin yapıldığı günün akşamı Recai Efendi sarhoş olduğu hâlde Sadrazam Âlî Paşa'nın yalısına gidip keyif haliyle ağzına geleni söylemiş ve,

"Zîver Efendi'nin yerinde bırakması size yakınlığı için ve filânın yerinde kalması şunun için ve filânın yerinde bırakılması bunun için oldu. Benden ne istersiniz ey Allah'dan korkmazlar'" deyip nihayet "Seni kuyrukluyıldızın uğursuzluğuna havale ettim'" diyerek kalkıp dönmüş idi. Şeyhülislâm Ârif Efendi-âde Sıddık Bey de Meclis-i Vâlâ'dan çıkarılmış olduğu cihetle gezdiği yerlerde vükelâyı karalayıp sövmekte idi.

Ziver Efendi'nin yerinde bırakılması kıdem ve istikametinden dolayı olduğu hâlde,

"Sadrazam'a yakınlığı sebep oldu. Râif Efendi'nin ibkası da Sadrazamca eski mensupluğundan dolayıdır. Fahreddin Efendi'nin ibkası çalgıcıbaşı Necib Bey'in kayınpederi olmasındandır. Osman Efendi'nin ibkası da dalkavukluğu sayesindedir" diyerek çıkarılanlar her yerde vükelânın kötülüğünden söz eder oldular. Maliye Meclisinde Ömer Faiz Efendi'nin durması da Sadrazam'a dalkavukluk etmekte olmasından idiği büyük adamların ağzından işitilmekte idi. Bazıları da,

"Padişah, ıslahat uğruna damatlarını feda etti. Vükelâ ise dalkavuklarından geçemediler" yollu sözler söylemekte ve bu sözleri padişahın kulağına kadar ulaştırmakta idiler. Vükelâ ıslâhata başlayıp ağır hareketle gitmekte oldukları hâlde bu sözler onların epeyce haysiyet ve itibarlarına dokunuyordu. Kimseye bir şey denilemiyordu ve bu münasebetsiz sözlerin içinde haksız sözler var ise de bir haylicesi de haklı idi. Yerinde bırakılanların içinde çıkanlardan daha değersizleri vardı. Zat-ı Şâhâne'nin gizli maksadı ise sorumluluğu vükelâya yükletmekten ibaretti. Vükelânın böyle işe garaz karıştırmalarından ve pek ağır davrandıklarından dolayı ve yukarıda işaret olunduğu üzere Avrupa'dan borç alınarak hazineye rahatlık gelmiş olmasından dolayı Zat-i Şâhâne düzenleme hususunda gevşemiş

idi. İşin başında Hünkâr'ın olağanüstü hızlı ve sert işe girmesi üzerine vükelâ da asla hatıra gönle bakmayıp ve bir şahsı kayırmayıp son surat işe yapışmış olsalardı gerçek duruma hayلice hizmet etmiş olurlardı. Lâkin son derece acizlik ve şaşkınlık ile uzun uzadıya yorumlara girip komisyonda da biraz taraf gözeterek tartışmalarla vakit geçirdiler, bu sırada ise yavaş yavaş padişahın fikirleri değişmeye başladı. Enderûn-ı hümâyûn ricalinden biri vükelâyı uyarmak için,

"Zat-ı Şâhâne'nin mizacı malum. Uzun zaman bir hâl üzere karar kılmaz. Burada ne yapabilirseniz yapınız" diye evvelce hatırlatmış imiş. Lâkin onlar ağır davranıp fırsatı elden kaçırdılar.

Anlatıldığı gibi vükelâ halk arasında garazlı davranmak ve kayırmakla itham edilip kötülenir oldukları hâlde Zat-ı Şâhâne de hemşiresi Âdile Sultan'm hatırının kırılmasına dayanamadı. Zevci Mehmed Ali Paşa'yı daha önce bu kadar azarlayıp rezil etmiş iken Rebiülevvelin on üçüncü günü kapudanlığa iade ve Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı Mecalis-i Âliye'ye memur buyurdu ve ikisi birlikte hatt-ı hümâyûn ile Babıâli'ye geldi. O gün Sadrazam'ın yalısında Karadağ'a dair konferans olduğundan Sadrazam Babıâli'ye gelememiş olduğu cihetle hatt-ı Hümâyûnun okunması işinde Babıâli ricaline hayret elverdi. Nihayet Kamil Paşa Sadrazam yerinde durdu, hatt-ı Hümâyûnu okutturdu. Vükelâ henüz maliye meclisinin düzenlenmesiyle meşgulken Mehmed Ali Paşa'nın kapudan oluvermesi Zat-ı Şâhâne'nin pek sürat ve şiddet ile başlamış olduğu düzenleme ve ıslahattan dönmesine delâlet etmekle vükelâ hayret ve tereddütte kalarak ne yapacaklarını şaşırdılar. Bundan dolayı halk arasında dedi-kodu çıkıp sefaretler tarafından da Babıâli'ye protesto kılıklı itirazlar yapıldı. Hünkâr ise kız kardeşinin hatırını hoş ettiği gibi kızlarının hatırları için diğer damat paşaları da kayırmaya mecbur idi. Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa'nın kapudanlığından üç gün sonra Sadrazam'ı çağırıp Ali Galib Paşa'nın Ticaret Nezaretine ve diğer damat paşaların da

meclislere memur edilmelerini açtığında Sadrazam bazı derece dedi-kodu çıkmış olmasından bahisle bu hususun biraz ertelenmesi arz ve tedbir etti. Zat-ı Şâhâne de,

"Evet ben de işitiyorum bazı mertebe söz olmuş" diye bunun ertelenmesine müsaade buyurdu.

Rebiülevvelin yirmi dördüncü Pazar günü Fuad Paşa İstanbul'a geldi. Vapurdan çıkıp önce yalısına gitti. Sonra Babıâli'ye gelip Sadrazam ile biraz konuştuktan sonra Mâbeyn-i hümâyûna gitti. Padişah huzuruna girerek Fransız imparatoru tarafından kendisine verilen mektubu takdim etmiştir. Bu mektupta önce,

"Karadağ halkı sizin yönetiminizdedir. Onlara merhamet lâzıme-i hâldendir" sözlerinden sonra ıslahat bahsine sözü getirerek,

"Memleketinizin ıstırabını ve ıslahata ihtiyacını bilmez değiliz. Teşebbüsler de pek yolundadır. Fakat böyle şeylerin vakte muhtaç olduğu dahi malumdur. İnşaallah yoluna girer" diye yazılmış idi. Karadağ işi aslında padişahın mizacına aykırı idi. Islahat teşebbüslerinden de pişmanlıkla vazgeçilmiş idi. Bunun üzerine Fuad Paşa ıslahata dair daha önce çıkarılmış olan hatt-ı hümâyûnların Avrupa'ca güzel etkisinden bahisle hayli sözler söyledi. Zat-ı Şâhâne ise asla cevap vermeyerek başka konuya sözü nakledince Fuad Paşa şaşalamıştır.

Fuad Paşa'nın almış olduğu borçta kaimenin kaldırılması şart koşulmuştu. Bundan Hazine-i Hassa'nın borcuna bir fayda olamayacağından borçlanma işi de Zat-ı Şâhâne'ye memnuniyet verecek bir şey değil idi. Bu cihetle hazırdaki vükelâdan hiç hoşnut olmadığı belli ise de yerlerine koyacak başka bir heyet yoktu. Gerçi saltanatının başlarında olduğu gibi Rıza Paşa'nın eline işleri teslim etmek isterdiyse de Rıza Paşa padişahın mizacını diğerlerinden iyi bilirdi. Vükelânın bir diğeriyle uğraşmasına devletin hâl-i hazırı müsait olmayıp Maliye hazinesinin açığına karşılık bulmak zor iken Hazine-i Hassanın sınırsız

olan masraflarını karşılamak mümkün olamayacağı belli idi. Bunun üzerine Zat-ı Şâhâne Rıza Paşa'yı kendi tarafına çektikçe Rıza Paşa aklanarak yapışıp kalacak yerde geri çekilerek Babıâli'ye düşmekte idi.

Serfiraz Kadın'ın israfları

Bu sırada Hünkâr, meftunu olduğu Serfiraz Hanım'ın yanına gideceğini Dârüssaade Ağası Tahsin Ağa ile haber edince Serfiraz Hanım Hünkâr için,

"Rıza Paşa'dan ruhsat tezkiresi almış mı"' demiş. Bu söz üçünün arasında bir sır iken *iki kişini bildiği her sır yayılır* sözünce yayıldı. Hatta bazı gazetelerde de buna atıf yolunda fıkralar derç edildi. Hünkâr bu sırrın yayılmasını Tahsin Ağa'dan bilerek derhâl onu azletmekle yerine Hayreddin Ağa Dârüssaâde ağası oldu. Zat-ı Şâhâne bu karıya pek fazla meftun ve mecbur idi. O oynak karının da etmediği kalmadı. Masraflarına Hazine-i Hassa değil, cihanın hazineleri toplansa yetmezdi. Zat-ı Şâhâne kendisini bundan alamayıp bu cihetle diğer kadınlar nazarında kendisini suçlu gibi sayarak onlara da bir şey diyemiyordu. Onlar da, birbiriyle inadına yarışa çıkar gibi israfa düşüp Hazine-i Hassa'yı iflas ettirdiler. Maliye hazinesinin taahhüdü altında olarak esham kaimeleri kesildi. Henüz çeyrek miktar çıkar çıkmaz az kaldı ki Maliye hazinesi de iflasa çıkayazdı. Bunun üzerine geri kalanı durduruldu. Fuad Paşa'nın yaptığı borçlanma da Hazine-i Hassa borçlarına çare olmadı. Zat-ı Şâhâne ise para için pek fazla sıkılmakta idi. Hatta geçende saray amelesi için güç hâl ile tedarik olunabilen on beş bin keseyi alarak beş bin kesesini götürüp kendi eliyle Serfiraz Hanım'a vermiş ve diğer kadınlara da susma hakkı olarak beşer yüz kese ihsan buyurmuş olduğu haber alındı.

Bu sırada Zat-ı Şâhâne Âlî Paşa'nın gevşekliğinden söz ederek Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Sadaret'e getirilmesi hususunu Rıza Paşa'ya açtığında,

"Efendim şimdikinin ne kabahati var. Vükelânın ileri gitmesi efendimizin elindedir. Taraf-ı şahanenizden himmet buyrulduğu hâlde bu dahi gönlünüze uygun hareket eyler. Şu hale göre kim olsa böyle olur" demiştir. Bunun üzerine kendisine Sadaret'i teklif edince,

"Efendim kulunuz bütün bütün paçavraya dönerim, faydası olmaz" diye cevap vermiş ve derhâl gelip durumu Sadrazam'a bildirmiş idi. Zat-ı Şâhâne de bunun üzerine Rıza Paşa için,

"Bu herife yüz vermesin. Hakaretle kullansın" diye haber göndermiş idi. Bu sırada Mahmud Paşa'nın Cidde valiliğine tayini düşünülmüş iken bunda tereddüt edilip Rıza Paşa da bunu fırsat bilerek Maliye Nazırı Safvetî Paşa'nın rakibi olan Hasib Paşa'yı İstanbul'dan def etmek üzere,

"Hasib Paşa'nın eski malumatı vardır. Pek âlâ Cidde valisi olur" diye Zat-ı Şâhâne'ye söylemiş olduğunu Hasib Paşa duyunca,

"Ben pek ihtiyar oldum. Artık taşralara gidecek mecalim kalmadı. Lâkin Safvetî Paşa Cidde için pek uygun" olduğunu bir yoluyla padişaha duyurmuştur. Vükelâ böyle bir diğerini def etmekle meşgul olup saltanat gemisi ise bir karının hevasıyla batmak emarelerini göstermekte olduğuna üzülmemek kabil değildi. Allah ıslah eyleye.

Maliye Hazinesinden Hazine-i Hassa'ya parça parça tavizen iki yüz yirmi bin kese kadar akçe verilmiş olduğundan Maliye hazinesi sıkıntıya düşerek her ay başında verilegelen maaşlar ayın yirmisinden sonra verilmeye başladı. Vükelâ, geceleri bazı zorunlu maddeler için toplantı yapıp saat ona kadar müzâkere ile meşgul oldukları hâlde bir çare bulamadan dağılırlardı. Bütün dikkatler hep Hazine-i Hassa borçlarının ödenmesi hususu olup diğer önemli işler atıl halde bırakılmış idi. İşte şu hâlde damatlar Edhem, Mahmud ve İlhami paşaların üçü birden zatlarına mahsus olmak üzere Meclis-i Vâlâ üyeliğine atandılar.

Paris Elçisi Reşid Paşazâde Mehmed Cemil Bey'in Paris'e gitmesi ertelendi ve,

"Bazı rivayete göre gelmeyecek imiş. Hâlbuki İmparator'un mizacına nazaran ve bu sırada Devlet-i Aliyye ile Fransalı'nın bir diğerine yaklaşmakta bulunduklarına binaen Kıbrıslı Mehmed Paşa gibi bir haysiyetli zatın Paris sefiri tayin olunması İmparator'un memnuniyetini mucip ve Devlet-i Aliyye'ce bazı faydaları getirir" diye Fransa'nın geçici olarak Paris'te bulunan İstanbul elçisi Thouvenel tarafından elçiliğe yazı gelmiş. Hâlbuki daha önce Zat-ı Şâhâne'nin Kıbrıslıyı sadrazam etmek istediği ve Rıza Paşa'nın mani olduğu az çok sızarak Kıbrıslının kulağına da ulaşmıştı. Bu sırada kendisince bir ikbâl eseri umarken Paris sefareti lakırtısını işitince üzülmüş ve bu keyfiyet sırf kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmak için vükelâ tarafından uydurulmuş bir durum olduğuna inanmıştır. Bunun üzerine Mâbeyn-i Hümâyûn'a davet olunup padişah tarafından kendisine Paris elçiliği teklif ve giderse bazı borçların ödeneceği söylendiğinde,

"Beni Paris'e siz gönderecek iseniz başım gözüm üstüne. Nereye gönderseniz giderim ve eğer vükelâ göndermek ister ise onların sözüyle bir yere gitmem" dedikten sonra vükelâ aleyhinde pek çok sözler söyleyerek dönmüştür. Söylediği sözler aynıyla mazbut değildir. Fakat gizli habercilerden duyulduğuna göre,

"Kapı'da Sadrazam yoktur. İş sefaretler elindedir. Vükelâ kendi müttefikleri olan Rüşdü Paşa'yı Babıâli'ye getirmek için beni bir sanatla Meclis-i Tanzimat reisliğinden attılar, onu reis ettiler. Fuad Paşa'nın Paris'te pislediği işleri temizlemek için beni göndermek isterler. Bunların ise düzeltilmesi mümkün olmayıp ben ezilirim. Eğer beni ezmek murat ise burada eziniz. Oraya göndermeye hacet yok. Rıza Paşa, Mehmed Ali Paşa, Safvetî Paşa ise hepsi hırsızdırlar. Kendi keselerini doldurmaktan başka bir şey düşünmezler" demiş olduğu söylendi.

Her ne hâl ise Padişah nazikliği dolayısıyla Kıbrıslı'ya anlayış göstermiş olduğundan o da pek şen çıktı ve birkaç gün şen göründüğünden zamanın ikbalcileri hemen ziyaretine koşturdu. Gerçek ise tam aksi idi. Şöyle ki, Padişah aslında kendisine kalben gücenik olduğu hâlde bu kere yaptığı dik başlı tavırları üzerine hiddetlenerek,

"Bu herif Reşid Paşa gibi kendisini bana cebren mi kullandırmak istiyor" diye buyurmuş idi. Bunun üzerine Cemaziyelahir'in yirmi yedinci Pazartesi günü Meclis-i Âlî'ye memuriyetinden affedilmesine dair çıkan irade-i seniyye tezkire ile Sadaret'ten kendisine bildirildi ve yetmiş beş bin kuruş Mecâlis-i Âliye memuriyeti maaşından altmış bin kuruş kendisine mazuliyet maaşı olmak üzre tahsis buyruldu. Aylık altmış bin kuruş dolgun bir maaş idi. Ancak Kıbrıslı'nın sekiz bin keseye ulaşan borcunun işlemiş faizi önüne çekilmez bir sel gibi artmakta idi. Hâlbuki Paris elçiliğini kabul etmiş olsaydı bunun beş bin kesesi verilecek idi. Şu hâle göre elçiliği istememesi kendisince zarara sebep olduğu şüphesizdir.

Şabanın ortalarında bende, çâker, hâk-i pây, südde, atebe, kul ve köle kelimelerinin yazılardan kaldırılması için irâde-i seniyye çıktı. Bu arada ebniye-i hassa amelesi Saray-ı Hümâyûnu çevirerek para için çağrışmak gibi çirkin bir şey meydana geldi. Bunun üzerine Zat-ı Şâhânc bütün ebniye-i hassayı tatil ederek bina tahsisatı olan dört bin keseyi binaların borçlarının ödenmesine havale ettirdi.

Bir müddetten beri kalem katip ve zabitleri, hatta müsteşarlar renkli ve yakası devrik setreler ve sakolar giymeye başlamışlar idi. Bugünler o gibi sefih tavırların yasaklanması için çıkarılan irâde-i seniyye gereğince meclisler ve kalemlerde okunmak üzere teşrifat tarafından müzekkere yazıldı.

Beşinci kadın olup kötü huyluluğu yüzünden padişah tarafından talâk-ı selâse (üç talak) ile boşanmış olan Bezmî Hanım, Zilkade başlarında Erkân-ı Harb Reisi Ressam Tevfik

Paşa'ya nikâh olundu. Görülmemiş ve işitilmemiş bir keyfiyet olduğundan herkese pek çirkin göründü. Bu esnada Erzurum şehri şiddetli bir deprem ile harap ve pek çok adamlar telef olmakla üzüntüye sebep olmuştur.

Vefatlar

Hoca Yahya Efendi

Bu yetmiş beş senesi Muharreminin yirmi altısında [5 Eylül 1858] Ders vekili Hoca Yahya Efendi yaşı seksene yakın olduğu hâlde hayat dersine son verdi. Merhum Deli Emin Efendi'nin mezunlarından olup faziletli zatı ilim şehrine kapı ve medreselerde okutulan âlî ilimlerde layık olduğu hitap "*Ya Yahya huzü'l-kitâb*" idi.

Akranı olan İmamzâde, Akşehirli Ömer Efendi ve Antakyalı Said Efendi gibi büyük ulemanın hep arkasını aldı. Bu asırda yetişen Vidinli, Giritli ve daha sonra Hafız Seyyid Efendi gibi sonra gelenler de yok olup bunlardan yalnız bir Şehrî Hafız Efendi kaldı. O da son can ile bulunuyor. Kısaca akranı yok olmuş gayet zeki ve araştırıcı bir zat olup ömrünün sonlarında tasavvuf kitapları okumakla vakit geçirip diğer ilmi bahislerden vazgeçmiş idi. Bir vakitten beri ilmiye mesleği yok olmaya yüz tutup isimleri geçen ulemâ vefat ettikçe yerleri boş kaldığı gibi bu da yerini boş koyup gitti. Akşehirli Ömer Efendi'den sonra Ders vekâleti Hoca Yahya Efendi'ye teklif olunduysa da dünya işleriyle uğraşmayı sevmez bir zat olduğundan kabul etmediği cihetle Şehrî Hafız Ders vekili oldu. Sonradan Hafız Efendi Hâce-i şehriyârî olunca yine Yahya Efendi kabul etmemekle merhum Vidinli Mustafa Efendi Ders vekili oldu. O da Abdülaziz Efendi'ye hoca olunca Yergöğî Hafız Ali Efendi Ders vekili olduysa da onun bir vekil kadar yeterliliği olmadığından talebenin disipline halel geldi. Kırım Savaşı sırasında ortaya çıkan softalar olayının bir sebebi de işte bu husustur.

Bu olay üzerine Ârif Hikmet Bey azledilip Ârif Efendi şeyhülislâm olunca her ne ettiyse etti Yahya Efendi'yi kandırıp Ders vekâletini kabul ettirdi. Gerçi Hoca Efendi bu gibi işlerle uğraşmaktan nefret ederek ara sıra affını rica ederdi. Ancak Ârif Efendi de her vakit onu birer suretle avuturdu. Şimdi hocalar içinde o çapta adam kalmadı. Çaresiz talebeler arasında Kezubî diye bilinen Akşehirli Hasan Efendi Ders vekili oldu. Beyit:

Keyân refte-end ve keyân âmed-end
Becâ-yı keyân mâ keyân âmed-end

Ara sıra Hoca Yahya Efendi'ye gidip sohbetleriyle şereflenir ve lezzet alırdım. Bir gün fıkıh usulünden şüphe ettiğim bazı meseleleri hâlletmek üzere kendisine arz ettim. Dedi ki,

"Ayaklı Kütüphâne ihtiyarlık vaktinde *Arâ'is* okutmuş. Bizim Hoca Emin Efendi ile Musannif Efendi dahi üç dört ay kadar dersine devam etmişler. Bir gün ikisi birlikte sohbet ederken Emin Efendi o dersi zikrederek Musannif Efendi'ye hitaben usul-i fıkhı lâyıkıyla tahsil edemedik ise de hiç olmazsa bu fenni bilir öyle bir zata mülâki olduk ve usul-i fıkıh ne demek olduğunu anladık, demişti. Şu hâle göre usul-i fıkıh İstanbul'dan Ayaklı Kütüphâne ile gitmiş. Ben bu ilmi hakkıyla bilir bir zata da mülâki olmadım ve bu ilim geçmişlerimizden bize miras kalmadı. Gerçekte usul-i fıkıhdan hayli kitaplar okuyup okuttuk. Lâkin bu ilimde meleke ve tasarrufa mâlik olmadık."

Damat Ali Galib Paşa

Dâmâd-ı şehriyârî Ali Galib Paşa Rebiülevvel'in yirminci [28 Ekim 1858] Cuma günü araba ile Büyükdere'ye ve oradan Fındıksuyu'na gitmiş. Orada akşam yemeğini yedikten sonra gece saat dörde yakın dönerek Büyükdere'ye gelirken arabası devrilmek gibi bir muhatara savuşturarak Büyükdere'ye gelip üç çifte kayığa binerek dönmüş ve havanın sisli ve kayıkçıların

sarhoş olması hasebiyle Yeniköy'ün üst tarafında bulunan tabya hizasında kayık bir İngiliz vapuruna çatıp devrilmiş. Pek iyi yüzücü olan hamlacısı Paşa'yı çıkarmak istemiş, ancak Paşa ona pek sıkı sarılmış olduğundan ikisi birlikte batmışlar. Bu arada Şevki adlı uşağı da beraber boğulmuş. Diğer uşağı Halil yüzme bildiğinden batmayıp vapurun kıç tarafından sarkan bir ip de eline geçince kurtulmuştur. Kethüdası Hakkı Bey ile diğer iki kayıkçı da, devrilip dönmüş olan kayığa sarılıp durmalarıyla bu sırada yetişen kayıklar onları alıp sahile çıkarmışlar.

Batanların en genci en son çıkarmış, denenmiştir derler. Bu defa da öyle oldu ki haftasında hamlacı çıktı. İki gün sonra yani Rebibülahir'in biri olan Pazar gecesi Ali Galib Paşa'nın naaşı Beykoz tarafında çıktı. Şevki genç olmakla henüz çıkmamış idi. Merhumun naaşı İstanbul'a getirilip babasının türbesinde defnedildi. Merhum zeki ve hafıza kuvveti sağlam bir zat idi. Küçük iken babası ile Paris'e gidip Fransızca öğrenmiş. Sonra Dersaadet'de biraz Arapça ve Farsça okudu ise de babasının gayet nazlısı ve oğulların en sevgilisi idi. Bir taraftan kaygısı olmamasından yoluyla ilim öğrenmeyi başaramadı. Bunula birlikte ağızdan belleyerek hayli bilgisi olup yazı yazmada da kardeşlerinden üstündü.

Babasının kendisine fevkalade muhabbeti olduğundan her istediğini yapar ve yaptırır ve dilediğini azlettirip tayin ettirir idi. Sultan Abdülmecid Han hazretlerinin Rumeli tarafına seyahatinde babasını beraber götürmüştü. Bu zat da o vakit babasıyla birlikte bulunduğundan padişah tarafından iltifata mazhar olmuş, kendisinin Fatıma Sultan'a nişanlanması düşünüldüğünü o vakit padişah hissettirdiğinden daha çocuklukta bu emele düşmüş idi. Ondan fazla babası bu hususu merak edip bunun fiile gelmesi için Mâbeyn-i hümâyûn'da el peyda etmek ve Enderûn-ı hümâyûn halkını hoşnut eylemek gayesiyle pek çok paralar harcamıştır. Bundan başka saraylı kadınların ve Arapların hatırları için birçok ehil olmayanlara rütbe

ve memuriyet vermek gibi işleri bozacak ve düzene zarar verecek nice uygunsuz işleri yapmaya mecbur olmuştur. Bu hususta Mehmed Ali Paşa'nın oğlu Edhem Paşa'yı rakip edinerek bunun için Mehmed Ali Paşa ile pek çok uğraşmıştır.

Kısacası koca Reşid Paşa daha önce büyük işler görerek kazanmış olduğu şan ve şöhretin bir hayli derecesini bu uğurda mahvedip feda eyledi. Kendisinin zati haysiyeti damatlıktan büyük olduğu herkesçe bilinirken oğlunu damat etmek için bu kadar fedakârlıkları seçmesi kendisince büyük bir hata idi. Sevgili oğlu Galib Paşa da defaten vezirlik rütbesiyle vükelâ sırasına geçerek emel yoluna uçmuş olduğu hâlde kısa boylu, ufak cüsseli ve hafif vücutlu idi. Bundan dolayı Fatıma Sultan kendisini beğenmeyip aralarında sevgi olmadığından biri diğerine kalbini bağlayamayarak ikisinin de düşüncesi birer tarafa meyilli idi. Bu zat durmadan ve bir müddet ikbâlden düşüp azil ile kederli olarak nihayet yirmi yedi yaşında iken yukarıda yazıldığı gibi kazaya uğrayıp gitti. *Allah rahmet eylesin.* Yoluyla Babıâli'de terbiye görerek ve derece derece mertebeleri kat ederek gelmiş olaydı Devlet'in işine yarayacak bir zat yetişmiş olurdu. Kısacası, uğruna bunca fedakârlıklar yapılan damatlığı gerek Reşid Paşaca ve gerek oğlu Galib Paşaca birçok karmaşa ile türlü rahatsızlıklardan başka bir sonucu görülmedi.

Şabanın yedinci Cumartesi günü üçüncü Mâbeynci Mehmed Nuri Bey'e vezirlik rütbesi ihsan buyrularak Fatıma Sultan'a nişanlanıp Pazartesi günü nikah kıyılmış ve Perşembe günü zifaf vuku bulmuştur.

Şeyhülislâm Ârif Efendi

Cemaziyelahirin yirmi birinci Pazartesi gecesi saat dörtte Şeyhülislâm Ârif Efendi ahirete göç eyledi. Geçen Cemaziyelevvelin yine yirmi birinde Reşid Paşa'nın vefat eylemiş olması garip rastlantılardandır. Daha önce hayalarında bir şiş oluşup

gittikçe büyüyerek birkaç aydan beri hareketten kalmış olmasıyla istifa etmiş ise de istifası kabul olunmayıp sahilhanesinde olduğu halde eskisi gibi işine devam ederdi. Fakat Mecalis-i mahsûsaya gidemezdi. Huzur konuşmalarına da Anadolu payelilerinden Fetva Emini Refik Efendi vekâlet ederdi. İstanbul'a naklolunduğunda huzur konuşmalarında kendisi bulunur oldu. Hastalığının tedavi edilir olmadığı tabipler tarafından haber verilmişti. Ancak o hastalıktan vefat etmemiş, eskiden beri kendisinde mevcut olan göğüs hastalığı bugünlerde şiddetlenerek ondan gitmiştir.

Ertesi Pazartesi günü bütün vükelâ Fâtih Camii'nde hazır oldukları hâlde öğle namazında cenaze namazı kılınıp vasiyeti üzere Edirnekapısı semtinde bulunan Mustafa Paşa Tekkesi'nde defnolundu. Cenaze namazında fevkalâde kalabalık vardı. Camiin içi, dışı ve avlusu adam deryası idi. Fıkıh ilminde yeterli bilgisi, mürafaatta tam melekesi ve uzun müddet Meclis-i Vâlâ üyeliğinde bulunduğundan devlet işlerine vukufu var idi. Gerçekten maslahat adamı, iş eri, güçlü azimli ve çok dayanıklı idi. Daha önce yukarıda geçtigi gibi istifa ettiğinde Rumeli payelilerinden Rüşdü Molla Efendi'nin kendi yerine atanmasını dahi tavsiye etmiş idi. Kazaskerler içinde şeyhülislâmlığa ondan uygunu yoktu. Gerçi Ârif Hikmet Bey Efendi'nin tekrar şeyhülislâmlığını da bazı kişiler beklerdi. Lâkin Âlî Paşa ile arası pek iyi olmadığından vükelâca da Ârif Efendi'den sonra Rüşdü Molla'nın şeyhülislâmlığı kararlaştırılmıştı. Daha önce Meclis-i Vâlâ'nın düzenlenmesi sırasında Anadolu payelilerinden Sadeddin Efendi'nin Meclis-i Vâlâ üyeliğine getirilerek kendisinin onurlandırılması şeyhülislâmlığına işaret gibi görüldü ise de Rüşdü Molla Efendi gibi âlî-kadir zatı çğneyip geçmek mümkün olamayacağını Âlî Paşa bir mecliste söyler iken fakir de hazır idi. Bunun üzerine bu kere Rüşdü Molla'nın şeyhülislâmlığı kararlaştırılmıştı. Ne çare ki biçare bu esnada pek fena bir baş hummasına uğrayıp ağırca hasta olup

hâlen yatağa esir bulunduğundan şeyhülislâmlık tabii olarak Sadeddin Efendi'ye yönelerek bu anılan günde uhdesine şeyhülislâmlık verildi.

Sadeddin Efendi, ilim ve fazilet sahiplerinden değildi. Ancak kadıların eşrafından olduğu hâlde mühim naipliklerde bulunarak mâhazar ilimleri tahsil etmiş, gün görmüş, cerbezeli, iyi konuşan ve iş-eri bir zat idi. Merhum Mekkîzâde zamanında mücerrede pâyesi almış idi. Ârif Hikmet Bey Efendi şeyhalislâm olunca payesi düzeltilerek mahreç mazulini mollaları sırasına geçirildi. O vakitten beri tamam on iki sene sonra Şeyhülislâm oldu. *Zihî tâli-i müsaid, zihî balht-ı bülend.*

Sadeddin Efendi'nin yerine ulemâdan ehil ve erbap bir zatın Meclis-i Vâlâ üyeliğine atanması gerektiği hâlde Rumeli payelilerinden uygunu olmayıp Anadolu payelilerinden üç zat bulundu. Bunlar, Meclis-i Maarif Reisi Tâhir Efendi ve Hüsâm Efendi ve Fetva Emini Refik Efendi'dir. Tahir Efendi vücutça bitkin, afyonî bir zattı. Hüsâm Efendi hakkında da daha önce padişah gücenmişti. Şöyle ki Kuruçeşme'de Hüsâm Efendi'nin tevliyeti dahilinde bir yarı yalı boşalmış, diğer yarısını Padişahın İkinci İmamı alarak bu yarı mahlulü de düşük fiyatla mahlulden almak istemişti. Hüsâm Efendi ise değer bahasından aşağı vermemekle aralarında dedi-kodu çıkmış olup aralarını bulmak için merhum Ali Galib Paşa aracılık etmiş iken Hüsam Efendi muvafakat vermemiş idi. Hâlbuki Hazine-i Evkafça bu yarı mahlulün senedi İmam Efendi uhdesine kayıt edilerek gereği yapılmıştı. Bundan dolayı o vakit Padişahın Hüsam Efendi'ye gücendiği rivayet olmakla,

"Şimdi Hüsam Efendi'ye bu memuriyetin arzına cesaret olunamaz. Refik Efendi'nin Fetvahane'de lüzumu olduktan başka dış işlerle ilgisi yok, bilgisi fıkhi meselelere münhasırdır. O da Meclis-i Vâlâ'ya elvermez" diye vükelâ arasında söyleşilmiş olduğu hâlde Yâsincizâde İlmî Molla Efendi Meclis-i Vâlâ üyeliğine atandı. İlmî Molla ise nazik ve melek huylu, iffet

sahibi bir zat ise de üzerinde hoca hakkı olmadıktan başka Refik Efendi kadar da harici işleri bilmez ve iş içinde bulunmadığından devlet işlerine aklı ermezdi. Vükelâ ile de muarefesi olmayıp fakat Kanlıcak'ta kapu kethüdalarından Yusuf Cemil Efendi ile ülfeti vardı. O da Rüşdü Paşa'nın has mensuplarından olmakla Rüşdü Paşa'ya tarif ve tavsiye ederek Meclis-i Vâlâ'ya memur ettirmiş idiğinden halk arasında pek çok dedi-kodu çıktı,

"Vükelâ kendi özel arzularının icrasına kanaat etmeyip artık mensupları ve dalkavuklarının arzularına da çalışıyorlar. Padişahımızın damatlarını meclise memur ettiğinde hakkı var imiş. Onun kusuru yok imiş. Bu fenalıklar hep vükelânın başları altında imiş" yollu sözler söylenir oldu. Bazılar da,

"İlmî Molla'nın ilmi olmadığından Sadeddin Efendi cahilliğinin gayretinden onu meclise memur ettirdi" derlerdi. Her ne hâl ise vükelâ meclislerin yeniden düzenlenmesinde her işi ehline vermek iddiasında bulundukları hâlde İlmî Molla'nın Meclis-i Vâlâ'ya memuriyeti onların bu iddialarına ters düştü.

Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey Efendi

Şaban'ın on yedinci Cumartesi gecesi eski Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey Efendi vefat eyledi. İslâm milleti yine yerine konmaz adamlarından birini kaybetti. *Allah gani gani rahmet eylesin.* Üç dilde şiire ve yazı yazmaya kadir, özellikle Arapça söz inşasında usta ve diğer bilimlerde ustalığı büyük küçük herkes tarafından teslim edilir, salah ile vasıflı ve afif, güzel eserler sahibi bir zattı. Osmanlı topraklarından başka İran, Turan ve Hindistan'da bile şöhreti vardı. Tahminen on iki bin cilt kadar kitabı olup bundan beş bin cildini Medine-i Münevvere'de yaptırmış olduğu kütüphanesine göndermek üzere ayırmış, üç bin küsurunu göndermiş, gerisini de göndermek üzere idi. Asrımızın pek büyük adamlarından biri olmakla hayat hikayesini

ayrıntılı olarak yazmak lâzımdır. Bu da himmet-i fazilânelerine mütevakkıftır.

Zilkade'nin biri olan Perşembe günü de Eyyub imamı ve Sultan Ahmed şeyhi olan Abdullah Efendizâde Mehmed Efendi vefat eyledi. Ulemadan bir zattır. Bazı eserleri de vardır. Reisü'l-kurra olup gerçekte kıraat ilminde reis idi. Bütün kıraat usullerini delilleriyle bilirdi. Ona halef olabilecek öyle kıraat ilminde usta bir zat olmadığı cihetle bu da yerini boş koyup gitti. *Allah rahmet eylesin.*

Dersaadet'ten Mısır İskenderiyesine işleyen Kars adlı Osmanlı vapuru iki ay önce İskenderiye'den çıkıp Beyrut'a yönelmiş idi. İçinde dört yüz küsur insan olduğu halde kayboldu. Hâlen nerede battığı belli olmadı. Fakat Ariş sularında biraz sandal parçaları görülmüştü. Bu kere yine İskenderiye'ye işleyen Silistre adlı Osmanlı vapuru da İskenderiye'den engine çıktığı hâlde sakatlanıp içindeki adamlardan bazıları, tesadüf eden bir kereste gemisine alınmış ise de diğer yolcular ile geminin kaptan ve hademesi yetmiş küsur nüfus oldukları hâlde gemi ile beraber batıp boğulmuşlardır. Bunca insan telef olduktan başka malca olan zarar ve ziyanın toplamı yüz bin keseden fazladır. Bunlar gerçi kaza türünden ise de denizcilik bilgilerimizin eksikliğiyle birlikte deniz zabitlerimizin kayıtsızlıkları da inkâr olunamaz. Genellikle tamire muhtaç olan gemileri,

"Haydi bir sefer daha etsin de sonra icabına bakarız" dedikleri bilinmekle bu hâdiseler de onların bilgice eksikliklerine ve gevşekliklerine yüklenmiştir. *Cenab-ı Hak ıslah eyleye.* Bu tezkirede de zamanın içyüzüne dair yukarıda haylice gizli şeyler yazılmıştır. Bunların *Tarih'e* yazılma şekilleri ve ifadelerin geçiş biçimleri fazilâne dikkatlerine havale edilmiştir. O konuda emir ve irade efendim hazretlerinindir.

Şaban 1296/Temmuz-Ağustos 1879

-Birinci Cildin Sonu-

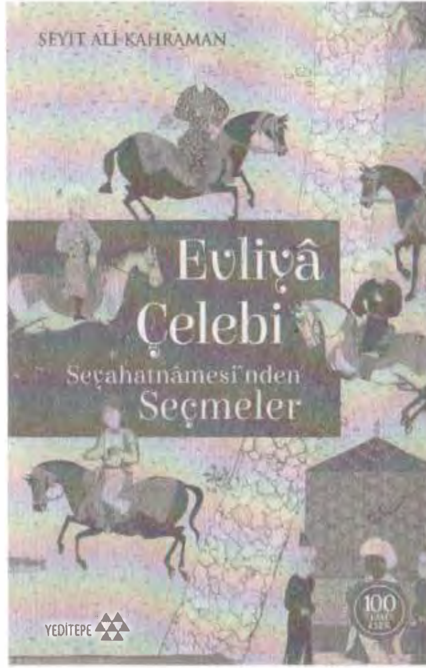
Tanzimat'tan sonraki hemen bütün olayların içinde bulunan Cevdet Paşa'nın kendisinin her konuda başvurulan bir devlet adamı olmasının yanında geniş tarih bilgisine ve sosyal kültüre sahip bulunması, eserin önemini artırmış ve o dönem için bir belge niteliğini kazanmıştır.

Osmanlı padişahları Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murad ve Sultan II. Abdülhamid zamanlarını idrak eden Paşa, bu dönemde tanık olduğu olayları tüm açıklığıyla yazmıştır. Zamanın padişahını, hanedan üyelerini, yöneticileri ve bilginleri gerektiğinde açıkça eleştirmiştir. Problemleri anlatırken konuya dair çözüm önerilerinde de bulunmuştur. On dokuzuncu yüzyılın siyasal ve sosyal hayatına vakıf olabilmek için en önemli kaynakların başında gelen Tezâkir, Cevdet Paşa'nın en önemli eserlerinden biridir.

Osmanlı Devleti'nde Osman Gazi'den itibaren kendisiyle birlikte 9 padişahın içinde en az müddet saltanat sürmüş olan Yavuz Sultan Selimşah, sade sekiz yıl süren saltanat müddetine rağmen en çok toprak fetheden padişahtır. Bütün zamanı savaşlarda ve fetihlerde geçmiş ve Osmanlı topraklarını iki katından fazla genişletmiştir. Orta ve Doğu Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır, Arap yarımadası ve Afrika'nın önemli yerlerini fethetmiştir.

Dünyanın en büyük cihangirlerinden olan Yavuz Sultan Selimşah hakkındaki bu kitap, yine dünyanın en büyük seyyahlarından ve seyahat yazarlarından olan Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde Yavuz'a ait bahislerden seçilerek hazırlanmıştır. Yavuz Sultan Selimşah'ın padişahlık öncesi bilgileri, savaşları, kanunları, eserleri ve zamanında yaşamış meşhurlara ait bütün bilgileri bu kitapta bulabileceksiniz.

17. yüzyılda yaşamış büyük seyyah Evliya Çelebi, Seyahatnâme-si'nde, Türk ve Dünya tarihine ışık tutan bir eser meydana getirmiştir. Bu büyük eserinde kendi deyimiyle 51 yılda, yedi iklimi ve on sekiz padişahlığı gezip dolaşmış, oralarda gördüklerini, dinlediklerini ve o yerlerle alâkalı öğrendiği bilgileri yazarak tarihimize ışık tutmuştur.

Bir rüyanın tesiriyle başlayan Evliyâ Çelebi'nin yolculuğu tarih, edebiyat, halkbilimi, sanat tarihi, tasavvuf tarihi ve yerel tarih okurları için kaynak oluşturur niteliktedir. Öyle ki gezdiği yerlerin coğrafi konumunu, mimarisini, dilini, inancını, gündelik yaşantısını, giyim kuşamını ve bunların yanı sıra dinlediği ve şahit olduğu olayları etkileyici bir üslupla kaleme almıştır.

Elinizdeki bu eser, bugün üzerinde 45 devlet kurulmuş büyük bir coğrafyaya ait bilgiler veren 10 ciltlik devasa Seyahatnâme'den, içindeki her konuya ait örnekler seçilerek hazırlanmıştır.

YEDİTEPE

19. YÜZYILDA
OSMANLI DEVLET YÖNETİMİ

Ahmed Cevdet Paşa, Tanzimat'tan sonraki hemen hemen bütün olayların içinde bulunan, kendisine her konuda başvurulan bir devlet adamıdır. Aynı zamanda geniş tarih bilgisine ve sosyal kültüre sahip olması bu eserin önemini artırmış ve o dönem için bir belge niteliğini kazanmıştır.

Bu eserde, Osmanlı padişahları Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murad ve Sultan II. Abdülhamid zamanlarını idrak eden Paşa, bu dönemde tanık olduğu olayları tüm açıklığıyla yazmıştır. Zamanın padişahını, hanedan üyelerini, yöneticileri ve bilginleri gerektiğinde açıkça eleştirmiştir. Problemleri anlatırken konuya dair çözüm önerilerinde de bulunmuştur. On dokuzuncu yüzyılın siyasal ve sosyal hayatına vakıf olabilmek için en önemli kaynakların başında gelen Tezâkir, Cevdet Paşa'nın en önemli eserlerinden biridir.

yeditepeyayinevi.com
/ yeditepekitap
/ yeditepekitap
/ yeditepeyayinevi

9 786052 070949